

Dr. Bülent Nuri Esen

S. B. O. Anayasa Hukuku Profesörü

*Hayatından muazzaz
dayıciğama her günün
öylesiz ve nimmeti ile*

B. N. Esen

Anayasa Hukuku

ANKARA

1 9 4 5

AYNI YAZARIN BAŞKA ESERLERİ

Türk Borçlar Kanununa göre Alım Satım	Tükenmiştir	
Adâlet Divanı Statüsü (Tercüme)	İstanbul	1934
Le Contrat d'assurance	Paris	1937
Türk Medenî Hukuku	Ankara	1942
Usul Hukuku	S. B. O. Talebe yayımı	
İcra ve İflâs Hukuku	S. B. O. Talebe yayımı	
Medenî Hukuk (Genel Hükümler — Kişi hak- ları — Aile — Miras)	S. B. O. Talebe yayımı	
Türk Medenî Hukuku el kitabı Cilt I	Ankara	1943
Esas Teşkilât Hukuku	S. B. O. Talebe yayımı	
Sigorta nedir	İstanbul	1944
Türk iş hukuku	Ankara	1944

Ö N S Ö Z

Dünya işlerinin bizi ilgilermekte oluşu yeryüzüne insanların sahip oluşlarımdandır. İnsan hayatı ise, bugün iki mihver üzerinde dönmek ve gelişmektedir: Ekmek ve fikir.

Hakikî bir hukuk devleti bunları sağlamağa elverişli yapıda ve kuruluşta olan devlettir. Vatandaş onu kendisi meydana getirir. Bu, tamamiyle bir akıl işidir. Put yapıp, sonradan tapmağa benzemez. Devlet, kendisine tanınmış görevleri yapabildiği ölçüde devlettir. Yoksa, kendi kendisinin mahvına gidiyor demektir.

Şu halde, bugünkü mânası ile devlet, hür vatandaşların idare ettiği ve millet iyiliğini hukuka uygun şekilde gerçekleştiren varlıktır.

Bu tarife göre devleti incelemek kamu hukukunun işidir. Lâkin her devletin bir kuruluşu, bir yapısı, bir işleyişi vardır. Bunu **Anayasa kanunları** gösterirler. Anayasa kanunlarının bağlı oldukları esaslara uygun olarak devleti işler halde gözden geçiren bilim dalı bu kitabın konusunu teşkil etmiş olan **Anayasa hukukudur**.

Kitabın yazılmasında gözetilmiş olan prensipler, takip edilen metod eserde gösterilmiştir.

Kitap, aslında bir öğrenci kitabıdır. Bu bakımdan, bilhassa öğrencilerin ihtiyaçları göz önünde tutularak kaleme alınmıştır. Bu işin yapılmasında iki noktaya dikkat olunmuştur: Konuların elden geldiği kadar açık olarak ortaya konması; ve kabil olduğu kadar kısa bir şekilde yazılması.

Fakat kitap, aynı zamanda onu yazanın tekmil kişilik bilim görüşlerini taşıyan bir (Précis) mahiyetindedir. Yazan, bu eserinde yeni bir devlet ve yeni bir millet görüşü ortaya atmış, hürriyetler bakımından kendine göre bir çok inşalar yapmağa çalışmıştır.

Fakülte ve yüksek okullarda devlet bilgisi edinecek olanların fikirleri ışıklı bir yola sokulmak şarttır. Kitap, bu noktayı da göz önünde tutmuştur.

Ankara: 13 Mart 1945

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ

III

İLK BİLGİLER

BİRİNCİ KISIM

Genel Bilgiler

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

2

İKİNCİ BÖLÜM

Kaynaklar

Birinci Fası

Kaynaklar

4

İkinci Fası

Fikri Kaynaklar

6

Birinci Paragraf

İngiliz Devlet Hukukunun gelişmesi

7

İkinci Paragraf

Amerikada Anayasa Hareketleri

11

Üçüncü Paragraf

Büyük İhtilâl

13

Dördüncü Paragraf

Yeni kaynaklar

21

Beşinci Paragraf

Milli devlet hukukunun fikir kaynakları

23

İKİNCİ KISIM

Anayasa Hukukunun başlıca meseleleri

29

Birinci Başlık**Devlet**

30

BİRİNCİ BÖLÜM**Genel Düşünceler**

I. — Tarif ve elemanlar	30
A - Topluluk	31
B - Ülke	32
C - Bağımsızlık	37
Ç - Siyasal organizma	38
II. — Devlet çeşitleri	38

İKİNCİ BÖLÜM**Türk Devleti****Birinci Paragraf****Tarihçe**

Birinci devir — İslâmdan önceki devir	41
İkinci devir — İslâm - Türk devletleri devri	43
Üçüncü devir — Osmanlı devleti devri	45
Dördüncü devir — Millî Devlet devri	57

İkinci Paragraf**Devlet sistemimize hâkim olan prensipler**

Cumhuriyet	63
Millet Egemenliği	63
Devrimcilik	66
Devletçilik	68
Lâyiklik	69
Miliyetçilik	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**Yabancı devlet sistemleri**

Büyük Britanya	71
Amerika Birleşik Devletleri	75
İsviçre	79
Fransa	81

Komsu Devletler

1. Yunanistan	82
2. Bulgaristan	85
3. Rusya	88

İkinci başlık

Vatandaş

I. Kişi hürriyeti	102
II. Fikir hürriyeti	107
III. Öğretim hürriyeti	112
IV. Toplanma hürriyeti	113
V. Vicdan ve din hürriyeti	117
VI. Çalışma hürriyeti	117
VII. Mülk hürriyeti	118
Sıkıyönetim	121
Dilekçe hakkı	124

Üçüncü Başlık

Devlet İdaresi

Genel düşünceler	126
------------------	-----

BİRİNCİ BÖLÜM

Türkiye Büyük Millet Meclisi	131
------------------------------	-----

Birinci Paragraf

Büyük Millet Meclisinin kuruluşu	131
----------------------------------	-----

İkinci Paragraf

Büyük Millet Meclisinde işlerin görülmesi	145
---	-----

Üçüncü Paragraf

Büyük Millet Meclisinin başlıca görev ve yetkileri	153
--	-----

A. - Kanun işleri	154
B. - Maliye işleri	159
C. - Harp ilânı	163
Ç. - Hükümeti Denetleme	164
D. - Adaletle ilgili işler	167

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Hükümet

Birinci Paragraf

Hükümet organları	170
A. - Cumhurbaşkanı	170
B. - Bakanlar kurulu	174

İkinci Paragraf

Hükümet işleri	181
Kanunların yürütülmesi	182
İdare sistemi	183
Memurlar	187
Danıştay	190
Memurluk suçları	193

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Adâlet

Yargıçlar	195
Mahkemelerin görev ve yetkileri	197
Mahkemeler önünde fert için inancalar	198
Yücedivan	200
Devlet işlerinin hukuka uygun yürütülmesi tedbirleri	202
Netice	207

İLK BİLGİLER

1. — Topluluk halinde yaşamak insanlar için bir zarurettir. Topluluk halinde yaşamak, yani bir topluluk hayatı içerisinde bulunmak bir takım kurallara uymağı icabettirir. **Toplum içerisindeki münasebetleri düzenlemek lâzımdır.**

Hukuk bu kuralların bir kısmından meydana gelmiştir.

Toplum içerisindeki münasebetleri düzenleyen kurallar yalnız hukukun koyduğu esaslar değildir. Ahlâk da bu hayatı düzenleyen kuralları koyar.

Böyle olunca, iki düzenleyici kurallar topluluğu arasındaki ayrılığı noktalarını bilmek lâzımdır ki bunlardan hukukun alanını tayin ve tesbit etmek mümkün olabilsin.

Kural, bir hareket tarzı göstermek itibarıyla insanı dilediği gibi hareket etmekten alıkor.

Hukuk olsun, ahlâk olsun, bu alıkoymayı temin ederler. Şu kadar ki, ahlâk kuralına uygun hareket etmenin sağlanması ile, hukuk kuralına aykırı hareketin neticesi arasında fark vardır. Ahlâk kuralına aykırı giden utandırılır, ayıplanır. Hukuka aykırılık ise, her zaman maddî bir netice ortaya çıkarır:

Ceza gibi, tazmin gibi... Buna, müeyyide derler. Burada mecburi olmak vasfı vardır.

Şu halde, hukuku şöyle tarif edebiliriz: «**Toplumsal münasebetleri düzenleyen uyulması mecburi kurallar topluluğuna hukuk denir.**»

2. — Dersimizin konusunu teşkil eden hukuk dalının konusunu, tetkik metodunu, çeşitli bahislerini ve malzemesini gözden geçirmeden, onun asıl parçalarının tetkiki mümkün olamayacağından, ilk yapılacak iş, bunları gözler önüne sermektir. Bu başlangıç bilgilerini iki bölümde mütalâa edeceğiz:

1 - Giriş

2 - Kaynaklar

BİRİNCİ KISIM
GENEL BİLGİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

G İ R İ Ş

3. — Yukarıda tarifini verdiğimiz hukuk ikiye ayrılır: Kamu hukuku ve özel hukuk. Kamu hukukunun meşhur bir tarifini Bizans İmparatoru Justinian'ın Institutes'lerinde buluyoruz. Burada şöyle denmektedir: «Publicum Jus est quod ad statum rei Romanae Spectat». Bundan anlaşıldığı üzere, Kamu hukuku, Roma Devletinin yaşaması fikri ile ilgilidir.

4. — Kamu hukuku bir çok dallara ayrılır. En başta Devletler Hukuku gelir. Bu hukukun mevzuu bir çok Devletler arasındaki münasebetleri düzenlemektir. Bundan sonra, dersimizin konusunu teşkil eden hukuk dahlı gelir ki, bu hukuk dalına Devletin kuruluşunu ve ana hatlarını anlatmaya yardım edecek bir isim vermiş olmak için (Anayasa Hukuku) diyoruz.

Anayasa hukuku, klâsik bir tarife göre, Devlet ve Hükümet şeklini bunların organlarını ve Devlete ait hakları tetkik eder.

Bize kalırsa, onu şu yolda tarif etmek mümkündür: **Devletin yapısı ve idaresi ile Vatandaşın ana haklarını inceleyen Hukuk bilimi dahildir.**

Bu tarife göre dersimizin tetkik mevzuunu teşkil edecek meseleler şunlar oluyor:

1. Devlet.
2. Vatandaş.
3. Devlet idaresi.

5. — Devlet ve Vatandaş, Devlet Hukukunun aktif mevzularıdır. Devlet idaresi ise, Devletle Vatandaşın münasebet haline gelmesinden çıkan mes'elelerin tetkiki sayesinde anlaşılabilir. Devlet idaresine dair bilgilerin edinilmesi sayesinde Devlet hayatı lâıyk olduğu manzarayı arzedecektir. Bunu anlatmış olmak için, İmparator Justinian altıncı asra ait bir İradesinde şöyle demektedir: «Sizlere verdiğimiz bu kanunları dikkat ve istekle öğreniniz ve bu ilimde o kadar malûmatlı olduğunuzu gösteriniz ki, tahsilinizi bitirdikten sonra Devleti her hangi bir şubesinde idare edebilecek kabiliyette olmak ümidini besliyebileceğiniz.» (Constitutio Imperatoriam Majestatem - Institutes'ler hakkında).

6. — Kamu Hukukunun diğer dallarına gelince, burada idare hukuku, ceza hukuku, ve usul hukukunu buluyoruz.

İdare Hukuku, Devlet içerisinde ifası gerekli bulunan kamu hizmetlerinin kurulması, ve Vatandaşların bunlardan istifadesi hususlarıyla ilgili prensipleri koyar.

Ceza Hukuku, kanunun suç saydığı hareketlere karşı verilmesi lâzım gelen cezaların neler olduğunu, bu cezaların nasıl çektirileceğini ve ceza sonunda ortaya çıkacak neticelerle suçun önlenmesi meselelerini inceler.

Usul hukuku ise, mahkemelerin nasıl kurulmuş olduklarını, ne yolda iş gördüklerini, nasıl karar verdiklerini, bu kararlara karşı baş vurulabilecek yolları; elhasıl, Vatandaşın hakkına hangi yollardan kavuşabileceğini anlatan hukuk şubesidir.

7. — Anayasa Hukukunun kaynaklar bahsine dokunan kısımlarını ele almazdan önce her bilim tetkikinde evvelden tesbiti icabeden (Metot) meselesini halletmek lâzımdır.

Metot, Bilim tetkikinde gözetilecek yöneltici fikirler demektir. Acaba Anayasa hukuku tetkiki için bu fikirler neler olmalıdır?

Mühim olan olan nokta, **Prensiplerin meydana çıkarılmasıdır.** Bunun için de,

1 - Anayasa hukukunun çeşitli mes'elelerine hâkim olan zihniyeti araştırmak,

2 - Bu zihniyetin ne yolda gelişmiş olduğunu bulup çıkarmak,

3 - Başka memleketlerin temel müesseselerine hâkim olan zihniyetle münasebetlerini ve benzer noktalarını belirtmek,

lâzımdır.

Anayasa Hukukuna hâkim olan zihniyetin araştırılması, Millet Egemenliğinin ve Demokrasinin tetkik edilmesi demektir ki, bu noktalara bilhassa Vatandaşın bahsettiğimiz sırada dokunacağız.

Hâkim olan zihniyetin gelişmesinin tetkiki, Anayasa Hukuku telâkilerinin tekâmül tarihinin gözden geçirilmesiyle anlaşılacaktır. Binaenaleyh, bu kısımda tarih usullerinden istifade edilecektir.

Hâkim zihniyetin başka memleketlerdeki zihniyetle mukayesesi ise, bizi mukayeseli hukuk tetkiklerinde bulunmağa sevkedecektir. Burada Comparatif metoda göre bilim verilerini işlemek ve bugünkü müesseseleri kıymetlendirmek icabedecektir. Filhakika, mukayeseli tetkikler, insanlığın yönelmekte olduğu gayeyi tayine yardım eder. Bu suretle tekmil medeni memleketleri aynı istikamete sevkeden kuvveti görmek mümkün olabilir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYNAKLAR

8. — Hukukun başlıca üç kaynağı vardır: Kanun, Örf ve âdet, Bilimsel araştırmalar. Anayasa Hukukunda ele alınması lâzımgelen kaynakları bu yolda tasnif etmiyeceğiz. **Anayasa Hukukunun kaynakları**, bize göre, iki kısımda mütalâa edilmelidir:

1 - Maddi Kaynaklar, 2 Fikri Kaynaklar.

Bu iki kaynağı ayrı birer fasıl halinde gözden geçirelim:

Birinci Fasıl

MADDİ KAYNAKLAR

9. — Maddi kaynaklar, yazılı Hukuk kaidelerinden meydana gelmektedir.

Bunların başlıcaları şunlardır: 4695 sayılı ve 15 Ocak 1945 tarihli Anayasa. Bu kanun 24 Mayıs 1340 tarihli ve 491 sayılı (Teşkilâtı Esasiye kanunu) nun yerine geçmiştir. Teşkilâtı esasiye kanunu, Türkiye Büyük Millet Meclisinde 20 nisan 1340 tarihinde kabul edilmiştir.

Kanunun görüşülmesine ikinci devreinin ikinci içtima yılının 7 inci toplantısında başlanmıştır.

Bu tarih, 9 mart 1340 pazar gününe rastlar. Kanun hakkında Kanunu Esasi encümeni mazbatasında şöyle denilmektedir: «Lâyihamızın tanziminde ilim ve fennin son telâkkiyatından ve sair Cümhuri devletlerin kavanini esasiyesinden bir hayli istifade edildiği gibi, inkılâbımızın ruhu daima nazarı dikkatte tutulmuştur.»

Aynı gün Büyük Millet Meclisi Kürsüsünden beyanatta bulunan encümen mazbata muharriri şunları söylemiştir: «Bu kanun öyle, bir dakikada, beş dakikada bir encümen tarafından tesbit edilmiş bir kanun değildir. Bütün vukuat ve hâdisat burada tebellür etmiştir. Binaenaleyh, bu kanunu yapan, doğrudan doğruya Milleti mübeccelemizdir. Bu teşkilâtı esasiye kanunu, öyle, seri yazılmış, hücresinde çalışmış bir âlimin nazariyatından, bir takım mefkûrelerin tesbitinden ibaret değildir.» Bu sözlerle maz-

bata muharriri, kanuna hâkim olan ruhun ne olduğuna işaret etmek istemiştir.

10. — Teşkilâtı Esasiye kanunumuzun meydana getirilemsinde bazı anayasalardan da istifade edilmiş olduğu muhakkaktır. Zira yine mazbata muharriri sözleri arasında şunları ifade etmiştir: «... pek çok istifade ettiğimiz Lehistan kanununun ... esbabı mucibesi...».

Kanun, Meclis Heyeti Umumiyesince 42 inci içtimaın ikinci celsesinde, yani 16 ramazan 1342 ve 20 nisan 1340 tarihinde kabul edilmiş ve 21 nisan günü Cümhuriyet riyasetine tebliğ olunmuştu. Cümhuriyet riyasetinin 23/4/1340 tarihli ve 6/465 sayılı tezkeresiyle isdar olunmuş ve 24 mayıs tarihinde Resmî Gazetede neşredilmişti.

11. — **Anyasamız 105 maddeden ibarettir.** 6 bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm «Esas Hükümler» adını taşır ve birinci maddeden 8 inci maddeye kadar devam eder. İkinci bölüm, «Yasama görevi» isimlidir ve 9 uncu maddeden 30 uncu maddeye kadar gider. Üçüncü bölümün adı «Yürütme görevi» dir. Bu bölüm 31 inci maddeden 52 inci maddeye kadar olan kısımları ihtiva ediyor. Dördüncü bölüm, «Yargı erki» başlığını taşımaktadır. Maddeleri itibariyle, 53 den 67 ye kadar sürer. Beşinci bölüm, «Türklerin Kamu hakları» adıyla kaleme alınmıştır, ve 68 inci maddeden 88 inci maddeye kadar olan kısımları bir araya toplamaktadır. Nihayet, 6 ncı bölüm «Türlü maddeler» ismini taşımakta olup, 89 uncu maddeden 105 inci maddeye kadar olan kısımları bir araya getirmektedir.

Teşkilâtı Esasiye kanunumuz çıktığı zamandan beri, altı defa değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliklerden ilki 10 nisan 1928 tarihinde yapılmıştır. İkinci değişiklik 12 kânunu evvel 1931 tarihlidir. Üçüncü tadil, 11 kânunuevvel 1934 de vukua gelmiştir. 5 Şubat 1937 tarihli değişiklik Teşkilâtı Esasiye kanunumuzu sadece bir organik metin olmaktan çıkarmış, bütün bir program haline sokmuştur. Beşinci değişikliği meydana getirmiş olan tadil, 29 ikinci teşrin 1937 de yapılmıştır. Nihayet, son değişme 10 ocak 1945 değişmesidir.

Türk devriminin ele aldığı konulardan biri de Türk dilinin saflaştırılması işi olmuştu. Maarif Bakanlığının, Türk Dil Kurumunun ve basının bu yolda bir çok çalışmaları görülmüştü.

Hukuk dili diğer bilim dalları dillerinin durumunda değildi. Zira hukuk terimlerinin hemen hepsi kanunlarda yer almış bulunuyordu. Bunlarda değişiklik yapılmadıkça hukuk dilinin değişmesi imkânsızdı. Bundan ötürü, ilk iş olarak kanunlarda kullanılmakta olan hukuk terimlerinin türkçeleştirilmesi gerekmekte idi.

İlk olarak T. E. K. ele alındı. Bir çok hazırlıklardan sonra ortaya çıkan türkçe metin en son, Cümhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda kurulan otuz kişilik bir komisyonca gözden geçirildi ve yeni kanun tasarısı B. M.

M. ne sunuldu. Tasarı T. E. Encümeninde incelendi ve aöle görüşölmek ve kabul edilmek üzere Meclise sunuldu.

B. M. M. de 10 Ocak 1945 tarihinde yaptığı toplantıda T. E. K. nu «Anayasa» adı ile değiştirerek kabul etti.

Yapılan iş, hukuk terimlerinin saflaşması yolunda atılan ilk adımdır.

Hukuk bilimi bakımından, Anayasa hukukunun maddi kaynakları olmak üzere ele alınmak lâzımgelen temel kanun böylece 4695 sayılı ve 15 Ocak 1945 tarihli «Anayasa» olmaktadır.

Yeni kanun gerek bünye ve gerekse hüküm noktasından eskisinden farklı olmadığı için değişiklik sadece şekil bakımından bir değişiklik olarak kalmaktadır.

12. — Devlet hukukumuzun maddi kaynakları arasında Teşkilâtı Esasiye kanunundan başka, 1942 tarihli Mebus seçimi kanununu, 1929 tarihli Vilâyet idaresi kanununu, 1329 tarihli İdarei umumiyei vilâyat kanununun ikinci kısmını, 1340 tarihli köy kanununu, 1930 tarihli Belediye kanununu, 1928 tarihli Türk Vatandaşlığı kanununu, 2994 sayılı Türk Bayrağı kanununu; ve bütün bu kanunlardan maada 1927 tarihli Büyük Millet Meclisi dahilî nizamnamesini saymak mümkündür.

Sair kanunlarımızda da Devlet Hukukumuzun kaynağını teşkil eden bir çok hükümlere raslamak kabildir.

İkinci Fasl

FIKRİ KAYNAKLAR

13. — Burada kullandığımız ,(fikri) terimiyle kastedtiğimiz mâria, Devlet hukuku hareketlerine istikamet veren düşünüş şekilleridir. Bu düşünüş şekillerini araştırmakla, dikkatleri insanlığın mukadderatı üzerine çekmek mümkün olabilecektir. Filhakika, şayet Devlet Hukuku ile meşgul olanlara bazı genel fikirlerin ehemmiyeti anlatılmıyacak olursa fikrî inkişaf bakımından hareketsiz kalmak vaziyetine girmek tehlikesiyle karşılaşılabilir. Çünkü, bu genel fikirler, tekmil insanlık tarihi üzerinde âdeta manivelâ tesiri yapmışlardır. İnsan düşüncelerini ve hareketlerini kıymetlendirmeye alısacak olursak, insanın hakiki değerini teşkil eden unsurları da anlamış oluruz.

Bu düşünüş şekilleri bir tekâmülün mahsulüdürler. Hakikaten, Anayasa hukuku, hukukun tekmil diğer dallarından daha ziyade, kaidelerini, tarihin içerisinden çıkarıp almıştır. Devleti, Vatandaş haklarını ve Devlet idaresini bugünkü anlayışa göre incelemek için bu anlayışın meydana gelmesinde başlıca hizmeti görölmüş olan İngiliz Devlet Hukukunun gelişme-

sine, Amerikadaki Anayasa hareketlerine, Büyük İhtilâlin ortaya koyduğu yeni fikirlere ve modern bazı cereyanlara göz atmak zaruridir.

Bu bakımdan, Birinci paragrafta İngiliz Devlet Hukukunun gelişmesi; İkinci paragraf olarak Amerikadaki Anayasa hareketleri; Üçüncü paragraf halinde Büyük İhtilâl; Dördüncü bir paragraf olmak üzere Atlantik demeci ve son olarak da Millî Devlet hukukumuzun fikir kaynakları ele alınacaktır.

Birinci Paragraf

İngiliz Devlet Hukukunun gelişmesi

14. — İngiliz Devlet hukukunun tekâmülü ancak bu memleketin kendi tarihi içerisinde mütalâa edilebilir. Bunun için evvel emirde şu müşahedelerin yapılmasına ihtiyaç vardır:

1 - Roma fetihlerine gelinceye kadar İngilterede Devlet fikrinin ve mefhumunun henüz teşekkül etmemiş olduğu iddia edilmektedir.

2 - Roma fetihlerinden sonraki devir bir değişme devri olmuştur.

3 - Devlet hukuku hareketi Fatih Giyom devriyle başlamıştır. (1066).

15. — Giyom devri İngiliz devletinin teşekküldeki hususiyetlerini gösterir. Bu hususiyeti iki noktada hülâsa edebilmek kabildir. a - Toprağın küçük parçalara bölünmesi; b - Evvelece mevcut kanunların tatbikine devam olunması.

Giyom, fethettiği toprakları küçük, küçük parçalar halinde beyler arasında dağıtmıştı. Aynı zamanda kendi hükümdarlığından önceki zamana ait hukuk esaslarının devamına izin vermişti.

Bu devirden sonra devlet cihazını teşkil eden organların meydana gelişine şahit oluyoruz. İlk olarak gördüğümüz BÜYÜK MECLİS'in ortaya çıkmasıdır. Bu meclis Yüksek Mahkeme vazifesini ifa etmektedir, ve Baronların bir araya gelmesinden vücut bulmaktadır. Bu Baronlar Aristokrasi sınıfını teşkil ederler. Bunlardan Barones Majores'ler şahsen davet edilirler; Barones Minores'ler heyet halinde davet olunurlardı.

16. — 13 üncü asır başında İngiltere tahtına Arslan yürekli Rişardan sonra Yurtsuz Jan isimli bir Kral çıkmıştı. Bu kral geçimsizliğiyle meşhurdur. Bu yüzden Papa, İngiltere hakkında bir çok müeyyideler tatbikine mecbur kalmış ve sonunda da Kralı afaroz etmişti. Nihayet Kral Papanın arzusunun yerine getirerek onun mümessilliğini kabule mecbur kaldı. Bir zaman sonra Yurtsuz Jan Fransa Kralı Filip Ogüst ile harbe tutuştu. Bu

harp neticesinde Buvinde mağlûp oldu. Buvin mağlûbiyetini müteakip İngiliz beyleri artık Yurtsuz Janın idaresizliklerine tahammül etmeyeceklerini anlatmış olmak için kendisine 1215 yılında harp ilân ettiler. Aynı zamanda Londrada ve civarında isyan çıkmıştı. Bu vaziyet karşısında Kral beylerin isteklerini yerine getirmeye mecbur kaldı. Ve Runnymede'de yapılan bir toplantıda tarihin «Magna carta libertatum» diye andığı vesikayı kendisine kabul ettirdiler. Biz buna BÜYÜK FERMAN diyoruz. Bu vesika o devrin hürriyet anlayışını meydana koymak itibariyle çok mühimdir. Ancak, Büyük Ferman 16 ncı asra kadar halk tabakaları arasında yayılmamıştı. Zira ilk olarak bu devirde aslında yazılmış olduğu lâtince den İngilizceye tercüme edilmemiştir.

17. — Ferman 63 maddedir. Bir çok hükümleri evlenmeye, mirasa, borç münasebetlerine, Belediye nizamlarına, memurların tayinine dairdir. Bizi ilgilleyen hükümleri ise, müktesep hakları teyideden hüküm le vergi ve can ve mal hürriyetine taallük eden hükümlerdir. Ferman şöyle demektedir: Devlet içerisinde Devletin Kanunları ve topluluğa ait haklar vardır. Kral bu haklara riayete mecburdur. Şayet bunlara riayet etmeyecek olursa kendisine karşı gösterilmek icabeden sadakat bir vazife olmaktan çıkar ve tabaanın ayaklanmağa hakkı olur.

Vergi hakkında, Fermanın 12 inci maddesi «temsilsiz vergi olmaz» kaidesini koymaktadır. Bundan başka 39 uncu madde can ve mal hürriyetini teminat altına almakta ve: «Kendi akranlarının memleket kanunlarına göre verilmiş bir kararı bulunmadıkça hiç bir hür insan hapsedilemez, sü-rülemez ve asılamaz.» demektedir.

Bu ferman Krallık makamından şikâyeti olanların dâvalarını tetkik ve bir hükme bağlamak üzere 25 kişiden mürekkep bir de heyet kurulmasını hüküm altına almakta idi. Fermanın 61 inci maddesi bu meseleyi tanzim etmektedir.

18. — Yurtsuz Jan kendisinden zorla koparılmış olan bu Fermanı tat-bik etmek istemiyordu. Lâkin bir sene geçmeden günün birinde çok mik-tarda seftali yemek ve fazlaca şarap içmek yüzünden ölüverdi.

11 şubat 1225 de Kral üçüncü Hanri 37 maddelik bir BÜYÜK HAT ile eski hakları teyidetti.

Bu devrin fârik vasfı siyasi hayatta yeni, yeni guruplar teşekkül et-mekte oluşudur. Bunlar taşra beyleri yani şövalyeler ve şehirlilerdir. Di-ğer taraftan 13 üncü asırda İngilterede milli duygu yükselme halindedir. Memlekette mevcut teknil hakiki kuvvetler Krallık makamının iktidarına hâkim olmak istemektedirler. Parlamento bu arzu ve temayülden ortaya çıkarmıştır. Parlamento tabiri ilk defa 1230 da kullanılmıştır.

Konusmak fiili anlamına gelir. Ve o devirde BÜYÜK MECLİSİN bir müzakeresi demektir.

19. — 1254 de üçüncü Hanrının paraya ihtiyacı vardı. Bu parayı Büyük Meclisi teşkileden asilzadelerden koparamıyacağını anlamıştı. Bunun için, evvelâ kontluk meclislerinden mütalâalar sordu. Daha sonra, Büyük Meclise her bölgeden ikişer şövalye getirtti. Bu şövalyeler birer müşahit durumunda idiler.

Bir müddet sonra, Kralın yemininden dönmesi ve Baronlarla arasının açılması ve nihayet, tarihte AMIENS kararı diye meşhur olan, hakem kararının verilmesi dahili bir takım kargaşalıklara yol açtı. Simon dö Monfor Kralı hapsedince Kral namına 1264 de ilk Parlametoyu toplantıya çağdı. Her Kontluktan dörder şövalye Parlametoya iştirak ediyordu. Ertesi yıl meşhur 1265 Parlametosuna kontluklardan ikişer şövalye, şehirlerden de ikişer burjuva, temsilci olarak geldiler. Bunların vazifeleri yine iştirâ mahiyette idi. Speaker reylerini meclise bildiriyordu.

20. — Parlameto hakiki şeklini Birinci Edvart devrinde almıştır. Bu devirde (1272 - 1307) muhtelif topluluklar (Communes) mümessillerine danışmak artık bir âdet haline gelmiştir. Bu danışma sayesinde bir taraftan yapılacak iş hakkında cemaatler mümessillerinin önceden fikirleri sorulmuş oluyor; diier taraftan, dolayısıyla millete, yapılmış işler hakkında hesap verilmiş oluyordu.

Parlametonun bu devirdeki başlıca yetkileri şunlardı: 1 - Vergi işleri; 2 - Petition'ları (Kral havaleleri) tetkik ve bu münasebetle kanun teklifi.

Krala gelince, onun da başlıca iki yetkisi vardır: 1 - Fermanlar çıkarmak; 2 - Muayyen kimseleri bir kanunun hükmünden istisna etmek.

21. — İngiliz Devlet hukukunun tekâmülünde ehemmiyetli bir devir olmak üzere bundan sonra 17inci yüz yıla başlayan saltanat devresini ele almak muvafıktır. 1603 de Krallık makamında bulunan birinci Cek Stuart iktidarı Allahtan aldığı fikrinde bulunuyordu. Bu telâkki İlâhî Hukuk telâkkisidir, ve ifadesini şu formülde bulmuştur: «Rex est lex», yani, Kral kanun demektir.

Birinci Cek müsrif bir adamdı. Kendisinin sık, sık paraya ihtiyacı oluyordu. Yine böyle paraya ihtiyacı bulunduğu bir sırada Parlametoya vâki müracaatını Parlameto reddetti. Bunun üzerine, Cek de Parlametoyu fesheyleti (1611). Lâkin, hâdiselerin tesiriyle nihayet kendisine 7 haziran 1628 de tarihte meşhur olan (Haklar dilekçesi - Petition of Rights) verildi. Bu vesika dahi İngiliz Devlet Hukuku hayatında çok ehemmiyetli bir vesika olup 11 maddeden ibarettir. Ve umumi iradenin Krallık iktidariyle mücadelesinin bir zaferini meydana getirir.

22. — 1685 de Krallık makamında bulunan ikinci Cek, katolik mezhebine salikti. Memleket protestan bir Kral istiyordu. Bu bahane ile İkinci Ceki tahttan uzaklaştırıp yerine Giyom Doranji getirmeyi düşündüler, ve

Giyomu davet ettiler. Bütün İngilterede bu sırada cari olan parola: «Serbest Parlamento ve Protestanlık» parolası idi. Giyom İngiliz topraklarına ayak basınca Cek kaçmaya mecbur kaldı, ve böylece İngilterede bir haue-dan değişikliği vukua gelmiş oldu.

23. — Giyomun Krallığı ortaya şöyle bir mes'ele çıkardı: İngilterede bu devirde iki siyasi parti vardı: Birisi Whig'ler partisi, diğeri Tory partisi. Bunlardan Whiglere göre, Krallık, Milletle Kral arasında bir sözleşmeden meydana gelmiştir. Toryler ise Giyomun tek başına Krallığa geçemeyeceği ve binaenaleyh Devletin Niyabet usulünde idaresi icabedeceğini iddia etmekte idiler. Münakaşayı bir neticeye vardiirabilmek için nihayet şöyle bir hal yolu bulundu: Meri ve Giyom birlikte iktidarı kullanacaklar ve hakikatte Giyom Krallık vazifesini ifa etmiş olacaktı.

Bu hal şekli o zamana kadar İngilterede hâkim olmuş olan İlâhî Hukuk telâkkisinin iflâsını ifade eder.

24. — Giyom Hollandalı olmak itibariyle, Krallık vazifesini ifa sırasında her hangi bir suüstimalde bulunmamasını ve binaenaleyh İngilizlere ait haklara ve hürriyetlere riayetkâr kalmasını temin için, kendisinden bir beyanname çıkarması istendi. Bu beyanname 1688 tarihli «HUKUK DEMECİ» olmuştur. İngiltere tarihinde Bill of Rights adıyla anılan bu demec 13 Şubat 1689 da ilân edilmiştir. Ancak beyannamenin kabul tarihi 30 Şubat 1688 olduğu için ona 1688 Demeci adı verilmesi âdet olmuştur.

Bu demec 13 maddeden ibarettir. Bir kısım hükümleri Krala bir takım mükellefiyetler yüklemekte, diğeri bir kısım hükümleri ise vatandaşlara ait hakları teyid etmektedir. Bu hükümler sırasıyla şunlardır:

Kanunların tatbikini menetmemek. Hiç kimseyi kanundan istisna etmemek. Hiç bir istisnaî mahkeme kurmamak. Zalimane cezalar koymamak. Herkes için tarafsız bir jüri temin etmek. Kanunsuz vergi almamak. Parlamantonun rızası olmadıkça ordu bulundurmamak. Parlamento seçimlerinde hürriyeti ve tarafsızlığı temin etmek. Parlamantoyu muntazam surette toplantıya çağırarak. Vatandaşların Krala istida vermek hakları. Protestanların silâh taşımak salâhiyetleri. Parlamento üyelerinin söz hürriyetleri. Parlamantoyu toplamak.

Bu Demecin Giyomdan istihsal edilmesi de göstermektedir ki, Sir John Fortescue'nün daha 1470 yılında dediği gibi, İngilterede siyasi bünyenin dimağına ve tekmil uzuvlarına can veren biricik hayat kaynağı Millet'in iradesi olmuştur.

25. — Giyom 1702 de öldü. Tahta namzet olan Anna'nın çocukları yoktu. Ve kendisinin yaşı itibariyle bundan sonra çocuk sahibi olabilmesi çok zayıf bir ihtimal içinde idi. Tahta çıkabilecek diğeri erkek varisler hep katolik idiler. Binaenaleyh tahta çıkmak kaidelerinde değişiklik yapılması zaruri görülmekte idi. Bunu teminen 12 Haziran 1702 de Act of Sett-

lement çıkarıldı. 8 maddeden ibaret olan bu kanuna göre, Hanovralı Sofi tahta çıkabilecekti. İşte bu tarihten sonra İngilterede Krallık makamına kadınların dahi gelebilmeleri temin edilmiş oluyordu. Bu kanunla artık İngiliz Devlet kuruluşunun başlıca organları son şeklini almış oluyordu. Parlamento kat'î olarak kurulabilmiştir.

Görülüyor ki İngiltere Parlamentosu başlıca üç tesirin birbirleriyle karşılaşması sayesinde kurulabilmiştir: Krallarının hissi selimi, beylerin kudreti ve şehirlerin mukavemeti.

Başlangıçta Kralın bir Hükümet âleti olan Parlamento, sonraları Baronların ve daha sonra da milletin bir kontrol vasıtası haline geliyor. Bu suretle menşesinde bir adâlet divanı olan Lordlar kamarası ve yine menşesinde gizli Meclisten başka bir şey olmayan Avam Kamarası bu kontrol vasıtasının başlıca cihazını teşkil etmiştir.

İkinci Paragraf

Amerikada Anayasa Hareketleri

26. — Amerikadaki Anayasa hareketlerinin tetkiki bilhassa iki bakımdan önemlidir. Evvelâ, bu memlekette Devlet kuruluşuna ait olmak üzere çıkarılmış olan metinler çok dikkate değer vesikalardır. Ve bu bakımdan ilim tecessüsünü haklı olarak tahrik edici mahiyettedir. İkinci olarak, Amerika, Dünya siyasetine ve Anayasa hukuku görüşlerine çok ehemmiyetli tesirler yapmış bulunmaktadır. İşte bu görüş noktaları itibariyle oradaki Anayasa hareketlerinin, kısaca dahi olsa, gözden geçirilmesi faydalı ve lüzumludur.

Bugünkü Amerika 18 inci yüzyıl sonunda 13 İngiliz müstemlekesinden meydana gelmekte idi. O devirde, bu Müstemlekelerle ana vatan arasındaki münasebetler gittikçe gevşemekte ve anavatanla müstemlekeler arasında sık, sık menfaat ihtilâfları husule gelmektedir. Bu ihtilâflar bir doktrin münakaşası şeklinde de kendini göstermiş ve 18inci yüz yıl ortasında Amerika ile İngilterenin siyasi münasebetlerini izah eden iki nokta nazar belirmiştir.

İngilizlerin tezine göre, anavatan, müstemlekelere birtakım fermanlarla bazı imtiyazlar tanımıştır. Bunları Kral kendi arzusuyla vermiş bulunmaktadır. Binaenaleyh, dilediği zaman o imtiyazları geri alabilmek salâhiyetine malik bulunmaktadır.

Amerikalılar ise şu görüş tarzını müdafaa etmektedirler: İmtiyazlar birer bağıt mahiyetindedirler. Bağıtlar iki tarafın anlaşmasıyla vücut bulmuştur. Şu halde her hangi bir anlaşma vukua gelmedikçe onlarda bir değişiklik yapılması da mevzuubahs olamaz. Kaldı ki, insanların Allah ve ta-

biat tarafından tanzim edilmiş birtakım haklar vardır ki bunlar hiç bir suretle ortadan kaldırılamaz.

Tatbiki bakımdan bu iddianın başlıca iki neticesi oluyordu: Ceza dâvalarında jüri kararları verilmesi lâzım geleceği, ve vergiye razı olunmak icabedeceği. Bu neticelerin aksini kabul etmek, hürriyeti inkâr etmek demek olurdu.

Amerikalılar ödemekte oldukları vergiye oy vermiyorlardı. Zira, alâkaları sadece Kral ile idi. İngiliz Parlamentosunda kendilerinin mümessilleri yoktu. Bu cihetleri de ileri sürerek İngiltere Parlamentosunun koyaçağı vergileri ödeyemeyeceklerini anlatmak istediler.

27. — Hal böyle iken İngiliz Parlamentosu 1765 de Ordu masraflarını karşılamaya yardım edecek olan bir damga resmi kabul etti. Buna dair olan kanun Stamp act adıyla çıkarılmıştı. Stamp act yüzünden 1765 yılı mayıs ayında Amerikalılar Virjinyada bazı kararlar kabul ettiler. Bunun üzerine, İngiltere Parlamentosu 1766 şubatında Stamp act'ı kaldırmak mecburiyetinde kaldı. Amerika müstemlekeleri 2 Kasım 1772 de Boston şehrinde bir toplantı yaptılar ve Samuel Adams'ın teklifi ile bir demeç taslağı kabul ettiler. Bu demeçte insanların kendi serbest rızalarıyla Devlete dahil oldukları, hürriyet ve mülkiyet haklarını kullanmağa ve bunlardan istifadeye ehil buldukları, vatandaş sıfatı ile de «Magna Carta libertatum» ile 1689 tarihli Bill of Rights'in temin ettiği haklardan istifade edecekleri ilân edilmekte idi.

28. — Amerika ile İngiltere arasındaki fiilî mücadele Boston şehrinde 1773 de çıkan ve Çay isyanı adı verilen bir ayaklanma ile başladı.

İngilizlerin (Doğu Hindistan şirketi) namıyla bir ticaret şirketleri vardı. Bu şirketin işleri iyi gitmemekte idi. Şirketin malî durumunu düzeltmek maksadiyle İngilizler, Amerika müstemlekelerine gönderilecek olan çaylardan bir miktar vergi alınmasına karar verdiler. Bu karar yeniden, vergiye razı olma prensibini ve temsilsiz vergi olmaz esasını ortaya attı. Bu sırada İngiltereden Amerikaya gelen bazı gemiler yüklerini teşkil eden çayları muhtelif Amerika limanlarına çıkarmak istediler. Bazı limanlar bu çayların çıkarılmasına ses çıkarmadılar. Diğer bir kısım limanlar gemileri geldikleri yere iade ettiler. Bu limanlardan biri olan Boston limanında 16 Aralık 1773 de bazı hâdiseler çıktı. Yerli kılığına girmiş bazı Amerikalılar çay yüklü olan gemilere gizlice tırmanmak suretile çay sandıklarını denize attılar. Bu hâdiseler İngilterede çok kötü bir tesir husule getirdi ve Boston limanının bu cüretini cezalandırmak maksadiyle İngiltere 1 Haziran 1774 tarihli boykotaj kanununu kabul etti.

29. — Bu kanunun kabul edilmesi üzerine diğer müstemlekeler Boston limaniyle birlikte hareket edeceklerini söyliyerek ona iltihak ettiler. Ve muhtelif müstemlekelerin 5 Eylül 1774 de Filadeldiyada bir toplantı

yapmaları karar altına alındı. Filâdelfiyada toplanan kongre müstemlekelerin bağımsızlığına dair bir şey görüşmedi. Bilâkis müstemlekelerin krala bağılıkları teyit olundu.

Yalnız 14 Ekim 1774 tarihinde ilân olunan bir demeçte Şimal Amerika halkının tabiatın değışmez hakları, İngiliz kanunu esasisi ve kendi kanunu esasisiyle bir takım salâhiyetleri bulunduğıu kabul edildi.

30. — 1775 Nisanında Amerikanın muhtelif yerlerinde anavatan silâhli kuvvetleriyle halk arasında bazı çarpışmalar oldu. Bunun üzerine, Filadelfiyada ikinci bir kongre toplantısı için müstemlekeler mümesssiller göndermeğe davet edildiler. Ve Kongre 15 Mayıs 1776 da Filadelfiyada toplandı. Bu toplantıda kongre, müstemlekelerin anavatandan ayrılmasına karar verdi. Bunun için de, müstemlekelerden her birisine kendilerine birer anayasa kanunu yapmaları tavsiyesinde bulunuldu. Tavsiyeye uygun olarak müstemlekelerden 11 tanesi kendilerine birer Anayasa kanunu hazırladılar. İki Devlet, vaktiyle haiz buldukları şartları kendilerine Anayasa kanunu olarak kabul ettiklerini beyan ettiler. 4 Temmuz 1776 da da «Amerika Bağımsızlık Demeci» kabul edildi. Bağımsızlık Demecini kaleme almış olan Thomas Jefferson olmuştur. Demeç «aşağıdaki hakikatleri tamamiyle açık ve değışmez hakikatler olarak telâkki ediyoruz» dedikten sonra, teknil insanların müsavi yaratılmış olduklarını, Tanrının kendilerine vazgeçemeyecekleri bazı haklar bahşetmiş olduğunu, bu haklar arasında Hayat, Hürriyet ve Saadet'i aramak haklarının yer almış bulunduğunu, bunların temini için insanların hükümetler kurmuş olduklarını, bu hükümetlerin yasal oluşunun idare olunanların arzu ve isteğinden husule geldiğini, eğer bir hükümet şekli bu hakikatları çığniyecek olursa, halkın o hükümet şeklini değıştirmek veya ortadan kaldırmak salâhiyetini haiz bulunduğunu, o hükümetin yerine kendi emniyet ve saadetini en ziyade temine elverişli olacak bir hükümet kurmakta serbest bulunduğunu yazmakta idi.

Amerikanın bundan sonra devlet hukuku gelişmesi bakımından geçirdiği değışiklikler daha ziyade, Devletin dış görünüşüne taallük eden değışikliklerdir.

Bu itibarla bunlardan daha ileride, Amerika Birleşik Devletlerinden söz açtığımız sırada bahsedeceğiz.

Üçüncü paragraf

Büyük İhtilâl

31. — 18 inci yüzyıl sonunda insanlık tarihinin en önemli olayı Fransada vukua gelen Büyük İhtilâl olmuştur. Bu hareketin Devlet hukuku ba-

kımından ehemmiyet ve tesirini lâyikiyle kavrayabilmek için onu hazırlamış olan çeşitli sebeplerin gözden geçirilmesine ihtiyaç vardır. Büyük İhtilâl hareketi bir çok fikir hareketlerinin hazırlamış olduğu ve olgunlaştırdığı bir hareket olmuştur.

Bu fikir hareketleri arasında en ehemmiyetlisi tabii hukuk telâkkisi ve muhtelif filozofların eserleriyle ortaya koydukları görüşlerdir.

Daha ilk çağlarda Sokratda, Aristoda rastladığımız bu tabii hukuk telâkkisi Orta çağda İlâhî Hukuk şekline bürünerek fikirlere hâkim olmuş ve 17 inci ve 18 inci yüzyıllarda Tabii Hukuk Mektebi namıyla müstakil bir felsefe düşünüşü şeklinde ortaya çıkmıştır. Bu devrin tabii hukuk telâkkisini temsil eden Grotius'dür.

Tabii Hukuk Mektebinin görüşünü şu yolda hulâsa edebiliriz: İnsanın kendi aklı ile bulup çıkardığı, kendi haklı ve haksız duygusu ile keşfettiği ve mevcut hukukun üstünde olan, Allahtan gelme bir Hukuk vardır. Bu hukuk her yerde cari ve mer'idir. Aynı zamanda bu hukuk değişmeyen bir hukuktur ve ebedidir. Yani insanın kendi aklı ile ortaya koyabileceği değişmez bir ideal hukuk vardır.

32. — Bu tabii hukuk görüşü 19 uncu asırda tarihçi mektep tarafından çok büyük sarsıntıya uğratıldı. Tarihçi Mektebin üstadı Savigny'nin isabetli tenkitleri tabii hukuk anlayışını kökünden sarsmıştı. Öyle ki, zamanımızda yeniden çok hararetli taraftarlar bulan tabii hukuk, yeni ve başka bir şekle bürünmek suretiyle ortaya çıkmaya mecbur kaldı.

Bugünkü anlayışla tabii hukuk, cemiyet nizamını daha mükemmel kurmak hususundaki insan gayretlerine ilham ve istikamet veren fikirden başka bir şey değildir. Bu fikir insanlığın varmak istediği adâlet mefkûresidir. Bir çok hukukçular bu mefkûrenin ebedî ve değişmez olamayacağını da söylüyorlar. Çünkü, diyorlar, adâlet mefhumu her devirde değişmiş olan bir mefhumdur; ve binaenaleyh, varılmak istenen mefkûre de zarurî olarak nisbî kalmaktadır. Her ne olursa olsun, 17 ve 18 inci yüz yıllarda zihinlere hâkim olan hukuk görüşü insanın kendiliğinden bulmaya muktedir olduğu değişmez bir hukuk anlayışıdır.

İşte Büyük İhtilâle başlıca fikir kaynağı teşkil etmiş olan düşünce tarzı bu tabii hukuk telâkkisi olmuştur. Lâkin bundan başka biraz yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Tabii hukuk sisteminin yanı başında Büyük İhtilâlî hazırlamış olan bazı ehemmiyetli eserler de vardır. Bu eserler arasında Montesquieu'nün «Esprit des lois» sı ile J. J. Rousseau'nun «Contrat social» adlı eserine yer vermek icabeder.

33. — Rousseau, 28 Haziran 1712 de Cenevrede doğmuştur. Babası saatçi idi. Anası kendisini doğururken ölmüştür. Hayatı çok karışıktır. Kendisini Madam de Warens isimli bir kadın himaye etmiştir. Rousseau hayatının muhtelif devirlerinde usaklık hizmetlerinde bulundu. Lozanda

musiki öğretmenliği yaptı. Bir zaman sonra Parise geldi ve burada bir çok şahsiyetlerle tanıştı. Dijon akademisinin bir eser müsabakasına girerek birinci mükâfatı aldı. Nihayet 1762 de meşhur «Contrat Social» ini vücuda getirdi. Kendisi 1778 de ölmüştür.

34. — «Contrat social ou Principes du droit politique» adlı kitap dört parçaya ayrılmıştır. Rousseau nazariyesini birinci kitapta şekillendirmektedir. Kitap şöyle başlıyor: «İnsanları oldukları gibi ve kanunları olabilecekleri şekilde ele alarak Devlet hayatında yasalı ve güvenilir bazı idare kaideleri bulunup bulunamayacağını araştırmak istiyorum.» Birinci bölümde meseleyi ne şekilde düşündüğünü söylüyor ve diyor ki: «İnsan hür doğmuştur. Lâkin her taraftan zincirlerle bağlıdır. Kendisini başkalarının efendisi zanneden kimse onlardan daha az köle değildir. Bu değişiklik nasıl oldu? Onu bilmiyorum. Bu değişikliği ne meşru kılabilir? Bu soruyu halledebileceğimi zannetmekteyim.» Rousseau'ya göre insanlar başlangıçta tabiat halinde yaşıyorlardı. Tabiat halinde yaşayan insan serbest hareket eder. Gerçi tabiat halinde de eşitsizlik vardır. Fakat tabii eşitsizlik bugünkü eşitsizlikten çok farklıdır. Çünkü bugünkü eşitsizlik yapma bir eşitsizliktir.

Bunu izah etmek için de Rousseau ilk siyasal topluluk olan aileyi ele alıyor, ve diyor ki: «Bütün toplumların en eskisi ve yegâne tabii olan aile toplumdur. Burada bile çocuklar yaşamak için kendisine muhtaç oldukları müddetçe babaya bağlıdırlar. Bu ihtiyaç sona erdiği anda, tabii bağlılık ortadan kalkar. Babalarına karşı göstermeye mecbur oldukları itaat-tan sıyrılan çocuklar, ve çocuklarına karşı göstermeye mecbur bulunduğu ihtimamdan kurtulan baba yeniden bağımsızlıklarına avdet ederler. Şayet bağlı kalmakta devam ederlerse bu hal tabiat icabı olmayıp, istektedir. Böylece bizzat aile, ancak anlaşma sayesinde yaşamaktadır.» Demek oluyor ki insanlarda hürriyet dediğimiz bir vasıf mevcuttur. Çocuklar babaya karşı hürriyetlerini yine kendi menfaatleri için feda etmektedirler. Ancak, müşterek bir hürriyet vardır ve bu hürriyet «insan tabiatının bir neticesidir.» Yoksa, tabiatın hiç kimsenin diğeri üzerinde bir egemenliği mevcut değildir. Zira, «Kuvvet hak doğurmaz, ve ancak meşru kuvvetlere itaat etme hürriyeti vardır.»

Rousseau, eserinin birinci kitabının dördüncü faslında da şu satırları yazıyor: «Mademki hiç bir insanın benzerleri üzerinde tabii bir nüfuzu yoktur. Ve mademki kuvvet hiç bir hak meydana çıkarmamaktadır, insanlar arasındaki tek mil meşru iktidarların temeli olarak yalnız anlaşmalar kalıyor.» İşte, Contrat social nazariyesinin anahtarı buradadır: İnsan tek başına karşı koyamayacağı engellerle savaşabilmek için topluluk yaratmak zorunda kalmıştır.

Rousseau birinci kitabın altıncı faslında şöyle demektedir: «İnsanlar

yeni kuvvetler yaratamadıklarından ve ancak mevcut kuvvetleri birleştirip kullanabileceklerinden, yaşamak için birleşme suretiyle mukavemete galip gelebilecek bir kuvvetler toplayı teşkil etmekten, bu kuvvetleri bir tek saikle işletmekten ve bundan sonra, kullanmaktan başka çareleri yoktur.

Bu kuvvetler toplayı ancak bir çoklarının birleşmesinden çıkabilir. Lâkin her insanın kuvvet ve hürriyeti kendini muhafaza etmesinin ilk vasıtaları olduğuna göre, kendisine zarar vermeksizin ve nefesine karşı göstermeğe mecbur olduğu ihtimamı bir tarafa bırakmaksızın bu kuvvet ve hürriyeti nasıl verecektir?

«..... Müşterek kuvvetler her ortağın şahsını ve mallarını müdafaa ve muhafaza edecek, ve herkesin diğerleriyle birleştiği halde yine ancak kendi kendisine boyun eğeceği, ve evvelce olduğu kadar hür kalacağı bir cemiyet şekli bulmak..»

Contrat social'in hal yolunu gösterdiği ana mesele işte budur. Her ortağın bütün haklarıyla birlikte kendisini tek mil topluluğa devretmesi lâzımdır. Böylece Contrat Social adını verdiğimiz anlaşma meydana gelmiş olur. İnsan, topluluğa girerken haklarından vazgeçmemiştir. Bilâkis, bu haklarla beraber toplumun üyesi olmuştur. Zira «herkes kendini herkese vermekle, hiç kimseye vermemektedir.» Bundan dolaydır ki egemenlik yine toplum üyelerinde, yani Millettedir.

Kanuna gelince, kanun, Millet'in kendi hakkında karar vermesinden başka bir şey değildir.

Rousseau neticede insanların tabii hale yaklaşmaları lâzım geleceğine ve hattâ oradaki eşitsizliği dahi yok etmeleri icabedeceğine işaret ediyor.

Hulâsa edecek olursak, Contrat social'dan maksat şudur: «İnsanlar başlangıçta tabiat halinde yaşıyorlardı. Bunun mahzurlarını görerek (Cemiyet haline) geçmeye karar verdiler. Bu geçişi kendi haklarıyla birlikte topluma girmek suretiyle yaptılar. Bu da zımî bir akittir. İşte buna Contrat social diyoruz.

35. — Umumiyetle kabul edilen bir fikre göre, Fransız milleti Büyük İhtilâli başlıca Rousseau'nun tesiri altında başarabilmiştir. Bizzat ihtilâlciler bu fikirde bulunmuşlardır. Şu kadar var ki, gerek tabii hukuk telâkisi, gerekse Rousseau'nun hazırladıkları fikirler tek başlarına İhtilâli yaratmağa kâfi gelemezdi. İhtilâl, hâdiselerin müsaadesi sayesinde patlak verebilmiştir. Nitekim Lefebvre-Sagnac adlı müellifler, şayet «Etats généraux» toplanmamış olsaydı İhtilâl de olamazdı, demişlerdir.

Görülüyor ki, Büyük İhtilâl'in ortaya çıkaracağı neticeleri hakikî değerleriyle tesbit edebilmek için her şeyden önce hâdiselere kısaca göz atmak lâzımdır.

36. — 1788 yılının eylül ayından sonra Pariste halkın teşkil ettiği birlikler, dernekler ve kulüpler çoğalmaya başlamıştı. Bu yüzden, halk sınıfı

kuvvet buldu, ve temsil esasında iki mümessile sahip olmak ve beher mümessil başına rey vermek usulünün kabulünü istedi. Aristokrasi sınıfı bu isteğe karşı koymuştur. İşte, mücadele fiilen bu suretle başlamıştır. Bu sıralarda papazlar sınıfı içerisinde çıkan bir takım ayrılıklar mücadeleyi körükleledi. Yapılan seçimlerde bir çok aristokrat, halk mümessili olarak seçildi. Mirabo bunlardan olmuştı. Hâdiselerin bu şekilde gelişmesi Kıralı halk sınıfının ikişer mümessil seçmek isteğini kabule mecbur etti.

37. — Nihayet Etats généraux toplantıya çağırıldı. Bu toplantı halk sınıfının tazyiki neticesinde vukua gelmiş değildir. Çünkü, kurultayı davet etmek hakkı Kırala aitti. Halk sınıfı ise, Kıral üzerinde müessir olabilecek durumda bulunmuyordu. Bu bakımdan Kurultay toplantısı ve bunun neticesi olarak da Büyük İhtilâl imtiyazlıların eseri olmuştur, diyenler vardır. Filhakika, imtiyazlı sınıflar Kıralın tesis etmek istediği vergilere rey vermemek suretiyle ve taşra mahkemelerinde (Parlöman) Kıral emirnamelerini yürütmemekle kurultayın toplantıya davet edilmesini temin etmişlerdir.

38. — Kurultay toplantısından önce halkın dileklerine açılan şikâyet defterleri umumiyetle vatandaş eşitliğinin ve esashı hürriyetlerin teminini istiyorlar ve bu gayeyi sağlayacak bir Esas Teşkilât Kanunu meydana getirilmesini talebediyorlardı. Hakikatte, köylünün istediği, aşâr vergisinin kaldırılması ve toprakların papazlar elinden alınması idi. Gerek İhtilâl idealizminin, ve gerekse esashı hürriyetlerin köylü için pek ehemmiyeti yoktu. Zira, Fransız köylüsü kültürden ve medenî terbiyeden mahrum bulunmakta idi. Bu köylüyü alâkadar eden bilhassa maddî ve hali hazır menfaatler idi.

39 — Bu devir, Devlet maliyesinin çok bozuk olduğu bir devirdir. Hazine tamtakırdı. Devlete fiilen faizciler hâkim bulunuyordu. İktisadî buhranlar birbirini kovalamakta idi. Fazla olarak, 1788-1789 yılının kış mevsimi çok şiddetli olmuştı. Bu yüzden taşrada işsiz kalanların sayısı aşırı derecede çoğaldı.

Bu işsizler büyük şehirlere akın ettiler. Buralarda ise, esasen halk gündelik kazancını temin edemiyor ve geçiminden endişe ediyordu. Dilençilik artmıştı. Her tarafta serserilerin çoğaldığı görülüyordu. Yağmalar, yol kesmeler, adam soymalar tehlikeli bir hal almıştı. Ekmek fiyatları çok yükselmişti. Yer, yer ayaklanmalar olmakta idi. Bu sırada, halk sınıflarına taraftar olan askerlerden bir kısmı da isyan etmişlerdi. Hattâ bazı senyörlerin öldürüldüğü bile olmuştı. Bunun üzerine, burjuvazya sınıfı memlekette nizamı iade etmek ve köylüyü tenkil eylemek için silâha sarıldı, ve imtiyazlılarla bir oldu. Bu hareket egemenliğin fiilî olarak kıralın elinden çıkması mânasını ifade ediyordu.

40. — Kurultay ilk toplantısını 4 mayıs 1789 tarihinde Versayda akdetti. Ertesi günü Kral toplantıya gelerek halk mümessillerine vergiye rey vermeleri hakkını tanımadığını ve sınıf esası üzerine reye iştirâk edeceklerini tebliğ etti. Bu sistemle sınıflar arasında çatışmalar olacağından şüphe edilemezdi. Nitekim, 11 mayısta Asilzadeler yalnız başlarına toplandılar. Halk sınıfı mümessilleri ise, seçim mazbatalarının bütün sınıfların bir arada yapacakları bir toplantıda tetkik edilmesini ileri sürdüler. Aradaki ihtilâf kralın tahkimine sunuldu ise de, hâdise 9 hazirana kadar sürüklendi. Ertesi günü Siyéès asilzadeleri ve papazları halk sınıfı toplantısına davet etmeyi teklif etti. 12 haziranda papazlardan üçü bu davete icabet etmişti. Ayın 16 sında bu sayı 19 oldu. O zaman, meclis kendisine yeni bir isim aradı ve 17 haziranda Millî Meclis adını aldı; aynı zamanda vergiye razı olma prensipini de ilân etti. 20 haziranda toplantı salonuna gelen mümessiller burasını kapalı buldular. Kendilerine Kralın bir toplantı yapacağı söylendi. Bunun üzerine halk sınıfı mümessilleri başka bir yerde toplandılar ve orada meşhur yeminlerini edâ ettiler: Memlekete bir esas teşkilât vermedikçe bir birlerinden ayrılmıyacaklardı.

41. — 22 haziranda papas sınıfından 150 mümessil Millî Meclise iltihak etti. Ertesi gün toplantı yapan kral vergiye razı olunması esasını kabul ettiğini bildirdi. Lâkin, sınıf esası üzerine rey vermek usulü baki kalıyordu. Kral salonu terkedince meclis eski kararlarında ısrar ettiğini bildirdi. 24 haziranda papas sınıfı mümessillerinin ekseriyeti Millî Mecliste yer almıştı. 25 inde asilzadelerden de 47 mümessil meclise geldiler. Bir taraftan da halk arasında kaynaşma başlamıştı. Nihayet 27 haziranda Kral istekleri kabul etti.

42. — 11 temmuzda nazır Necker azledilmişti. Bu yüzden ertesi günü Kral sarayının önünde nümayişler çıktı. Bu nümayişler derhal tekmil Parise yayıldı. Ekmegin kilosu bir işçi gündeliğinin iki misline satılıyordu.

Şehirde kargaşalık hüküm sürmekte idi. Daha ertesi günü seçmenler asayişi iade için milis teşkline başladılar. Ve bu bahane ile halka silâh dağıttılar. Hattâ, 14 temmuzda İnvâlıdes'e ve Bastille'e gittiler. Bastille müdürü halkın üzerine ateş açtı. Halk ta hapishaneyi zaptetti. 15 temmuzda Necker tekrar nazırhğa getirildi.

43. — Millî Mecliste ilân olunmak istenen vatandaş eşitliği ile feodal mülkiyet bir arada bulunabilecek şeyler değildi. Bunu anlayan iki asilzade mümessili asilzadelerin ve imtiyazlıların kendilklerinden fedakârlık yapmaları gerektiğini söyleyerek imtiyazların kaldırılması teklifinde bulundular, ve 4 Ağustos gecesi imtiyazlar kaldırıldığı gibi, hak eşitliği de ilân edildi. Böylece, âşâr vergisiyle feodal haklar tarihe karıştıyordu.

44. — 26 ağustosta da Meclis «İnsan ve Vatandaş hakları demeci» ni ilân etti.

Bu demec 17 maddeliktir.

Birinci maddesi hürriyet ve eşitlikten bahseder: «İnsanlar Hukukun hür ve eşit doğarlar ve öyle kalırlar; içtimai tefrikler ancak müşterek menfaate dayanabilir.»

İkinci madde tabii hakları mevzuubahs eder. Her siyasi cemiyetin gayesi insanın tabii ve zamanaşımı ile kaybolmaz haklarının muhafazasıdır. Bu haklar hürriyet, mülkiyet, emniyet ve zulme karşı koymadır.»

Üçüncü madde, millî egemenlikten bahseder: «Her türlü hükümlüğün prensipi mutlak surette halktır. Hiçbir heyet, hiçbir fert sarih olarak halktan gelmeyen bir iradeyi veya iktidarı kullanamaz.»

Dördüncü madde, hürriyete ve onun hududuna dairdir. «Hürriyet, başkasına zarar vermiyen her şeyi yapabilmektir. Bundan dolayı, her insanın tabii haklarını kullanmasının hududu cemiyetin diğer fertlerine aynı haklardan istifadeyi temin eden huduttur. Bu hudutlar ancak kanunla tayin ve tesbit edilebilir.»

Beşinci madde, Kanunun mevzuuna dokunmaktadır: «Kanun sadece cemiyet için zararlı olan fiilleri menetmek hakkını haizdir. Kanunla yasak edilmeyen şeylerin yapılmasına engel olunamaz. Ve hiç kimse kanunun emretmediği bir şeyi yapmağa zorlanamaz.»

Altıncı madde, kanunu tarif eder: «Kanun, genel iradenin ifadesidir. Kanunun yapılmasına her vatandaşın şahsen veya mümessilleri vasıtasıyla iştirâk etmeye hakkı vardır. Gerek himaye ettiği zaman, gerekse cezalandırdığı vakit, kanun herkes için aynı olmalıdır. Kanun nazarında tekmil vatandaşlar eşit olduklarından hepsi de teknil memuriyetlere, mevkilere ve kamu işlerine yeterliklerine göre ve fazilet ve kabiliyetlerinden başka bir tefrika tabi olmaksızın aynı surette kabul edilebilirler.»

Yedinci madde, kişi hürriyetinin teminatına dairdir. «Bir insan yalnız kanunun gösterdiği hallerde ve kanunun koyduğu usullere göre sanıklanabilir ve tutulabilir ve hapsolunabilir. Keyfî emirler verilmesini isteyenler, verenler, bu emirleri yerine getirenler veya getirenler cezalandırılmazlar. Fakat kanun gereğince çağrılan veya yakalanan o anda itaat etmelidir; mukavemet ederse suçlu olur.»

Sekizinci madde, cezadan bahseder. «Kanun sadece kesin ve açık olarak zarurî cezalar koymalıdır. Suçun işlenmesinden önce konmuş ve ilân edilmiş bir kanun mevcut olmadıkça hiç kimseye ceza verilemez.»

Dokuzuncu maddede, tevkifin garantisi yer almıştır: «Her insan suçlu olduğu bildirilinceye kadar masum sayılacağından, kendisinin tutulması lüzumlu gördüğü zaman, onu elde tutmaktan fazla bir tazyik, kanun tarafından ehemmiyetle cezalandırılmalıdır.»

Onuncu madde, vicdan hürriyetini mevzuubahs eder: «Hiç bir kimse, dinî dahi olsa, kanaatlerinden dolayı kınanmamalıdır. Yeter ki, bu

kanaatlerin izhar edilmesi kanunun koyduğu kamu intizamını bozmasın.»

Onbirinci madde, fikir hürriyeti hakkındadır: «Düşünce ve kanaatlerin serbestçe açığa vurulması insanın en kıymetli haklarından biridir. Bundan dolayı, her vatandaş serbestçe konuşabilir, yazabilir ve eser bastırabilir. Kanunla tayin edilen hallerde bu hürriyetin suiistimalinden mesul olmak hali müstesnadır.»

On ikinci madde kamu kuvvetini ele alır: «İnsanın ve vatandaşın haklarını teminat altında bulundurmak için bir kamu kuvveti lâzımdır. Şu halde bu kuvvet, kendilerine verilmiş olduğu kimselerin özel menfaatleri için değil, kamunun iyiliği için tesis edilmiştir.»

On üçüncü madde, vergi hakkındadır: «Kamu kuvvetinin idamesi ve idare masrafları için müşterek bir yardım zaruridir. Bu yardım bütün vatandaşlar arasında imkânları nisbetinde eşit olarak taksim edilmelidir.»

On dördüncü madde, vergiye rıza prensipini koyar: «Verginin lüzumunu vatandaşlar bizzat veya mümessilleri vasıtasıyla tesbit etmek, ona serbestçe rıza göstermek, istimal şeklini kontrol etmek ve miktarını, matrahını, toplanmasını ve müddetini tayin etmek hakkını haizdirler.»

On beşinci madde kamu memuruna dairdir: «Cemiyet her kamu memurundan idaresinin hesabını sormak hakkını haizdir.»

On altıncı maddede esas teşkilâtın teminatı yazılıdır: «Bir cemiyet dahilinde haklar teminat altına alınmamış, iktidarların ayrılığı tayin ve tesbit edilmemiş ise o cemiyette esas teşkilât yoktur.»

On yedinci madde, mülkiyet hakkından ve kamulaştırma prensibinden bahseder: «Mülkiyet dokunulmaz ve mukaddes bir hak olduğundan hiç kimse ondan kanuna uygun birtarzda müşahede olunan kamu ihtiyacı açık olarak lüzumlu kılmadıkça ve önceden âdil bir tazminat ödenmedikçe mahrum edilemez.»

45. — İnsan ve vatandaş hakları demecinin müsbet bir kıymeti bulunduğunu söyleyen müellifler (Duguít) var ise de; bize göre, bu demecin asıl kıymeti, devlet hukuku meselelerine temel teşkil edecek olan büyük esasları koymuş olmasındadır.

46. — Görülüyor ki Büyük İhtilâl birdenbire patlak vermiş bir olay değildir. Bütün bir asır, fikir hareketleriyle ve ekonomik olayları ile onu hazırlamıştır.

Büyük İhtilâlden mevzuumuz bakımından bazı neticeler çıkarmak lâzım gelirse şunları tesbit edebiliriz:

Devlet bir gaye değil, bir vasıtadır. Vatandaşlara tabii haklarını temin edecek olan bir vasıtadır. **Egemenlik Milletindir**. Şayet Devlet tabii hakları temin etmek hususundaki vazifesini yapmıyacak olursa, egemenliğin sahibi olan millet, karşı koymak hakkını haizdir.

Büyük İhtilâle gelinceye kadar eşitsizliği ortadan kaldırmak Devlet

ölçüsünde asla düşünülmiş değildi. Büyük İhtilâl neticesindedir ki şu hakikatler ortaya çıkmıştır: İnsanlar hür ve eşittirler. Başkalarının hürriyetini saymak şartıyla bedenî ve fikrî faaliyetlerinde rahatsız edilemezler. Konuşurlar, yazarlar, çalışırlar, memur olurlar, mal sahibi olurlar. Kanun muayyen bir şahsın lehine hareket edemez.

Bütün bu esaslar modern anayasa rejimlerini meydana getirmiştir. Filhakika, tabii hakların ilânı sayesinde zamanımız toplumlarının iç hayatları düzenlenmiş bulunmaktadır. Böylece, Büyük İhtilâl, devleti Rasyonel esaslara göre kurabilmeği temin etmiş olan eşsiz bir mücadele olmuştur.

Dördüncü Paragraf

Yeni Kaynaklar

47. — Bu Paragrafta bilhassa 1 Ocak 1942 tarihli Atlantik Demeci'nden bahsetmekle iktifa edeceğiz.

Başlangıçta sadece Amerika Birleşik Devletleri reisi ile Büyük Britanya Devleti başvekili tarafından imza edilmiş olan bu vesikaya sonradan Sovyet Rusya Devleti de iltihak etmiş bulunmaktadır.

Bu demeç her şeyden önce, devletler arası meselelere dair prensipler koymaktadır.

Tekmil devletler arasında tam bir iş birliği kurulacaktır. (Madde Beş).

Bunun için de, en başta barışın temini lâzımdır. Temin edilecek sulh şu hususiyetleri haiz olacaktır: «Tekmil milletleri sınırları içinde emniyetle yaşatacak ve her insana hayatını refah içerisinde serbestçe yaşamağı temin edecek» bir sulh. (Madde Altı).

Yine bu sebepledir ki, egemenlikleri ellerinden zorla alınmış milletlere bu hâkimiyetler el birliğiyle iade olunacaktır. (Madde Üç).

Yine, sulhu yaşatabilmek maksadiyle devletlerin «kuvvete müracaat» edemeyecekleri ve daimî surette mevcut olacak umumî bir emniyet sistemi kurulacağı hüküm altına alınmıştır. (Madde Sekiz).

48. — Şunu da kaydedelim ki, bu emniyet sisteminin tayin ve tesbiti için Dumbarton Oaksda bir konferans toplandı, ve konferans 9 eylül 1944 de emniyet teşkilâtı hakkındaki projesini ilân etti.

Anayasa hukuku bakımından Projenin dayanmakta olduğu prensipleri şu yolda çıkarıp ortaya koyabiliriz:

1 — Sulh, ancak refah ve istikrar ile temin olunabilir. Bu neticenin sağlanması şu cihetlerin tahakkuku ile mümkündür: a - İktisadi, beşerî ve iş hayatına müteallik meselelerin halli. b - Haklara ve hürriyetlere riayet olunması (Fasıl: 9; kısım a, madde 1 ile fasıl I: madde 3.)

2 — Devletler bir birlerine eşittirler (Fasıl 8; kısım a, madde 7 ve fasıl 8; kısım B, Madde 5). Bu prensibi ifade etmiş olmak için proje; tatbik edilmesi tasavvur olunan müeyyidelerin millî kanunların tatbikinden çıkacak ihtilâflara tatbik olunamayacağı, yani millî meselelerin devletlerin kendi işleri olduğunu söylemektedir.

Atlantik Demeci bundan sonra, dünya devletleri arasında eşitlik esasını bilhassa 4 üncü maddesinde, «Büyük, küçük; galip, mağlûp, tekmil devletler iktisadî refahlarını temin için dünyâ ticaretine ve ham maddelere müsavat üzere iştirâk edecektir.» demek suretiyle koymaktadır. Yine bu maksatla, Demec şü yolda bir hüküm de sevk etmektedir: «Denizler ve Okyanuslar sıkıntısızca geçilecektir.» (Madde 7).

49. — Atlantik demeci, bir de, millî egemenlik bakımından önemli hükümler koymaktadır.

Bir defa, ikinci madde (Milletlerin serbestçe izhar edecekleri) temennilere yer vermek suretiyle millî egemenliğin birinci plânda geldiğine işaret ettiği gibi, «Milletlerin tâbi olmak istedikleri hükümet şeklini seçmek hususundaki haklarını» da teyit suretiyle bunu tebarüz ettirmektedir (3 cü madde).

Nihayet, Demec, fert hürriyetleri bakımından da bir hüküm sevk etmekte ve beşinci maddesinde şü esası koymaktadır: «Herkes daha mükemmel çalışma şartları, iktisadî ilerleme ve iş emniyeti sağlanacaktır. Esasen demecin 6 ıncı maddesinde mevzubahs olan «her insanın hayatını serbestçe yaşayabilmesi» hususu da yine bu hürriyetin icabı olarak ortaya çıkmaktadır.

50. — Demecin tetkikinden şü neticeleri çıkarmak kabildir.

1 — İnsanlar hürdürler ve eşittirler.

2 — Devlet denilen varlıklar bağımsız ve bir birine eşit varlıklardır.

3 — Bu bağımsız varlıklar insanlığın saadetini temin uğrunda iş birliği yapacaklardır.

4 — Milletler kendi kendilerini idare ederler.

5 — Bu idare insanlığın daha mükemmel doğru gitmesini temin edecektir.

Bu neticeler sayesinde erişilecek gaye, insanlık ölçüsünde refah ve saadettir. Bunun da ruh şartı, insanlığa inanma; ve maddî şartı ise, çalışmadır.

Beşinci Paragraf

Milli devlet hukukunun fikir kaynakları

51. — Milli devlet hukukumuzun fikir kaynaklarının hususiyeti, bunlarda tekmil insanhğa ait hak ve hürriyetlerden asla bahsedilmemesidir. Bunu da hadiselerin tabii bir icabı olarak telakki etmek lâzımdır.

Bu kaynakları:

- 1 — Erzurum kongresi beyannamesi,
- 2 — Sivas kongresi beyannamesi,
- 3 — Misakı milli,

Olmak zere tesbit edebiliriz.

1 — Erzurum Kongresi beyannamesi:

52. — 7 ağustos 1939 tarihli olan bu beyanname şudur:

«..... Kendini en yakın ve hûnin tehlikeler karşısında gören Şarki Anadolu vilâyatının mukadderatını bizzat muhafaza gayesiyle her taraftan vicdanı milliden doğmuş cemiyetlerin iştirakiyle ahiren münakit olan Erzurum Kongresi 7 ağustos 1335 tarihinde mesaisine hitam vererek bilütfihi taalâ berveçhiati mukarreratı ittihaz etti:

1 — Trabzon vilâyeti ve Canik sancağı ile vilâyatı şarkiye namını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarıbekir, Mamuretülâziz, Van, Bitlis vilâyatı ve bu saha dahilindeki Elviyeyi müstakile hiç bir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve camiai osmaniyeden ayrılmak imkânı tasavvur edilemeyen bir küldür.

Saadet ve felâkate iştiraki tamını kabul ve mukadderatı hakkında aynı maksadı hedef ittihaz eder. Bu sahada yaşayan bilcümle anasırı islâmiye yekdiğerine karşı mütekabil bir hissi fedakâri ile meşhun ve vaziyeti ırkiye ve içtimaiyelerine riayetkâr öz kardeşdirler.

2 — Osmanlı Vatanının temamiyeti ve istiklali milliyemizin temini ve makamı saltanat ve hilâfetiñ masuniyeti için kuvvai milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esastır.

3 — Her türlü işgal ve müdahale, rumluk ve ermenilik teşkili gayesine matuf telakki edileceğinden müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir. Hakimiyeti siyasiye ve muvazanei içtimaiyeye muhii olacak surette anasırı hiristanıyeye yeni bir takım imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

4 — Hükümeti merkeziyenin bir tazyiki düveli karşısında buraları terk ve ihmal ıztırarında kalması ihtimaline göre makamı hilâfet ve saltanata merbutiyeti ve mecburiyet ve hukuku milliyeyi kâfil tedabir ve mukarrerat ittihaz olunmuştur.

5 — Vatanımızda ötedenberi birlikte yaşadığımız anasırı gayri müslimenin kavranını devleti omanıye ile müeyyet hukuku müktesebelerine tamamıye riayetkârız. Mal ve can ve ırzlarının masuniyeti zaten mukteyyatı diniye, an'anatı milliye ve esasatı kanunıyemizden olmakla bu esas kongremizin kanaatı umumıyesiyle de teyit olunmuştur.

6 — Düveli itilâfiyece mütarekenin imza olunduğu 30 teşrini evvel 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her muntakasında olduğu gibi, Şarkî Anadolu vilâyatında da ekseriyeti islâmlar teşkil eden her harisî, iktisadi tefevvuku müslümanlara ait bulunan ve yekdiğerinden gayri kabili infikâk öz kardeş olan din ve ırkdaşlarımızla meskûn memalikimizin mukasemesi nazariyesinden bilkülye sarfınazarla mevcudiyetimize hukuku tarihiye, ırkıye ve diniyemize riayet edilmesine ve bunlara mugayir teşebbüslerin terviç olunmamasına ve bu suretle hak ve adle müstenit bir karara intiza olunur.

7 — Milletimiz; insani, asrı gayeleri tebcil ve fenni, sinai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh, devlet ve milletimizin dahili ve harici istiklâli ve Vatanımızın tamamisi mahfuz kalmak şartıyle altıncı maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve mülkümüze karşı istilâ emeli beslemeyen herhangi devletin fenni, sinai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhün de acilen takarruru selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahası amali milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükümeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tabi olması zaruridir. Çünkü, iradei milliyeye gayri müstenit her hangi bir heyeti hükümetin in di ve şahsi mukarreratı milletce muta olmadıktan başka haricen muteber olmadığı ve olmayacağı şimdiye kadar mesbuk e'âl ve netayic ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, Milletin içinde bulunduğu hali zıcret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessülüne hacet kalmadan hükümeti merkeziyemizin Meclisi Milliye hemen ve bilâ ifatei ân toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyleyeceği bilcümle mukarreratı Meclisin mürakabesine arzemesi mecburidir.

9 — Vatanımızın maruz kaldığı alâm ve hadisat ile tamamen aynı maksatta vicdanı milliden doğan cemiyetlerin ittihat ve ittifakından hasıl olan kitlei umumıye bu kerre «Şarkî Anadolu müdafaai hukuk cemiyeti» namıyle tevsim olunmuştur. İşbu cemiyet her türlü fırkacılık cerayanlarından külliye aridir. Bilcümle islâm vatandaşlar cemiyetin azayı tabiiyesindedir.

10 — Kongre tarafından müntehap bir «Heyeti temsiliye» kabul ve

köylerden bilitibar vilâyet merkezine kadar mevcut teşkilâtı milliye tevhit ve teyit olunmuştur.»

Görülüyor ki bu beyannamenin belli başlı hükümleri şunlardır:

1 — Şark vilâyetleri bir kül teşkil ederler ve hiç bir sebep ve baha-ne ile ayırlamazlar.

2 — Her türlü işgal ve müdahaleye kuvvetle karşı gelinir.

3 — Hükümet yıkılacak olursa vilâyetler mukavemet edeceklerdir ve şarkta muvakkat bir idare kurulacaktır.

4 — Muvakkat idarenin esası hâkimiyeti milliyedir.

53. — Bu beyannameden üç netice çıkarabiliriz:

1 — Türk vatani bölünmez bir bütündür.

2 — Millet haksızlığa karşı mukavemet hakkını haizdir. Yani, her şeyin esasında hak vardır.

3 — Hâkimiyet millettedir.

II — Sivas Kongresi beyannamesi:

54. — 11 eylül 1919 da Sivasta umumi kongre tarafından ilân olunan bu beyannamedeki hükümler şunlardır:

«1 — Devleti aliyei osmaniye ile Düveli itilâfiye arasında mün'akit mütarekenamenin imza olunduğu 30 teşrini evvel 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalan ve her noktası islâm ekseriyeti kahiresiyle meskûn olan Memaliki Osmaniye aksamı yekdiğerinden ve camiai osmaniyeden gayrikabili tecezzi ve hiç bir sebeple iftirak etmez bir kül teşkil eder; memaliki mezkûrede yaşayan bilcümle anasırı islâmiye yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyatıyla meshun ve hukuku ırkıye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhitelerine temamiyle riayetkâr öz kardeş-tirler.

2 — Camiai osmaniyenin tamamıyeti ve istiklâli millimizin temini ve makamı muallayı hilâfet ve saltanatın masuniyeti için kuvvai milliyeyi âmil ve iradei milliyeyi hâkim kılmak esası kat'idir.

Memaliki osmaniyenin her hangi bir cüz'üne karşı vâki olacak müdahale ve işgale, ve bilhassa vatanımız dahilinde müstakil birer rumluk ve ermenilik teşkili gayesine matuf harekâta karşı Aydın, Manisa ve Balıkesir cephelerinde mücahedatı milliyede olduğu gibi müttehiden müdafaa ve mukavemet esası meşruu kabul edilmiştir.

4 — Öteden beri aynı Vatan içinde birlikte yaşadığımız bilcümle anasırı gayri müslimenin her türlü hukuku tabiiyeleri temamiyle mahfuz olduğundan, anasırı mezkûreye hâkimiyeti siyasiye ve muvazeneti içtimaiyemizi ihlâl edecek imtiyazat itası kabul edilmeyecektir.

5 — Hükümeti osmaniye bir tazyiki harici karşısında memleketimi-

zin her hangi bir cüz'ünü terk ve ihmal etmek ıztırarında bulunduğu takdirde makamı hilâfet ve saltanatla Vatan ve milletin masuniyet ve tamamîyetini kâfil her türlü tedabir ve mükarrerat ittihaz olunmuştur.

6 — Düveli itilâfiyece mütarekenamenin imza olunduğu 30 teşrini evvel 1334 tarihindeki hududumuz dahilinde kalıp bir ekseriyeti islâmiye ile meskûn olan ve harsî ve medenî faikiyeti müslümanlara ait bulunan vahdeti mülkiyemizin taksimi nazariyesinden birkülye feragatla bu topraklar üzerindeki hukuku tarihiye, ırkıye, diniye ve Coğrafiyemize riayet edilmesine ve buna mugayir teşebbüsatin iptaline ve bu suretle hak ve adle müsenit bir karar ittihaz olunmasına intizar ederiz.

7 — Milletimiz insanî, asri gayeleri tebcil ve fennî, sinai ve iktisadi hal ve ihtiyacımızı takdir eder. Binaenaleyh, Devlet ve Milletimizin dahilî ve haricî istiklâli ve vatanımızın tamamîyeti mahfuz kalmak şartıyla altınca maddede musarrah hudut dahilinde milliyet esaslarına riayetkâr ve memleketimize karşı istilâ emeli beslemiyen herhangi devletin fennî, sinai, iktisadi muavenetini memnuniyetle karşılarız ve bu şeraiti âdile ve insaniyeyi muhtevi bir sulhun da âcilen tekarrürü selâmeti beşer ve sükûnu âlem namına ahası amali milliyemizdir.

8 — Milletlerin kendi mukadderatını bizzat tayin ettiği bu tarihi devirde hükûmeti merkeziyemizin de iradei milliyeye tâbi olması zaruridir. Çünkü: iradei milliyeye gayri müstenit herhangi bir heyeti hükûmetin indî ve şahsî mukarreratı milletçe mûta olmadıktan başka haricen de müteber olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar mesbuk ef'al ve netayıç ile sabit olmuştur. Binaenaleyh, Milletin içinde bulunduğu hali zicret ve endişeden kurtulmak çarelerine bizzat tevessüle hacet kalmadan hükûmeti merkeziyemizin Meclisi milliyi hemen ve bilâ ifatei ân toplaması ve bu suretle mukadderatı millet ve memleket hakkında ittihaz eyliyeceği bilcümle mukarreratı Meclisi Millinin mürakabesine arzemesi mecburidir.

9 — Vatan ve Milletimizin maruz olduğu mezalim ve alâm ile ve tamamen aynı gaye ve maksatla vicdanı milliden doğan vatani ve millî cemiyetlerin ittihadından mütehasıl kütlei umumiyeye bu kere (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk cemiyeti) ünvanıyla tevsim olunmuştur. Bu cemiyet her türlü fırkacılık cereyanlarından ve ihtirasatı şahsiyeden külliyyen müberra ve münezzehtir. Bilcümle müslüman vatandaşlarımızın bu cemiyetin âzayı tabiiyesindendirler.

10 — Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i hukuk cemiyetinin 4 eylül 1335 tarihinde Sivas şehrinde inikat eden umumi kongresi tarafından maksadı mukaddesi takib ile teşkilâtı umumiyeyi idare için bir (Heyeti temsiliye) intihap edilmiş ve köylerden vilâyet merkezlerine kadar bilcümle teşkilâtı milliyeye takviye ve tevhit olunmuştur.»

Bu beyanname yazılı hükümler şu yolda hulâsa edilebilir.

1 — **Vatan bir bütündür** ve memleket taksime uğratılamaz.

2 — Millî istiklâl, millî irade hâkim kılınmak suretiyle temin olunabilir. Binaenaleyh merkez hükümeti millî iradeye tâbi olmalıdır. Zira, «iradei milliyeye gayrı müstenit her hangi bir heyeti hükümetin indî ve şahsî mukarreratı milletçe muta» olamaz.

3 — Vatan içerisinde müstakil devletler kurulması yolundaki hareketlere karşı mukavemet edilecek ve binaenaleyh hükümetin aczi halinde lüzumlu görülecek tedbirler alınacaktır.

4 — **Kapitülasyonlar kaldırılacak** ve yabancı devletlerin ancak fennî, sınai, iktisadî yardımlarından istifade etmek bahis mevzuu olacaktır.

55. — Beyanname istiklâlin teminatı olan millî irade ile bu iradenin öneminden bahsedilmektedir. İleride kurulacak olan Türk devletinin kuruluşuna hâkim olacak prensipler böylece şekillenmiş bulunmaktadır. Şu kadar ki ilk yapılacak iş, zulme karşı ve haksızlığa karşı mukavemet etmek ve galebeyi temindir.

III - Misakı Millî:

56. — Bu beyanname, 28 ocak 1920 tarihinde Osmanlı Meclisi Mebusanı tarafından ilân edilmiştir.

«I - Devleti Osmaniyenin münhasıran arap ekseriyetiyle meskûn olup, 30 teşrini evvel 1918 tarihli mütarekenin akdinde muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lâzım geleceğinden mezkûr hattı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırkan, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmeti müteakabile ve fedakârlık hissiyle meşhun ve hukuku irkiye ve içtimaiyeleriyle şeraiti muhitelerine tamamen riayetkâr osmanlı islâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamının heyeti mecmuası hakikaten veya hükmen hiç bir zaman tefrik kabul etmez bir küldür.

II — Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâyı âmmeleriyle anavatana iltihak etmiş olan elviyei selâse için ledelicap tekrar serbestçe ârâyı âmmeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

III - Türkiye sulhuna talik edilen garbi Trakya vaziyeti hukukiyesinin tesbiti de sekenesinin kemali hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebaan vâki olmalıdır.

IV - Makarrı hilâfeti islâmiye ve payitahtı saltanatı seniye ve merkezi hükümeti osmaniye olan İstanbul şehri ile Marmara denizinin emniyeti her türlü halelden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve münakalâtı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilûmum alâkadâr devletlerin müttefikân verecekleri karar muteberdir.

V - Düveli itilâfiye ile muhasımları ve bazı müşahitleri arasında te-
karrür eden esasatı ahdiye dairesinde ekalliyeter hukuku — memaliki mü-
tecaviredeki müslüman ahalinin de aynı hukuktan istifade etmeleri ümni-
siyle — tarafımızdan teyit ve temin edilecektir.

VI - Millî ve iktisadî inkişafatımız dairei imkâna girmek ve daha asrı
bir idarei muntazama şeklinde tedviri umura muvaffak olabilmek için her
devlet gibi bizim de istiklâl ve serbestii tamme mazhar olmamız üssülehasası
hayat ve becamızdır. Bu sebeple siyasi, adli, mali ve saire gibi inkişafatı-
mıza mani kuyuda muhalifiz.

Tahakkuk edecek düyunatımızın şeraiti tesviyesi de bu esasata mu-
gayir olmayacaktır.»

Bu beyannamenin başlıca hükümleri şunlar olmuş oluyor:

A - Vatan bölünmez bir bütündür.

B - Türkiyeden alınmak istenen yerler halkı bir plebisite tâbi tutul-
malıdır.

C - İstanbul ve Marmara denizi emniyette bulunmak şartıyla **Boğaz-
lar teknil memleketlerin ticaret gemilerine açılabilir.**

Ç - Azlıklar — karşılıklılık şartıyla — himaye göreceklendir.

D - İstiklâl ve tam serbesti hayatımız için esastır. Binaenaleyh, ka-
pitülasyonlar da kaldırılmalıdır.

57, — Atatürk, bu demec için «Tahakkuku uğrunda bütün milletin
fedai hayatı göze aldığı beratı necatımız» demiştir.

Bu demecin ruhunu teşkil eden esas, Millet hayatı için zaruri olduğu
kabul edilen «istiklâl» dir. Bu esas, demeci takip edecek olan zamanların
Lozana kadar tek parolasını teşkil edecektir.

Görülüyor ki, Erzurum ve Sivas demecleri olsun, Misakı Milli olsun
1923 ü hazırlayan vesikalardır. Bunlardan vatan anlayışı tesbit edildikten
sonra, memleketin bizzat millet tarafından idare olunacağı ve milletin is-
tiklâline engel olabilecek teknil maniaların ortadan kaldırılacağı hususu
meydana çıkmaktadır.

İKİNCİ KISIM

ANAYASA HUKUKUNUN BAŞLICA MESELELERİ

58. — Giriş bölümümde de işaret ettiğimiz gibi, Anayasa Hukukunun başlıca meseleleri Devlet, Vatandaş ve Devlet idaresi meseleleridir. Bu bakımdan, bu muhtelif meseleler için ayrı birer başlık açmak ve her birisinde onları gözden geçirmek gerekmektedir.

BİRİNCİ BAŞLIK

D E V L E T

59. — Devletle ilgili mevzuların başlıcalarını gözden geçirmek için her şeyden önce, Devlet kavramı hakkında açık bir fikir edinmekliğimiz icab eder. Ancak bundan sonradır ki Devletimizi yani Türk devletini hukuk hayatı içerisinde tetkik etmek mümkün olabilir. Devlete dair incelemelerimizi tamamlamış olmak için de, Türk Devlet hukukunun karşısına yabancı devlet hukukları sistemlerinden başlıcalarını koymak ve böylece fikirlerde bir mukayese yapabilme imkânlarını sağlamak lâzımgelcektir.

Binaenaleyh, Devlet adını verdiğimiz bu birinci başlığımızın üç bölümü olacaktır. Birinci bölüm, genel düşünceler; ikinci bölüm, Türk Devleti; ve üçüncü bölüm, yabancı devlet sistemleri adını taşıyacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL DÜŞÜNCELER

I. - Tarif ve Elemanlar

60. — İlk yapılacak iş, Devleti tarif etmektir. Klâsik Anayasa hukuku müelliflerinin çeşitli devlet tarifleri vardır. Bunlardan Esmein, Devlet için, bir milletin hukuk kişiliği haline gelmesidir, der. Renard ise, Devleti milletin hukuki şeklidir, diye tarif eder. Hauriou'ya göre, devlet bir milletin siyasal organizasyonudur. Müellif Bonnard onu tarif için, Millete hukuki şekil veren kişileşmiş müessese, demektedir. Berthelémy ise, Devleti teşkilâtlanmış millet ile bir tutar. Nihayet, Burdeau, Devlet siyasal iktidarın bir şeklidir demektedir.

61. — Devlet için mümkün mertebe doğru ve açık bir tarif yapabilmek, bize göre, müşahedelerden hareket etmek suretiyle kabildir.

Şöyle düşünmek muvafık olabilir:

Bir devletten bahsedildiği vakit her şeyden önce bir insan topluluğu hatıra gelir. Lâkin, şüphe yoktur ki her insan topluluğu devlet olamaz. Mesele devletin nasıl bir insan topluluğu olduğunu tayin etmektedir.

Devlet dediğimiz insan topluluğu belli bir yerde yerleşmiş olarak görülmektedir. Binaenaleyh, müşahedemizi ileri götürerek diyebiliriz ki, Devlet belli bir yerde yerleşmiş bulunan bir insan topluluğunun varlığını gerekli kılar.

Fakat bu kadarı da kâfi gelmez. Çünkü, falan köy de belli bir yerde yerleşmiş bulunan bir insan topluluğu olduğu halde bir Devlet değildir. Şu halde, Devlet dediğimiz belli yerde yerleşik topluluğu diğerlerinden nasıl ayırmalıyız? Burada fikrî bir unsurla temasa geliyoruz. Görüyoruz ki Devletlerde bunların kendileri dışında kalan iradelerden serbest olarak yaşamaları hali mevcuttur.

Bu hal bağımsızlığa delâlet eder. Demek oluyor ki Devletten söz açıldığı zaman belli bir yerde bağımsız olarak yaşayan bir insan topluluğu hatıra gelmelidir.

Ancak, bu da Devlete varlık vermek için yetmeyecektir. Çünkü, bağımsız yaşayan bir insan topluluğu devlet haline gelebilmek için belli bir takım teşkilâtı vücuda getirmiş olmalıdır. Binaenaleyh Devlette siyasal bir organizasyon aramak zarureti de vardır.

62. — Bu görüşten hareket ederek ve Türk Devlet hukukunun bize öğrettiklerinden de istifade suretiyle diyebiliriz ki: Devlet, Milletin siyasal bir organizma haline gelmesinden başka bir şey değildir. Zira, iktidar, yani egemenlik millettir. Devlet haline geliş ise, Milletin bu iktidarı kullanacak organları teşkilâtlanması ile vuku bulmuştur. Bu bakımdan biz devleti şu yolda tarif edeceğiz:

Devlet, belli bir yerde bağımsız olarak ve siyasal bir organizma halinde yaşayan insan topluluğudur.

Görülüyor ki Devlet tarifimizde başlıca dört unsur vardır. Bunlardan birincisi topluluk; ikincisi belli bir yer; üçüncüsü bağımsızlık; dördüncüsü de siyasal bir organizmadır.

Bu unsurları sırasıyla gözden geçirelim.

63. — A - TOPLULUK

Bu topluluk sadece bir yığından ibaret olmayıp birlik manzarası arz eden bir topluluk olmalıdır. Bundan ötürü biz burada halk tabiri yerine topluluk demeyi tercih ettik. Buradaki topluluğun hukuk terimiyle ifadesi (Millet) tir.

Anayasamızın 4 üncü, 8 inci, 16 ncı ve 38 inci maddelerindeki «Millet» tâbiri topluluk anlamına geldiği gibi, 69 uncu maddesinde gördüğümüz ve 82 inci maddesinde tekrar rastladığımız «Türkler» terimiyle kasdedilen mâna da topluluktur. Bunun gibi, 88 inci maddenin kullandığı «ahali» tabiri de yine topluluk anlamındadır.

Bir anlayışa göre, Millet teşekkül edebilmek için bazı tabii unsurların varlığına ihtiyaç vardır. Bu unsurlar: Irk, Dil ve Dindir. Millet bunların birliğidir.

Bu anlayışa milliyetler prensibi esası adı verilmiştir. Milliyetler pren-

sibine göre, millet Mancini'nin tarifine uygun düşer. Ve bu prensibe göre, her nerede bir ırk, dil ve din birliği varsa orada bir millet vardır.

Meşhur Renan Millette bir ruh ve duygu beraberliği görür ve ister. Duguit için millette gelenek, ihtiyaç temayül birliği bulunmalıdır.

Bize göre, Millet her şeyden önce bağımsızlık içinde yaşamak iktidarında olmalıdır. Bu bakımdan, diyeceğiz ki, bağımsızlık içinde yaşamasına herhangi bir engel çıktığı takdirde tepki gösterebilen topluluklar birer Millettir.

Demek oluyor ki, Devlet unsuru olarak topluluğun en önemli âmili bağımsızlık halinde yaşamak hususundaki zihniyet beraberliğidir.

64. — B - ÜLKE.

Milletin üzerinde yaşayacağı belli yere hukuk dilinde Ülke diyoruz.

Ülke yer yüzünün bir parçasıdır. Bu bakımdan toprak; onun üzerindeki sular, yani göller ve nehirler, deniz kıyıları; ve bütün bu yer yüzü parçaları üstündeki hava tabakası devlet ülkesidir.

Anayasamızın 89 ncu maddesinden anladığımızı göre bu Ülkeye memleketimiz bakımından «Türkiye» adı verilmektedir. Türkiyenin yer yüzünün hangi parçasını kaplamakta olduğunu tesbit etmek için bazı devletlerarası vesikaları gözden geçirmemiz icabetmektedir.

65. — Memleketimizin Batı sınırı 24 temmuz 1923 tarihli Lozan barış andlaşması ile çizilmiştir. Bunun gibi, Yurdumuzun diğer sınırları da hep birer devletlerarası vesikayla tayin edilmiş bulunmaktadır.

Lozan sulh muhadenamesine göre (Madde 2), «Evvelâ - Bulgaristan ile:

Rezvaya munsabından Türkiyeye, Bulgaristan ve Yunanistana ait üç hududun Meriç üzerinde kâin noktai iltisakına kadar;

Bulgaristanın elyevm tahdit edilmiş olduğu şekilde cenup hududu.

Saniyen - Yunanistan ile:

Oradan, Cenubu şarki istikametinde Bosna köyün bir kilometre munsabından Meriç Mecrası;

Oradan, Arda menba'ına doğru bu nehir üzerinde Çörek köyün hemen civarında olmak üzere arazi üzerinde tayin edilecek bir noktaya kadar.

Arda mecrası;

Oradan, Cenubu şarki istikametinde Bosna köyün bir kilometre munsabından Meriç üzerinde kâin bir noktaya kadar.

Bosna köyünü Türkiyede bırakan hiss olunacak derecede müstakim bir kat.

Çörek köyü, beşinci maddede zikredilen komisyon tarafından ahali ekseriyet itibariyle Türk veya Rum olarak tanılacağına göre Türkiyeye

veya Yunanistana verilecektir. 11 teşrini evvel 1922 tarihinden sonra bu köye hicret eden ahali bu hususta hesaba alınmayacaktır.

Oradan adalar denizine kadar Meriç mecrası.»

«Madde 12 — İmroz ve Bozca adaları ile Tavşan adalarından gayri Bahrisefit adaları ve bilhassa Limni, Semendirek, Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları üzerinde Yunan hâkimiyetine dair 17 - 30 mayıs 1933 tarihli Londra muahedenamesinin 15 nci maddeleri ahkâmına tebaen 13 şubat 1914 tarihli Londra konferansında ittihaz edilip 13 şubat 1914 tarihinde Yunan Hükûmetine tebliğ edilen karar, işbu muahadenamenin İtalyanın hâkimiyeti altına vaz'edilen ve 15 ci maddede mezkûr olan adalara müteallik ahkâmı mahfuz kalmak şartıyla, teyit edilmiştir. Asya sahilinden üç milden dün mesafede kâin adalar, işbu muahadede hilâfına sarahat bulunmadıkça, Türkiye hâkimiyeti altında kalacaklardır.»

«Madde — 15 Türkiye, Ziiirde tadat olunan adalar üzerindeki bilcümle hukuk ve müstenidatından İtalya Lehine feragat eder. Elyevm İtalyanın tahtı işgalinde bulunan Astampalya, Rodos, Kalki, Skarpanto, Karoz, Piskopis, Misiros, Kalimnos, Leros, Patmos, Lipsos, Sombeki ve İstanköy adaları ile bunların tevabiinen olan adacıklar ve Meis adası».

66. — Yurdumuzun Kuzey sınırını bir taraftan Karadeniz, diğer taraftan Rusya ile aramızdaki andlaşmalar tesbit eder.

16 Mart 1921 tarihinde Devletimizle Rusya arasında Moskovada imzalanmış olan muahadenameye göre, «Türkiyenin Şimali şarkı hududu» Karadeniz kıyısında Sarp köyünden başlar. Buradan, Hedis - meta dağı ile Şavşet dağının hattı taksimi miyahı, Kani dağı, Ardahan ve Karsın idari hudutları, Arpaçay ve Aras suları, Karasu olmak üzere devam eder.

67. — Buradan itibaren sınır çizgisi Türkiye ile Sovyet Rusyanın Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Devletleri arasında ortaklaşadır.

Bu parçayı tesbit etmiş olan vesika, 13 ekim 1921 tarihli Kars muahedenamesidir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri Hükûmetleri arasında hududun muahedenin 3 numaralı ekinde gösterildiği yazılmıştır. Bu kova muahedesıyla tesbit olunan hudut teyit olunmuş ve beşinci maddesinde Ermenistan ve Azerbaycan şûraları Hükûmetleriyle Türkiye arasında hududun muahedenin 43 numaralı ekinde gösterildiği yazılmıştır. Bu üç numaralı ekte sınır çizgisi şöyledir: Rumiye köyü, Arazdayan istasyonu, Taşburun dağı — Cehennem deresi, Yakarsik dağı — Bulak — Kömürlü dağı — Sayat dağı — Gamsur dağı — Gökdağı — Eski Nahçıvan kazasının idari hududunun şark kıyısı.

Türkiye ile İran arasındaki sınır, 23 Ocak 1932 de Tahrande imza edilmiş olan bir andlaşma ile çizilmiştir. Bu hudut, Aras nehri ile Karasu

ırmağının birleştiği noktadan başlar, Borolan gölüne gider. Küçük Ağrı istikametinde devam eder. Oradan Tüçik tepesine uzanır, ve Top mevkiine gelir. Oradan Salep civarına iner. Ayubey dağlarından geçerek Yarımka-yaya gelir ve Çukurrehe gider. Karagüney tepesinden geçer. Kızılıyaret tepelerine gelir. Sarıçimen dağlarından ve Hızırabadan geçer. Kanireh vadisine iner, Molla Mehmet dağına uzanır. Kuç dağı bulur. Oradan Su-ravu dağına gelir. Bu dağdan Kotuldağa kadar gider ve Alader dağına uzanır. Bu dağdan da Garaşın dağına gelir ve 99 numaralı hudut taşında biter.

68. — Irak ile Türkiye arasındaki sınır hakkında Lozan Muahedena-mesinin üçüncü maddesinde şu hüküm vardır: «Saniyen - Irak ile:

Türkiye - Irak arasındaki hudut 9 ay zarfında Türkiye ile Büyük Bri-tanya arasında sureti muslihanede tayin edilecektir.

Tayin olunan müddet zarfında iki Hükümet arasında itilâf husule ge-lememiş takdirde, ihtilâf, Cemiyeti Akvam Meclisine arz olunacaktır.» Bu muahedenamenin yukarıdaki hükümü icabınca, 5 haziran 1926 tarihinde Ankarada Türkiye - İngiltere ve Irak Hükümetleri arasında akdolunan bir hudut muahedenamesi imza edilmiştir. Bu muahedenin birinci faslı Tür-kiye - Irak hududuna dairdir, ve Brüksel hattı adı verilen çizgiyi hudut itibar etmiştir. Bu hat şöyle tarif edilmektedir:

Dicle nehriyle Hâbur çayının birleştiği noktadan Hazil çayına kadar; buradan Siyomezden geçen çay kolu havzasının şimalindeki tepeye kadar, oradan Bilâkiş dağına kadar; bu noktadan itibaren, Bayco çayının Robo-zaktaki kolu kaynağı — bu çayla Robozakın şark - cenubu şarkisindeki 6834 râkımından inen çayın Robozakın cenubundaki mülteka kısmına — 6834 râkımlı tepeden Şimal - Şarkı şimalisindeki boğaz. Boğazdan inen küçük çay Talveginin Hâbur çayı ile birleştiği yere kadar; Hâbur çayı mun-sabına doğru bu çayla Arûş ve Ceramus bölgesinden inen bir çayla iltisa-kına kadar; bu çayı takiben Kâşureden gelen çayı şimalde bırakarak bi-rincisi Ceramustan, ikincisi Arûştan inen iki mühim kolun yekdiğeriyle telâkisine kadar; burada bu iki kol arasındaki su taksim hattı üzerinde 6571 râkımına şarka doğru giden vadi talveği; evvelkinin şarkında kâin 9063 râkımına kadar bu hattı müstakimi miyah ve sonra Lizen çayı hav-zasının cenup tepesiyle Ceramustan gelen kol havzası ve tepesinin noktai telâkisine kadar; oradan inen Zap çayı kolu havzasının şimal tepeleri bo-yunca bu sonuncu tepe hattı; Uzkiyanın tahminen iki kilometre garp - şimali garbisindeki tepesine kadar; Uzkiya yakınında ve şimali şarkisin-de kâin bu tepeden Zap kolunun kaynağına kadar; Zap çayına kadar bu kol; Zap çayını munsabına doğru takriben Bayçukanın bir kilometre ce-nubunda kâin bu noktaya kadar; Beyhinin cenubundan ve Çalın şimalin-den geçen çay havzasına kadar Şark istikameti; Boricandan geçen Zap

kolunun cenup hattı balâsı boyunca uzanan ve Şilukun garp - cenup garbında Avmarekin kaynağına yakın bulunan noktaya kadar; buradan bu kaynağa kadar; bu kaynaktan Avmarekin garp kolu, Kesrik ve Nervek arasındaki boğaza inen Küçük çay müntehasına kadar; bu küçük çay kendi kaynağına kadar; mültekası Nervek şimalindeki Avmarekin şark kolundan çıkan suya kadar; bu su kendi munsabına kadar, bu mültekadan Avmarek ile Rudbarişin sularının ayrıldığı hattı balâya; bu hattı balâ Şeh Muammer yakınında ve şimalinde bu çaya akan Rudbarişin kolu kaynağına en yakın noktaya kadar; bu kaynağa kadar doğru bir hat; yukarıdaki kol Dehin cenubunda ve çayın munsabına kadar munsaba doğru akan Rutbarişindir.

Bu çay kendi munsabına kadar; bu kaynaktan Rudbarişin ve Herkinin şarkı ve yakınındaki Şemsidinan kolu sularını ayıran hattıbalâya kadardır; buradan o kolu besleyen en yakın çaya; bu çay ve kol Şemsidinan suyuna kadar; buradan o kolu besleyen en yakın çaya; bu çay ve kol Şemsidinan suyuna kadar; buradan Şemsidinan suyu havzasının cenup tepesine; bu tepe Boyahın şark ve yakınından geçen Hacı bey çayı ve kolu arasındaki zirve hattı ile birleştiği yere kadar Hacıbey çayına kadar uzayan bu tepe hattı; Hacıbey çayı menbana doğru İran hududuna kadar.

69. — Suriye ile Memleketimiz arasındaki hududa gelince, Lozan muamedenamesi yine üçüncü maddesinde şöyle demiştir: «Evvelâ - Suriye ile:

20 teşrini evvel 1921 tarihinde akdolunan Fransa - Türkiye itilâfnamesinin 8 inci maddesinde musarrah ve muayyen hudut»;

Ankara itilâfnamesinin 8 inci maddesi ise şudur: «Madde: 8 — Hattı hudut İskenderun körfezi üzerinde Payas mevkiinin hemen cenubunda olmak üzere intihap olunacak bir noktadan başlayacak ve kariben Meydanı Ekbeze doğru gidecektir(Şimendifer istasyonu ve bu mevki Suriyede kalacaktır). Oradan hattı mezkûr Marsuva mevkiini Suriyeye ve Karnaba mevki ile Kilis şehrini Türkiyeye bırakmak üzere cenubu şarkıye doğru meyledecektir. Oradan Çobanbey istasyonunda demiryoluna mülâki olacaktır. Bادهu, Bağdat demiryolunu takibedecek ve demiryolunun Platformu Nusaybine kadar Türk arazisi üzerinde kalacaktır. Oradan Nusaybin ile Cezirei İbni Ömer arasındaki eski yolu takibederek Cezirei İbni Ömer de Dicleye vasıl olacaktır. Nusaybin ve Cezirei İbni Ömer mevkileri ile yol Türkiyeye kalacaktır. Bu yoldan istifade hususunda her iki memleket aynı hukuka malik olacaklardır. Çobanbey ile Nusaybin arasındaki demiryolunun istasyon ve mevkileri demiryolu platformunun aksamından addedilerek Türkiyeye kalacaktır.»

70. — Ankara itilâfnamesinin yedinci maddesi İskenderun mıntakası için hususî bir idare kurulacağını söylemekte idi. Bu hükme istinaden 29

mayıs 1937 tarihinde Cenevrede Türkiye ile Fransa arasında (Sancağın tamamıyeti mülkiyesini tekeffül eden muahede) adı ile bir senet imza edmişti. Bundan sonra, 23 haziran 1939 da Türkiye ile Fransa arasında Ankarada bir andlaşma imza edilmiştir. Bu andlaşmanın birinci maddesi ile Fransa, hududun Karasuyun eski hududu kestiği noktadan itibaren 230 numaralı hudut taşına kadar uzanacağını, 419 numaralı hudut taşından Askorana ve Kocakayrana imtidad edeceğini, oradan cenubu şarkıye 1010 râkımlı tepeye ve Karaduran deresini takiben denize ulaşacağını kabul etmiştir.

Bundan sonra da Türkiye Devleti 11 Temmuz 1939 tarihli ve 3711 sayılı kanun ile Hatay vilâyetini kurmuştur.

71. — Türkiye ülkesinden bahsederken hususî bir rejim altında bulunduğunda şüphe olmıyan bir yerden daha bahsetmek lâzım gelir ki bu da Caber kalesidir. Caber kalesi Şimalî Suriyede Fırat nehrinin orta mecrasının sol sahilinde bir kale harabesidir. Burada (Türk mezarı) adı verilen bir mezar vardır. Rivayete göre, Süleyman Şah Fıratı geçerken boğulmuş ve buraya gömülmüştür. İkinci Abdülhamit zamanında buradaki mezar yeniden yaptırılmıştır.

1918 sonbaharında burasını İngilizler işgal ettiler. Milletler Cemiyeti Suriyeyi Fransa mandası altına verince kale de Suriye hudutlarına girdi.

20 Ekim 1921 tarihinde Fransa ile akdeylediğimiz Ankara itilâfnamesinin 9 uncu maddesinde bu kalenin Türkiye hududundan 100 kilometre uzakta olmasına rağmen Türk toprağı sayılacağı ve burada muhafızlar buldurmak ve bayrak çekme hakkının Türkiyeye ait olduğu yazılmıştır.

İtilâfnamenin 9 ncu maddesi şudur: «Madde 9. — Sülalei Osmaniyenin müessisi Sultan Osmanın büyük pederi Süleyman şahın Caber kalesinde kâin ve Türk mezarı namıyla maruf Merkaddi müstemlâtiyle beraber Türkiyenin malı olarak kalacak ve Türkiye orada Muhafızlar ikame ve Türk bayrağı keşide edilebilecektir.»

72. — Memleketimiz için, çerçevesini yukarıda gösterdiğimiz ülke modern Devletlerde görülen bir unsurdur. Tarihte bir çok göçebe devletlere raslamak mümkündür. Bugün bile ülke için, Devletin faaliyetlerini icra ettiği muhittir, diyenler çoktur. Bunlara göre, ülke Devletin bir unsuru sayılmamalıdır. Esasen Bodin ve Kant'a gelinceye kadar yapılmış olan devlet tarifelerinde ülkeden bahsedildiğine raslamamaktayız. Lâkin bugün için, medeni devletlerde hiç şüphe yok ki ülke bir unsur teşkil eder. Çünkü Maunier'nin de dediği gibi, medeniyet, her şeyden önce, bir Coğrafya olayıdır. Kaldığı, bugünkü Devlet anlayışı bakımından ülkenin ehemmiyetini Jeopolitik adı verilen bilgi dalı ispata kâfidir. Ülke olmadıkça ne Devletin yurt koruma mes'elelerinden ve hatta ne de Devlet içerisinde toprak mülkiyeti rejiminden bahsedilmemek lâzımgelir.

73. — C. BAĞIMSIZLIK

Verdiğimiz Devlet tarifinin esas unsuru bağımsızlıktır. Zira bağımsızlığın bulunmadığı yerde Milletten bahsedilemez. Bağımsızlık, hiç şüphe yoktur ki Devlet içerisinde egemenlik mes'elesini ortaya çıkarır. Bağımsız olan Devlet yalnız kendi egemenliği altında yaşamakta olan devlet demektir. Gerçi Devleti egemenlik dışında tarif eden müellifler de yok değildir. Laband, Rosin, Jellinek bunlardandırlar. Lâkin biz devleti bağımlı düşünmedikçe onda egemenliği de kabul etmek mecburiyetindeyiz. Devletin egemenliğine hükümlanlık adı da verir.

Devlette, Devlet faaliyetlerinde hâkim olan bir irade vardır. İşte, egemenlik bu iradedir. Egemenliğin sahibi olan organ devletin en yüksek organıdır. Bu organın bir tek şahıs, bir sınıf insan veya bütün Millet oluşuna göre Kırallık, Aristokrasi veya Demokrasiden bahsedilebilir.

Devletin vasıflarından biri de iktidar veya otorite sahibi oluşudur. İktidar olmadıkça toplum düzenini sağlamak mümkün olmaz. Aynı zamanda, Devletin yanı başında bu çeşit bir kudrete sahip olan başka varlık bulunmamalıdır. Zira Ancak bu sayede Devlette bağımsızlık mevcuttur diyebiliriz. Burada mevzu bahis olan kudret egemenliğe vücut verir. Yani Devlette egemenlik dediğimiz şey, bu kudrete dayanır. Bir kısım müellifler de bu mevzuda toplumsal bir zaruretin varlığını kabul ederler. Aksi halde, derler, anarşiye düşmek tehlikesiyle karşılaşılır. Duguit bu fikirdedir. Diğer bir kısım müelliflere göre, devlet tabiaten bu hakka sahip bulunmaktadır. Yani bu manada egemenlik, kudretin hukuki bakımdan ifadesinden başka bir şey değildir.

Görülüyor ki neticede egemenlik, emir almaksızın emredebilmek demektir.

74. — Devlet, egemenliği kullanan varlık olunca, kendisi bir kişi olarak karşımıza çıkar. Ancak. Devletin kişiliği mes'elesinde bir çok görüş tarzları vardır ki biz bunlardan başlıca dört tanesini ele alacağız:

Bu dört görüşü şu yolda hulâsa edebiliriz.

1 — **Yapma kişi görüşü.** — Bu görüş daha Romalılar zamanında başlamıştır. Romalılar toplumsal birliklerin birer yapma kişi olduklarını kabul etmekte idiler. Bu birlikleri yapma görüşe göre kanun yaratmıştır. Binaenaleyh, varlıklarını kanundan alırlar.

Yapma kişi görüşünün zamanımızda taraftarları vardır. Meselâ, Esmein bunlardandır.

Ihering de Devleti mekanik bir varlık olarak görüyor. Ona göre, Devlet yapmadır, ve bir temsil uzvudur. Adeta, hastalarla üçüncü şahıslar arasındaki hayır kurumlarına benzer. Rousseau'ya göre de Devlet, Millet'in temsilcisidir.

2 — **Biyolojik kişi görüşü.** — Bu görüş taraflarına göre, Devlet fert gibi gerçek bir kişidir. Hükümeti vücuttaki başa benzetmek kabildir. Ordu ve Mahkemeler, kollar ve bacaklar gibidir. Memleket içindeki demiryolları sanki Devlet vücudunun damarlarıdır. Bu görüşün başlıca temsilcileri Spencer ve Comte gibi filozoflardır. Bluntschli'ye göre Devlet varlığının cinsiyeti bile vardır. Bu müellife göre Devlet Erkektir. Kilise de bunun dışısidir.

3 — **Duguit'nin Devlet görüşü.** — Bu Hukukçuya göre Devletin kişiliği hakkındaki iddia hakikatlara uygun değildir. Toplumun fertlerinden ayrı bir vicdanı ve iradesi bulunamaz. Hakikat şudur ki, zayıflarla kuvvetliler arasında bir ayrılık vardır. Devlet, asla bir kişi olamaz. Olsa olsa, idare edenlerle idare edilenlerin ayrılmasından meydana gelen bir varlıktır. Ona göre, Devlet altı tane olumlu elemandan meydana gelir: topluluk, idareciler ve idare olunanlar ayrılması, idarecilerin hukuku tahakkuk ettirmek borçları, kanunlara itaat borcu, hukuku uygun fiilleri teyit için kuvvet kullanmanın meşruluğu, kamu hizmetleri.

4 — **Devlet şahsiyetinin gerçek olduğu şeklindeki görüş.** — Bu görüş zamanımızda hâkim olan görüştür. Derler ki, Devlet gerçekten bir hukuk kişisidir. Zira, tarihî bir gerçeklik olan milletin ifadesidir. Devlet, idare edenlerden ayrıdır, ve ebedi bir varlıktır. Ona vücut vermiş olan hayatın kendisidir.

75. — C. SİYASAL ORGANİZMA

Devlette siyasal bir organizmanın mevcut olması şartı, Devlet idaresini sağlayacak olan cihazların kurulmasını icabettirir. Bu cihazları ileride tetkik edeceğimiz için şimdiden onlar hakkında bilgi verecek değiliz. Simdilik şu kadarını söyleyelim ki Devlet, Milletın eyiliğini sağlayan siyasal bir kuruluş olduğuna göre, ve Millet te belli bir yerde müstakil yaşamak gücüne sahip insan topluluğu olmasına nazaran, Devletin Millet hizmetinde bulunması lâzımdır. Nitekim, Milleti terkip eden fertlerin zulme karşı mukavemet hususunda haiz olduğu salâhiyet ancak bu düşünce ile meşru gösterilebilir. Binaenaleyh, Siyasal organizmadan bahsederken bunun Milletın eyiliğini sağlamak gayesiyle kurulacak olan Devlet idaresi cihazları şeklinde anlaşılması icabedeceğine peşinen işaret etmek gerektir.

76. — Zamanımızda devlet dış görünüşü bakımından iki şekil göstermektedir:

1 — Tek Devlet (Bu devletlerde bağımsızlığın ifadesi olan egemenlik mütecanistir.)

2 — Toplu devlet

Toplu Devletler iki çeşit üzerinden mütalâs edilebilir: 1 - Devletler birliği; 2 - Birleşik Devlet.

77. — Bunlardan, Devletler birliği üç nevi halinde karşımıza çıkar:
a - Kral birliği, b - Gerçek birlik, c - Konfederasyon.

Bu tiplere ait örneklerin, denebilir ki, hepsi de tamamiyle tarihe aittir.

a — Kral birliğinde birden ziyade Devlet bir tek hükümdara sahiptir. Bu devletlerin egemenlikleri aynı hükümdarın şahsında birleşmiş demektir. Yani, bu birliklerin ayırıcı vasfı otorite birliğidir. Fakat bu birliklerde birliğe dahil Devletlerden her birisi kendi kanunlarıyla idare olunan ayrı organlara sahip birer devlettirler. Bu birliklerde birleşme hükümdarın şahsındaki ayniyetten dolayı olduğu için her zaman geçici bir mahiyet arzeder.

1386 tarihinden 1569 yılına kadar Litvanya ile Polonya; 1714 den 1837 ye kadar İngiltere ile Hanovra; 1815 ten 1890 a kadar Felemenk ile Lüksemburg; 1885 den 1908 e kadar Belçika ile Kongo bu şekilde birer birlik meydana getirmişlerdi. Zamanımızda bu birlik için verilebilecek tek misal, Danimarka ile İzlanda'nın durumlarıdır. Bu iki Devlet 30 Kasım 1918 tarihli Danimarka - İzlanda birliği hakkındaki kanun (Muhade) hükümlerine göre, şef olarak Danimarka Kralını tanımışlardır. Çünkü, bu kanunun birinci maddesi «Danimarka ile İzlanda aynı Krala malik olmaları dolayısıyla birleşmiş ve serbest iki Devlettirler.» demektedir.

b — Gerçek birliklerde de kral birliklerinde görülen hükümdar ayniyeti mevcut olmakla beraber, bunlarda dış münasebetleri tanzim eden hükümet organı, ordu idaresi ve hazine meselelerinin yürütülmesi hususları müşterek bir idareye tâbi olur. Bu birlikler ârızî olarak meydana çıkmış olmayıp istekle vukua getirilmiştir. Birliğe dahil olan devletlerden her biri dilediği zaman çekilmek suretiyle birliğe son verebilir.

Tarihte bu çeşit devletin iki örneğine rastlıyoruz. Birisi İsveç ile Norveç arasında 1815 den 1905 şeye kadar devam etmiş olan vaziyet; ikincisi de Avusturya ile Macaristanın 1865 den 1918 e kadar durumları.

c — Konfederasyona gelince, bu da bir Devletler birliği olmakla beraber, ayırıcı tarafı şudur ki, Konfederasyona dahil bulunan Devletler iç ve dış işlerini düzenleme ve yürütme bakımından **tamamiyle serbesttirler**. Sadece müşterek bir Diyet Meclisleri vardır. Bu meclis ittifakla karar verir ve yalnız Birlik Misakının emrettiği hallerde toplanır.

Konfederasyona misal olmak üzere 1778 den 1787 ye kadar Amerika'yı; 14 üncü yüzyıldan 1848 e kadar İsviçreyi; 1815 den 1871 e kadar Almanya'yı gösterebiliriz.

78. — Birleşik devlete gelince; bu çeşit devletin nümunesini federal devlet teşkil eder. Federal devlet tipi ilk olarak 1787 de Amerikada mey-

dana gelmiştir. Bu tipi doğurmuş olan zaruret, kuvvetli bir hükümete sahip olmak ihtiyacıdır. Bu gün İsviçre de federal bir devlettir.

Devletler hukuku bakımından Federal devletin tek devletten bir farkı yoktur. Ancak, iç işler bakımından Federal devleti terkip eden küçük devletçikler serbestliğe sahiptirler. Bu sebeptendir ki biz Federal devlet için bir çok devletlerden meydana gelmiş bir devletler topluluğudur demiyeceğiz. Çünkü, hakikatte Devlet hakkında verdiğimiz tarife uygun olan vasıfları taşıyan bir tek varlık vardır. Federal devletin hususiyetini daha ziyade yapısında ve dokunuşunda bir ayrılık gibi görmek uygun olur. Buradaki ayrılık, Federal devlete giren küçük birliklerin idare bakımından müstakil oluşlarından başka bir şey değildir.

Federal devlete misal olarak Amerika Birleşik Devletlerini, Brezilyayı, Meksikayı ve İsviçreyi gösterebiliriz.

Federal devlet vasıflarını tamamiyle haiz olmayan başka birleşik devletler de vardır. Bunlar için sadece «Birleşik devlet» adını kullanmak mümkündür. Bu guruba giren Devletler arasında Büyük Britanyayı ve Sovyet Rusyayı sayabiliriz. Her ikisini de ileride yabancı devlet sistemleri bahsimizde gözden geçireceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK DEVLETİ

79. — Millî Devlet hukuku müesseselerinin mânası ancak tarihin ışığı altında ortaya çıkabilir. Zira, muayyen bir Devlet müessesesinin anlaşılması, onun tarih içerisinde geçirmiş olduğu değişikliklerin bilinmesiyle ve bu değişikliklerin vukua geldikleri çağlara ait zihniyetlerin malûm olmasıyla kabildir. Bu bakımdan, muayyen tarih devirlerinin taşıdıkları zihniyetin büyük önemi vardır. Kaldı ki, her Devletin Devlet Hukukunun meydana gelmesinde ayrı bir takım hususiyetler mevcuttur. Bu bakımdan da, millî tarihlerin tetkiki bir zaruret halini alır. Binaenaleyh, biz de Türk Devletini tetkik etmek için her şeyden önce onun bir tarihçesini yapacağız. Ancak bundan sonradır ki Devlet sistemimize hâkim olan prensipleri gözden geçirebilmek mümkün olacaktır. Şu halde, bu bahsi iki paragrafa ayıracağız. Birincisinde Türk Devletinin tarihçesi, diğerinde, onun idaresine hâkim olan prensipler gözden geçirilecektir.

Birinci Paragraf

Tarihçe

80. — Türk Devletini tarih içerisinde göstermek için muhtelif devirleri göz önünde bulundurmak icabeder. Biz başlıca dört devir mütalâa edeceğiz:

- 1 — İslâmdan önceki devir,
- 2 — İslâm Türk Devletleri devri.
- 3 — Osmanlı Devleti devri (Bu devri üç kısma ayıracağız: a-Kuruluştan Mısır fethine kadar; b - Mısır fethinden Tanzimata kadar; c - Tanzimattan B. M. M. kuruluşuna kadar)
- 4 — Millî Devlet devri.

BİRİNCİ DEVİR — İSLÂMDAN ÖNCEKİ DEVİR

81. — Bu devir Türklerinde Devlet fikir ve kavramı bulunmadığı hakkındaki iddiaların hiç bir esası yoktur. Bilâkis, Macar Krallığının kurulu-

şunda Türk Hukuk görüşünün bir neticesi olan otorite prensipinin hâkim olduğunu Joseph Deer söyler. Protobulgarlardan bahseden Karel Kadlec, hükümdarlık kudretinin merkezîyetini bütün Türk şubelerinin müşterek kaidesi olarak zikrediyor. Köprülü, Altınorduuların Moskoflara hukuk müesseseleri hediye etmiş olduklarını kaydeder.

Binaenaleyh, iki iddianın reddolunması lâzımdır: 1 - Türklerin ancak İslâmîyeti kabulden sonra hukuk kültürüne malik oldukları iddiası; 2 - Türk devletlerinin kâffesinin de göçebe oldukları iddiası. Filhakika, Bulgarlar, Cenubî Uygurlar gibi Devletler yerleşik devletlerdir.

82. — İslâmdan önceki Türk Devletlerinin kuruluşlarını gösteren vesikalar hem azdır ve hem de müphemdir. Bununla beraber şu cihetler malûmdur ki, Devletin başında bir Kağan vardır. Thomsen, Kağanın Devlet içerisindeki yerini şöyle anlatır: «Kağanın vazifeleri şunlardır: Tâbi kabileleri bir arada tutmak ve bunların sayısını artırmak, kabilelerin karşılıklı münasebetlerini Devlet idaresi içerisinde düzenlemek, Orduya baş komutanlık etmek, milleti işsiz güçsüz bırakmamak ve bolluk içerisinde yaşatmak.»

Görülüyor ki, Kağan kamu faydasını korumak ve ona hizmet etmekle mükelleftir.

Frenc Lâslo'nun verdiği malûmata nazaran, toplumsal teşkilâtın esasını aristokrasiye dayanır. Filhakika, kitabelerde Begler (Asiller) ile Budun (Halk) yekdiğerinden ayrılmıştır. Köprülüye göre, İslâmîyetten önceki Türk Devletlerinin ayrımcı vasfı «askerî asalete istinat eden aristokratik teşekküller» oluşlarıdır.

Türk Devletleri daima çift şema gösterirler. Devletin iki Kralı vardır. Bu Krallardan her biri kabilelerin coğrafya ve âdet bakımlarından ikiye taksimi ile hasıl olan parçaların hükümdarıdır. Uygurlarda, Hazerlerde, Karakırgızlarda, O-Sunlarda, Mogollarda, Durbutlarda ve umumiyetle bütün Bozkır âleminde bu halî görmekteyiz. Bu parçalanma sayesinde Türkler savaşta sür'at temin ediyorlardı. Zira, sağ taraf, sağ kanatta, sol taraf ise, sol kanatta döğüşmekte idi.

Alföldi'ye göre, batı Türklerini teşkil eden on kabile Türk birliğinin yarısı idi. Fakat bunlar Doğu Türklerinden ayrıldıktan sonra tekrar iki orduya bölündüler ki, beher ordu beş bölükten teşekkül ediyordu. Böylece, Krallardan biri Büyük Kağan, diğeri Küçük Kağan (Hazerlerde Kündüh Kağan veyahut Böh Kağan veya Şaad) oluyordu. Büyük Kağan halk sınıflarından birisinin üstünlük elde etmesiyle birinci dereceyi elde etmekte idi.

En muteber taraf sağ taraftır. Bununla beraber, Marco Polo, Kubilay Hanın bir ziyafeti münasebetiyle, Hanın salonuna kuzey ucunda, diğğerlerinin üstünde oturduğunu; baş kısmının, solunda, oğullarının ise, sa-

ğında, ve herkesin Han tarafından tesbit edilmiş sıra ve silsileye göre yer aldığını kaydediyor. Burada en yüksek mertebe kadındadır. Zira Moğollarda muteber taraf sol taraftır. Moğollar, «Tanrı bedenimizin hâkimi olan kalbi sol tarafa koymuştur» derler.

Çifte krallık zamanla üç âkibet gösterebilir: 1 - Devletlerden her biri ayrı ayrı birer devlet teşkil ederler. 2 - Bir kiral diğerini ortadan kaldırır. 3 - Küçük Kağan şahsi sebeplerle yahut manevi tesirlerle birinci plâna geçer.

Egemenlik meselesine gelince, Radloff'a göre göçebe Türklerde egemenlik gasp suretiyle elde edilmiştir, ve binaenaleyh yasalı değildir. Buna mukabil, Lâslo, «tebaa, hanedanın hâkimiyetini umumiyetle meşru saymıştır.» diyor.

Hükümdar, feykalâde, hattâ tabiat üstü vasıflarla mücehhezdir. Bu vasıflara sahip olduğu için de Tanrı tarafından gönderilmiş sayılır. Filhakika, gerek Alföldi ve gerek Lâslo hükümdarlık kudretinde ulûhiyet mevcut olduğunu yazıyorlar. Bu itibarla, hükümdarın mutlak bir kudreti vardır. Halk, Devlet idaresine karışmaz. Tebaanın vazifesi hükümdara itaat ve sadakattir. Fakat hükümdar, imparatorluğun özünü teşkil eden ve bütün imparatorluğa adını veren kabilenin yardımıyla Devletin başına geçebilmiştir. Hükümdar, tebaasının menfaatine hizmet edecektir. Şayet Kağanın egemenliği tebaanın faydasına hizmet etme iktidarını kaybedecek olursa egemenlik başka bir sülâleye geçebilir.

Netice olarak diyebiliriz ki, daha yukarı Orta Zamanda Türk Devletlerinin kamu müesseseleri muntazam esaslara bağlı bulunmakta idi. Nitekim, o devrin en mükemmel bir devleti olan Sasani devleti, komşuluk etmekte olduğu Türk imparatorluklarının devlet teşkilâtı hakkında büyük bir takdir beslemiştir.

Köprülü ile birlikte diyebiliriz ki: «Türkler İslâmiyet dairesine girdikleri zaman, eski ve kuvvetli bir hukuki kültüre malik idiler.» (Orta Zaman Türk hukuki müesseseleri, S. 51).

İKİNCİ DEVİR — İSLÂM TÜRK DEVLETLERİ DEVRİ

83. — Türkler islâmiyeti kabul ettikten sonra müslüman hukuku esaslarına göre Devletler kurdular. Bu devletlerin bünyesini anlamak için İslâmın hukuk ve devlet görüşünü bilmek lâzımdır.

İslâm hukuk sistemine (Fıkıh) denir. Fıkıh'ın kaynağı dindir. Buna bakarak bir çok âlimler islâm hukukunun Atlas okyanusundan Çin sınırlarına kadar bütün İslâm ülkelerinde değişmiyen bir sistem olduğunu söylemişlerdir Halbuki, bu iddia yanlıştır. Zira, bizzat Fıkıh mahallî hukuk müesseselerinin icaplarına intibak etmeye mecbur kalmıştır. Meselâ, Emeviler zamanında Fıkıh, müsbet hukuk mahiyetinde olmaktan ziyade, thé-

ologique bir spekülasyondan ibarettir. Hattâ, Abbasiler devrinde Fıkıh kaideleri yavaş, yavaş genişlemiş ve muhit şartlarına uyduktan sonra hukuk kaidesi halini almıştır.

Şer'i kaza ve örfi kaza namlarıyla iki ayrı kazanın varlığı gösteriyor ki İslâm âlemi hiç bir zaman tamamiyle Fıkıh ahkâmına tâbi olmamıştır. Schnouk-Hurgonje ve Goldziher, Fıkıh dediğimiz nazari ve ideal sistemin hiç bir vakit tam mânasiyle tatbik edilmiş olmadığını söylemekte haklıdır. Nitekim gerek Emevi ve gerekse Abbasi hükümdarları devletçe görülen zaruret karşısında Peygamberin vazettiği ahkâma mugayir hükümler koymağa mecbur kalmışlardır.

Abbasiler devrinin büyük İmamı Maverdî'nin (Ahkâmussultaniye) -sinde verdiği malûmata göre, İslâm'da devlet fikri halifelik mefhumuna sıkı sıkıya bağlıdır. Binaenaleyh, Halifenin hukuki durumu bilinecek olursa, İslâmî devlet hakkında da bir fikir edinilmiş olur.

Maverdîye nazaran Halifenin vazifesi umumi menfaatleri muhafaza etmekten ibarettir. Bu umumi menfaatler de 10 madde halinde toplanabilir: 1 — İslâmiyetin idamesi, 2 — Yargı, 3 — Hayat, namus ve malları korumak, 4 — Ceza vermek, 5 — Hudutları muhafaza, 6 — Cihadı mu-kaddes, 7 — Vergi almak, 8 — Maaş tayini, 9 — Memur tayini, 10 — Devlet işlerine ihtimam göstermek.

Milletin halifeye karşı vazifeleri ise, itaat ve müzaharettir.

Osmanlı Türklerine gelinceye kadar bir çok Türk devletleri İslâmîliği kabul etmiş ve İslâmî esaslara uyarak devlet teşkilâtı kurmuştur. Bunlardan, Gazneliler bilhassa devleti kudretli kılmağı göz önünde tutmuşlardır. Ve bu gaye uğrunda Fıkıhın tahdidî hükümlerinden daima uzaklaşmakta hiç beis görmemişlerdir. Bu da gösterir ki din kaygısı Devlet kaygısından sonra gelmektedir.

Karahanlılara gelince, bunlar doğrudan doğruya Göktürk ve Uygur Devletlerine ait esaslara göre teşkilâtlanmışlardır.

Köprülünün verdiği malûmata göre, Selçuk İmparatorluğunun ilk devirlerinde egemenlik telâkkisi tamamen Oğuz an'anelerine uygun bulunmaktadır. Bu an'aneler çok kuvvetlidir, ve bunlara nazaran devlet, saltanat ailesinin müsterek malıdır. Devletin başında büyük sultan bulunmakla beraber, memleket ailenin bütün efradı arasında taksim olunmuştur. Henüz küçük yaştaki prensler bile kendilerine ait Vilâyetlerde, kendi saraylarında yaşarlar. Eski ve nüfuzlu emirlerden birer atabek, yani vasi, mürebbi sıfatiyle prensin namına hükümeti idare eder. Bu prensler dahilî idarelerinde tamamiyle serbesttirler. Asıl büyük sultanın hepsi üzerinde suzeraineté'si mevcuttur. Bundan başka, kendisine tâbi olan cyaletleri de vardır.

ÜÇÜNCÜ DEVİR — OSMANLI DEVLETİ DEVRİ:

84. — Bisoukides, Somlo'nun Hukuk Ansiklopedisinde yazdığı Türk hukuku maddesinde Osmanlı Devleti kamu hukukunda üç devre görüyor.

Birinci devre, Devletin kuruluşundan İstanbulun fethine kadar gelen devredir ki, bu zamanda Türkler İslâm Hukukunun sünni-hanefi mezhebi hükümlerine bağlı kalmışlardır.

İkinci devre, İstanbulun fethiyle başlar. Bu devrede Bizanstan bir çok müesseseler alınmıştır.

Üçüncü devre, Kanunî zamaniyle başlar. Bu zamanda dinî hukuktan fiilen olsun ayrılmak icabetmiş ve yeni kanunlar konmuştur. Osmanlı Devletine has bir hukuktan ancak bu devirde bahsedilebilir.

Bu iddianın da aklı yoktur. Zira, Osmanlı Devleti Selçukilerin mirasçısı olmuş ve İlhanilerle Memlûkların tesiri altında kalmıştır.

İstanbulun fethinden sonra Devlet teşkilâtının Bizans müesseselerine göre yenilediği hakkındaki iddia da isabetli değildir. Zira, Fatih devri Kanunnameleri İstanbulun fethinden evvel takarrur etmiş olan esasları tesbit eden vesikalardır. Filhakika, Fatih kanunnamesinde «bu kanunanmenin Fatihin atası ve dedesi kanunu olduğunu» okumaktayız.

a - Mısır fethine kadar:

85. — İstanbulun fethi üzerine Osmanlı İmparatorluğunun aldığı şekil mutlakiyetçi bir devlet şekli olmuştur. Osmanlı Devleti bu suretle Avrupaya mutlakiyetçi devlet rejiminin ilk örneğini vermiş oldu. Bu devlet rejimi Yeni Zamanlar tarihinin siyasal tekâmülü bakımından devrin farkını teşkil eder. İşte, Osmanlı mutlakiyetçi devlet rejimi bu siyasal tekâmüle varacak olan devlet rejiminin ilk örneğini meydana getirmiştir.

Osmanlı devletinde hükümdarın egemenliği mutlaktır. Devlet içerisinde kendisinden sonra gelen şahsiyet Veziriâzam adını taşır. Fatih kanunnamesinde Veziriâzamanın vazife ve yetkileri gösterilmiştir. Padişahattan sonra Devletin en büyük şahsiyeti odur. Padişah kendisine vekâlet vermiştir, ve bu vekâlet hudutsuzdur. Devlet işlerinin görülmesinde Veziriâzam diğer vezirlerle ve defterdarlarla müşaverede bulunacaktır.

Veziriâzamdanda sonra vezirler gelir. Bunlardan her biri Devletin bir faaliyet şubesinin başındadır. Adâlet işleri Rumeli ve Anadolu kazaskerlerine bırakılmıştır. Maliye işlerine Başdefterdar bakar. Defterdarlar, Defter kethüdaları, timar defterdarları kendisinin maiyetindedir. Başdefterdardan sonra en büyük vazife nişancılıktır. Nişancı, devletin dışişleriyle meşgul olur, ve padişah turasını çekmek ona aittir. Nişancının maiyetinde bir çok kâtip vardır. Bu kâtiplerin başı reisülküttaptır. Reisülküttaplık sonraları çok büyük ehemmiyet kazanmış olan bir mevkidir.

İl teşkilâtına gelince, buralarda en büyük mülkî ve askerî şahsiyet

beylerbeyidir. Bütün bu teşkilât ve vazifeler iddia olunduğu gibi Osmanlılara Bızanstan geçmiş değildir. Köprülünün isbat ettiği veçhile, veziri-âzamlık Fatihten çok zaman evvel Osmanlılarda mevcut olduğu gibi, gerek vezirlik gerek bir çok diğer idari teşkilât Anadolu Selçukilerinden gelmedir.

Bu kısa izahlar Türklerde kamu hukuku telâkkisinin ve Devlet görüşünün nasıl ileri bir halde olduğunu göstermeğe kifayet eder.

b - Mısır fethinden Tanzimata kadar:

86. — XVI ncı yüzyıl başında osmanlı hükümdarı Selim, Mısırı fethedince hükümdarlığa halifelik te ilâve edilmiş oldu. Böylece devletin mahiyeti sadece mutlakiyet olmaktan çıktı ve ilâhi (teokratik) - mutlakiyetçi bir mahiyet almış oldu.

Büyük vezir Sokullunun ölümünü takibeden zamanlarda idarede husule gelen bozukluklar sebebiyle merkez otoritesi kuvvetini kaybetti. Vilâyetlerde sükûn ve asayiş kalmadı. Anadolu'da türeyen Celâli eşkiyası harekâtı bunun en tipik misalidir.

İkinci Viyana muhasarasından sonra eyalet beylerine ve sair eşrafa toprak verilmesi gibi bazı Devlet işlemleri yüzünden yer yer büyük arazi ve sahip ve şahsen otoriter ve nüfuz sahibi, âdeta kendi mülkünde bağımsız bir siyasi birlik reisi vaziyetinde bulunan (âyân) ortaya çıktı. Bunlar sonradan Merkez kudretini temsil eden Padişaha meydan okumuşlar ve (Senedi ittifak) kudret ve nüfuzlarının ehemmiyetine bir delil teşkil etmiştir.

Alemdar hareketine gelinceye kadar memlekette islâhat teşebbüsleri görülmüş, bir çok islâhat lâyhaları verilmiş ve fakat fiilî vaziyet esasında değişmemişti. Senedi ittifak ile, bir taraftan merkez, diğer taraftan da vilâyetler arasında hukuki münasebetlerin mahiyeti tesbit edilmiş oluyordu. Filhakika, âyân sadakat taahhüdüne girişmiş ve hünkâr da kendilerini emniyette bulundurmamak mükellefiyetini yüklenmiştir.

87. — Bu senet 1807 tarihinde imzalanmıştır. 7 maddeden ibarettir. Birinci madde padişah aleyhine bir hareket çıkacak olursa bütün beylerin bunu yatıştıracaklarını, ittifaka riayet etmiyen olursa diğerleri tarafından icbar olunacağını söylemektedir. İkinci madde aynen şudur: «Şartı sani -: Devleti aliyenin bekası ve kuvvet ve şevketinin tezayüdü cümlemizin zat ve hanedanlarımıza mabeühbeka olduğuna binaen cümlemiz beyinde bilmüzakere karar verildiği üzere tezayüdü kuvveti saltanat için memaliki hakaniyeden tahrir ve tertip olunan asakir ve neferatın mecalisi müzakeratta verilen nizam mucibince devlet askeri olarak tahrir ve tekmiine ve aleddevam bekasına cümlemiz sâ-y ve ikdam edip nizam ve rabitalarına dahilen ve haricen mecmu erkân ve naeme ve hanedan cid-

dütam eyleyeler. Ve işbu asker tertibi maddesini kıvamü din ve devlet için ittifakı ârâ ile karar bulmuş olduğuna mebni inkılâbı zaman ile bu hüsrandır, yahut şöyledir, böyledir deyu tahriki erbabı fesat ve haset ile tagyirini kimesne tecviz eden veocaklar tarafından itiraz ve muhalefet olursa cümlemiz aleddevam dâvacı olup takbih ve fesih ve tagyirine cesaret değil fethi şefe edeni hain bilip alelittifak tedip ve defî ve refine cümlemiz ikdam ve gayret eyleye ve bu bapta birimiz muhalefet eylemiye ve devleti aliye-nin her ne taraftan olursa olsun düşmanı zuhurunda umumen mukabele-sine sür'ati azimet ve defü tenkiline sarfı mağfiret etmek esasî nizamdan olmağla bu ahvalin bir vakitte mugayiri hareket vâki olmaya»

Görülüyor ki burada ordu tertip ve talim edilecek, düşman zuhurunda imhaya koşulacak ve inkılâplar tahakkuk ettirileceklerdir.

Üçüncü madde, âyan tarafından padişahın vergi toplama emirlerinin yerine getirileceği hakkındadır.

Dördüncü maddede herkesin vazfesini bileceği ve sadaretin en yüksek makam olduğu yazılıdır.

Beşinci maddede bütün beyler devlet nizamının muhafazasına kefil ol-maktadırlar: «Hanedanlardan birisinin hilâfı şartı ittihat bir hareketi te-beyyün etmedikçe tarafı deveti aliyeden yahut taşarlarda vüzera, birbir-lerinden taarruz ve ihanet ve suikast vukua gelirse uzak ve yakın denilme-yip cümlemiz dâvacı olarak mütecasir olan tedip ve def'ine bilittifak ik-dam oluna..»

Yine bu maddeye göre, hiç kimse kendi hududunu tecavüz etmiyecek-tir.

Altıncı maddede İstanbulda isyan çıkarsa hanedanların onu bastıra-cağını ve İstanbulun emniyetini tekeffül ettiklerini görüyoruz.

Yedinci madde zulüm ve taaddi vukua gelmesine mani olunacağına dairdir. En sonunda bu şartlara riayet olunacağına yemin ediliyor. Ek bir maddede bundan böyle hanedan mevkiine gelecek olanların da bu senedi imza edecekleri yazılıdır. Bu Senedi ittifakın altında 25 imza vardır.

Senedi ittifakın imzalanmış olması bunu takip eden zamanlar için Devleti eski kuvvetli ve muntazam haline getirebilecek mahiyette bir hâ-dise teşkil etmemiştir.

c - Tazminattan B. M. M. nin kuruluşuna kadar:

88. — XVIII inci asır sonlariyle XIX uncu asır başlarında Osmanlı devleti bir perişanlık manzarası içerisinde. Ordu işe yaramamaktadır. Hem kendi vazifesini yapamaz, hem de hükümet otoritesini yıkmıştır. Mer-kez bir oyuncak haline gelmiştir. Devletin başında başlıca iki gaile vardır: Mehmet Ali mes'alesi ve Hünkâr İskelesi muahedesiyle ortaya çıkmış olan devletlerarası durum. Bu meseleleri halledebilmek için Devleti kuvvetlen-

dirmekte ve kalkındırmakta zaruret görülmektedir. İşte, Tanzimat adını verdiğimiz hareket bu gayeleri sağlamağa matuftur. Nitekim, tarihçilerimizden bir kısmı (Ongusu) Tanzimat devrini, **Devleti ıslah ve tekâmül yolu ile gençleştirmek ve yenileştirmek** teşebbüsü olarak kabul ediyorlar.

Tanzimat devrinin başlangıcını ve sonunu çizmek güçtür. Devleti gençleştirmek için Avrupa Devletlerini taklit etmek lâzımgeliyordu. Tanzimat bunu kısmen, ve yalnız şekil bakımından yapabilmiştir. Geniş ölçüde bir inkılâp ile Avrupa medeniyeti içerisine girmek için halka Siyasal haklar tanımak, millî egemenliği kurmak lâzım geliyordu. Bunlar yapılamadı. Bu itibarla, Siyasal rejim bakımından Tanzimatı mutlak Hükümdarlık ile demokrasi arasında bir intikal devresi olarak telâkki edenler olmuştur. Köprülüye göre, Tanzimat bizim bir hamlemiz olduktan başka kendine mahreç arayan emperyalist Avrupanın bize zorla girmek istemesidir, ve tanzimat devrinin bütün ıslah hareketleri bir uzlaştırmadır. Medreseyi değiştirememişizdir. Onun yanına yeni mektebi kurmuşuzdur. Devlet, teokratik bir devlet olduğundan yaşama kudreti din ile mahduttur. Dine mugayir olacak kanun koymaya imkân yoktur. Tatbikatta fıkıh esaslarına mugayir örfi kanunlar tatbik edilmiş olmakla beraber, Tanzimat devrinde bir nevi ikilik ortaya çıkmıştır (3 mayıs 1944 tarihinde Hukuk kurumunda verilen konferans).

Tanzimat fermanına gelince, bu ferman 26 Şaban 1255 pazar günü, yani 3 kasım 1839 da Gülhane meydanında okunmuştur. Hattihümayun şöyle başlamaktadır: «... yüz elli sene vardır ki gavaili müteakibe ve esbabı mütenevviaya mebni ne şeri şerife ve ne de kavanini münifeye inkiyat olunmamak hasebiyle evvelki kudret ve mamuriyet bilâkis zaaf ve fakra mübeddel olmuş ve halbuki kavanini şer'îye tahtında idare olunmayan memalikin payidar olamayacağı vazıhattan bulunmuş olup...». Bu kanunlara göre hareket edildiği takdirde beş on sene içerisinde istenilen neticeler elde edilebilecektir. Bunun için de yeni kanunlar konulmak lâzımdır, ve çıkarılacak yeni kanunların temelini şu prensipler teşkil etmelidir: «..... bundan böyle devleti aliye ve memaliki mahrusemizin hüsnü idaresi zımında bazı kavanini cedide vaz ve tesisi lâzım ve mühim görülerek işbu kavanini mukteziyenin mevaddı esasiyesi dahi emniyeti can ve mahfuziyeti ırz ve mal ve tayini vergi ve asakiri mukteziyenin sureti celp ve müddeti istihdamı kaziyelerinden ibaret olup..» Bu esasların tatbikine dair olmak üzere hiç kimsenin gizli olarak yargılanamayacağı, herkesin mal ve mülküne serbest olarak malik ve mutasarrıf olacağı yazılıdır. Bundan başka, Meclisi ahkâmül adliye ve Dârişûrayı babıseraskerî kurulacağından ve bunların vazifelerinden bahsedilmektedir.

Genel olarak kabul edildiğine göre Tanzimat Fermanı bir **Şart mahiyetini** haizdir.

89. — 1839 tarihli ferman 1856 tarihinde Islâhat Fermanı adı verilen bir vesika ile teyidolunmuştur. Islâhat fermanında bilhassa eşitlik noktasına dokunulmaktadır: «..... şu asır devleti aliyemiz için bir zamanı hayriyet iktiranın mebdei olacağından dahilen dahi saltanatı seniyemizin tezyidi kuvvet ve mekneti ve revabıtı kalbiyeyi vatandâşi ile birbirine merbut olan ve nazarı madeleti eseri müşfiknemde müsavi bulunan kâffe sünufu tebaai şahanemin her yüzden husulü tamamii saadeti hal ve memaliki şahanemizin mamuriyetini müstelzim olacak esbap ve vesailin anbean ilerlemesi muradı merhameti itiyadı mülükhanem iktizasından bulunduğu binaen» dendikten sonra, «Gülhanede kıraat olunan hattihümayunum ile ve Tanzimatı Hayriyem mucibince her din ve mezhepte bulunan kâffe tebaai şahanem hakkında bilâistisna emniyeti can ve mal ve mahfuzyeti namus için tarafı eşrefi padişahanemden vait ve ihsan olunmuş olan teminat bu kerre dahi tekit ve teyit kılındığından» denmektedir. Bu Islâhat Fermanı ile yapılması düşünülen yeniliklerin meydana gelebilmesi için de «maarif ve ulûm ve sermaye Avrupadan istifadeye bakılması» lâzım geleceği kaydedilmektedir.

Bu ferman üzerine devre göre bir çok modern kanunlar kabul olundu. İdarede islâhat yapıldı. Lâkin bütün bu işler müeyyideden mahrum kalmıştır. Bu sıralarda Ziya Paşa, Namık Kemal gibi kimseler (Yeni Osmanlılar cemiyeti) ni kurmuşlardır. Mithat Paşa cemiyetin reisliğine geldikten sonra Padişah Abdülaziz tahttan indirildi. Yerine padişah olan Beşinci Murat ancak bir kaç ay padişahlıkta kalabildi. Onun yerine Kanunu Esasiyi ilân etmek hususunda vaitte bulunan ikinci Abdülhamit tahta çıktı, ve 1293 Kanunu Esasisi ilân edildi.

90. — 1293 Kanunu Esasisi 119 maddedir. Çifte Meclis usulünü kabul etmiştir. Her iki meclis birden (Meclisi umumi) yi meydana getirir. Bu meclislerden, mebusan meclisi halkın seçeceği kimselerden kurulacaktır. Âyan meclisini ise Padişah kendi tayin edeceği kimselerle meydana getirecekti. İcra kuvveti padişahı idi. Lâkin kendisi sorumlu olmuyordu. Padişahın emrinde yine bizzat seçeceği Sadrâzâm ile nazırlar vardır. Bunları Meclis denetler. Şayet yargulanmaları lâzımgelirse Divanı Âli adı verilen bir mahkeme kurulur. Yargı yetkisi bağımsız mahkemelere aittir. Fakat, şer'i işler şer'îye mahkemelerinde görülür. Nizami dâvalar ise, nizamiye mahkemelerine gider. Yargıçlar azlolunamazlar. Mahkemelerde yargılamalar açık yapılır. İhkakı haktan çekinmek hâkim için bir suçtur.

Kanunu Esasi Osmanlıların hürriyetlerinden de bahsetmektedir. Bu arada şahıs, din ve mezhep, matbuat, maarif, mülkiyet, mesken, vergi, işkence, memuriyete tayin olunabilme meseleleri hakkında hükümler konulmuştur.

1293 Kanunu Esasisinin birçok sakat tarafları vardır. Meselâ, Meclisi

davet Padişaha aitti. Aynı zamanda kendisinin Meclisi feshetmek yetkisi vardı. Bundan başka kanun tekliflerine müsaade etmesi lâzımgeliyordu. Âyân Meclisinin Mebuslar Meclisinde kabul edilmiş olan bir kanun teklifini reddetmesi halinde aynı teklif ancak bir yıl sonra tekrarlanabilecekti. Sıkıyönetim ilânı Padişaha tanınmış olan bir yetki idi. Aynı zamanda kendisinin **kanununun 113 ncü maddesinden** almakta olduğu bir yetki vardı ki çok teklikeli idi. Bu maddeye göre hükümdar çok sathi bir polis soruşturmasına dayanarak dilediği kimseyi sürgüne gönderebilecekti.

İşte bu yetkisini kullanmak suretiyledir ki Abdülhamit Sadrâzâmı olan Mitat Paşayı bir gün saraya çağırılmış ve kendisini huzuruna kabul etmek lüzumunu dahi duymaksızın onu bir vapura bindirterek sürgüne göndermiştir.

91. — Toplanması lâzımgelen meclislerden Meclisi mebusanın içtimaa daveti için her şeyden önce memlekette seçim yapılması lâzımgeliyordu. Bu seçimin ne yolda yapılacağına dair bir seçim kanunu yoktu. Derhal bir (Talimatı muvakkate) yapıldı. Ve buna göre seçilen mümessiller 1877 yılının mart ayında toplandılar. İlk iş bir intihabı mebusan kanunu hazırlamak oldu. Bu kanun Ayân meclisinden de geçtiği halde Abdülhamit onu tasdik etmedi. Esasen bu sırada Osmanlı Devleti Rusya ile harp halinde bulunuyordu. Binaenaleyh, yine talimatı muvakkateye göre seçim yapıldı, ve yeni meclis pek az çalıştıktan sonra Abdülhamit tarafından feshedildi. Bu hâdiseden sonra, memleket için 30 yıl devam edecek olan karanlık bir **istibdat devri başlamıştır.**

İstibdadın devamı sırasında (İttihat ve terakki) namıyla gizli bir cemiyet kurulmuştu. Bu cemiyet memleketin muhtelif yerlerinde ve bilhassa Rumelide çok önemli faaliyetler göstermiştir.

92. — 1908 yılının yaz mevsiminde Rumelide bir ayaklanma husule geldi. Heyeti vükelâ Padişaha bir mazbata vermek mecburiyetinde kaldı. Aynı gün, yani 23 temmuz günü «**İlânı Hürriyet**» e dair iradei seniye çıktı. Abdülhamit 1293 Kanunu Esasisini Sait paşaya yazdığı bir mektupla yeniden mer'iyete koydu. Bu mektupta şöyle denmekte idi: «Tazminatı hayriyenin tesisinden mebdei saltanatımıza kadar geçen müddet zarfında terbiyei umumiyece hasıl olan terakki mesalihi umumiyenin usulü meşru tiyete rabtını ihtar eylemekle karihai zatiyemizden olarak Kanunu Esasi ilân olunmuş iken, ağrazı muhtelif menafii umumiye fikrine tekaddüm ettiğinden kanunu mezkûrun tatili hakkında ihtarate tekessür etmiş ve nihayet Saffet Paşanın zamanı sedaretinde bu tatil devletçe karargir olmuştu. O vakitten şimdiye kadar geçen ahval ile efkâr ve tamayulâtı

umumiyyenin neticesinde memleketin idarei meşrutaya kabiliyeti meşhut olmasıyla Kanunu Esasinin kâffei ahkâmı ile meriyülicra olmasına...»

Padişah intihabı mebusan kanununu tasdik etti, ve buna göre seçin yapıldı. Toplanan Mebusan meclisi ilk iş olarak sürgün yetkisini ilga etti. 1293 Kanunu Esasisi yüzlerce yılın Hükümdara bahşettiği, iradesini kanun kılabilme kudret ve itiyadını ortadan kaldırmakta idi. Abdülhamidin sonradan tutmuş olduğu yol Kanunu esasinin tesis ettiği hukuk rejimine isyanını ifade eder. İstibdat devrinin uzun müddet devam edebilmesinin sebeplerinden biri de belki memleketin 1293 den önceki devirlerde Kanunu Esasisiz idareye alışkın oluşu olmuştur.

93. — Bu sırada Avusturya, Bosna-Herseki ilhak etti. Bulgarlar da zaten muttasıl talep etmekte oldukları bağımsızlıklarını ilân ettiler.

İttihat ve terakki partisi iktidarı ele almıştı. Bu partinin hükûmeti Kanunu Esaside bir çok değişiklikler temin etti. Padişah, Âyânın muvafakatını almadıkça Meclisi feshedemeyecekti. Fesih halinde üç ay içerisinde yeni meclisin toplanması lâzımdı. Meclis, Padişahın davetine hacet olmaksızın kasım ayı başında kendiliğinden toplanacaktı. Mebuslar, ayan ve vekiller kanun teklif edebileceklerdi. Padişah bir kanunu iki ay zarfında ya tasdik edecek veya tekrar müzakere edilmek üzere geri gönderecekti. Tekrar müzakerede üçte iki ekseriyet kazanan kanunu Padişah tasdik etmeye mecbur olacaktı.

Yine bu sıralarda **Balkan harbi** ortaya çıktı. Bulgarlar 22 ekim 1912 de Kırkkilisede muvaffak oldular. Bir kaç gün sonra Sırpılar Komanova mevkiinde Osmanlı ordusuna karşı zafer kazandılar. Yunanlılar da 8 kasımda Selâniğe girdiler.

Aralık ayında Londrada bir konferans toplandı. Bunu takibeden zaman içinde Rusya Kafkas hududunda asker yığmağa başlamıştı. Bu vaziyet karşısında Almanya Türkiye lehinde bir vaziyet aldı.

24 ocakta Babiâli baskını yapılmış ve Kâmil Paşanın yerine Mahmut Şevket paşa sadrâzam olmuştu. Mahmut Şevket paşanın sadarete gelmesi neticesi olarak harp devam etti. 3 şubatta Bulgar orduları Edirneye girdiler. Bu sırada Bulgaristanla Sırbistanın arası açılmış ve büyük devletler İstanbulu tehdit eden Bulgar ordularının vaziyetinden telaşa düşmüşlerdi. Yine bu sırada Bulgarlarla mütareke imzalandı ve tekrar Londrada toplanıldı. Yunanistan cenup Makedonyası, Selânik ve Giridi alıyordu. Makedonvanın Orta ve Şimal kısmı Sırbistana veriliyordu. Bulgaristan Trakya'yı sahilleriyle beraber alacaktı. Türkiye hududu Midye - Enez hattı oluyordu. Silistre de Romanyaya bırakılmıştı.

29 Haziranda Bulgarlar Sırbistana ve Yunanistana taarruz ettiler. Bu suretle **ikinci Balkan harbi** başlamış oldu. Romanya Bulgaristana girdi

ve Türkiye de Edirneyi istirdat etti. Eylülde İstanbulda imzalanan bir muahede ile Türkiyenin hududu Meriç nehri oluyordu.

94. — Osmanlı Devletinde Büyük garp devletlerinden biriyle İttifak halinde bulunmak hususunda bir kanaat mevcuttu. Bu büyük devlet Almanya olmuştur. Büyük Harp başlamazdan önce Osmanlı Devletini Almanyaya müracaatla ordularını islah hususunda çalışabilecek bir müte-hassıs ister vaziyette görüyoruz. Almanlar Türkiyeye meşhur bir tümen Komutanı olan Liman von Sanders Paşayı yollamışlardı. Bu zatın İstanbula gelmesi başlı başına bir mes'ele teşkil etmişti. Babiâli nezdindeki Almanya büyük elçisi Wangenheim Almanyanın Osmanlı devleti ile ittifak akdetmemesini tavsiye ediyordu. Bununla beraber Kayzer Wilhelm'in meşhur 8 B hattı siyaseti mucibince Almanya ile Türkiye arasında bir ittifakname imzalandı. Alman İmparatoru Berlin, Budapeşte, Belgrat Bükreş, Bizans (İstanbul), Bağdat, Basra ve Bombaydan geçecek bir hat ile Hint Okyanusu üzerinde Alman iktisadi nüfuzunu tesis etmek arzusunda idi. Bütün bu şehirlerin ilk harfleri B ile başladığı için kendisinin siyasetine 8 B hattı siyaseti adı veriliyordu.

2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile Türkiye arasında imzalanan ittifakname 8 maddeden ibarettir. Bu muhahedenamenin 4 ncü maddesine göre Rusya osmanlı devletini tehdit edecek olursa Almanya silâhla müdahale ve Osmanlı devletini müdafaa edecekti.

2 nci maddeye göre de şayet Rusyanın silâhlı bir müdahalesi sebebiyle Almanya Avusturyaya yardım etmek mecburiyetinde kalacak olursa Türkiye Almanyaya yardım edecekti.

10 Ağustos tarihinde Göben ve Brezlav ismindeki iki Alman zırhlısı Cebelitarık boğazını geçerek Almanyaya dönemedikleri için müttetikleri olan Türkiyeye geldiler ve Çanakkaleden geçerek İstanbula vardılar. İstanbula gelen zırhlılar Türk bayrağını çekmiş bulunuyorlardı. Zırhlıların komutanlığını yapan Amiral Şosön Osmanlı donanmasının başına getirildi ve donanmanın mühim bir kısmı 27 ekim 1914'de Kilyos açıklarında toplandıktan sonra, Yavuz Sultan Selim adını almış olan Göben zırhlısı ile bir kısım donanma parçaları Rusların Sivastopol limanını bombardıman etti. Bu suretle, Türkiye Büyük Harbe bilfiil katılmış oluyordu.

İngiltere ve Fransa, müttetikleri olan Rusyaya Şimal denizi üzerinden yardım edemedikleri için boğazları ellerine alarak kendisine yardımda bulunabilmenin mümkün olabileceğini düşündüler ve Çanakkaleyi zorladılar. Fakat bu zorlamalar bir defa Arıburnunda, sonra da Anafartalarda uğradıkları mağlûbiyetler neticesinde hiç bir gaye istihsalini temin edemedi. Nihayet, 1917 sonunda Rusyada İhtilâl çıkması yüzünden bu teşebbüslerinden vaz geçtiler. Fakat artık harp da sona ermek üzere idi.

Osmanlı devleti 30 ekim 1918 tarihinde Müttefik devletlerle Mondrosta bir mütarekename imza etmek mecburiyetinde kaldı.

95. — Mondoros mütarekenamesi Müttefik Hükümetleri namına Akdeniz donanması baş komutanı Tümamiral Sir Sommerset Artür Galtrop ile Osmanlı Devleti namına Bahriye nazırı Rauf, Hariciye müsteşarı Reşat Hikmet ve Kurmay Yarbay Sadullah tarafından imza edilmiştir. İmza merasimi İngiliz donanmasına ait Agamemnon zırhlısında Limni adasının Mondros Limanında yapılmıştır. Bu Mütarekenameye göre:

«1 — Bahrisiyaha mürur için Çanakkale ve Bahrisiyah boğazlarının kışadı ve Bahrisiyaha mürurun temini, Çanakkale ve Bahrisiyah istihkâmatının müttefikler tarafından işgali.

2 — Osmanlı sularında bilcümle torpil tarlaları ile Torpido ve Kovan mevazii ve mebanî saire mevakii gösterilecek ve bunları taramak veya ref etmek için talep vukuunda muavenet olunacaktır.

3 — Karadenizde mevcut torpil mevkileri hakkındaki malûmatı mevcude ita edilecektir.

4 — İtilâf Hükûmatına mensup üserayı harbiye ile Ermeni üsera ve mevkurını İstanbulda cemedilecek ve bilâ kaydu şarc itilâf hükûmetlerine teslim olunacaktır.

5 — Hudutların muhafazası ve asayişini dahilinin idamesi için lüzumlu görülecek kuvayı askeriyeden maadasının derhal terhisi. İşbu kuvayı askeriyenin miktar ve vaziyetleri itilâf hükûmatı tarafından devleti aliye ile müzakere edildikten sonra tekrur ettirilecektir.

6 — Zabita ve buna mümasil hususat için istihdam edilecek sefaini saire müstesna olmak üzere Osmanlı suları veya devleti osmaniye tarafından işgal edilen sularda bulunan kâffe sefaini bahriye tesellüm olup gösterilecek osmanlı limanlarında mevkuf bulunacaktır.

7 — Müttefikler menfaatlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi bir sevküccyes noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.

8 — Elyevm Osmanlı işgali altında bulunan bilcümle liman ve demiryolları mahallerinden itilâf sefaini tarafından istifade edilmesi ve itilâfla hali harpte bulunanlara karşı mesdut bulundurulması. Süfeni osmaniye de ticaret ve ordunun terhisi hususlarında şeraiti mümasileden istifade edecektir.

9 — İtilâfiyun Osmanlı tersane ve limanlarındaki umum sefaini tamirâtı vesaiti teshiliyesini istimal edeceklerdir.

10 — Toros tünellerinin müttefikler tarafından işgali.

11 — İranın Şimali garbi kısmındaki kuvayı Osmaniye'nin derhal harpten evvelki hudut gerisine celbi hususunda evvelce ita edilen emir

icra edilecektir. Maverayı Kafkasın evvelce kuvai osmaniye tarafından kısmen tahliyesi emredildiğinden kısmı mütebakisi müttefikler tarafından vaziyeti mahalliye tetkik olunarak talep olunursa tahliye edilecektir.

12 — Hükümet muhaberatı müstesna olmak üzere telsiz telgraf ve kabloların itilâf memurları tarafından mürakabesi.

13 — Bahri, askeri ve ticari mevât ve malzemenin men'i tahribi.

14 — Memleketin ihtiyacı tatmîn olunduktan sonra mütebaki kömür, mayi mahrukat ve bahriye levazımının Türkiye menabiinden mübayaası için teshilât icrası. Mevâdı mezkûrenin hiç biri ihraç olunamayacaktır.

15 — Bircümle hututu hadidiyeye itilâf mürakabe zabitleri memur edilecektir. Bunlar meyanında elyevm Hükümeti Osmaniye'nin tahtı mürakabesinde bulunan Maverayı Kafkas hututu hadidiyesi aksamı dahildir. İşbu Kafkas hututu serbest ve tam olarak itilâf memurlarının tahtı mürakabesine vazedilecektir. Ahalinin ihtiyacının tatmini nazarı dikkate alınacaktır. İşbu maddede Batumun işgali dahildir. Hükümeti Osmaniye Bakanın işgaline muteriz bulunmayacaktır.

16 — Hicazda, Asirde, Yemende, Suriyede ve Irakta bulunan muhafız kıtaatı en yakın itilâf kumandanına teslim olunacaktır. Ve Kilikyadaki kuvvetlerin intizamı muhafaza için muktazi miktarından başkası beşinci maddedeki şeraite tevfikân tekarrur ettirilecek veçhile geri çekilecektir.

17 — Trablusta ve Bingazide bulunan Osmanlı zabitleri en yakın İtalyan muhafaza kıtaatına teslim olunacaktır. Teslim emrine itaat etmedikleri takdirde Hükümeti Osmaniye onlarla muhaberat ve muamelâtı kat eylemeği taahhüt eyler.

18 — Mısırta da dahil olduğu halde Trablus ve Bingazide işgal edilen limanların en yakın itilâf muhafaza kıtaatına teslimi.

19 — Alman, Avusturya bahri berri ve sivil memurun ve tebaasının bir ay zarfında ve uzak mahallerde bulunanların bir aydan sonra mümkün olan en kısa zamanda memaliki Osmaniye'yi terketmeleri

20 — Beşinci mdde mucibince terhis edilecek kuvayi osmaniye'ye ait teçhizat, teslihat, cephan ve vesaiti nakliyenin tarzı istimaline dair ita olunacak talimata riayet olunacaktır.

21 — Müteliflerin menafiini siyanet için İaşe nezareti nezdine itilâf mümessilleri merbut bulunacak ve kendilerine bu bapta lüzum görülecek kâffe malûmat ita edilecektir.

22 — Osmanlı üserayı harbiyesi itilâf devletleri nezdinde muhafaza edilecektir. Sivil üserayı harbiye ile esnanı askeriye haricinde olanların tahliyesi nazarı dikkate alınacaktır.

23 — Hükümeti Osmaniye merkezî hükümetlerle bircümle münasebatım katedecektir.

24 — Vilâyatı sittede iğtişâş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin her hangi bir kısmının işgali hakkını itilâf devletleri muhafaza ederler.

25 — Müttefiklerle Hükûmeti osmaniye arasında muhasemat 1918 senesi teşrini evvelinin 31 inci günü vasatı saati mahallî ile vakti zaharda tatil edilecektir.»

96. — Bu mütarekename ve hele onun 7inci ve 24 üncü maddelerinde yer almış bulunan hükümler Türkiyeyi tam mânasiyle tekmil istiklâlî elinden alınmış, esir bir devlet haline sokmağa kâfi geliyordu.

Bu sıralardadır ki **Mustafa Kemal** Suriyeden İstanbula dönmüştür. Kendisinin İstanbula avdetini iabcettiren sebep İzzet Paşanın onu daveti olmuştur.

İstanbulda gelen Mustafa Kemal ilk fırsatta İstanbuldan Anadoluya geçmeyi tasarlıyordu. Bir gün Harbiye nezaretinden gelen bir tezkere kendisinin otomobilinin alındığını ve tahsisatının kesildiğini bildirdi. Yine o tarihlerde İstanbulda gelmiş olan General Allenby Harbiye nazırlığına altıncı ordu kumandanlığına Mustafa Kemal'in tayin edilmesi tavsiyesinde bulunmuştur. Mustafa Kemal bunu reddetmişti. Otomobil ve tahsisat meselesinin bu hâdise ile alâkası olsa gerektir.

Bir müddet sonra **Pontos hâdisesi** ortaya çıkmıştı. Mütarekeden sonra Etniki Eteryâ cemiyeti Rizeden İstanbul Boğazına kadar Anadolu'nun Karadeniz bölgesinde müstakil bir Pontos hükûmeti teşkil edilmesi için propagandalar yaptırmakta idi. Bu havalideki Rumlar memleket içlerine çekilerek çeteciliğe başladılar. 23 ekim 1919 da gerek Doğu Trakya ve gerekse Pontos Hükûmeti için İstanbul merkez olarak kabul edildi. 18 Aralıkta Batumda Pontos Rum hükûmeti isminde bir hükûmet kuruldu.

Pontoseular mahallî Türk halkının kendilerine eza ve cefa ettiğinden bahsederek bu hallere son verilmesi için İstanbuldaki müttefik orduları kumandanlığına müracaatta bulundular. Bu mesele Osmanlı Hükûmetinin de nazarı dikkati celbedilmek suretiyle mevzuubahs edildi. Hükûmet bu havalide kargaşalığı ortadan kaldıracak ve asayişinde edecek bir komutan göndermek kararında idi. Bu münasebetle şöhreti ve şahsiyeti esasen malûm bulunan Mustafa Kemal'in ordu müfettişliğine tayin edilmesi mevzuubahs oldu. Kendisi bu vazifeye tayinini şöyle anlatıyor: «Bir gün Harbiye nazırı rahmetli Şakir paşa beni makamına davet etti. Bürosunun karşısına oturdum. Bir tek kelime söylemeksizin bana dosyayı uzattı: «— Bu nu okur musunuz?» dedi. Dosyayı baştan nihayete kadar gözden geçirdim. Hulâsası şu idi: «Samsun ve havalisinde bir çok rum köyleri Türkler tarafından her gün tecavüze uğramaktadır. Osmanlı Hükûmeti bu vahşî tecavüzlerin önüne geçememektedir. Bu havalinin emniyet ve huzurunu temin etmek isaniyet namına borcumuzdur.» Raporlar İstanbul Hükûmetine verilirken bir de protesto ilâve edilmişti: «Bu tecavüzleri menetmek lâ-

zımdır. Eğer siz âciz iseniz, vazifeyi biz üstümüze alacağız.» Dosyayı okuduktan sonra Harbiye nazırının yüzüne baktım: «Emriniz Paşam» dedim. «— Bu böyle midir, zannedersiniz?» «Zannetmiyorum, fakat bir şeyler olmak ihtimali var.» Bunun üzerine asıl bahse geçtik: «İşte, dedi, böyle midir, değil midir, evvelâ bunu meydana çıkarmak için oralara bir zatın gidip tetkiklerde bulunması lâzımdır. Ben sadrıâzam paşa ile (Damat Ferit Paşa) görüştüm. Sizi münasip gördük, Oraya gidesiniz ve meselenin mahiyetini anlıyasınız.» «Memnuniyetle giderim. Ancak ben oraya Türkler Rumlara zulmediyor mu, etmiyor mu yalnız bunu anlamak için mi gideceğim, memuriyetim bu mu olmak lâzımdır?» «Evet, dedi, konuştuğumuz budur.» «Pekâlâ, yalnız müsaade buyurursanız memuriyetime bir şekil vermek lâzım; sizi üzmemeyim, arzu ederseniz Erkânı harbiye reisinizle görüşerek bunu tesbit edelim;» «Hay, hay!» dedi.»

Bunun üzerine kendisi ikinci Reis Kâzım Paşa ile görüşüyor ve neticede kendisine 9 uncu ordu kıtaatı müfettişliği hakkındaki salâhiyetname Şakir Paşanın mühürü ile mühürlenmiş olarak veriliyor. Mustafa Kemal daha sonra Sadrıâzam Ferit Paşayı Cevat Paşa ile birlikte ziyaret etmiş ve İstanbuldan ayrılmazdan önce de Vahdettini görmüş ve kendisi ile görüşmüştür. Bundan sonra Bandırma vapuru ile Samsuna çıkmak üzere yola düşmüştür.

97. — 19 Mayıs 1919 da Samsuna çıkan Mustafa Kemal, 2 Haziran tarihinde Amasyadan yaptığı bir tamimde bilhassa şunları söylemekte idi: «Vatanın tamamıyeti, milletin istiklâli tehlikededir... Milletın istiklâlini yine Milletın azim ve kararı kurtaracaktır. Milletın hal ve vaz'ını derpiş etmek ve sedayı hukukunu cihana işittirmek için her türlü tesir ve murakabeden âzâde bir heyeti milliyenin vücudu elzemdir. Bunun için bilmuhabere her taraftan vâki olan teklif ve arzui millî üzerine Anadolunun bilvücuh en emin mahalli olan Sivasta millî bir kongrenin serian inikadı takarrür etmiştir. Bunun için tekmil Vilâyatı Osmaniyenin her livasından ve fırka ihtilâfatı nazarı dikkate alınmaksızın muktedir ve milletin itimadına mazhar üç kadar zatın sür'ati mümkinine ile yetişmek üzere hemen yola çıkarılması icabetmektedir.» «Vilâyatı Şarkiyemiz namına 10 temmuzda Erzurumda inikadı mukarrer kongre için vilâyatı mezkûrenin Müdafaa-i hukuku millîye ve Reddü ilhak cemiyetlerinden müntehap âzalar zâten Erzuruma müteveccihen yola çıkarılmışlardır.»

Erzurum Kongresi toplanmazdan önce 7 temmuz 1919 da Mustafa Kemal askerlikten istifa etti. Ve bu istifasını ertesi günü bütün mutasarrıflara bildirdi. Artık kendisi Milletın sadık bir ferdi olarak çalışacaktı.

98. — Ashında bir parti kongresi olan Erzurum Kongresi 23 temmuzda bu şehirde bir mektep salonunda toplandı. Bu Kongrenin neşretmiş olduğu beyanname, millî devlet hukukumuzun fikir kaynakları arasında tet-

kik edilmisti. Burada yalnız Kongre huzurunda Mustafa Kemal'in söylemiş olduğu nutuktan şu parçayı nakledeyim: «Tarihimize karşı revâ görülen haksızlıktan müteessir olan vicdanı millî nihayet sahai intibahını yükseltmiş ve Müdafaai hukuku millîye ve Muhafazai hukuku millîye ve Müdafaai vatan ve Müdafai hukuku millîye ve Reddü ilhak gibi muhtelif namlarla ve fakat aynı mukaddesatın temini siyaneti için tebarüz eden Millî cereyn, bütün Vatanımızda artık bir elektrik şebekesi haline girmiş bulunuyor. İşte bu şebekesi azimkârânenin vücudâ getirdiği ruhu celâdettir ki mübarek Vatan ve Millet'in mukaddesatını tahlis ve himayeye müstenit son sözü söyleyecek ve hükmünü tatbik ettirecektir.»

99. — Bundan sonra, Sivas Kongresi toplandı. Ve yine evvelce tetkik ettiğimiz beyannamesini neşretti. Sivas Kongresi 4 Eylül 1919 da toplanmış ve neticede tekmil Vatanın müdafaası hususundaki azim ve karar bir daha tekrar edilmisti. Bu kongre birheyeti temsiliye seçti ki bu heyetin reisliği Mustafa Kemale verilmiştir.

Anadoluda Millî teşkilât yavaş yavaş kurulmakta iken İstanbulda da yeni meclis toplanmış ve, yine evvelce tetkik ettiğimiz Misakı millîyi ilân etmişti.

16 mart 1920 de müttefik orduları İstanbulu işgalleri altına aldılar. Telgraf memuru Manastırılı Hamdi efendinin dakikası dakikasına verdiği haberler sayesinde bu vaziyet Anadolu da öğrenilmiş oluyordu.

İstanbul işgal olunur olunmaz Büyük M. M. nin Ankarada toplanması için lâzımgelen tedbirler alındı. Memleketin hertarafına, seçim yapılarak mümessillerinin Ankaraya gönderilmeleri lüzumu bildirildi.

23 Nisan 1920 günü B. M.M. açıldı. Aynı gün Meclisce verilen bir numaralı karar şudur: «Türkiye B. M.M. nin bu kerre intihap edilen âzalarla İstanbul Meclisi mebusanından iltihak eden âzalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.»

Bu tarih günü «Millî Devlet Çağı» nın başlangıcı olmuştur. 23 nisan 1920 den bu tarafa yeni Türk Devletnin hayatı başlar.

DÖRDÜNCÜ DEVİR — MİLLİ DEVLET DEVRİ

Meclisin aynı zamanda bir de icra kuvvetine ihtiyacı buunduğu tabii olduğundan 25 nisan 1920 de alınan beş numaralı karar mucibince kuvvei icraiye teşkiline gidildi. (6 Mayıs 1920 (1336) tarihli kararnamenin birinci maddesine göre İstanbul ile muhaberat yasak edilmiştir.)

B. M. M., bundan sonra Hilâfetin kendisine karşı sevketmiş olduğu ordularla mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Aynı zamanda memleketin bir çok yerlerinde yer, yer isyanlar baş göstermiş ve etrafa yayılmıştır. Mustafa Kemal, haricî düşmanla mücadeleye girişilmezden önce

memleketin iç düşmanlarını ezmek lâzımgeleceğini söylüyordu. Bunun içindir ki, B. M. M. kuvvetleri ilk iş olarak isyanların bastırılmasıyla uğraştılar.

Diğer taraftan 22 haziran 1920 tarihinde Yunanlılar Milen hattında umumî taarruza geçmişlerdi. Bu taarruzda muvaffak oldular. Bir taraftan, Somaya; diğer taraftan Salihliye; başka bir koldan, Aydın ötesine yürüdüler. Şimalde Bahkesire ve Bursaya girdiler. Kuvvetlerimiz Eskişehir kadar çekilmişlerdi.

100. — İstanbul Hükümeti 10 ağustos 1920 de Sevr muahedenamesini imza etti. Bu muahedename Meclis tarafından tasdik edilmiş olmadığı için muteber bir vesika değil ise de, tarih bakımından kıymetinin çok fazla oluşu ondan burada bahsetmekliğimizi icabettirmektedir.

Sevr muahedenamesi 433 maddelik bir muahedenamedir. 9 kısım üzerinde kaleme alınmıştır.

Bu antlaşmayı bir taraftan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Sırbistan ve Çekoslovakya; diğer taraftan, Türkiye imza etmişlerdir.

Antlaşmanın başlıca hükümleri şunlardır:

Trakya hududu: Podima - Kalikratya hattı olarak tesbit edilmiştir. Suriye hududu, Karataş burnundan Osmaniye, Bahçe, Gaziantep, Birecik, Urfa, Mardin ve Nusaybini Suriyede bırakan bir hat olarak çizilmiştir. Irak hududu, İmadiye bizde kalacak surette Musul vilâyetinin şimal hududu olacaktır. Fırat nehrinin şarkında ve Ermenistan, Irak ve Suriye arasında kalan bölgedeki Kürt ahali bir sene içerisinde Milletler Cemiyetine başvurarak istiklâl istiyecek olursa Türkiye bu bölge üzerindeki her türlü haklardan vazgeçecek ve böylece, bir Kürdistan devleti kurulacaktır.

Kafkas hududu, Ermenistanın hududu ile tayin edilecekti. Bu hududu Amerika reisi Vilson çezecekti. Vilson, Giresun doğusundan, Erzincan batı ve güneyinden, Elmalı, Bitlis ve Van gölünün cenuplarından geçen bir hattı gösterdi.

Kuşadası, Ödemiş, Salihli, Akhisar ve Kemer İskelesi içinde kalan bölge «İzmir bölgesi» adını alacaktır. Bu bölgede egemenlik Türkiyeye ait olacaktır. Ancak, Türkiye bu hakkını Yunanistana devredecek ve egemenliğinin işareti olarak İzmir şehrinin dış istihkâmlarından birinde Türk bayrağı bulunacaktır. Beş yıl sonra mahallî bir komite İzmir bölgesinin Yunanistana geçmesine karar verecekti.

Antlaşma samimiyetle tatbik olunduğu takdirde İstanbul işgal edilmeyecekti.

Boğazlar bölgesinde asker bulundurmak ve askerî hareketler yapmak hakkı itilâf devletlerine ait olacaktır. Türk jandarması bunların emrindedir. Boğazlar bölgesi şöyle çizilmişti: «Tekmil Rumeli, İzmir hududundan

Manyas göl güneyine ve Bursa ve İznik şimalinden ve Sapanca'nın garbindan geçerek Karadenize ulaşan bir hat.

Boğazların idaresi özel bir komisyona bırakılmıştı. Bu komisyon «Boğazlar komisyonu» olacaktır. Antlaşmanın 38 inci maddesine göre, Boğazlar komisyonu boğazların serbestliğini Türkiye adına sağlayacaktır. Komisyonunda Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye bulunacaklardı. Bu devletlerden Amerika, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya ve Rusya temsilcilerinin ikişer rey'i vardır. Bunlar ikişer yıl sürmek üzere sıra ile komisyona başkanlık ederler. Komisyonun ayrı bir bayrağı vardır. Bütçesi ayrıdır. Kendisine mahsus teşkilâtı bulunacaktır. Antlaşmanın 48 inci maddesine göre komisyon vazifelerini yapabilmek için uygun göreceği özel polis teşkillerini meydana getirebilecektir. Bu teşkillere komisyonca tayin olunacak yabancı subaylar komuta ederler. Komisyonun 53 üncü maddeye göre vergi almak hakkı da vardır.

Askerlik hizmeti kaldırılmıştır. Kurmay teşkilâtı, askerî okullar, hizmet kıt'aları da dahil olduğu halde, silâhlı kuvvetlerin sayısı şu yolda tesbit edilmiştir: Maiyeti seniye olarak yedi yüz kişi, jandarma eri olarak otuz beş bin kişi. Bu kuvvetlerin subayları arasında 1500 kadar yabancı subay bulunacaktır. Bu kuvvetlerin topu ve fen âletleri bulunmayacaktır. Yardımcı kıtaların er sayısı on beş bindir. Bunlar ancak belli bölgelerde kullanılabilirler. Bütün bu kuvvetlerin yalnız 15 batarya dağ topu bulunabilecektir. Uçak ve balon bulundurmamak yasaktır. İtilâf devletlerinin kara, deniz, hava kuvvetleri kontrol komisyonlarının Türkiyede her türlü mürakabeye hakları vardır.

Maliye hükümlerine gelince, antlaşmanın 231 inci maddesine göre Fransa, İngiltere ve İtalya temsilcilerinden bir maliye komisyonu kurulacaktır. Bu komisyonunda danışman olarak bir de Osmanlı komiseri bulunabilecektir. Komisyon memleket maliyesinin gelirleri hakkında dilediği kararı alabilir, ve devlet gelirleri kendisinin emrindedir. Devlet bütçesi ilk önce bu komisyonca tasdik olunacak, sonra meclise gelecektir. Maliye tefiş organları komisyon emrindedir, ve bütçenin tatbiki onun mürakabesi altındadır.

Bu komisyon izinli olmadıkça devlet borçlanamaz. Devlet gelirleri ilk önce komisyonun masraflarının ödenmesine; sonra, işgal kuvvetlerine ait masrafları karşılamaya ayrılacaktır. Bundan sonra, harp dolayısıyla ödenmesi icabeden tazminat ödenecek ve geri kalan gelirler Devlet masraflarına karşılık olarak verilecektir.

Sevr antlaşmasından sonra yine aynı günde İngiltere, Fransa, İtalya arasında yapılan üçlü anlaşmaya göre: Fransızlar Suriye hududu ile Adana vilâyetinin batı ve kuzey hududu ve Kayseri ve Sivasın kuzeyinden ge-

çen ve Muş hariç olmak üzere buradan Cezirei İbni Ömere uzanan hat içindeki bölgede ekonomik nüfuz sahibi olacaklardı. İtalyanların ekonomik bölgeleri ise, İzmirden itibaren Afyona kadar demiryolu; ve oradan, Kayseriye kadar giden hat ile İzmir mntakası, Adalar denizi, Akdeniz ve Fransız mntakası arasında kalan parça olacaktı.

Antlaşmanın 261 inci maddesine göre, kapitülasyonlar iade olunduğu gibi, 1 ağustos 1914 de bunlardan istifade etmiyen müttefik devletlere de teşmil olunmuştur. Müttefik devletler Türkiyede Postahaneler bulundurabilirler. 49 ncu madde hükmüne göre, yabancılar ancak konsolosluk mahkemelerinde muhakeme olunacaklardır.

Yunanistan, Ermenistan ve sair devletler de dahil oldukları halde yabancı bir devletin Vatandaşlığına girmek istiyecek olan Türklere hükümet engel olmayacak ve bunların yeni vatandaşlıklarını kabul edecektir.

Bu antlaşma İstanbulda toplanan bir «Şûrayı Saltanat» ta görüşülmüş ve hazır bulunanlar — Topçu feriki Rıza Paşa müstesna — onu tasvip etmişlerdi. B. M. M. bunu haber alınca 19 ağustos 1920 tarihli kararı ile bu toplantıda rey vermiş olanların vatana ihanet ettiklerini tesbit etti.

101. — Aradan bir müddet geçtikten sonra, 6 ocak 1921 de Yunan ordusu bütün cephe üzerinde her noktadan saldırmaya başladı. Gedizde bulunan kuvvetlerimiz bu saldırışı karşıladı, ve Yunan ordularını yenerek **Birinci İnönü** zaferini kazandı.

23 mart 1921 günü Yunan ordusunun Bursa ve Uşak bölgesindeki kuvvetleri yeniden ordumuza saldırdılar. 31 martta biz karşı taarruza geçtik ve düşmanı tekrar yenerek **İkinci İnönü** zaferini kazandık.

Aradan üç ay kadar bir zaman geçmişti. 10 temmuz 1921 de Yunan ordusu tekrar bir taarruza girişti. Ordumuz 25 temmuzda Sakarya nehri-nin şarkına çekilmeye mecbur kaldı. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa B. M. M. tarafından Başkumandanlığa getirildi. Düşman 23 ağustosta cephemize taarruza başlamıştı. 13 eylül 1921 de **Sakarya** muharebesini kazanmış bulunuyorduk. Bu zafer üzerine Mustafa Kemal Paşaya B. M. M. nce müşürlük rütbesiyle Gazi ünvanı verildi.

Bu hâdiselerden az önce, 20 ocak 1921 de B. M. M. ilk **Teşkilâtı Esasiye kanununu** kabul etmişti. Bu kanunun başlıca hükümleri, egemenliğin Millette olduğunu, Devlet idaresindeki usulün halk idaresi bulunduğunu ve gerek icra ve gerekse teşri kudretlerinin Millet in yegâne ve hakiki mümessili olan B. M. M. de tecelli ve temerküz ettiğini kaydetmekte idi.

Sakarya zaferinden sonra T. B. M. M. Hükümeti, ilk devletlerarası antlaşmayı yapmıştı. O antlaşma Fransa ile imzalanan 20 Ekim 1921 tarihli «Ankara itilâfnamesi» dir. Zaten, 14 şubat 1921 tarihli bir kanun (16 mart 1920 tarihinden itibaren İstanbul hükümetince aktedilen bilcümle mukavelât, uhudat ve sairenin) hükümsüzlüğünü ilân etmiştir.

102. — Düşmana saldırmak sırası artık bize gelmişti. Bu maksatla, 26 Ağustos 1922 sabahı Afyon cephesinde düşmana karşı umumi taarruz başladı. 30 Ağustos Başkumandan muharebesi neticesinde düşman ordusu başkomutanı esir edilerek Yunan orduları yok edildi. Bu durum üzerine düşman mütareke teklifinde bulundu.

Mütareke konferansı Mudanya şehrinde toplandı. Ve 11 ekim 1922 tarihinde İngiliz Generali Harington, Fransız Generali Şarpi, ve İtalyan Generali Monpelli ile İsmet Paşa arasında Mudanya mütarekenamesi imza edildi. Bu mütarekename 13 maddeden ibarettir. Birinci maddeye göre antlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte düşmanlık duracak, ikinci maddesine göre, Yunan orduları Trakyadan çekilecekler. Üçüncü maddeye göre, Trakyada müttefik kıtalarından bir emniyet şeridi sulha kadar kalacak. Dördüncü maddeye göre, Trakya demiryolunun bir kısmı karma bir komisyon tarafından idare olunacaktır. Beşinci maddeye göre, Trakyanın boşaltılması 15 günde bitirilecektir. Altıncı madde, mülkiye memurlarının da çabucak çekileceklerini ve buraların Türkiyeye hemen teslim edileceğini yazmaktadır. Yedinci maddeye göre, B. M. M. memurlarının yanında Millî jandarma kuvvetleri bulunacak. Sekizinci maddeye göre, çekilme ve devir muamelesi müttefiklerin tavassutlarıyla yapılacaktır. Dokuzuncu madde, doğu Trakyayı asayişin muhafazası maksadiyle yedi taburluk bir müttefik kuvvetinin işgal edeceğini bildirmektedir. Onuncu maddeye göre, Yunan ordusu çekildikten otuz gün sonra müttefik kuvvetlerinin de çekilmesi icabedecektir. 11 inci madde, B. M. M. hükûmeti ordularının Asyada duracakları hatları çizmektedir. On ikinci madde, müttefik askerlerinin oldukları yerde kalacaklarını emreder. On üçüncü madde ile Türkiye, Barış antlaşmasının tasdikine kadar Trakyaya asker geçirmemeyi taahhüt etmektedir. Bu mütarekename 14-15/10/1922 de saat beşte yürürlüğe girecekti.

103. — Bundan sonra, rejim meselesini halletmek lâzım geliyordu. Milletın bağrından çıkmış olan Türkiye B. M. M. nin yanı başında hiç bir kıymeti kalmamış ve bir korkuluk vaziyetinde İstanbulda bir padişah vardı. Bu makamın ortadan kaldırılması gerekti. Bu maksatla, evvelâ, 30 ekim 1922 tarihinde verilen bir kararla saltanat ortadan kaldırıldı.

307 sayılı olan bu karar şudur:

«Osmanlı İmparatorluğunun munkariz olduğuna ve B. M. M. hükûmeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye hükûmetinin Osmanlı imparatorluğu yerine kaim olup onun hudud-u millî dahilinde yeni vârisi olduğuna ve Teşkilât-ı Esasiye kanunu ile hukuk-u hükûmranî milletın neufsine verildiğinden İstanbuldaki padişahlığın maadûm ve tarihe müntekil bulunduğuna ve İstanbulda meşru bir hükûmet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının

B. M. M. ne ait ve binaenaleyh oraların umur-u idaresinin de B. M. M. memurlarına tevdi edilmesine ve Türk hükümetinin hakk-ı meşruu olan makam-ı hilâfeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi.»

Atatürk 1923 te B. M. M. de söylediği bir nutukta bu kararın «yeni Türkiye devletinin esaslarını» koymuş olduğunu söylemekte çok haklı idi.

Bundan sonra, Vahdettin efendi 18 kasım tarihli karar ile hilâfetten de uzaklaştırıldı. Nihayet, 24 temmuz 1923 de İsviçrenin Lozan şehrinde imzalanan sulh antlaşmasıyla yeni Türkiye Devleti, devletlerarası hukuk varlığı resmen kabul edilen bir devlet olarak ortaya çıktı.

104 — 24 temmuz 1923 tarihli **Lozan antlaşması** 143 maddelik bir senettir. Antlaşmaya aynı günde imza edilen dört anlaşma daha eklenmiştir. Bunlar, Boğazlar anlaşması, Trakya sınırı anlaşması, İkamet ve adli salâhiyet anlaşması, ve bir de Ticaret anlaşmasıdır. Antlaşmayı bir taraftan, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Sırbistan; diğer taraftan Türkiye imza etmişlerdir. Belçika ve Portekiz antlaşmanın belli hükümlerine katıldıklarını bildirmişler, ve son senete Rusya ve Bulgaristan da imza koymuşlardır.

Bu vesikanın birinci kısmı siyasal hükümlere aittir. 22 inci maddeye kadar yazılı hükümlerde Türkiyenin hudutları çizilmiştir. 28 inci madde aynen şudur: «Tarafeyni âliyeyni akideyn Türkiyede kapitülasyonların kâffei noktai nazardan tamamen ilgasını ve her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler.»

Antlaşmanın 38 nci maddesi de şöyledir: «Türkiye Hükümeti, tevellüt, milliyet, lisan, ırk veya din tefrik edilmeksizin Türkiye ahalisinin kâffesine hayat ve hürriyetlerince himayeyi tamme ve kâmile bahşetmeyi taahhüt eyler.»

Bundan sonraki madde, medeni ve siyasi haklar eşitliğini ve kanun önünde eşitliği tesbit etmiştir.

Antlaşmanın ikinci kısmı mali hükümlerdir. Üçüncü kısmı, ekonomik hükümler, dördüncü kısmı münakalât yollarına ve sağlık meselelerine; beşinci kısım ise, çeşitli hükümlere dokunmaktadır.

Antlaşmaya bağlı anlaşmalardan Boğazlar anlaşmasına göre, hiç bir tarafta itilâf devletlerine mahsus kuvvet kalmıyacak ve Boğazlar üzerinde her hangi bir kontrol bulunmayacaktır.

Gelibolu yarımadası ile Kumbağı, Baklaburnu hattının güney doğusu, Çanakkale bölgesinde kıydan başlayarak içeriye doğru, 20 kilometrelik bir parça, ve Boğaziçinin iki tarafına 15 şer kilometrelik bir kısım, Marmarada İmralı adasından gayri adalar, İmroz, Tenedoz adaları gayri askerî hale sokulacaktır.

Boğaziçinin iki tarafındaki gayri askerî bölgede Türkiye 12000 asker bulundurabilecektir. Boğazlar komisyonuna Türkiye başkanlık edecektir. Komisyonun vazifesi sadece gemilerin Boğazlar anlaşması hükümlerine uygun olarak gelip gitmelerine bakmaktır.

20 temmuz 1936 da yine İsviçrenin Montrö şehrinde imzalanan Boğazlar anlaşmasınının 24 üncü maddesine göre Boğazlar komisyonuna ait yetkiler Türk hükûmetine devrolunmuştur. Bunun gibi, Lozanda imzalanmış olan Boğazlar anlaşmasınının gayri askerî bölgelerden bahseden dördüncü maddesi büsbütün ortadan kaldırılmıştır.

105. — Lozan anlaşmasından sonra, millî devletin katî olarak kurulması için birtek noktanın halledilmesi lâzımgelmekteydi. Bu da devletin şekli meselesi idi.

28 ekim 1923 gecesi Çankayada yapılan özel bri toplantıda Mustafa Kemal «Yarın Cumhuriyet ilân edeceğiz» demişti. Ertesi günü Halk Fırkası gurubunda yapılan müzakerelerden sonra B. M. M. toplanmış ve 29 ekim 1923 günü öğleden sonra saat 20,30 da Cümhuriyet kararı verilmişti.

Artık Millî devlet mekanizması içerisinde aksayan yegâne taraf, İstanbulda hâlâ halife namını taşıyan birzatin bulunması idi. 1 mart 1924 tarihinde Türkiye B. M. M. sinin kabul ettiği bir kanun ile, hilâfet makamının kaldırılmasına hükmolundu. (431 sayılı kanun), ve böyle millî Devlet kat'î şekliyle ortaya çıkmış oldu.

İkinci Paragraf

Devlet sisteminize hâkim olan prensipler

106. — Bu prensiplerin başında Türk devletinin şekli gelir. Anayasasının birinci maddesine göre, «Türkiye devleti bir Cumhuriyettir.»

Müelliflere göre, Cumhuriyet devlet şeklinin ayırıcı vasfı, bu devlet şeklinde irsî ve aynı zamanda hayat kaydiyle bağlı memuriyetlerin bulunmayışıdır. Teknik bakımdan böyle olmakla beraber Cümhuriyet Devletinde her şeyden önce, Milletin kendi hayat kurallarını kendi kendine çizeceği ve kendi iradesini üstün kılacağı düşünülmei ve gözetilmelidir.

Gerçekten, Anayasasının devlete verdiği şekil ile kabul etmiş olduğu büyük prensip, **Millî egemenlik** esasıdır.

Anayasasının 3 üncü maddesine göre «Egemenlik, kayıtsız şartsız millettindir». Egemenliğin Millette oluşu her devlette görülen bir şey değildir. Burada meseleyi insan toplumlarının tarihleriyle ilgili görmek şarttır. Türk anayasası bu prensipten sık sık bahsetmiştir. Meselâ, 16 ncı maddesinde milletvekillerinin Meclis önünde nasıl andiçeceklerini tesbit eder-

ken Millet egemenliğini ileri sürdüğü gibi, 38 inci maddesinde Cumhurbaşkanının andiçme formülü için aynı esası koymuş ve hattâ 8 inci maddesinde mahkemelerin Millet adına yargı hakkını kullanacaklarını yazmıştır. Millet egemenliği meselesi Devlet içerisinde kimin emredeceği meselesidir. Bunu aydınlatmak için fikirlerin tarih içerisindeki gelişimine göz atmak lâzımdır. Bu bakımdan, millet egemenliği, denebilir ki, modern anlayışına gelinceye kadar başlıca iki devrede incelenebilir.

107. — 1. - Contrat Social'a kadar —

Romada egemenlik (imperium) mutlak ve ferag olunamazdı.

Hristiyanlık, egemenliği tanrı vergisi saymıştır. Saint Thomas'ya göre, bu egemenliği tanrı, halka vermiştir. Fakat halk tecrübesiz olduğundan onu başkasına verir. Bu nakletmenin en mükemmel yolu da seçim tarzıdır. Hattâ kilise hukukçularından Saint Paul der ki: «Omnis Potestas a deo per populum.»

Fransada millet egemenliği fikri XIV üncü yüzyılda müdafaa edilmeğe başlandı. XV inci yüzyıl sonunda Phiippe Pot: «Kırallık kiral için değil, kiral kırallık içindir» diyordu. XVI inci yüzyılda Suarez'i görüyoruz. Suarez, tabii hürriyeti kabul eder. Ona göre, iktidar ancak bir toplumsal sözleşmeden çıkabilir. Bu devirlerde iki nazariye çarpışmaktadır. Biri, Monarkomakların görüşü, ki egemenliğin başlangıçta halkta olduğunu ve kullanılmasının kırala bırakılmış bulunduğunu müdafaa eder; diğeri de, mutlak egemenlik görüşüdür. Mutlak egemenlik görüşüne bağlı olanlardan bir kısmı; meselâ Bodin, bu mutlaklığı tanrı hukukuna dayandırmakta idiler. Diğerleri, halkın bir tabiiyet sözleşmesi ile egemenlikten vazgeçmiş olduğunu ileri sürerler. Hobbes'un görüşü budur. Başka hukukçular kırallın zamanasını ile egemenlik hakkını kazanmış bulunduğunu söylediler (Loyseau).

XVII inci yüzyılda tabii hukuk mektebi Suarezin görüşünü tekrar e'el aldı. Grotius bu hareketin başına geçmiştir. Bu mektep sayesinde ayrı bir millet egemenliği teorisi ortaya çıkmıştır.

108. — 2. — Rousseau'nun görüşü.

Rousseau'ya göre, tabiat halinde hürriyet vardır. Böyle olunca, acaba bugünkü tabiiyet nereden çıkabilir? Aile, sınıf üstünlüğü, fetih, kölelik bunu anlatamaz. Şu halde, iktidar tabiatın gelme değildir. Ancak, bir anlaşmadan ortaya çıkabilir. Her ortak bütün haklarıyla kendisini tamamiyle topluluğa vermiştir. Burada herkes eşit şartlar içindedir. Birleşmeden Devlet meydana gelmiştir. Bu Devlet egemenliğe sahiptir. Egemenliğin temeli de genel iradedir. Genel irade, «fertlerin ortaklaşa eyleme tatbik edilen değişmez iradesidir.» İrade parçalanamayacağından egemenlik te bölünemez. Aynı zamanda ne başkasına verilebilir, ne de zamanla elde edi-

lebilir. Egemenlik ya tamamen vardır ve yahut ta hiç yoktur.

Büyük İhtilâl, Milletin kişililik sahibi bir varlık olduğunu teyit ve egemenlik hakkını ona izafe etti. Bu telâkinin tatbiki bir önemi olmuştur. O da, Kralın egemenliği yıkılmak isteniyordu. Kıralla karşı dikilecek kişi ancak Millet olabilirdi.

109. — Zamanımız devletleri için şu yolda düşünebiliriz. Millet, belli bir yerde bağımsız yaşamak iradesindeki topluluk olunca, Millet hayatının temini için lüzumlu şartlar mevcut olmak lâzımdır.

Millet, yaşamak ister. Hayatı düzenlenecektir. Bu düzenlemeyi hangi esaslara göre yapacağız? İşte mesele budur. Burada karşımıza çıkan **düzenleyici esas, Millet egemenliği fikridir.**

Millet egemenliği rejimi genel iradeye dayanır. Genel iradenin ortaya çıkması için yeni fikirler üzerinde tartışmalar yapılmasına ihtiyaç vardır. Bunun için de, belli fikirlerin açık olarak görüşülmesi icabeder. Bu da hürriyet rejimini gerekli kılar. Binaenaleyh, ilk esas olarak diyebiliriz ki: **Millet egemenliği rejimi hürriyetsiz olamaz.** Bundan başka, Millet egemenliği, milletin kendi kendisini idare etmesini icabettirir. Binaenaleyh, ikinci olarak diyeceğiz ki, **Millet egemenliği demokrasiziz olamaz.**

Demokrasinin hayat unsuru halktır. Bunun içindir ki demokrasiye halk tarafından, halk için halk hükümetidir, derler. Halk, fertlerin topluluğudur. Bu topluluk bir bütün teşkil etmelidir. Bu da düşüncede ve duyguda dayanışma ile olunur. Bize göre, demokraside ayırıcı vasıf olarak, vatandaşların hürriyetlerine sahip oldukları devlet rejimi vasfını görmek lâzımdır. **Hürriyet olmayan yerde demokrasi de yoktur.** Binaenaleyh, demokrasi davası herşeyden önce bir hürriyetler davasıdır.

Zamanımız demokrasisi parlömanter bir demokrasidir. Parlömantarizm, Devlet iradesinin halkın seçtiği bir mecliste teşekkül etmesidir.

110. — Memleketimiz bakımından, Millet egemenliği esası her şeyden önce, keyfi idareyi, saltanatı ortadan kaldırmış olduğumuzun delilini meydana getirir. 1340 tarihli T. E. K. muz B. M. M. de görüşülürken kanunu esasi encümeni mazbata muharriri şöyle demekte idi: «Encümenimizin faaliyetinde daima kendisine rehber ittihaz ettiği umde şudur: Hâkimiyet, Milletindir.»

Acaba niçin böyle olmuştur? Buna, Atatürk cevap veriyor. B. M. M. de 1923 te söylediği bir nutukta diyor ki: «Heyeti içtimaiyede en yüksek hürriyetin, en âli müsaraat ve adâletin temini istikrarı ve mahfuziyeti, ancak ve ancak tam ve kat'î manasiyle hâkimiyeti milliyenin müesses bulunmasıyla daimdir. Binaenaleyh, hürriyetin de, musavatın da ve adâletin de noktai istinadı hâkimiyeti milliyedir. Heyeti içtimaiyemizde, devletimizde hürriyet bipayandır. Ancak onun hududu, onu bipayan yapan hududu

esasın mahfuziyeti ile kaim ve mahduttur» Ve yine bundan dolaydır ki: «..... her şeyimiz için behemehal en kıskanç hislerimizle ve bütün kuvvetimizle hâkimiyeti milliyetimizi muhafaza ve müdafaa edeceğiz.»

Mustafa Kemal bunu her fert için lüzumlu telâkki ettiği gibi, kendisi de aynı gaye uğrunda andıçmıştır.

111. — Millet egemenliği ilkesinden başka Anayasamızda yer almış olan diğer bazı esaslar da vardır. Anayasanın ikinci maddesi şöyledir: «Türkiye devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Lâyük ve devrimcidir. Devlet dili türkçedir. Başkent Ankaradır.»

Bu ilkeler, teorilerden çıkma esaslar olmayıp doğrudan doğruya hayattan gelmedirler. Bunlara kısaca dokunalım.

112. — Anayasamıza devrimcilik ruhu hâkimdir. Bu kanun devrimini temsil eder. Ve bu özellik Türk devletinin bünyesine ve şekline taalluk eden diğer ayrımcı noktaların esasını meydana getirir.

Devrimleri milletler yapabilirler. Bir adam, beş adam bir toplum içerisinde devrim yapamaz. Devrim adına lâyük bir değişmeden bahsolunabilmek için bütün bir millî topluluğun kalkınması; yaşayışta, duyuşta ve düşünüşte **eyiye doğru değişmesi** lâzımdır. Bu hal, devrim hâdisesinde millet unsurunun önemini, değerini ve vazgeçilmezliğini gösterir.

Bir devrim başarmak olgunluğunu gösterebilmek için belli bir millî topluluk içerisinde bazı fikir şartlarının gerçekleşmesine ihtiyaç bulunduğu gibi; millet eseri olan devrimin millet ölçüsünde neticeler doğurmasından daha tabii bir şey de olamaz.

Devrim yeni devleti öyle bir takım ana fikirlere, yol gösterici esaslara göre kurmuştur ki, bu prensiplerde Türk devletinin tekmil hüviyetini ve şahsiyetinin vasıflarını görmek mümkündür. Bu vasıfların kâffesi de millet unsurundan asla ayrılamaz. Böylece, bizzat devrim, sonu gelmiyecek olan bir yenilenme, bir ilerleme ve bir mükemmelleşme olarak karşımıza çıkmaktadır.

113. — Millet, egemenliğini kendi temsilcileri vasıtasıyla kullanır. Böylece, devleti teşkil eden organları kendisi kurmuş olur. Devletin merkez uzvu olan Büyük Millet Meclisi ve ona bağlı bulunan hükümet organı millî toplulukla maddî sürekli temas ve münasebet halindedir.

Bu çeşit hükümet, halk hükümeti adını taşır.

Halk hükümeti, millet egemenliği esasının en tabii bir neticesi oluyor. Halk hükümeti, devlet idaresi sistemine halkçılık fikri hâkim bulunmakta ise demokrasi, halk tarafından ve halkın eyiliğine, halk için hükümet demektir. Bundan daha yüksek bir gaye de olabilir mi?

Teşkilâtlanmış bir milletin kendi kendisini idare ve muhafaza etme-

si, beşer hayatı için en mükemmel ve ideal olan şekildir. Bir memleketin her yönden ve her bakımdan yükselmesi insanların eşit çalışma ve yükselme imkânlarına sahibolması ile mümkündür. Bu da ancak halkçı bir zihniyet ile temin olunabilir. Anayasamızın ikinci maddesinde sayılan ve her birisi Türk devletinin bir vasfını meydana getiren ilkelerden «Halkçılık» ilkesi devrimin muhafaza ve idamesi hususundaki teminattan birini teşkil eder. (Anayasa: 69/2). Devrim olsun, yeni devlet olsun, Türk halkının öz malıdır. Bu eserlerin kendi sahipleri için var olmalarından daha tabii ne olabilir? Bahusus ki halk hükümetinin millî bir fazilet halinde billürleşmesi demek olan cumhuriyet, halkçılığın demokrasi temelleri üzerinde yükselbilmesini temin edecek tek şarttır.

114. — Halkçılık prensipinden ayrılmıyan bir netice hükümetin şekli bakımından karşımıza çıkar. Yeni Türk devletinin en bariz hatlarından biri de cumhuriyetçiliktir. Bu rejim halkın eseri olduğu için, cumhuriyet, halkçı olmak zorundadır. Biz cumhuriyetçilikten birçok şey anlıyoruz. Bu husustaki telâkkimiz dahi basma kalıp ve **kitabî görüşlerin ifadesi olmakta çok uzaktır.** Cumhuriyetçilik ilkesini ilân etmekle bilhassa şu iki maksadı ifade etmek istiyoruz. Birincisi, tarihin kötü günlerine dönmemek azim ve kararındayız. İkincisi, bütün fikir ve mâna kıymetleri değişmiş bir milletiz ve muttasıl iyi yolda yürümekte devam edeceğiz. Bu maksatların temini cumhuriyetin her şeyden kutsal ve dokunulmaz bir değer olarak muhafazası ile imkân içerisinde tutulabilir. Bundan ötürüdür ki, Anayasamıza bir 102 nci madde koymuşuzdur. Bu hüküm 14 ağustos 1884 tarihli fransız kanunundan ilham alınarak hazırlanmıştır. Hükümün hakikî mânası, millet hayatının durmadan ilerliyeceğidir. Milyonlarca vatandaş kendi kendisini idare ediyor, yaşayış ve düşüncülerinin bağlı olacağı ana fikirleri kendi kendilerine bulup çıkarıyor.. İnsan toplulukları hiçbir zaman cumhuriyet idaresinde olduğu kadar mükemmel ve olgun bir manzara arz etmemiştir. Medeniyet, ancak cumhuriyetle erişilebilir bir gayedir. Çünkü medenilik bilhassa cumhuriyet ile sağlanabilecek olan hürriyetlerle ve vatandaşlar arasındaki eşitlik ile tahakkuk edebilir.

Anayasa bu cihetleri en dikkatli titizlikle göz önünde tutuyor. Türklerin kamu hakları adı ile başlıca hürriyetleri saydığı gibi, bütün Türklerin birbirlerine eşit olduklarını söylüyor. Muayyen kanun şartlarını haiz olan her vatandaş kanunun sağladığı haklardan aynı ölçüde, aynı suretle istifade eder.

115. — Hakiki demokrasi ister ki, memleket halkı maddî refah seviyesi yukarı yaşayışı rahat, mânevi ihtiyaçları tatmin edilmiş, zevkleri olgunlaşmış, çalışkan ve dürüst bir kütle teşkil etsin. Bu güzel neticenin

istihsali için her şeyden önce milletin iktisadî hayatını bir düzene sokmak lâzımdır.

Cumhuriyetin yurdu iktisat bakımından ne halde bulduğu malûmdur. Devlet başlıca iki mesele ile karşılaşmıştı: siyasî bağımsızlık, iktisadi bağımsızlık ile kaimdir. Pazarına yabancı malın hâkim olduğu bir memlekette iktisadi bağımsızlıktan bahsolunamaz. Binaenaleyh, iktisadî hayatımızı yabancı baskısından ve pazarı millî menşeli olmıyan sanayi mamulleri istilâsından kurtarmak şarttı. Bunun için, birçok tedbirler ve çeşitli çareler düşünüldü ve yabancı mamullerin millî yipasayı boğması tehlikesi bertaraf olundu. Lâkin, kalıyordu ikinci mesele: koğulan, sınır dışı edilen yabancı iktisatların memleket iktisadî hayatında karşıladıkları ihtiyacı doldurmak, millî pazarı muhtaç olduğu eşyadan mahrum bırakmamak. Bu da millî bir sanayiın kurulması ile mümkün olabilirdi.

Nasıl ferdin hürriyet sahasını tayin hususunda kanun himaye ve düzen sağlıyorsa, aynı şekilde millî iktisadın azami verim sağlaması için de sağlam bir yapı kurmak zaruri idi. Şahsi teşebbüs hiç mesabesinde bulunuyordu. Ferdî servetlerin yıkabileceği sermayeler millî bir iktisadın müb-rem şubelerini tesise yetemeyecek kadar cılızdı. Cumhuriyet, fabrika bacalarını, imal sahalarını ham madde bölgelerine bağlayan demir yollarını kendisi yapmağa karar verdi. Millî bir iktisadın sağlam olarak meydana gelebilmesi için teknil sanayi hayatını bir elden ve aynı görüş köşesinden idare ve mütalaa etti Sanayi hayatımızın her sahası için prensipler, düsturlar koydu. Malda ihtiyaç hacmini karşılayabilme ve eyi kalite temin etme vasıflarını tesise yarıyacak tedbirler aldı. Fabrikalar, teşekküller birbirini takibetti. Netice şu olmuştur: iktisadî kapitülasyon bir daha avdet etmemek üzere yurd dışı edilmiş, kendi zaruret ve ihtiyaçlarını kendi vasıta ve imkânları ile karşılayan bir memleket iktisadi var olmuştur.

Bu neticeyi mümkün kılan sistemin adı devletçiliktir. Devletçilik, prensip olarak, ilke olarak Anayasamızda yer almış bulunuyor. Anayasa Türk devletinin devletçi olduğunu açıkca yazmıştır.

Türk Anayasasının saydığımız bu vasıfları devletimizi modern bir demokrasi olarak tesbit ve tayin etmiş bulunuyor.

Cumhuriyetimiz bütün bir devrim zihniyetine dayanmakta olduğu için Türk Anayasasının devlet idaresi bakımından da birçok hususiyetleri vardır. Bunlardan da başlıcalarına temas etmek isteriz.

116. — Türk devlet idaresine hâkim olan esaslardan birisi hep bildiğimiz gibi lâyiklikdir.

Lâyiklik de Anayasanın bir devrim kanunu oluşunun tabii neticesi sayılmalıdır. Devlet kendisini devrimci olarak ilân ettikten sonra devlet idaresinde din unsurunun müessir bir halde yaşamakta devam etmesin-

den büyük garabet olamaz. Sonra, düşünmek lâzımdır ki, devrimcilik mütemadi değişmeleri gerekli kılabilir. Halbuki, din ve dine dayanan zihniyet kaskatı kalıplar içerisinde donmuştur. Din değişmediği müddetçe iltifata lâyık sayılır. Her devir ve her muhit için bükülmez esaslar taşımak hususiyetindedir. Halbuki, devlet idaresi, yenilik ister, ilim ister, aklın ileri diye tanıdığı ve kabul ettiği usulleri ister.

Lâyikliğin, devlet sistemimize hâkim olan esaslar arasına girmesi, denilebilir ki, Türk devrimini tamamlamağa, hakiki hüviyet ve şeklini kazanmasına yardım etmiştir. Bunun Anayasada yer etmesi keyfiyetinin ne kadar azametli bir değişmeye delâlet ettiğini anlamak için yakın devlet tarihimize bakmak yeter. 93 Kanunu Esasisi olsun, 1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu olsun ve hattâ 1924 Teşkilâtı Esasiye Kanunumuzun ilk yazılışı olsun, değil lâyiklikten bahsetmek, bilâkis Türk devletinin İslâm dinine bağlı olduğunu kaydetmekte idiler. Böyle bir hükümdeki garabet metnin yazılması sırasında da malûm olmakla beraber, ortadan kaldırılması 1928 de vaki olmuştur. 13.12.1934 tarihli bir kanun ruhanî kisve taşınmasını yasak etmişti. Lâyiklik prensibinin devlet sisteminin temel parçalarından biri halinde çıkarılması da daha sonra, 1937 de vukua geldi.

Görülüyor ki lâyikliğin bir ilke halinde ortaya çıkabilmesi ancak Cumhuriyet çağında mümkün olabilmiştir. Teokratik görüş ve düşüncülerde bu sayede yok olmuştur, denilebilir.

Daha 1937 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu değiştirilmesinden önce, 13.13.1925 tarihli ve 677 sayılı Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla bir takım ünvanların men ve ilgasına dair kanun çok önemli bir lâyiklik adımı atmış bulunuyordu.

Bir az sonra çıkan Türk Kanunu medenisi 110 uncu maddesinde koyduğu hükümle Devletin lâyiklik esasına bağlanmakta olduğunu tekrar ispat etmiş oluyordu. Bu maddede evlenmenin tamam olmasının din töreni ile bir ilgisi bulunmadığı yazılıdır.

Eununla beraber, bugün Devletin yüzde yüz lâyik olarak karşımıza çıkmasına engel olan bir iki kanun hükmü görmüyor değiliz. Meselâ, 14 ağustos 1914 tarihli Sicili nüfus kanununa göre (madde: 3) bu kütük «müslümanların dinini ve gayri müsüm ahalinin din ve mezhebi ile hangî cemaata mensup olduğunu» gösterecektir. Bu hüküm, lâyiklik fikrine olduğu kadar, halkçılık prensibine de aykırıdır.

22 haziran 1935 tarihli ve 2800 sayılı Diyanet işleri reisliği teşkilât ve vazifeleri hakkında kanun hükümlerine göre ise (madde, 3; fıkra3). danışma kurulu üyelerinin «akaidi islâmiye ve ulûmu şeriyede ihtisası bulunan ulemâ» arasından seçilmesi lâzımdır.

117. — Anayasamız devletimizi millî bir devlet olarak kurmuş ve millî bir devlet olarak yaşamasını sağlayacak esasları koymuştur. Bu esasların başında devletin milliyetçi oluşu gelir. Milliyetçilik, varlığımızın ve bağımsızlığımızın şartı sayılmalıdır. 1923 den önceki Türk devletleri milliyetçiliği bir prensip halinde tutmadıkları için acı âkıbetlerle karşılaşmışlardır.

Bağımsızlığını ve benliğini silâhlı bir mücadele sonun bulan bir milletin kuracağı yeni devlet nasıl ancak bir halk cumhuriyeti olabilir idiyse, aynı şekilde de milliyetçilik prensibine bağlı bir varlık olarak ortaya çıkabilirdi.

Devlet kendi toprakları üstünde yaşayanların millî birliğine dayanan ve bu birlikten kuvvet alan bir teşkilâttir. Bu toprağın insanı oluş, millî şuuru taşıyabilme ehliyetinin teminatını teşkil eder. Türk devleti için canlı ve hayatî unsur ancak Türk milletidir. Bir millet, fertleri bu memleket için çalışan, uğraşan, daha geniş hayat imkânlarına kavuşmak için gayret sarfeden, fikren ve maddeten daima yükselmeğe sâyeden insanların topluluğudur.

Neticesi müteassıp bir telâkkiye, dar bir görüşe varan müphem milliyetçilik tariflerinden sakınmalıdır. Bu tarifler, dinlerin gösterdikleri esaslardan farksızdır. Çünkü asla değişmemek, muttasıl sert ve değişmez kalmak iddiasındadırlar.

Değişmezlik yalnız ölümdedir. Hayat, hareket ister, cidal ister, ruh ister. Cumhuriyet yaratma demektir. Yaratma için sönmiyen bir hayat kaynağına ihtiyaç vardır. Bu sönmiyen kaynak millettir. Onu mutaassıp bir mahalleli zihniyeti içinde Orta çağa sıkıştırdığımız zaman artık kendisinde hayat ve hareket kudreti ummamalıyız. Hangi ırktan gelme olurlarsa olsunlar Türkün muhiti ve havası içerisine girecek olanları Türk milliyetçiliği ruhuna sokmak ve Türk milliyetçiliği düşünüşüne göre mütalâa etmek şarttır. Nitekim, Anayasa 88 inci maddesinde şöyle der: «Türkiyede din ve ırk ayırd edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese (Türk) denir.»

Bu, medeniyet demektir. Bu, yenilik; açık fikirlilik, devrimcilik demektir. Demokrasi demektir. Modern bir devlet, ileri bir devlet demektir. İnsanlık demektir.

İstedığımız, ilim esaslarına uygun zihniyet taşıyan kafalardır. Her ne suretle olursa olsun eskiye, taassuba, kapalı fikirliliğe dönmek istiyen düşünüşü devlet kendi varlığı bakımından hoşgörmez. Çünkü Türk devletinde her şeyin üstünde kanun vardır. Bu kanun medenilik ve ilerilik vasfını haizdir.

Aydınlarımızla ve bütün fikir adamlarımızla daima kanunu, yani mil-

İ iradeyi her şeyin üstünde tutmak zorundayız. Bu sayede milletçe yükseltmek ve medeniyetin bütün nimetlerine kavuşmak mümkün olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YABANCI DEVLET SİSTEMLERİ

118. — Bu bölümde Büyük Britanya, Amerika, Fransa ve İsviçre; bundan sonra da Türkiyeye komşu Devletlerden Yunanistan, Bulgaristan ve Sovyet Rusyayı gözden geçireceğiz.

BÜYÜK BRİTANYA

119. — Bu devletin mahiyeti hakkında müellifler çeşitli fikirler ileri sürüyorlar. Meselâ, Darest'e'ler «Son derece çapraşık olan bir topluluk...» diyorlar. Rolin'e göre Büyük Britanya Devleti merkezizetsiz tek Devlet tipindedir. Oppenheim buna (federal devlet) diyor. Fauchille'e göre Büyük Britanya, Devlet Konfederasyonu şeklinde bir devlettir. Zimmern ise, Büyük Britanyayı bir kral birliği gibi göstermektedir. Nihayet, Hauriou, Büyük Britanyanın kralh birlik halinde bir konfederasyon olduğu fikrinde-dir.

Çoğu müellifler için Büyük Britanya Devleti kendine göre **özelikler gösteren** bir devlettir.

120. — Başlangıçta İmparatorluk mutlakiyet esasına dayanmakta idi. Fakat, Amerika Birleşik Devletlerinin istiklallerini ilân etmeleri çok acı oldu. XIX uncu yüzyılda Kanadada bir takım liberalizm denemeleri yapıldı, ve bunlardan eyi neticeler elde edildi. Bu yüzyıl sonunda İngilterede sömürge konferansları toplanmağa başlamıştır. Fakat, gerek bunlardan, ve gerekse 1911 tarihine kadar toplanmış olanlardan önemli bir netice çıkmamıştır.

1914 te dominyonların durumunu şöyle toparlamak mümkündür:

1 — Bunların devletlerarası kişilikleri yoktur.

2 — Yaptıkları kanunları Vestminster tasdik etmektedir.

3 — Hükümet işlerini Müstemleke nezaretiyle Umumî vali kontrol etmektedir.

4 — İç idarelerinde serbesttirler.

5 — Mahkemelerinden verilen kararlar kontrole tâbidir.

Umumî harpte harp kabinelerine dominyon Başbakanları da girmişlerdir. Harp sonunda sulh müzakerelerinde müstemlekelerin de birer mümessili bulundu. Daha sonra, bunlar Milletler Cemiyetine üye olarak girdiler.

Büyük Britanya milletlerinin hukuk durumlarını belli eden 1926 konferansı olmuştur. Şu kadar var ki, bu konferans neticesinde ortaya sadece bir rapordan başka bir şey çıkmamış ve bu raporda bazı tavsiyeler yazılmıştır. Komisyon raporunda şöyle denmektedir: «Britanya imparatorluğunun cihanın dört bucağına dağılmış olan parçaları birbirlerinden pek farklı ayırıcı vasıflara malik ve tekâmülleri çok çeşitli durumlarda bulunmaktadır; diğer taraftan, bir topluluk olarak ele alınacak olursa, imparatorluk her hangi bir sınıflamayı reddetmekte ve halen mevcut yahut şimdiye kadar denemesi yapılmış olan her hangi bir siyasi kuruluşla hiç bir yakın benzerlik göstermemektedir.»

1926 konferansından beri İmparatorluk Milletleri serbestçe birleşmiş bulunuyorlar ve bu birlik içerisinde her birisi eşit haklara sahiptirler. «Büyük Britanya ve dominyonları, statüleri itibariyle eşit, krala karşı müşterek bir biatla birleşmiş oldukları halde, iç ve dış işlerinin her hangi bir alanında birbirlerine bağlı bulunmayan Britanya milletleri topluluğunun üyeleri olarak serbestçe birleşik bulunan Britanya imparatorluğu içinde muhtar topluluklardır.»

Bu rapora göre, Umumi Vali müstakil olmaktadır. «Bir dominyon umumi valisinin bu dominyondaki durumunun kralın Büyük Britanyada haiz olduğu durumun her hususta aynı olmasını ve kralın temsilcisi veya memuru olmamasını Britanya milletleri topluluğu üyeleri arasındaki statü eşitliğinin esaslı bir neticesi olarak saymak lâzım gelmektedir.»

Binaenaleyh, Merkezle dominyonların temasları başbakanları vasıtasıyla cereyan etmektedir.

Dominyonlar tek başlarına antlaşma akdedebilirler, ve yabancı memleketlere siyasi temsilciler gönderebilirler.

Bundan sonra, 1931 yılında «Westminster statüsü» adıyla anılan bir kanun kabul edildi.

Bu kanuna göre:

121. — Krallık, Büyük Britanya Milletleri Commonwealth'i üyelerinin serbest birliklerinin timsalidir.

«Büyük Britanya Milletleri topluluğu» terimi içerisinde ilk önce İngiltere, sonra bağımsız İrlanda «Eire», daha sonra da dominyonlar kasdedilmek istenmiştir.

İngiltere, Gal, İskoçya, kuzey İrlandası ve İngiltere denizi adalarından meydana gelir.

Dominyonlar, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika ve Ternöv adasıdır.

Bunlar kanun yapma serbestliğini haizdirler. Birleşmiş Krallık Parlamentosunun her hangi bir kanunu kendi istek ve rızaları bulunmadıkça dominyonlara tatbik olunmaz. Merkez Parlamentosunun kanunlarının do-

minyonlarda tatbiki için o kanuların metinlerinde Dominyonun istek ve rızasıyla yapılmış olduğunun açıkça gösterilmiş olması şarttır.

Sömürge tâbiri ne bir Dominyonu ne de Dominyona dahil bir devleti veya eyaleti ifade edemez.

Hindistan özel bir rejime bağlıdır. Kral adına idare olunur. Ayrıca bir Hindistan nazırı da vardır. Hindistana ait işlerin kontrolü Umumi valiye aittir. Bu vali, bir çok hususlarda Hindistan nazırına bağlıdır. Bundan başka, Hindistan nazırının seçeceği kimselerden kurulan bir Hindistan Meclisi bulunmaktadır. Muhtelif hükümetlerin başında vali naibi bulunur. Bugün ayrıca on biri yerli ve dördü İngiliz mümessil üyeli bir de Yürütme Meclisi bulunmaktadır. Hindistana harpten sonra tatbik edileceği sanılan Government of India Act (1935) sayesinde bu memleket bir devlet birliği haline gelecek, ve yine Britanya Milletleri topluluğu içerisinde kalmakta devam edecektir.

İngiltere devletini, başka devletlerden ayıran noktalardan biri de bu memleket devlet hukukunun geleneklere bağlı oluşudur. 1926 Konferansının komisyon raporunda şu sözlere rastlamaktayız: «Komisyon, Britanya İmparatorluğu için bir anayasa koymakla hiçbir şey kazanılmış olmayacağı düşüncesindedir.»

Bu devletin sistemini anlamak için başlıca devlet organlarının mahiyetini gözden geçirmek gerekir.

İngilterede başlıca iki devlet organı vardır: Kabine ve Parlamento.

122. — 1 - **KABİNE**: Nazırlardan kurulmuştur ve bir bütünlük gösterir. Bir nazırın yaptığından öteki Nazırlar da sorumlu olurlar. Parlamento çoğunluğu tarafından desteklendiği için Kabinenin Krallığa karşı üstün bir durumu vardır. Bu kabine gizli olarak toplanır ve Kralın toplantılarda bulunmağa hakkı yoktur.

Kabineyi kurmak işi kendisine verilen siyasal şahsiyet kendi bağlı olduğu parlamento gurubunun tesiriyle çalışma arkadaşlarını seçer ve tertip edeceği listeyi kralın kabulüne sunar. Kral bu listeleri hiç bir itirazda bulunmaksızın kabul etmektedir. Yalnız Hazine nazırı gelenek olarak Avam kamarası üyeleri arasından seçilmektedir. Uzun zamanberi Başbakan için de durum böyledir.

Kabine Avam kamarasına karşı siyasal bakımdan sorumludur. Bugün artık Lordlar Kamarası sorum bakımından her hangi bir tesir göstermemektedir. Kabine Avam kamarasının güvenini kazanamadığı gün çekilir. Bu güveni kaybetmek ödeneklerin kabul edilmesi dolayısıyla ortaya çıkar. Ceza bakımından Nazırları Avam kamarası suçlandırır ve Lordlar kamarası önünde yargılanırlar.

minyonlarda tatbiki için o kanuların metinlerinde Dominyonun istek ve rızasıyla yapılmış olduğunun açıkça gösterilmiş olması şarttır.

Sömürge tâbiri ne bir Dominyonu ne de Dominyona dahil bir devleti veya eyaleti ifade edemez.

Hindistan özel bir rejime bağlıdır. Kral adına idare olunur. Ayrıca bir Hindistan nazırı da vardır. Hindistana ait işlerin kontrolü Umumi valiye aittir. Bu vali, bir çok hususlarda Hindistan nazırına bağlıdır. Bundan başka, Hindistan nazırının seçeceği kimselerden kurulan bir Hindistan Meclisi bulunmaktadır. Muhtelif hükümetlerin başında vali naibi bulunur. Bugün ayrıca on biri yerli ve dördü İngiliz mümessil üyeli bir de Yürütme Meclisi bulunmaktadır. Hindistana harpten sonra tatbik edileceği sanılan Government of India Act (1935) sayesinde bu memleket bir devlet birliği haline gelecek, ve yine Britanya Milletleri topluluğu içerisinde kalmakta devam edecektir.

İngiltere devletini, başka devletlerden ayıran noktalardan biri de bu memleket devlet hukukunun geleneklere bağlı oluşudur. 1926 Konferansının komisyon raporunda şu sözlere rastlamaktayız: «Komisyon, Britanya İmparatorluğu için bir anayasa koymakla hiçbir şey kazanılmış olmayacağı düşüncesindedir.»

Bu devletin sistemini anlamak için başlıca devlet organlarının mahiyetini gözden geçirmek gerektir.

İngilterede başlıca iki devlet organı vardır: Kabine ve Parlamento.

122. — 1 - **KABİNE:** Nazırlardan kurulmuştur ve bir bütünlük gösterir. Bir nazırın yaptığından öteki Nazırlar da sorumlu olurlar. Parlamento çoğunluğu tarafından desteklendiği için Kabinenin Krallığa karşı üstün bir durumu vardır. Bu kabine gizli olarak toplanır ve Kralın toplantılarda bulunmağa hakkı yoktur.

Kabineyi kurmak işi kendisine verilen siyasal şahsiyet kendi bağlı olduğu parlamento gurubunun tesiriyle çalışma arkadaşlarını seçer ve tertip edeceği listeyi kralın kabulüne sunar. Kral bu listeleri hiç bir itirazda bulunmaksızın kabul etmektedir. Yalnız Hazine nazırı gelenek olarak Avam kamarası üyeleri arasından seçilmektedir. Uzun zamanberi Başbakan için de durum böyledir.

Kabine Avam kamarasına karşı siyasal bakımdan sorumludur. Bugün artık Lortlar Kamarası sorum bakımından her hangi bir tesir göstermemektedir. Kabine Avam kamarasının güvenini kazanamadığı gün çekilir. Bu güveni kaybetmek ödeneklerin kabul edilmesi dolayısıyla ortaya çıkar. Ceza bakımından Nazırları Avam kamarası suçlandırır ve Lortlar kamarası önünde yargılanırlar.

2 — **PARLAMENTO:** Parlamento üç elemendan meydana gelir. A - Krallık, B - Lortlar kamarası, C - Avam kamarası,

123. — **A - Krallık.** — Krallık en büyük çocuğa aittir. Kadınlar ancak erkek çocuk bulunmadığı vakit tahta çıkabilirler. 12 haziran 1701 tarihli Act of Settlement'in dördüncü maddesi şöyle demektedir: «İngiltere kanunları İngiliz halkının tabii haklarını teşkil ettiğinden İngiltere tahtına çıkan her kral ve kraliçe bu haklara uygun olarak hüküm sürmek borcundadır, ve bunların bütün memurları da buna karşı, aynı kanunlar gereğince kendilerine hizmet göstereceklerdir.»

Hükümdar kanunları saydıracığına ve protestan dininde kalacağına yemin eder. Görevini yaparken kendisi kusursuz, hatâsız, ve mukaddesdir. İngilizler bunu anlatmış olmak için: Kral hatâ yapamaz, derler. Nazârî olarak Kralın kanunlara karşı bir veto hakkı varsa da bu hakkın XVIII inci yüzyıl başından beri kullanıldığı görülmemiştir. Esasen Krallığa ait işleri hakikatte Krallık meclisi denilen bir heyet görmektedir. Kral. Billeri Parlamento organı sıfatıyla tasdik etmektedir.

124. — **B - Lortlar Kamarası.** — XIV üncü yüzyıldan beri Kralın muvafık göreceği kimselere Lortluk payesi vermek salâhiyeti vardır. Bu bakımdan Kral, Lortlar kamarasına dilediği sayıda tayin yapabilir. Bu Lortluklar irsidir, ve bugün Lortlar kamarasında bulunan lortlar için, çoğunluğu bakımından, durum böyledir. Sayıları beş yüzü aşındır. İskoçya ve İrlanda kamaralarından seçilerek gelmiş olan lortlara, bunları diğerlerinden ayırmak için, temsilci lortlar denir. Bunlardan başka Lortlar kamarasında kanunşinas lortlar denilen dört büyük hâkim vardır. Ayrıca yirmi altı din adamı bulunur ki bunlar da dinî lortlardır.

Lortlar kamarasına Şansöliye lordu başkanlık eder. Lortlar kamarasının hükümetle ve avam kamarasıyla birlikte kanun teklif etmek hakkı varsa da bu hakkını kullanmamaktadır. Malî bakımdan yetkileri 1911 tarihli Parliament act'dan beri çok ehemmiyetsizdir. Bu kanunun birinci maddesinin bir numaralı bendine göre, Avam kamarası tarafından kabul edilen maliye kanunlarının, Lortlar kamarasınca kabul edilmemiş olsalar dahi, Kralın tasdikiyle Parlamento kanunu olarak çıkarılacağına hüküm olunmuştur. Bir kanunun Maliye kanunu olduğunu Speaker o kanunun üzerine işaret eder. Umumiyetle vergilere, Devlet borçlarına ve kredilerine, istikrazlara, ödenek ve gelirlere ait kanunlar Maliye kanunlarıdır.

Diğer kanunlar Lortlar kamarasının kabul etmemesine rağmen, Avam kamarası tarafından arka arkaya üç toplantı devresinde kabul edilecek olurlarsa keza Kralın tasdikiyle Parlamento kanunu olarak çıkarılacaktır. (Madde 2, bent I).

125. — **C - Avam Kamarası.** — Avam kamarası cemaatler meclisidir. 1818 kanunundan beri yetmiş bin kişiye bir mebus seçildiğinden, mebus

sayısı 670 den 707 ye çıkmıştı. Fakat bugün bu sayı 615 dir. Yasama devresi Parliament act'a göre (Madde 7) beş senedir.

Seçmen olabilmek için, ergin olmak, seçim çevresinde bir zamandan beri oturmakta bulunmak ve işsiz güçsüz olmamak lâzımdır. 1928 den beri kadınlar da rey hakkına sahiptirler. Mebus adayları para teminatı gösterirler. Seçim her tarafta aynı günde yapılır. Reyler gizli verilir. Yalnız üniversiteler mebusları (12 üniversite için) açık reyle seçilirler. Avam kamarası başkanının adı Speaker'dir. Meclisin her yenilenmesinde bu başkan seçilir. Avam kamarası memleketin bütün işlerinde hâkim durumdadır.

Parlamento üyeleri istifa edemezler. Mebuslar yılda 600 İngiliz lirası alırlar. Yalnız muhalefet partisi başkanı senede değişmez olarak iki bin İngiliz lirası alır.

Her sene ekimden nisana kadar uzanan çağ toplantı devresidir. Toplantı dönemi başlarken Speaker kralın bir mesajını okur. Kanun teklifi demek olan Bill'ler çoğu zaman Hükûmetçe yapılır. Haftanın beş günü hükûmet tasarılarının görüşülmesine ayrılmıştır. Bir günü de kamaralar üyeleri tarafından yapılan tekliflerin görüşülmesine ayrılmıştır. Her toplantı devresinde kabul edilen kanunların topuna birden Statuts denir. Her kanun ise, act adını taşır ve toplantı sayısı ile statuts başlığı söylenmek suretiyle anılır.

İngiltere parlamentosunun yetkisi okadar geniştir ki İngilizler Parlamentoları için: «Parlamento her şeyi yapmağa kadirdir. Yalnız, erkeği kadın ve kadını erkek yapamaz» derler.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

126. — Amerikan İstiklâl demecinin ilânından bir müddet sonra, 1786 da, beş devlet, Annapolis şehrinde bir toplantı yaptılar. Toplantı neticesinde kabul olunan raporda genel bir toplantı yapılması tavsiye edilmekte idi.

Bu genel toplantı ertesi yıl Filadelfiyada vukua gelmiştir.

Filadelfiya toplantısı bes ay sürmüştür. Ve toplantı sonunda tekml Amerika devletleri için bir federal anayasa kabul olunmuştur.

127 — Amerika Birleşik Devletleri en mükemmel bir demokrasi devleti örneği teşkil eder. Daha 1836 yılında meşhur bir Fransız Kamu hukucusu olan De Tocqueville şöyle yazmakta idi: «Elli yıldır, halk ege-menliği ilkesini gerçek değeri ile takdire imkân veren, toplum işlerine tatbikinde onun fayda ve engellerini düşünen bir memleket varsa, bu memleket hiç şüphe yoktur ki Amerikadır.»

Bugün ise, Amerika demokrasi gayesini dünya ölçüsünde gerçekle-

tirmek istemektedir. Zira, Amerikalılar «kendi hürriyetlerimizin var olması, öteki Milletlerin hür olmalarına bağlıdır.» diyorlar. Nitekim Reis Ruzvelt 6 Ocak 1941 tarihli Kongre mesajında dört hürriyetten bahsetmişti ki (söz, din, sefaletten kurtulma, korkudan kurtulma) bunların bütün dünyada gerçekleştirilmesi lâzım geleceğinde ısrar etmiştir.

Federal Anayasa çıktıktan sonra Devletler vatandaşlarının Federal Devletin tahakkümüne karşı haklarını sağlamak için Anayasada değişiklikler yapılması lâzımgeldi. Bu değişikliklere göre Kongre, toplanma, söz, basın, v.s. hürriyetlerine saygı göstermeğe mecburdur.

128. — Devletler arasında yakınlık bulunmayışı 1860 da belli oldu. Amerika reisliğine seçilen Abraham Lincoln, zenci esirliğinin kaldırılmasına taraftardı. Bu yüzden Devletler arasında ayrılık çıktı. Güney devletleri esirliğe taraftardılar. Bunlardan on tanesi birlikten çekildiklerini söylediler, ve ayrı bir konfederasyon kurdular. Jefferson Davis Reisliğe seçildi. Ve Richmond başşehir oldu. Nihayet Kuzey devletleri ile savaş başladı ve beş yıl sürdükten sonra güneylilerin yenilmesiyle bitti. Bunun üzerine Anayasada yeni değişiklik yapılarak tek mil birlik devletlerine esirliğin kaldırılması ve deri rengine bakılmaksızın bütün vatandaşlara siyasal haklar eşitliği tanınmaları zoru yüklendi.

Bu tarihten sonra Birleşik devletlerin birlik temayülleri git gide kuvvetlenmiş ve büyük ölçüde açınım göstermiştir.

Amerika Birleşik Devletlerinde kırk sekiz birlik vardır. Bu 48 devletten her birisinin kendine göre Hükümeti, mahkemeleri, kanunları, eğitim sistemleri, yolları vardır; vergilerini kendisi toplar. Bunları yaparken Federal mahkemelere tâbi değildir. Yalnız Millî anayasanın sınırları içinde hareket eder.

129. — 17 Eylül 1787 tarihli Federal anayasa şöyle başlar:

«Biz, Birleşik Amerika Devletleri ahalisi, daha tam bir birlik teşkili, adâletin kurulması, memleket içi güveninin ve birlikte müdafaanın düzenlenmesi, genel refahın gelişmesi ve gerek bizlere, gerek bizden sonra geleceklere hürriyet menfaatlerinin sağlanması için Amerika Birleşik Devletlerine işbu anayasayı veriyoruz.»

Federal anayasanın birinci maddesinin birinci bölümüne göre yaşamak kudreti Kongre adı verilen bir kurumda toplanmıştır. Bu kurum (Senato) ile, (Temsilciler meclisi) nden meydana gelir. Kongre senede en az bir defa Ocak ayının üçüncü günü öğleyin toplanır.

Senato her devlet halkı tarafından 6 yıl için seçilen ikişer ayandan kurulur. Ayan üyelerinden her birisinin bir rey'i vardır. Ayandan olabilmek için, otuz yaşında olmak, dokuz seneden beri Amerikan yurttaşı bulunmak ve namzetliğini koyduğu memlekette oturmak şarttır (Madde I, Bölüm 3).

Temsilciler meclisi her Devletin ahalisi tarafından iki yıl için seçilen kimselerden kurulur. Bu temsilcilerin sayısı her devletin nüfusuna göre belli olur. Temsilciler meclisine seçilebilmek için, en az yirmi beş yaşında olmak, yedi seneden beri Amerikan yurttaşlığında bulunmak ve seçileceği devlet içinde oturmak lâzımdır. Temsilciler meclisi vergi alınmasına dair kanun tasarılarını, yani Bill'leri kabul eder (Madde I, Bölüm, 7). Federal anayasanın birinci maddesinin ikinci bölümünün son fıkrasına göre İmpeachment salâhiyeti de Temsilciler meclisine tanınmış bulunmaktadır. Bu meclisin başkanlığını speaker yapar.

Ayan meclisine ise Amerika reis vekili başkanlık eder. Fakat kendisinin yalnız reylerde başbaşlık halinde rey hakkı vardır. Ayan meclisi Amerika reisini yargılayacak olursa reisini Federal yüksek divan başkanı yapar.

Kongrenin vaifeleri anayasanın birinci maddesinin 8 inci bölümünde sayılmaktadır. Bunlar, para basmak, vergi koymak, istikraz ve borç ödeme, ticareti tanzim, yurt koruma, umumî refahı temin, telif hakkına, vatandaşlığa, iflâsa, kalpazanlığa, deniz suçlarına dair kanunlar yapmak, askere celp, harp ilânı, posta işleri, münakalât işleri, federal mahkemeleri kurmak hususlarıdır.

Anayasanın dördüncü maddesinin dördüncü bölümüne göre Amerika birleşik devletlerinde her devletin şekli ancak Cumhuriyet olabilir. Bundan başka, makale şamil olmak üzere herhangi bir kanun çıkarılamıyacağı da yazılmış bulunmaktadır.

Her kanun tasarısının kongrenin iki meclisinde de olağan çoklukla kabul edilmesi lâzımdır.

130. — Amerika Birleşik Devletlerinde Federal icra kuvveti birleşik devletler reisine verilmiştir. Bu reis ve kendisinin vekili dört yıl için seçilirler. Seçilmeleri şöyle olur: Her devlet kongreye verdiği ayan ve mümesil sayısı kadar seçmen seçer. Belli bir günde reyler verilir. Rey alanların birer cetveli yapılır, ve imza olunarak mühürlü zarflar içinde ayan meclisi başkanına gönderilir. Bu zarflar kongre önünde açılır, ve reyler sayılır. En çok rey alan, Amerika Birleşik Devletleri reisi olur. Reylerde eşitlik varsa en çok rey almış olan beş kişi içinden bir tanesi Kongre tarafından Birleşik Devletler reisi olarak seçilir. Reis olabilmek için, Amerikada doğmuş olmak, otuz beş yaşında bulunmak ve on dört senedir Amerikada oturmak lâzımdır.

Amerika reisi halkın reyinden kuvvet aldığı için çok yetkilidir. Reisin yetkilerini başlıca dört noktada toplayabiliriz:

- 1 - Dış münasebetlerin yürütülmesi
- 2 - Memleket idaresi

3 - Veto

4 - Tayin işleri

Dış münasebetlerin yürütülmesi işi, Amerika reisine antlaşmalar yapmak yetkisini verir. Şu kadar var ki, reis bu yetkisini kullanırken ayanın mütalâasını almaktadır. Zira sonradan antlaşmayı ayanın üçte iki çoğunlukla tasdik etmesi icabeder. Hatırlardadır ki reis Vilson'un kendi hazırladığı ve imzaladığı Versay anlaşmasını ayan meclisi tasdik etmemiş idi.

Bundan başka, Amerika reisi yabancı memleketlere elçiler ve diplomatik mümessiller gönderir ve yabancı memleket elçilerini kabul eder.

Memleket idaresi bakımından Amerika reisi bilhassa harp halinde çok büyük yetkilere sahibolur. Zira ordulara ve donanmaya komuta etmek kendisine aittir.

Veto yetkisi reisin kanun yapma işleri bakımından kullandığı bir haktır. Vetoda bulunmak suretiyle reis bir kanunun yürütülmesinin önüne geçer. Bundan maksat kanunun ikinci bir defa görüşülmesini istemektir. Bu ikinci görüşmede kanunun üçte iki çoklukla kabul edilmesi lâzımdır.

Amerika reisinin kanun teklif etmesi mümkün değilse de Kongreye gönderdiği mesajlarla kanun haline gelmesini istediği hususları kanun yapacak makama bildirmesi kabildir.

Reise nazırlar yardım ederler. Birleşik devletler parlömanter bir devlet olmadıkları için burada nazırların durumu bir ayrılık gösterir. Nazırları reis seçer ve bu seçimi ayan meclisi onaylar. Nazırlar Kongre üyeleri değildirler. Ve reise karşı sorumludurlar. Parlömanter devletlerde ise, yürütme kuvveti reisi sorumlu değildir. Sorum kabineye ait olur. Amerika'da ise, reis şahsı bakımından hükümet işlerinden mesuldür. Nazırlar bir kabine teşkil etmezler. Sadece her birisi bir nazırlığın başındadır. Bir arada toplandıkları zaman çeşitli işlerin müdürleri gibi toplanırlar. Reis Lincoln zamanında bir toplantı sırasında nazırlardan yedinin bir meselede hayır dedikleri halde, Reisin neticede «Yedi hayır, bir evet; evetler kazanır» demiş olması meşhurdur. Amerika Birleşik Devletlerinde yalnız reisin siyaseti takip edilmelidir.

131. — Birleşik Devletlerde yargı kudreti yüksek federal divana ve tali mahkemelere verilmiştir. Bu mahkemeler kanun çalışmalarına, elçi, konsoloslara ait davalara, deniz işlerine, amirallik dairesini ilgilleyen davalara, federal devletten dava olunması hallerine, devletler arasındaki ve bir devletle başka bir devletin vatandaşı arasındaki davalara ve yabancılar arasında çıkacak anlaşmazlıklara bakarlar. Bundan başka, kanunların anayasaya uygun olup olmadığını kontrol ederler.

Bütün ceza davalarında bir jüri vardır. Ayrıca yirmi doları aşan hukuk davalarında da jüri bulunur.

Federal yüksek divanın boş yargıçlıklarına reis yargıç tayin eder. Bu tayini ayanın tasdik etmesi lâzımdır. Federal yüksek divan yargıçları emekliye çıkılmalarını istemeye zorlanamazlar. Zira, anayasaya göre, ödevleri ömürleri boyunca sürer. Meğer ki kötü hal içinde yaşasınlar. Sonradan kabul edilen bir kanun bu yargıçlara on sene çalışmış olmak ve yetmiş yaşına gelmiş bulunmak şartıyla aylıklarını tam olarak almak ve emekliye çıkmak hakkını tanımıştır.

132. — Federal anayasada değişiklik yapılmak lâzım gelecek olursa, Kongre meclislerinden her birisinin üyeleri üçte iki çoğunlukla değişikliği teklif etmiş olmalıdır. Bu teklif 48 Devletin yasama organlarının dörtte üçü tarafından kabul edilmelidir. Bir de devletlerden üçte ikisi isteyecek olursa, Kongre, bu iş için seçilmiş bir Konvanayon meclisini toplantıya çağırarak teklifi ona arz edebilir. Lâkin bunun için de yine devletlerin dörtte üçünün değişikliğe taraftar olması şarttır.

İSVİÇRE

133. — İsviçre bir çok kantonlara ayrılmıştır. Bu ayrılma derebeylik devrinden kalmadır. O devirde romalıların eski Helveçya'sı hemen, hemen müstakil malikânelere ayrılmış bulunuyordu.

XIV üncü yüzyıl başında kendilerini elbirliğiyle korumak için Uri, Şvitz ve Untervalt kantonları birleşmişlerdi. Bunları kendi hâkimiyeti altına sokmak isteyen Habzburg hanedanından Albere karşı bu kantonlar ayakladılar. Alberin ölümünden sonra, oğlu Leopold 1315 de bu üç kanton tarafından yenildi. Lüsern, Zürih, Zug, Glaris ve Bern kantonları bunlara katıldılar. Daha sonra beş kanton daha bunlar arasına girdi. Böylece, meydana gelen 13 kantonlu konfederasyonu 1648 tarihli Vestfalya antlaşması tanımış oldu.

1798 de Konfederasyon tek devlet haline geldi. 1798 anayasası 22 kanton kurmakta idi. Bunlar ayrı devletler değil sadece idare bölümlerinden ibaretti. 1803 de Bonapartın Aracılık senedi bütün kantonları eşit duruma soktu ve İsviçre yeniden bir konfederasyon haline geldi. 1815 de ise, İsviçrenin tarafsızlığı ilân edildi.

1848 de yeni bir anayasa çıkarıldı. Buna göre, Konfederasyonun yerine federal bir Devlet geçmiş, Referandom sistemi kabul edilmiştir. Bu anayasa 1874 de değişikliğe uğramış ve 9 mayıs 1874 tarihli Federal Anayasa haline gelmiştir.

134. — Bu anayasa devlete «İsviçre Konfederasyonu» adını vermektedir. Birinci maddesi kantonları sayar. Kantonların egemenliği anaya-

sının sınırlamadığı işlerde vardır. Resmi dil Almanca, Fransızca ve İtalyancadır.

Bu anayasasının incelenmesinden anlıyoruz ki İsviçrede devlet bir vasıta dır. Gerçekleştirmek istediği amaç bağımsızlık, emniyet ve asayişin temin, Vatandaşların hürriyetlerini korumak ve refahlarını artırmaktır.

Her kantonun bir anayasası vardır. Bu anayasalar federal anayasaya aykırı olamazlar. Ve her birisinin halk tarafından kabul edilmiş olması lâzımdır. Kantonlar kendi aralarında ittifak akdedemezler ve siyasal antlaşmalar yapamazlar.

Harp ilânı, barış yapmak, antlaşmalar imzalamak, federal devlete aittir. Bunun gibi, askerlik ve lüzum görülecek bayındırlık işleri hakkında karar vermek, buğday stokları vücuda getirmek, su kuvvetlerinden faydalanmak, elektrik kuvvetinin nakli ve tevzii, nehirlerde ve havada gidip gelme, demiryolları yapmak ve işletmek, posta ve telgraf işleri, hastalık, kaza, ihtiyarlık sigortaları kurmak ve para basmak hep federal devlet tarafından yapılabilir.

Devlet organlarının başında bir «Federal heyet» vardır. Bu heyet iki meclislidir: Millî Meclis ve Devletler Meclisi.

Millî meclis, yirmi bin nüfusa bir mebus olmak üzere seçilir. Seçim doğrudan doğruya yapılır. 21 yaşını bitiren İsviçreli ler hem seçebilirler, hem de seçilebilirler. Millî meclis üç yıl için seçilir.

Devletler meclisi 44 mebusan kurulmuştur. Her kanton iki mebus seçer.

Bu meclisler ayrı ayrı görüşmelerde bulunurlar. Yılda bir defa her iki meclis genel heyet halinde toplanır. Bundan başka Millî meclis üyelerinin dörtte biri yahutta kantonlardan beş tanesi isteyecek olursa hükümet Federal heyeti olaganüstü toplantıya çağırır.

Federal kanunlar otuz bin yurttaşın veya sekiz kantonun isteği üzerine halkın oyuna sunulur. Bu hususta 17 Haziran 1874 tarihli referandum kanunu yürür. Her kanun (Federal dergi) de çıktığı günde itibaren doksan gün içinde halkın oyuna arzedilebilir. Talepte bulunacak otuz bin yurttaş veya sekiz kanton Federal meclise yazı ile baş vururlar. Referandum memleketin her tarafında aynı günde yapılır. 20 yaşını bitiren Yurttaşlar referandoma katılırlar. Kanun yurttaşların çokluğunca kabul edilirse onaylanmış sayılır. Değilse, kanun olamaz. Referandum neticelerinin her halde ilân edilmesi şarttır.

İsviçrede yürütme erki Federal meclistedir. Bu meclis yedi kişiliktir. Bunları Federal heyet üç yıl için ergin vatandaşlar arasından seçer. Bu meclise konfederasyon reisi başkanlık eder. Ayrıca bir de reis vekili var-

dır. Federal heyet Konfederasyon heyetini bir yıl için seçer. Yeniden seçilmek olmaz.

Anayasanın 106 nci maddesine göre, «Federal mes'elelere ait adliye idaresi için bir Federal mahkeme kurulmuştur.» Bu mahkeme üyelerini federal heyet seçer, ve Milli meclise üye olabilecek her yurttaş buraya seçilebilir. Federal mahkemenin ödevleri anayasanın 110 - 114 üncü maddelerinde yazılıdır. Bu mahkemenin on dairesi, ayrıca bir idare komisyonu vardır.

Anayasanın değiştirilmesi, ya bütünü, veya bir parçası değiştirilmek suretiyle olabilir. Federal heyet meclislerinden biri anayasanın baştan başa değiştirilmesine karar verir de ötekisi razı olmazsa, yahutta elli bin vatandaş anayasanın bütünü değiştirilmesini isteyecek olurlarsa evet veya hayır şeklinde oy vermesi için halka başvurulur.

Anayasanın bir parçası değiştirilmek istenilirse, bunu ya meclislerde yahutta halk teşebbüsü ile yapmak kabildir. Halk teşebbüsü demek, anayasanın 121 inci maddesine göre, «oy hakkına malik olan ve gerek yeni bir anayasa maddesinin kabulünü, gerek yürürlükteki anayasanın belli maddelerinin kaldırılmasını veya değişmesini isteyen elli bin yurttaşın istekleri» demektir. Değiştirilen anayasa hükümleri vatandaşlar çokluğu ile devletler çokluğu tarafından kabul edilecek olursa değişiklik yürürlüğe girebilir.

FRANSA

135. — 13 haziran 1940 da alman orduları Parise giriyorlardı. 16 haziran akşamı başbakan Reynaud çekilmiş ve Cumhurbaşkanı yeni kabineyi kurmak ödevini Mareşal Pétain'e vermişti. 17 haziranda Mareşal Almanyadan mütareke istedi.

Hükümet Klermon feran'da yerleşmişti. Parlamento 9 temmuzda Vişide toplandı. Burada Milli meclis toplanmasına karar verildi. Bu meclise Hükümet bir anayasa tasarısı teklif ediyordu. Tasarı bazı değişikliklerle kabul edildi. Burada, yapılacak anayasanın milletin oyuna arzedileceği şart konulmuştu.

Bu kanun 10 temmuz 1940 tarihli kanundur, ve bir tek maddeden ibarettir. Milli meclis Mareşal Pétain'e tam bir yetki vermiş ve bir anayasa yapmak hakkını tanımaştı. Bu yetkiye dayanarak Mareşal birçok kararlar aldı. Bu arada, 18 nisan 1942 kararı ile Fransa için, Devlet reisliğinden başka bir Hükümet reisliği kurdu.

Fransanın kurtuluşuna kadar bu durum devam etmiştir. Görülüyor ki ne mebuslar meclisi ne de senato ortadan kaldırılmış değildir. Onun

için, Almanların Fransayı istilâ etmesinden önce bu memlekette yürümekte olan anayasa kanunları bugün de yürümektedir.

136. — Almanyanın Fransayı istilâsından önce bu memlekette başlıca dört tane ana kanun vardı. Bunlardan 25 şubat 1875 kanunu kamu erkleri teşkilâtı hakkında idi. Ve kanun yapmak kudretinin iki meclis tarafından kullanılacağını, bunların, Mebuslar meclisiyle Senato olduğunu; Yürütme erkininin kimlerin elinde bulunacağını; cumhurbaşkanının yetkilerini ve nazırların sorumlularını düzenlemekte idi.

24 Şubat 1875 tarihli bir kanun Senatonun kuruluşuna aitti. 25 Şubat 1874 ve 16 temmuz 1875 kanunları da kamu erkleri arasındaki münasebetleri düzenliyor.

Bu kanunlara göre, kanun yapma kudreti iki meclise tanınmıştır: Mebuslar meclisi ve Senato. Her iki meclis üyeleri de kanun teklifinde bulunabilirler.

Mebuslar gizli oyla seçilirler. 25 yaşını bitirmiş olanlar mebus seçilebilirler. Mebuslar dört yıl için seçilirler. On temmuz 1927 kanununa göre, bunların sayısı 612 idi. 25 mart 1932 kanunu bu sayıyı 615 e çıkarmıştır. Her iki meclis Ocak ayının ikinci salı günü kendiliklerinden toplanırlar.

Senatoda 314 üye bulunur. Her üç senede bir üye sayısının üçte biri yeniden seçilebilir. Senatoya seçilebilmek için 40 yaşında olmak lâzımdır. Ve Senato seçimi iki derecelidir.

Bu Meclis siyasi mahkeme vazifesini de görebilir. Mebuslar meclisi ve senato Millî meclis halinde toplanarak Cumhurbaşkanını seçer. Cumhurbaşkanı yedi yıl için seçilir.

Kanunların yayımı ve ilânı, özel af, orduyu idare, memur tayini, yabancı elçileri kabul gibi hususlar kendisine aittir. Ayrıca senatonun muvafakatını almak şartıyla meclisi feshetmek hakkı da vardır. Başbakanı cumhurbaşkanı seçer.

Başbakan ve nazırlar bir arada sorumludurlar. Bunların her iki meclise de girmeğe hakları vardır.

KOMŞU DEVLETLER

I. - YUNANİSTAN

137. — Yunanıstan 1820 de Osmanlı Devletine karşı baş kaldırmış, ve 1821 Martında Mora yarımadasında, Kalamata'da toplanan bir Meclis bağımsızlık ilân etmişti. Lâkin, tekmil memlekete şamil bir rejim kurulmuş bulunmuyordu. Bundan dolayı yer yer bir takım rejimler ortaya çıktı. Başlıca üç bölge kendilerine mahsus Anayasalar kabul ettiler. Bu böl-

geler Batı Yunanistan, Doğu Yunanistan ve Peloponez olmuştur. Her üç rejim de merkezî bir millî meclis kurmak tarafları idiler.

1822 yılı sonunda Epidaure'da Mebuslar Meclisi toplandı ve Amerika istiklâl demecine benzer bir vesika kabul ederek bağımsızlık ilân olundu ve geçici bir Anayasa kabul edildi. Yalnız, bu Kanun tatbik olunamadı ve yeni bir meclis, Astros Anayasası adı verilen Anayasayı çıkardı. 1826 da Kurucular meclisi Epidaure'da toplandı ve onbir kişilik bir icra komitesi seçti. Aralarında mücadele mevcut olan siyasal partiler İngiliz Elçisinin aracılığı ile anlaşılabilir ve bunun neticesinde Troezen adlı yeni bir Anayasa kabul edildi.

1832 de Yunanistan Londra konferansı temennisine uygun olarak Bavyeralı Prenses Otton'u Kral olarak kabul etti ve büyük Devletler Yunanistanına monarşik bir Anayasa çıkarılması için krallık makamına ihtiyaç olduğu noktasını bildirdiler. Birinci Otton memleketi onbir sene Anayasa olmaksızın idare etmiştir.

1843 de bir askerler ihtilâli Kurucular meclisinin toplanmasını gerekli kıldı. Toplanan meclis 4 Mart 1844 tarihinde bir Anayasa çıkardı. Kral da bu Kanuna sadakat yemini etti.

1862 de çıkan bir ihtilâl Kralı tahtından düşürdü ve Danimarka Prenslarından Giyom, Birinci Jorj adı ile Krallığa getirildi. 1865 yılında yeni bir Anayasa çıkarıldı.

1909 da yeni bir ihtilâl, meclisin feshi ile neticelenmiştir. 1911 de tekrar bir Kurucular meclisi toplandı ve 1865 Anayasası değiştirdi. Bu suretle 1911 Anayasası meydana gelmiş oldu.

138. — 1922 de Yunan ordularının Türk Orduları karşısında uğradıkları muazzam mağlubiyet üzerine Yunan Kralı Kostantin tahtından çekilmeğe ve yerini oğlu ikinci Jorj'a bırakmağa mecbur kaldı. Yarıbay Plastiras bir isyan komitesi kurdu. 18 Aralık 1923 de Cumhuriyetçiler iktidara geldiklerinden Kral da memleketten kaçmağa mecbur oldu ve 25 Mart 1924 de müessisler Meclisi monarşinin sukutunu ve Cumhuriyeti ilân etti.

Cumhuriyete verilecek Anayasayı otuz kişilik bir Komisyon hazırlayacaktı. 1927 de yeni Anayasa ilân edildi. Bu suretle Yunanistan 1925 e kadar Cumhuriyetle idare olunmakta devam etti. 1935 de Venizolos isyanı çıktı. Çaldaris Kabinesi Yunanistanı asker isyanlarından kurtaracak sağlam bir rejim kurmak kararını taşıyan kimselerle kuvvetlendirildi. Venizolos'un Girit'ten idare ettiği isyan bastırıldı. Hükûmet, yeni bir müessisler meclisi toplanmasını temin için senatonun ilgasını teklif etti ve bu teklif Meclisce tasdik olundu.

Bunun üzerine, Mayıs 1935 de seçim mücadeleleri başladı. Metaksas Kırallığa taraftar olduğunu söylüyordu. Seçim sonunda Çaldaris ve Kondilis partileri çokluk kazandılar. Müessisler Meclisinin monarşi meselesini halkın reyine sunması uzun boylu tartışmalara yol açtı ise de; nihayet, 10 Temmuzda plebisit yapılmasına karar verildi.

Rejim meselesi memlekette büyük asabiyet uyandırmıştı. Kırallık lehindeki hareketler genişlemekte ve Cumhuriyetçiler de nümayişler yapmakta idiler. Çaldaris bir beyannamesinde «Memleketimiz için en tabii ve Elen halkına kabulünü tavsiye edeceğim rejimin Kırallık Demokrasisi olduğu fikrinde bulunduğum için...» demektedir.

Ordu Şefleri 10 Ekimde General Kondilis'e müracaat ettiler ve Kondilis Diktatörlüğünü ilân ederek Cumhuriyeti ortadan kaldırdı ve ordunun başında bulunan Komutanlardan bir ihtilâl komitesi kurdu. Nazırlardan bir kısmı bu hareketi tasvip ettiklerinden Çaldaris kabinesi çekildi ve yeni kabineyi Kondilis kendisi kurdu. Bu Kabine, Kıralsız Demokrasi rejiminin kaldırılmasına ve Plebistin 3 Ekim günü yapılmasına karar verdi. Cumhuriyetçi Liderler sürgüne gönderildiler ve Cumhuriyet lehinde her türlü propogandaya mani olundu. Bu sayede, 3 Kasım günü 1527712 reyden 1491922 si Kırallıktan yana çıktı.

Kondilis bir tebliğ çıkardı ve ikinci Jorj'un Yunanistanın meşru şefi olduğunu bildirdi. 10 Kasımda Kırallı Londra elçiliğinde tahta çıkmağı kabul etmiş ve memleketine dönmüştür. Avdetinde geniş ölçüde bir genel affa taraftar oldu. Kondilis ise, bir çok kimselerin ciddi surette cezalandırılmasını istemekte idi. Kabine teşkili Demircis'e havale olundu. Lâkin Demircis 13 Nisanda öldü. Bu ölümün üzerine de Metaksas Başkanlığa getirildi.

139. — Ağustos 1936 da General Metaksas Parlâmentoyu feshederek Yunanistanda Otoriter bir yeni rejim kurdu. Anayasa çıkarılmadı. 1911 Kanunu da tatbik edilmedi. Öyle ki, bugüne kadar Yunanistan Anayasa rejiminden mahrum yaşamıştır.

Bugünkü idarenin ortaya çıkması iki vesikaya dayanmaktadır ki, bunlar Metaksas tarafından Kıralla yazılmış iki mektuptur. Her ikisi de Komünist tehlikesinden bahsile hareket etmekte ve birinde sıkıyönetim ilânı, diğesinde Meclisin feshine karar verilmesi istenmektedir.

4 Ağustos 1936 tarihli olan bu mektupların birincisinde Komünist propogandaları yüzünden ihtilâl çıkmak üzere olduğuna ve muttasıl patlak veren grevlerin buna işaret etmekte olduğuna temas edilerek Komünistliğin «İçtimai rejimi iskat ve grek cemiyetini tahrip zamanının geldiği zehabına kapıldığı» yazılmaktadır. Komünistlerin ilân etmeği düşündükleri umumi grev sonunda çıkacak memleket içi harp felâketini ön-

lemek için sıkıyönetimin ilanı şarttır, denmekte idi. Kıral bu mektuba dayanarak aynı gün tekmil memleket için sıkıyönetim kararnameini imzalamıştır.

Aynı zamanda, o zamana kadar ne Anayasa tasarısını hazırlayabilmiş ve ne de Partileri uzlaştırarak hükümetlerin kurulabilmesini temin etmiş bulunan Meclisin feshi hakkındaki kararname, de imza edilmiştir.

2. BULGARİSTAN

140. — Bulgaristanı Osmanlı İmparatorluğundan ayıran 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin muahedesi olmuştur. Bu muahedeye göre, Bulgaristan «Haşmetlü Padişahın tabiiyeti altında muhtar ve ceziyeye bağlı bir prenslik» haline gelmiştir.

Berlin muahedesinin 4 üncü maddesi Bulgaristanın Anayasasını tesbit etmek üzere Tırnova'da bir meclisin toplanacağını söylemekte idi. Bu Meclis Şubat 1879 da toplanmış ve 16 Nisan 1879 tarihli Anayasayı kabul etmiştir.

1879 Anayasası gayet liberal esaslara dayanıyordu. Bu yüzden kabineler bir türlü istikrar gösteremiyorlardı. Prens Aleksandr bu Anayasa ile hükümeti idare edemeyeceğini anladı. Anayasanın değiştirilmesini istedi ve Meclisten lüzumlu değişiklikleri yapmak yetkisini aldı. Fakat, bu yetkilerden neticede vazgeçerek 1883 sonunda Tırnova Anayasasını iade etti.

1885 de Osmanlı İmparatorluğuna karşı isyan bayrağını çeken «Rumeli şarki» Aleksandr'ı Prens olarak tanıdı. Aleksandr dahi 19 Eylülde kendisini Kuzey ve Güney Bulgaristan Prensi ilân etmişti.

5 Ekim 1908 tarihine kadar Doğu Rumeli de dahil olmak üzere tek-mil Bulgaristan eylemli olarak aynı prensin hükümdarlığı altında ve aynı idarî ve siyasi teşkilâtla yaşamıştır.

141. — 16 Nisan 1879 Anayasası, uğradığı değişiklikler bulunmakla beraber, Bulgaristan devletinin kuruluş ve işleyişini gösteren kanun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu Anayasanın koymakta olduğu esaslara ve hükümlere göre, **Bulgaristan meşrutî bir monarşidir** (madde 4). Bu monarşi irsidir. Kırallık, Saxe - Cobourg hânedanından Ferdinand'ın sülâlesindeki büyük çocuğa geçer (madde 24). Kıralın şark Ortodoks dininden başka bir dine mensup olması caiz değildir (madde 38). Bulgar millî bayrağı, ufki tertipde beyaz, yeşil ve kırmızı olmak üzere üç renktedir (madde 23).

Kıral 18 yaşında ergin sayılır. Şayet, henüz 18 yaşına gelmezden önce tahta çıkacak olursa, kendisi reşit oluncaya kadar bir niyabet ve vesâyet meclisi kurulur (madde 26). Niyabet Meclisi üç kişiden ibarettir.

Bu kimseler Büyük millî meclis denilen istisnai bir meclis tarafından Nazırlar ve Temyiz Mahkemesi Reisi ve azaları arasından veya bu vazifelerden evvelce doğrulukla hizmet etmiş olanlardan seçilir (madde 29). Bu naipleri Velihtın küçük olması takdirinde, mevcut kralın henüz sağlığında bizzat tayin etmesi de mümkündür. Bu takdirde Büyük millî meclisin tayini tasdik etmesi lâzımdır.

Niyabet meclisi üyeleri, krala ve Anayasaya sadık kalacaklarına dair Büyük millî meclisin önünde andiçerler ve millete bir beyanname çıkararak Kral'ın yetkileri hududu içerisinde memleketi onun adına idare etmeğe başladıklarını ilân ederler.

Niyabet altındaki Kral'ın yetiştirilmesi ve mallarının idaresi Ana Kraliçeye ve onun da tensibi ile Nazırlar arasından seçilecek vasilere aittir. Naipler, aynı zamanda vasi olamazlar.

Kral'ın şahsı kutsaldır ve dokunulmaz (Madde 8). Kendisi tarafından çıkarılacak emirnamelerin ve kararların yetkili Nazırlarca imza edilmiş olması lâzımdır (Madde 18 ve 154). Kral ve Veliht her türlü Devlet vergilerini ödemezler (Madde 70).

Kral veya Çar, devletin yüksek mümessili ve şefidir. Gerek harpte ve gerekse barış zamanında Devletin tek mil silâhlı kuvvetlerinin başıdır. Millî Meclisin kabul edeceği kanunları tasdik eder. Filhakika, Anayasanın 45 inci maddesine göre, Millî Meclisce kabul edilen Kanun, tasdik edilmek üzere krala gönderilir. Kral kanun teklif edebilir (Madde 108). Millî meclisi toplantıya çağırır (Madde 127). Meclisi feshetmek ve seçimi yenilemek yetkisi vardır (Madde 136). Aynı toplantı devresinde bir defaya mahsus olmak üzere oturumlar arasını iki ay erteleyebilir.

Yürütme erki Krala aittir. Yürütme organları onun adına ve onun kontrolü altında iş görürler (Madde 12 ve 149). Nazırları tayin etmek ve azletmek ona verilmiş bir haktır (Madde 152). Kralın özel af yetkisi ve cezaları hafifletmek ve değiştirmek hakkı vardır. Kral bu yetkilerini yargılanmış bir Nazır hakkında kullanmak isterse Millî Meclisin muvafakati ni alması lâzımdır (16 ve 159).

Devleti temsil etmek Kral'a aittir. Antlaşmaları tasdik ederse de, barış ve Ticaret antlaşmaları ile Devlete masraf yükleyen veya mevcut kanunların değişmesini gerektiren, yahut da Bulgar vatandaşların siyasal ve medenî haklarını ilgilleyen antlaşmalar Millî Meclis tarafından kabul edilmek lâzımdır (Madde 17).

Yasama kudreti Krala ait olduğu gibi, aynı zamanda Millî Meclise verilmiştir.

142. — Millî Meclis iki meclisten kurulmuştur.

Birincisine olağan Millî Meclis denir. Diğeri ise, Büyük Millî Meclistir. Millî Meclis, erkek ve kadın 20000 nüfusa bir Mebus olmak üzere, Millet

tarafından genel oy ile seçilmiş Mebuslardan kurulur. Mebuslar dört yıl için seçilirler. Yirmi bir yaşını bitiren bütün erkek Bulgar yurttaşlar seçmendirler. Otuz yaşını bitiren ve okuyup yazma bilen yurttaşların Mebus seçilmeğe hakları vardır.

Mebuslar yalnız seçmenleri temsil etmeyip, bütün Milletin temsilcisidir (Madde 87).

Millî Meclis 15 Ekimden 15 Aralık ve 15 Ocaktan 15 Martta kadar olmak üzere devam eder. Kırıl ve Meclis aynı zamanda razı olurlarsa bu dönemler uzatılabilir. Önemli meseleler için her zaman olağanüstü toplanma yapılabilir (Madde 127).

Kırıl Meclisi içtima davet ederken toplantı yerini de bildirir. Toplantıyı Kırıl ya kendisi gelir açar, yahut da birisini vekil eder. Açılıştaki Kırıl'ın nutku okunur.

Millî Meclisin yetkileri şunlardır (Madde 105): Kanun taslaklarını müzakere; Devlet istikrazlarına, vergilerin çoğaltılmasına, azaltılmasına veya konulmasına, parçalanmasına, alınması tarzına dokunur tasarılar rey vermek; toplanması mümkün olmayan vergi kalıntılarının silinmesine müsaade etmek; yıllık gelir ve gider bütçesini müzakere etmek; bütçede gösterilen paraların kullanılması hakkındaki hesapları tetkik etmek; Sayıştay raporlarını gözden geçirmek; nazırları sorumlamak (madde 105); vatandaşların dilekçelerini tetkik etmek (madde 106); kanunların Anayasada yazılı şartlara uygun olup olmadığına karar vermek (madde 49).

Kanun teklifi Kırıl'a ait olduğu gibi, Millî Meclis'e de aittir. Her Mebus hazır bulunan Mebusların dörtte birinin imzasını havi olmak şartıyla Kanun teklifi verebilir (madde 109).

Millî Meclise verilmiş olan bir taslak üzerine rey verilebilmesi için bütün meclis âzasının üçte birinin oturumunda hazır bulunması lâzımdır. Oy vermede, reylerde eşitlik olursa tasarı veya teklif reddedilmiş sayılır (Madde 117).

143. — Büyük Millî Meclis'e gelince, bu meclis Kırıl, Nazırlar heyeti veya Niyabet meclisi tarafından toplantıya çağırılır. Büyük Millî Meclisi toplantıya çağırarak yetkisini haiz makamlardan her birinin Büyük Millî Meclisi hangi hallerde toplantıya çağırabileceği Anayasada gösterilmiştir. Bu hükümlere bakılırsa, Kırıl Büyük Millî Meclisi şu hallerde toplayabilir: Bulgaristan arazisinden bir parçasının ferâğı veya değiştirilmesi halinde, aynı zamanda başka bir Devletin Reisi olmak istiyorsa, Anayasanın değiştirilmesi için, Nazırlar Heyeti, büyük Millî Meclis'i ancak Kırıl'ın varissiz ölmesi halinde yeni bir Kırıl seçimi için ve Naipilerin seçilmesi için davet eder. Gerek Kırıl'ın ve gerekse Nazırlar heyetinin daveti üzerine toplanacak olan büyük Millî Meclis bu hususlara üçte iki çoğunlukla karar verir. Niyabet meclisi tarafından davet yalnız Bulgaristan arazisinin her-

hangi bir parçasının ferağı veya değiştirilmesi hakkında bir karara ihtiyaç takdirinde vuku bulur ve bu halde Büyük Millî Meclis çoğunlukla karar verir.

Büyük Millî Meclis'in kuruluşu şöyledir: Millet doğrudan doğruya seçtiği Mebuslarını Büyük Millî Meclis'e yollar. Bu mebusların sayısı gerek kadın ve gerekse erkek nüfusun yirmi bin sayısına iki mebus nisbetinde olur. Yani, Büyük Millî Meclis, Millî meclisin üye sayısına nazaran iki misli azâya sahiptir.

Büyük Millî Meclis sadece Anayasaya göre toplanmasını gerekli kılmiş bulunan meseleleri görüşür ve karara bağlar. İşi biter bitmez kendi kendisini fesheder.

144. — Bulgaristanda Hükümet otoriteleri, Nazırlar Heyeti ve Nazırlardır. Nazırları Kiral seçer.

Nazırlar Heyeti bütün nazırlardan kurulur. Bunlardan birisini Kiral Başbakan olarak seçer. Nazırlar, alacakları tekmil genel tedbirlerden dolayı bir arada sorumlu oldukları gibi, her Nazır kendisine verilmiş olan nezaretin idaresi için yapacağı işlemlerden ötürü kendisi sorumludur (Madde 153) .

Bulgaristanda yargı kuvveti Kiral namına icra edilir ve bunun vasıtaları adli otoritelerdir.

Anayasa değiştirilmek istenirse, ilk önce bir tadil teklifi yapılmak lâzımdır. Bu teklif adi kanunlar hakkındaki tekliflerin aynıdır. Bu tekliflerin Millî Meclisce kabul edilmeleri de icabeder. Bunun için de Millî Meclis âzasının üçte iki çokluğunu kazanmalıdır. Bundan sonra, teklifin kendisine sunulacağı Büyük Millî Meclis toplantıya çağırılır. Büyük Millî Meclisin de üçte iki çoğunlukla karar vermesi takdirinde tadil kanunu kabul edilmiş olur.

3. RUSYA

145. — Rusyada 1905 yılında bir ihtilâl çıkmış, bunun neticesinde Çarlık Hükümeti halk lehine bir imtiyaz olmak üzere Duma meclisi kurulmasına razı olmuştu.

1917 de Rus ordularının Alman istilâ kuvvetlerine karşı koymağa çalıştığı bir sırada memlekette Bolşevik ihtilâli patlak verdi. Bu ihtilâl'in anlamını belirtmek için olayları hatırlatmak lâzımdır.

1915 de Avusturyâ orduları tehlikeli bir duruma girmiş bulunuyorlardı. Bu durumu düzeltmek maksadiyle Alman kuvvetleri Galiciyada Rus cephesine karşı taarruza giriştiler ve Rus ordusunun sarsılmasına sebep oldular. Bu sarsıntı o kadar şiddetli olmuştu ki halk bundan çok müteessir oldu. Hükümetin zayıf olduğu kanaati yayıldı. Tedbir almak lâzımgeleceği

hakkında fikirler birleşmekte idi. Ancak, halk kitleleri lüzumlu tedbirleri almak imkânına sahip bulunmuyorlardı. Tedbirleri Çar ile merkez organları alacaklardı. Merkez kudreti o sırada bir maceraperest Papas'ın elinde bulunmakta idi. Papas Rasputin İmparatoriçe üzerinde nüfuz sahibi idi. Bu yoldan Çar'a tesir ediyordu. Galiçya hezimetini üzerine durumu tamiri için Rasputinin bulduğu çare, Çar'ın ordunun başına geçerek komutayı ele alması oldu.

Çar'ın bu kararı halk üzerinde kötü tesir uyandırdı. Nazırlar da bu karara karşı koymak istediler. Lâkin Rasputin Nazırları dilediği gibi değiştirebiliyordu. Bütün bu haller büyük asabiyetler doğurmaktan geri kalmamakta idi.

Bu sıralarda beklenmedik hâdiselerin çıkması sonunda, Devlet merkezi olan Petrograd karışmış ve ihtilâle doğru giden yolların kapıları açılmıştır. Petrogradın beslenmesi işi un mevcut olmasına rağmen Hükümet tarafından başarılamıyor ve bu yüzden furunlar önünde yığın yığın insanlar boşu boşuna bekleyip duruyorlardı. Bu bekleme sırasında yapılan iş muttasıl Hükümeti kötölemekte. Sayısı yarım milyona yaklaşan işçiler grev ilân ederek «Ekmek isteriz!» diye haykırmağa başladılar. 24 Şubat 1917 günü «Ekmek isteriz!» avâzelerine «Kahrolsun otokrasi!» sesleri karışmıştı. Halkı dağıtmak isteyen zabıta kuvvetleri ile halk kümeleri arasında bir münaferet baş göstermişti. Halkın zabıtaya karşı silâh kullandığı görülüyordu. 25 Şubatta Garnizon komutanı bir emirname çıkardı ve toplanmaları yasak etti ve grev yapacak olan işçileri silâh altına alarak sevkedeceğini söyledi. Fakat, buna rağmen sokaklarda toplanmalar arttı ve grevler devam etti.

Bunun üzerine, Başvekil komutanlara halka karşı silâh kullanmaları emrini verdi. Lâkin, bu defa, asker verilen emri tatbik etmiyordu. Hattâ bir alayda da isyan çıkmıştı. Bunu takiben tekmil asker itaatsizliğe başladı.

146. — Mebuslar kendiliklerinden Dumada toplanmışlardı. Halkın Duma Meclisi önünde gösterilerde bulunması neticesinde, Duma, bir «Muvakkat Komite» kurdu. Dumadaki sol temayüllü Mebuslar da 27 Şubat akşamı işçilerle asker murahasalarından mürekkep bir Sovyet kurulmasına karar verdiler.

Bu Sovyet beyannamesinde: «Eski rejim yıkılmalı ve bir halk hükümeti kurulmalıdır.» demekte idi. Bu ilk Sovyetin kurulması Duma meclisi içinde siyasal bir merkez vazifesi görüyordu.

Petrogratta asayiş iade olunamadı. İmparator umumî karargâhta bulunuyordu. Rical ve Komutanlar kendisine bazı tedbirler alınması teklifinde bulundular. Lâkin İmparator, aksine bir takım tedbirler aldı. Dumada Sovyet murahasaları İkinci Nikolanın Çarlıktan kayıtsız ve şartsız

vazgeçmesini teklif ettiler ve bir İhtilâl Hükûmeti kurularak Reisliğine Lvov getirildi.

Bunun üzerine Çar. kardeşinin Naipliği altında oğlu lehine tahttan ferağat ettiğini söyledi. Lâkin kardeşi olan Grandük Mişel naip sıfatı ile dahi tahtı kabul edemeyeceğini bildirdi. Çıkardığı beyannamede yakında kurulacak olan Kurucular meclisinin Hükûmet şekli hakkında karar vereceğini bildiriyordu. Kurucular Meclisi toplanabilmek için yapılması gerekli seçim beklenir iken Duma lâğvedildi.

Muvakkat Hükûmet, Kereneskinin reisliği altında bulunuyordu. Başkomutanla Kereneski arasında çıkan anlaşmazlıktan Bolşevik partisi istifade etti. ve Hükûmeti ele aldı.

147. — Bolşevizm, Rusyaya mahsus bir arazi rejimi olan «mir» te-lâkkisine bağlı ve fakat Avrupada Sosyalizm'in gösterdiği cereyanlara uygun bir tekâmül ile tahakkuk ettirilebilir bir Sosyalizm anlayışı idi. Ondokuzuncu yüzyıl sonlarında Üniversite öğrenci gurupları arasında doğmuş bulunan bu anlayışın şeflerinden biri de «Lenin» idi.

Leninin Marksist fikirlerini tahakkuk ettirecek teşekkül (Rus Sosyal Demokrat Gurubu) adını taşıyordu. Bunlar işçiler arasında Propagandalar yaptıkları için çarlık zabıtası kendilerini Sibiryaya sürdü. Lâkin Lenin ve arkadaşları Avrupaya kaçmağa muvaffak oldular. İşte burda, Lenin, Sosyal Demokratlar Gurubunun sol cenah mensuplarından kurulan küçük bir parti meydana getirdi ki, bu parti «Bolşevik Partisi» adını aldı.

Lenin büyük bir toprak ihtilâli düşünmekte idi. Bu ihtilâl Marksın işçi ihtilâlini çok az andırıyordu. Lenin Rus köylüsünün isyan kabiliyetini kamçulamak yolu ile ihtilâle varılacağı düşüncesinde bulunuyordu.

Bolşevikler gibi Sosyal Demokrat olan «Menşevikler» işçi ihtilâli olmadan bir değişiklik düşünemedikleri için Leninin fikirlerine yanaşmamakta idiler. Sonradan bunların da mühim bir kısmı kendisine iltihak etti.

İhtilâl'in ilk günlerinde bolşevikler bir rol oynamadılar. Ancak, memleket şartları bolşevizm'in pek kolaylıkla yayılmasına müsaitti. Gerek askerler, gerek işçiler partiye giriyorlardı.

Böylece kuvvet bulan bolşevikler, Kereneski ile Başkomutan Kornilof arasındaki anlaşmazlıktan faydalanarak Hükûmeti ellerine geçirdiler. Petrograt Sovyeti Reisi Leon Troçki idi. Troçki, Kereneski hükûmetine amansız surette saldırıyordu. Almanların Petrogratı tehdit etmekte oluşundan istifade edilerek cepheye gitmek istemiyen askerler hükûmet aleyhine tahrik ediliyorlardı.

Bu sırada Lenin ve arkadaşları gizli bir toplantı yaparak ihtilâle geçmek kararını verdiler. Kurulmuş olan ihtilâl komitesi bir kaç gün sonra Petrograta nizam ve asayişi fiilen deruhteye başadı.

15 Ekimde toplanan Sovyetler konferansı «siyasî iktidarın işçi, asker ve köylü mebuslardan kurulan (Sovyet) lere geçtiği» ni bir beyanname ile ilân etmiş ve böylece mahallî idareler Sovyetlere intikal etmiştir. Ertesi akşam hükümet, başında Lenin olmak üzere kurulmuştu. Hükümet derhal iki kararname çıkardı. Bunlardan birisi, barış görüşmelerine girişmek gerektiğine, diğeri, toprak mülkiyetinin kaldırılmasına dairdi.

Gerek kongre beyannamesi ve gerekse bu iki kararname yeni devletin kuruluşunu anlatan birer vesikadır. Devlet, bünyesini değiştirmiş, ordu dağılmış ve millî iktisat esasları değişmiştir. Toprağı ancak köylü bizzat kendisi işleyebilir.

Bir müddet sonra, seçim yapıldı ve Kurucular meclisi toplandı. Lâkin Lenin doğrudan doğruya bir işçi, asker ve köylü diktatörlüğü kurmak istiyordu. Bu maksada erişmek için de Kurucular meclisini dağıttı.

Ancak memleket henüz müstakar bir manzara alabilmiş değildi. Sovyetlerden her birisi dilediği gibi hareket ediyor; aklına gelen kanunu çıkarıyor ve merkez hükümeti bunlar üzerinde hiç bir tesire sahip bulunmuyordu. Sanayi kurumları millileştirilmiş, lâkin bu ameliye bir esasa göre icra olunmamıştı. Lenin «Millî İktisat Yüksek Meclisi» ni kurdu. Bu meclis memleket sanayiinde sermayeyi bir elde toplayan bir tröst gibi olmuştur.

148. — Göürüyor ki, Rus ihtilâlini ortaya çıkaran görünüşteki sebeplerden biri 1915 ten sonraki harp durumu olmuştur. Fakat, muhakkaktır ki merkez iktidarı fiilen Rasputinin elinde bulunmamış olsa idi bu ihtilâl ya hiç patlak vermiyecek, yahut da gecikecekti. Bu bakımdan Rasputini Sovyetler tarihi için uğurlu bir şahsiyet saymak lâzımdır.

İhtilâli böylece gözden geçirdikten sonra Rusyanın Devlet Hukukuna hâkim olan esasları ve Devlet sistemini araştırabiliriz.

149. — 30 Aralık 1922 de Moskovada toplanan Sovyetler kongresinde verilen bir karara göre Rus Cumhuriyetleri Federal bir Devlet teşkil edeceklerdir.

5 Aralık 1936 tarihli anayasanın 13 üncü maddesine göre ise, «Sovyet Sosyalit Cumhuriyetler Birliği, eşit hukuklu ve kendi istekleri ile birleşme esası üzerine kurulmuş Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerin Birlik Devletidir.». Bundan ötürüdür ki 17 inci madde bir Cumhuriyetin birlikten serbestçe ayrılıp çıkabileceğini yazmaktadır.

Anayasanın müzakeresi sırasında Sovyetler kongresine verdiği bir raporda, Stalin, Devletin mahiyetini şu yolda izah ediyordu: Rusyada «tek bir Devlet sistemi içinde halklar arasında gerçekten kardeşçe bir iş beraberliği» doğmuş bulunmaktadır. «Biz şimdi.. çok milletli Sosyalist bir devlete malik bulunuyoruz».

Anayasanın birinci maddesi şöyle demektedir: «Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği işçi ve köylülerin sosyalist devletidir». Bu bakımdan, Sosyalizm Rusya Devletinin ayırıcı vasfını meydana getirir.

Bugün Rusya 16 Cumhuriyetten kurulmuştur. Bunlar: Federatif Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ukranya, Belo-Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan; Karelya - Fin, Moldavya, Litvanya, Letonya, Estonya Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleridir.

Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliğinin Siyasal temelini «işçi mebuslar Sovyetleri teşkil eder». «Proletarya diktatörlüğü» bu Sovyetlerdedir. Tekmil egemenlik Sovyettedir.

150. — Cumhuriyetlerden herbirisi birliğe tanınmamış olan yetkiler dışında dilediği gibi hareket edebilir. Bu Cumhuriyetlerin egemenlik haklarının korunmasını birlik üzerine almış bulunmaktadır. (Madde 15).

Her Cumhuriyetin kendi anayasası vardır. Bu anayasaların birlik anayasasına uygun olması icabeder. Bundan başka, birlik kanunu muteber tutulur.

Ferdler için bir tek vatandaşlık durumu vardır. O da birlik devletinin vatandaşı olmaktır. Cumhuriyetlerden birinin yurttaşı için asıl olan birlik vatandaşlığıdır.

Her Cumhuriyetin içerisinde iller, Vilâyetler ve muhtar Cumhuriyetler bulunabilir. Bunların sayısı merkez Devletin takdirine göre azalıp çoğalmaktadır.

Her bir Cumhuriyetin bir yüksek Sovyeti vardır. Bu yüksek Sovyet dört yıl için seçilmiş mebuslardan kurulur. Cumhuriyete ait kanunları yapmak yüksek Sovyetin salâhiyetindedir. Bundan başka Cumhuriyetin anayasasını o kabul eder ve bu anayasada yapılacak değişiklikleri o yapar. Şayet Cumhuriyet içerisinde başka muhtar Cumhuriyetler varsa onların anayasalarını tasdik eder. Halk Ekonomisi plânı ile bütçeyi tasdik eder. Cumhuriyet Mahkemelerince mahkûm edilmiş olanları affedebilir.

Cumhuriyetin yüksek sovyeti bir yüksek sovyet başkanlık divanı seçer. Bu divanda bir Başkan, Başkan muavinleri, Divan Sekreteri ve üyeler vardır. Yüksek Sovyet aynı zamanda kendine bir başkan ve başkan muavinleri de intihap eder.

Cumhuriyetin icra organını kurmak da yüksek sovyete aittir. Yüksek Sovyet bunun için Cumhuriyetin halk komiserleri heyetini meydana getirir.

Görülüyor ki, Cumhuriyetlerden her birisi kanun ihtiyaçlarını, birlik anayasası hudutları dahilinde, kendi kendisine karşılar; bu Cumhuriyetlerden her birisi kendi devlet organlarına sahiptir.

151. — Birlik Devletine gelince;

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin bayrağı kırmızı renk kumaştan olup üst köşesinde, gönder tarafında altın yıldızlı olarak orak çekiç ve bunların üstünde kenarı altın yıldız sırmalı olan beş köşeli kırmızı bir yıldız vardır. Cumhuriyetler Birliğinin başşehri Moskovadır.

Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Birliğinin yüksek devlet egemenliği birlik yüksek sovyetindedir. Bu yüksek sovyet kendi başkanlık divanının, halk komiserleri heyetinin ve bu komiserlerden her birinin yetkilerine girmeyen bütün hususlarda yetkilidir.

Birlik için kanun koymak yetkisi yalnız yüksek sovyete aittir.

Yüksek Sovyet iki meclisten kurtulmuştur.

1 — Birlik Sovyeti

2 — Milletler Sovyeti

Her iki meclis de dört yıl için seçilir ve her ikisi de eşit haklara sahiptir.

Bunlardan ilki, yani birlik sovyeti 300000 kişiye bir mebus olmak üzere seçim dairelerinde birlik vatandaşlarınca seçilir.

Dğeri, yani Milletler sovyeti, her Cumhuriyetten 25, her muhtar cumhuriyetten 11, her muhtar vilâyetten 5 ve her millî ilçeden bir mebus olmak üzere seçilir.

Her iki meclis de aynı suretle ve eşit olarak kanun teklifinde bulunabilir. Şayet bir kanun teklifi Birlik sovyeti ile Milletler sovyetinde çoğunlukla kabul edilmişse kanun olarak yayılır.

Gerek Birlik sovyetinin ve gerekse Milletler sovyetinin toplantı dönemleri aynı zamanda başlar ve sona erer.

Yüksek sovyetin başkanlık divanı, sovyeti senede iki defa toplantıya çağırır. Sıra dışında toplantı başkanlık divanınca lüzum görülürse veya cumhuriyetlerden biri isterse yapılır. Birlik sovyeti olsun, Milletler sovyeti olsun kendisine bir başkan ve iki tane Başkan Muavini seçer. Yüksek sovyete Birlik sovyeti ve Milletler sovyeti başkanları sıra ile Başkanlık ederler.

Birlik sovyeti ile Milletler sovyeti arasında anlaşmazlık çıkacak olursa mesele aynı sayıda üyelerden kurulacak katışık uzlaşma komisyonuna gönderilir. Uzlaşma komisyonu bir karara varamaz, yahutta karar meclislerden birini memnun etmezse mesele meclislerde tekrar görüşülür. Yine anlaşma mümkün olmazsa başkanlık divanı yüksek sovyeti dağıtır ve yeniden seçim yaptırır.

Yüksek sovyet te kendisine bir Başkanlık divanı seçer. Bunun için her iki meclis bir arada toplanırlar, ve Başkanlık divanı başkanını, 16 tane

muavinini, divan sekreterini ve 24 divan üyesini seçerler. Bu kimseler bir arada başkanlık divanını meydana getirirler.

Başkanlık divanının vazifeleri şunlardır: Yüksek sovyeti toplantıya çağırarak, kanunları yorumlamak, meclisler arasında anlaşmazlık halinde yüksek sovyeti dağıtıp yeni seçim yaptırmak, halk reyine müracaat, kanuna uygun olmayan halk komiserleri heyetlerinin kararlarını kaldırmak, yüksek sovyetin toplu bulunmadığı sırada birlik halk komiserleri hakkında tayin ve azil kararı vermek (bunu halk komiserleri heyeti başkanı ister ve sonradan Birlik yüksek sovyeti tasdik eder), nişan ve unvan vermek, özel af hakkı, silâh kuvvetlerin yüksek komutanını tayin etmek ve değiştirmek, yüksek sovyetin toplu bulunmadığı sırada S.S.C.B. ye karşı bir saldırı olursa harp hali ilân etmek genel ve kısmî seferberlik ilân etmek, uluslararası antlaşmaları tasdik etmek, yabancı memleketlere elçi yollamak, yabancı memleketler mümessillerini kabul etmek; birliğin müdafası veya toplumsal düzenin ve Devlet emniyetinin sağlanması için memlekette harp hali ilân etmek.

Başkanlık Divanı, seçim dönemi sona erdikden sonra dahi, yerine yenisi seçilinceye kadar vazifede kalır.

Birlik yüksek sovyeti lüzum görürse herhangi bir meselede özel komisyonlar kurabilir.

Yüksek sovyet mebusları yüksek sovyetin muvafakati olmadan yargılanamaz ve tutulamaz. Şayet, Yüksek sovyet toplu bulunmuyorsa bu müsaade Başkanlık divanından alınır.

Seçim döneminin bitmesi veya Yüksek sovyetin daha önce dağılması halinde, en çok iki ay içersinde yeni seçimi yaptırmak yine Başkanlık divanının vazifesidir. Seçimi takip eden ay içersinde yeni Yüksek sovyeti toplantıya çağırarak da Başkanlık Divanına aittir.

152. — Rusyada yürütme erki Halk Komiserleri Heyetine aittir. Bu heyet üyelerini Yüksek Sovyet seçer. Devletin idaresi Halk Komiserleri heyeti tarafından görülür.

Halk Komiserleri heyeti yüksek sovyete karşı sorumludur. Ona hesap verir. Şayet Yüksek sovyet toplu bulunmuyorsa Başkanlık Divanına hesap verir ve ona karşı sorumludur.

Halk Komiserleri Heyet' kanunları yürütür. Bu maksatla çıkaracağı karar ve emirler bütün memlekette yürür.

Halk Komiserleri heyetinin vazifeleri Anayasanın 68 inci maddesinde gösterilmiştir. Buna göre, Halk Komiserleri Meclisi:

Ekonomiye ve kültüre ait işleri birleştirir ve idare eder; ekonomi plânını ve bütçeyi uygular ve krediyi ve para sistemini sağlamlaştırır; top-

lumsal düzeni sağlamak, Devletin menfaatlerini sağlamak ve vatandaşların haklarını korumak hususunda tedbirler alır; dış münasebetleri yürütür; silâh altına alınacak asker sayısını tayin eder ve ordunun genel kuruluşunu idare eder; lüzum görürse ekonomi, kültür ve müdafaa işleri için özel komitalar kurar.

Birlik Halk komiserleri heyeti ekonomi işlerinde Cumhuriyetler Halk Komiserleri Heyetlerince alınmış kararları tatbik ettirmeyebilir.

S.S.C.B Halk Komiserleri heyetinin kuruluşu şöyledir: Başkan, Muavinler, Devlet planlama Komisyonu Başkanı, Sovyet Kontrol Komisyonu Başkanı, Güzel Sanatlar Komitesi Başkanı, Yüksek Okullar Komitesi Başkanı, Devlet Bankası İdare Meclisi başkanı ve Halk Komiserleri. Bu halk komiserlikleri de 25 tane olup bunlardan 11 tanesi doğrudan doğruya endüstriye (Kömür, petrol, elektrik, demir, kimya, uçak, gemi; ağı makine, orta makine, gelen makine, selüloz endüstrileri) ve 5 tanesi endüstri tatbikatına (elektrik istasyonları, renkli metalürji, cephaneye, silâh, yapım) tahsis edilmiştir. Komiserliklerden dördü münakalât işleri ile uğraşır (münakalât, deniz yolları, nehir yolları ve posta, telgraf ve telefon), ticari işler için iki komiserlik vardır: tedarikler ve dış ticaret komiserlikleri. Millî müdafaayı ilgililemek üzere bir müdafaa komiserliği ve bir de donanma komiserliği vardır. Nihayet bir de dış işleri komiserliğine rastlamaktayız.

Rusyada 30 Haziran 1941 denberi bir de Millî Müdafaa Devlet Komitesi kurulmuştur. Bu kuruluş harbin genel idaresi ile meşgul olmaktadır

Yüksek sovyet mebusları komiserleri mürakabe ederler. Bu maksatla onlara soru sorarlar. Komiser en çok üç gün içinde yazı ile veya ağızdan Mecliste cevap verir.

Şubat 1944 den beri Rusyada Millî müdafaa ve Dış işler Halk komiserlikleri kuruluşu değişmiş bulunmaktadır. Değişikliğe göre, her Cumhuriyet askerî kıtalar kurabilecektir. Bundan başka, bir Cumhuriyet yabancı Devletlerle doğrudan doğruya münasebetlere girişmek hakkını haiz olmuştur, Bundan böyle, bu iki birlik halk komiserliği (Birlik - Cumhuriyet Halk Komiserliği) haline sokulmuştur. Böylece, hem merkezde ve hem de Cumhuriyetlerde birer müdafaa ve dış işler komiserliği kurulmuş bulunmaktadır.

153. — Rusyada yargı kuvveti Anayasanın 102 inci maddesinde gösterilen mahkemelere aittir. Bunlar: birlik yüksek mahkemesi, Cumhuriyetler yüksek mahkemeleri, il ve vilâyet mahkemeleri, Muhtar Cumhuriyet ve Muhtar vilâyet mahkemeleri, ilçe mahkemeleri, Birlik yüksek sovyeti kararı ile teşkil edilen özel mahkemeler ve halk mahkemeleridir.

Adaleti bu organlar gerçekleştirirler.

Tekmil mahkemelerde, kanun istisna koymadıkça, dâvalara halk jürilerinin iştirakı ile bakılır.

Birlik yüksek mahkemesi en yüksek adliye organıdır. Cumhuriyetler yüksek mahkemelerinin faaliyetini bu mahkeme kontrol eder.

Gerek birlik mahkemesini ve gerekse birlik özel mahkemelerini Birlik yüksek sovyeti seçer. Bu seçim beş yıl için müteber olur. Bunun gibi, cumhuriyetlerde de bunların kendi yüksek sovyetleri yüksek mahkemelerini beş yıl için seçer. Muhtar Cumhuriyetlerde, illerde, vilâyetlerde, ilcelerde de durum aynıdır.

Halk mahkemelerine gelince, bu mahkemeler Nahiyeler ahalisi tarafından doğrudan doğruya, genel ve gizli oyla seçilir.

Yargıçlar müstakil olup ancak kanun hükmüne tâbidirler. (Madde: 112).

Birlik Başsavcısı kanunların noktası noktasına yerine getirilmesini, gözetler. Birlik Başsavcısını birlik yüksek sovyeti yedi yıl için seçer. Cumhuriyet, İl, Vilâyet, Muhtar Cumhuriyet, Muhtar Vilâyet savcıları Birlik savcısı tarafından beş yıl için tayin olunurlar. İlce, bucak, şehir savcıları keza beş yıl için Cumhuriyetler savcılarınca tayin olunur ve Birlik Savcısı bu tayinleri tasdik eder.

Savcılık organları yalnız Birlik savcısına tabidirler.

154. — Sovyetler Devleti hakkında verdiğimiz izahlardan anlaşılıyor ki, Sosyalist Sovyet Cumhuriyetler Birliğinin yüksek sovyeti Başkanlık divanının ölçüsüz yetkileri vardır. Hükûmete gelince; Halk Komiserleri Heyetine tanınmış bulunan yetkilerinin de hududu geniştir. Zira, bu heyet devletlerin menfaatlerini sağlamak ve vatandaş haklarını korumak hususunda lüzumlu göreceği teknil tedbirleri ittihaz edebilir. Komiserler Heyeti Başkanlık divanının kontrolü altındadır.

155. — Sovyet vatandaşlarının ana hakları kanunda sayılmıştır. Bunlar: çalışma hakkı, dinlenme hakkı, yardım görme hakkı, okuma hakkı, eşitlik, vicdan ve din aleyhinde propaganda hürriyeti, fikir ve toplanma hürriyeti, birlik kurma hürriyeti, şahıs hürriyeti, mesken hürriyeti, yabancılar için sığınma hürriyeti gibi haklardır.

Sovyetler Anayasası vatandaşa bazı vazifeler de yüklemiştir. 130 uncu maddeye göre: S.S.C. Birliğinin her vatandaşı, S.S.C. birliğinin Anayasasına riayet etmeğe, kanunları yerine getirmeğe, iş disiplinine uymağa, «sosyal ödevleri namusla yapmağa ve sosyalist yaşama kaidelerine saygı göstermeğe borçludur.»

Bundan başka, Sosyalist mülkiyetin korunması, askerlik ve yurt müdafaası vazifeleri de vatandaşlar için esas borçlardır.

156. — Rusya Devletinin sosyalizm'e dayanmakta oluşu bilhassa mülkiyet rejimi bakımından tetkike değer. Anayasanın 4 üncü maddesine göre: «S.S.C. Birliğinin ekonomik temelini, kapitalist ekonomi sisteminin yok edilmesi, istihsal âlet ve vasıtaları üzerinden şahsî mülkiyetin kaldırılması ve insanın insanı sömürmesine son verilmesi sayesinde kurulan sosyalist ekonomi sistemi ile istihsal âlet ve vasıtaları üzerindeki sosyalist mülkiyet teşkil eder».

Sosyalist mülkiyetin ne olduğu ise, 5 inci maddede anlatılmaktadır: «S.S.C. birliğinde Sosyalist mülkiyet, ya Devlet mülkiyeti (bütün halkın malı), yahut kooperatif ve kolkoz mülkiyeti (ayrı ayrı kolkozların mülkiyeti ve kooperatif birliklerinin mülkiyeti) şeklindedir».

Bu iki çeşit mülkiyetten devlet mülkiyeti toprak, toprak altı servetleri, sular, ormanlar, fabrikalar, madenler, demiryolları, taşıtlar, Bankalar, haberleşme araçları, devletçe kurulan büyük ziraat işletmeleri (yani, sovkozlar, makine ve traktör istasyonları ve saire). Belediye müesseseleri, şehirlerde ve endüstri yerlerindeki büyük binalardan meydana gelir. Bunlar «Devletin mülkiyeti, yani bütün halkın malıdır» (madde 6).

Kolkoz, müştrek bir köylü müessesesidir. Burada istihsal vasıtaları müşterektir ve kolkozlular birlikte çalışırlar. İstihsal, kolkoz'un malı olur ve üyeler arasında çalışmaları derecesine göre dağıtılır. Dağıtılan bu istihsal miktarından başka her kolkozcu ocağının kendi faydalanması için evinin yanında küçük bir toprak parçası, oturacak ev, hayvanlar ve ufak tefek ziraat âletleri kendi mülkü olarak bulunabilir.

Kolkozların elinde bir çok topraklar vardır. Bu topraklar onlara parasız olarak ve ebediyen faydalanmaları için verilmiştir (madde 8).

Arttırma ve biriktirme suretiyle kurulan kıymetler ile oturdukları evler ve ev eşyası gibi şeyler vatandaşların kendi mülkiyetlerine dahil olur ve bunlar miras hakkına esas teşkil eder.

Devlet sistemindeki hâkim esas 12 inci maddede yer almıştır: «Emek,» çalışmayan yemez prensibine göre, her çalışabilen yurttaşın ödevi ve şerefidir.

S.S.C. Birliğinde sosyalizm'in «Her kesten gücünün yettiğine göre, her kese emeğine karşılık» prensibi gerçekleştirilir.»

Sovyetlerde Anayasanın değiştirilmesi için, Birlik yüksek Sovyetinin en az üçde iki çokluğu ile buna karar vermesi lâzımdır.

İKİNCİ BAŞLIK

VATANDAŞ

157. — Cumhuriyet rejimi halk idaresi rejimidir. Bu rejimde Devlet hayatının mümkün olması için halkın, Vatandaşların temel kıymet olarak durumlarının aydınlatılması icabeder. Bu konudaki başlıca esaslar bir taraftan Anayasada, diğer taraftan türk vatandaşlığı kanununda ve özel kanunlarda yer almıştır. Anayasamızın 88 inci maddesine göre, Türkiyede Din ve ırk ayırt edilmeksizin Vatandaşlık bakımından herkese «Türk» denir.

Türkiye veya Türkiye dışında bir Türk babadan veya Türk Anadan gelen, yahut Türkiyede yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiyede dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmî olarak Türk Vatandaşlığını isteyen, yahut vatandaşlık kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür.

Türklük sıfatının kaybı kanununda yazılı hallerde olur.

Görülüyor ki, Vatandaşlığın tayini için Anayasa hem kan esasını, hem de toprak esasını göz önünde tutmaktadır. Nitekim 4 haziran 1928 tarihli ve 1312 numaralı Türk Vatandaşlığı kanunu birinci maddesinde: «Bir Türk baba veya ananın Türkiyede veya Ecnebi memlekette doğan çocukları Türk Vatandaşıdır» dedikten sonra, ikinci maddesinde şu çocukları da Türk Vatandaşı saymaktadır: a - Türkiyede doğup ta anası babası belli olmayan, b - Türkiyede doğup ta anası babası veya bunlardan birisi Vatansız olan c - Türkiyede ve Ecnebi memlekette evlilik haricinde türk anadan doğan veya Türk babadan olan. Yine bu kanunun 13 ncü maddesinde evlenmenin Vatandaşlık üzerine tesiri gösterilmiştir: «Türklerle evlenen ecnebi kadınlar Türk Vatandaşı olurlar. Ecnebilerle evlenen Türk kadınları Türk kalırlar.»

158. — Vatandaşların bu sıfatları itibariyle kendilerine tanınmış bir çok haklar vardır. Bunları incelemek için hakların ne yolda ayrılması lâzım geleceğini söyleyelim.

Haklar başlıca üçe ayrılır:

1 — Medeni haklar. — Bu haklardan tek mil kişiler ve binaenaleyh

yabancılar da faydalanırlar. Türk kanunu medenisi 8 nci maddesinde koymakta olduğu hükümle bu noktaya işaret etmiştir; bunların incelenmesi bizi ilgililemez.

2 — **Siyasi haklar.** — Anayasa 92 nei maddesinde bu terimi kullanır. Bundan maksat, seçmek, seçilmek, memur olmak, askerlik etmek gibi haklardır. Bunlar yabancılarda yoktur.

Gerçekten, hürriyetin tekmil insanlar bakımından istifade edilmekte olan ve istifade olunması gereken görünüş şekilleri birer hürriyet olmaktan ziyade tabii birer haklardır.

Zira, insan yalnız ve ancak devlet içerisinde varlık gösteren bir değer değildir. İnsanın insan olarak da, devlet içinde bulunsa da, bulunmasa da, bir takım nitelikleri vardır. Bu nitelikler bakımından her insanda tabii haklar dediğimiz haklar bulunur.

Lâkin, zamanımız insan toplumları ancak bir devlet hayatı içerisinde yaşayabilirler. Binaenaleyh, her insan için asıl olan vatandaşlıktır. Vatandaş yaşadığı hayatın istikametini tayin etmekte tesirli olacağı ölçüde hürdür ve kendisi için hakiki hürriyet devlet idaresine karışabilmektedir. Gerçek bir demokrasiye ancak bu yoldan varılabilir ve bundan ötürüdür ki, demokrasinin temel unsuru hürriyettir.

Demek oluyor ki, bugün için artık hürriyet, vatandaşın devlet idaresine karışabilmek iktidarından başka bir şey değildir. Bu bakımdan hürriyet, insanlık ölçüsünde olduğu kadar, devlet hayatında da ilerlemenin tek şartı olarak karşımıza çıkar. İnsanlığın hakiki bir ilerleme hayatına kavuşması, hürriyetin devlet içerisinde tam olarak sağlanmasından sonra gerçekleşebilecek bir hakikattir. Gerçekten, 23 Şubat 1330 tarihli Mevâlikî Osmaniyede bulunan ecnebilerin hukuk ve vezaifi hakkında kanunun birinci maddesine göre, «Ecnebiler Kanunu esasi ile kavanini sairenin Osmanlılara bahşettiği hukuku siyasiye ve belediyeden istifade edemezler.»

3 — **Kamu hakları.** — Bunlar hürriyetlerdir. Anayasa beşinci bölümünde bunlardan söz açmaktadır. Hürriyet, her insanda vardır. Filhakika, Anayasa bunun tabii bir hak olduğunu söyler.

Vatandaşlar bakımından burada ele alacağımız haklar bilhassa bu kamu hakları olacaktır.

Hürriyetler eşitlik ele alınmaksızın incelenemezler. Zira herkes aynı derecede hürdür. Bunun içindir ki, modern devletlerde vatandaş bakımından başlıca iki ana prensip hâkimdir. Bunlar, hürriyet ve eşitlikdir.

159. — Hürriyet insanın beden, fikir ve ruh faaliyetini kullanmak ve geliştirmekteki iktidardır. Kanun bu iktidarı kamu hürriyetini korumak için

zaruri bulunan kayıtlardan gayrisiyle bağliyamaz. Zira, Devlet ferde hürriyetini sağlamak ödevinde olmalıdır. Devlet hayatı bugün fert için tabii olan hayattır. Bu hayat ise bir düzene bağlanmıştır. Düzen, hürriyetlerden fedakârlık isteyebilir. Binaenaleyh bazan Devlet hayatı içerisinde hürriyetlerin kayıtlanması lâzımgelmektedir. Yalnız, Devlet, elinden geldiği kadar, bu hürriyetlere konulmuş kayıtları kaldırmak gayesini gütmelidir. Bu, devletin borcu sayılmalıdır. Çünkü, Millet egemenliğinin tabii bir neticesi olarak hürriyet, bağışlanmış bir şey olmayıp halkın kendi öz malıdır. Ancak bu düşünce sayesinde hürriyeti emniyet altında bulundurmamak mümkün olabilir.

Anayasamızın 68 inci maddesine göre: «Her Türk hür doğar hür yaşar. Hürriyet başkasına zarar vermiyecek her şeyi yapabilmektir.

Tabii haklardan olan hürriyetin herkes için sınırı, başkalarının hürriyeti sınırır. Bu sınırı ancak kanun çizer.»

Hürriyetin kanunlar tarafından düzenlenişi esas itibariyle bir hukuk rejimi olmakla beraber, hürriyetlerin bazı hallerde bir kolluk rejimine girdiği de olur.

160. — Hürriyetin hukuk rejimi demek ferdi, bedeni, fikri her türlü faaliyetin prensip olarak serbestçe, önceden hiç bir kayıtlamaya bağli olmaksızın kendini gösterebildiği durum demektir. Bu rejimde fert faaliyeti hukuka aykırı düşerse, yasayan kamu gücüne ceza vermek, ödetmek veya yapılmış işi bozmak yetkisini vermiştir. Meselâ, bedence faaliyetimi dilediğim gibi yapabilirim. Fakat, birisini öldürecek veya hırsızlık edecek olursam yakalanırım, yargılanırım ve hüküm giyerim. Herkesin geçeceği yolda yaya olarak, araba ile, vesepit veya otomobil ise serbestçe gidip gelebilirim. Lâkin dikkatsizliğim veya ihmalem yüzünden bir kimseye zarar verecek olursam onu öderim. Herhangi bir düşünüşün ifadesinde hakaret, söğme, suç diye vasıflanan olaylara kışkırtma varsa, kamu gücünün kanun gereğince bana karşı bir ceza, bir ödetme, veya aynı zamanda her ikisini birden hükmetmek yetkisi ortaya çıkar. Kendimce yapmağı uygun göreceğim şu veya bu bağtı, işime gelecek şu veya bu derneğı kurabilirim. Fakat bunları yaparken hukuka aykırı bir gaye gütmüşsem yetkili makam kanun gereğince bu bağtın veya bu derneğın kaldırılmasına karar verecektir.

Bu misaller Hukuk rejiminin ne olduğunu açıkça anlatır. Modern devletlerde bu rejim olağan haldir. Ve bütün hürriyetlerin esaslı şartını meydana getirir. Ancak, hukuk rejimi prensibinin yanıbaşında bir de Kolluk rejimine yer vermek icabeder.

161. — Hürriyetin kolluk rejimi, Hukuk rejiminde olduğu gibi, yatıştırma yolundan gitmez. Önleme yolundan, kollama yolundan harekete geçer. Ferdin hürriyetini kamu hürriyeti faydasına kayıtlayan kanun, kamu gücüne önleyici yoldan, henüz hakka saldırılmazdan önce ve imkân ölçüsünde

hukuka aykırı olay: veya eylemi önlemek için işe karışmak yetkisini vermiştir. Fert hürriyetini, kamu hürriyetini korumak için gerektiği ölçüde sınırlayan her zaman kanundur. Fakat kanun, kamu gücüne özel yetkiler verir ki bunlara «kolluk yetkileri» denir. Bu yetkilerden ötürü kamu gücü hukuka aykırı düşen şu eylemi veya şu olayı önleyici bazı tedbirler alabilir.

Meselâ, adam öldürmek veya hırsızlık etmek yasaktır. Kaatili veya hırsız yakalamağa ve mahkûm etmeğe imkân veren kanun hiç bir zaman bir kolluk kanunu değildir. Lâkin buna karşı, yetkili makamlara hırsızlık ve adam öldürmeğe mümkün olduğu kadar setçekecek önleyici tedbirleri almak müsaadesini veren kanun bir kolluk kanunudur. Sokaklarda gecele-ri polis devriyeleri gezdirmek, mahalle bekçileri dolaştırmak, jandarma kol-ları salmak, karanlık sokakları aydınlatmak, köşe başlarına polis noktası dikmek hep bu çeşit tedbirlerdir. Her hangi bir taşıt veya binit ile veya yaya olarak serbestçe gezebilirim: yeter ki kusurumla veya dikkatsizliğim-le başkalarına vereceğim zararları ödeyeyim. Fakat bu gezme ve dolaşma aynı zamanda bir kolluk rejimine bağlıdır. Zira kanunlar yetkili makamlara belli bir taşıt veya biniti yasak etmek, belli bir hızdan aşırı gitmeyi me-neden hükümleri koymak müsaadesini vermişlerdir. Hoşuma giden evde oturup keyfime gelen hayatı sürebilirim; fakat kanun, resmî makama ge-nel sağlık için tehlikeli olmak itibarile münasip gördüğü tamirleri yapmak-lığımı emretmek yetkisini vermişse bir kolluk rejimine sokuluyorum de-mektir. Kamu gücünün izni olmaksızın belli bir işe girişemiyorsam, belli bir faaliyeti veya ticareti yapamıyorsam, belli bir sözleşmeyi imza edemiyor veya belli bir derneği kuramıyorsam kolluk rejimi var demektir.

Bu misaller kolluk rejimi ile hukuk rejimi arasındaki ayrılığı göster-meğe yeter. Hürriyet, ancak hukuk rejimine bağlı olduğu yerde gerçekten vardır. Duguit'ye nazaran, kanun yaparı gütmesi gereken genel fikirler şunlar olmalıdır: Hürriyet, genel yollar üzerinde veya halkın girip çıktığı ve bilhassa büyük insan toplanmaları yapılan yerlerde kullanılmak isten-diği zaman, kuvvetli bir kolluk rejimine girmelidir. Bunu yapan kanunun. hürriyete aykırı olduğu söylenemez. Genel yol üzerinde, genel yerlerde ni-zam, sükûn ve emniyet sağlamaya yarıyan bütün kolluk kanunları bu su-retle yasalıdır. Öteyandan, yatıştırıcı veya ödettirici sisteme dayanan hukuk rejiminin toplumsal veya ferdî zararı karşılamaya gücü yetmediği hallerde yasayan bir kolluk rejimi koymağa mecburdur. Hürriyeti kolluk rejimine sokan kanunlara ihtiyaç hiç bir konuda genel sağlık meselelerinde olduğu kadar şiddetle kendini gösteremez. Şu kadar var ki, kolluk rejimi daima istisnayı teşkil etmelidir.

162. — Başlıca hürriyetleri incelemekten önce eşitliğin ne olduğunu söyleyelim. Eşitlik, kanun önünde veya kanunun tanıdığı haklar bakımın-dan eşitlik demektir. 1789 da Büyük İhtilâl tarafından eşitlik esası ilân

olunduğu zaman tekmiil vatandaşların kanun tarafından aynı suretle, aynı derecede şahısları ve mülkleri bakımından korunmaları anlatılmak istenmiş olup, onların aynı toplumsal ayrıcalıklara sahip oldukları meydana konmak istenmiş değildir.

Cumhuriyetin bir vasfı da Vatandaşlara kendi hayatlarını kazanmak ve saadetlerini sağlamak yönünden eşitlik tanımış olmasıdır. Bu bakımdan, eşitlik esasından bazı neticeler çıkarılabilir:

1 — Seçim hakkı bakımından Vatandaşlar eşittirler. (Anayasa; madde: 10)

2 — Seçilme hakkı bakımından da durum böyledir. (Anayasa; madde: 11)

3 — Toplumsal eşitlik ve sınıf ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır. (Anayasa; madde: 69 ve bazı lakap ve unvanları kaldıran 29.11.1934 tarihli ve 2590 sayılı kanun).

4 — Devlet memurluğuna girmekte bütün vatandaşlar eşittirler. (Anayasa; madde: 92).

5 — Erkek Vatandaşlar askerlik hizmeti bakımından aynı durumdadırlar (1111 sayılı askerlik kanununun birinci maddesi; Bak Lozanda İmzalanan İkamet ve selâhiyeti adliye mukavelenamesi, madde: 6, fıkra 1).

6 — Suçlar ve cezalar karşısında Vatandaşlar arasında ayrılık yoktur. (Türk ceza kanunu, «her kim» tabirini kullanır.)

7 — Bütün vatandaşlar vergi bakımından eşittirler. (Anayasa; madde: 84).

Bunları söyledikten sonra başlıca hürriyetlerin incelenmesine geçebiliriz.

163. — I. - KİŞİ HÜRRIYETİ. — Bu hürriyetten maksat, cismanî ve bedeni hürriyettir.

Türk kanunu medenisi 23 üncü maddesinde bu hürriyetten bütün insanlar için bahsetmektedir. Türkiye, daha saltanat devrinde esir ticaretini yasak eden bir kanun kabul etmiş olduğu gibi, 24 temmuz 1923 de Lozan antlaşmasıyla beyaz kadın ticareti yasağına dair 1904, 1910 ve 1921 antlaşmalarına katılmayı da üstüne almış bulunuyordu (Madde 100, bend 5).

Kişî hürriyeti aslında bir çok hürriyetlerin bir araya gelmesinden kurulmuştur. Bunlar içerisinde ilk ele alınması lâzımgelen **can ve ırz dokunulmazlığıdır**. Anayasa 71 inci maddesinde bundan söz açmıştır. Bununla ilgili olmak üzere 73 üncü maddesinde de işkence, eziyet ve angarya yasaktır, demiştir.

Yine kişî hürriyetiyle ilgili olmak üzere, yolculuk hürriyetinden söz açmamız lâzımdır. Anayasa 70 inci maddesinde bu hürriyetten söz açtığı

gibi, 78 inci maddesinde de: «seferberlik ve sıkıyönetim hallerinin veya hut salgın hastalıklardan dolayı kanun gereğince alınacak tedbirlerin gerektirdiği kısımların dışında yolculuk hiç bir kayıt altına alınmaz.» demektedir. Bunun gibi, Anayasa konut dokunulmazlığından da söz açmıştır. 71 inci maddede buna işaret edildikten başka 76 ncı maddede de: kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemeyeceği söylenmiştir. Ancak, 431 numaralı kanunun ikinci maddesine göre, sâkıt hanedan mensupları Türkiyede oturamazlar ve yerleşemezler. Bundan başka, Ceza Muhakemeleri usulü kanununun 94 den 102 inci maddesine kadar olan hükümlerine uygun olarak bir kimsenin konutuna girilebilir.

164. — Anayasa 72 inci maddesinde çok önemli bir hüküm koymaktadır. Bu hükme göre, kanunda yazılı hal ve şekillerden başka türlü hiç bir kimse yakalanamaz ve tutulamaz. 76 ncı madde aynı şartları bir kimsenin üstünün aranması için ileri sürmektedir. Bununla beraber, 14 temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı polis vazife ve salâhiyeti kanununun 18 inci maddesinde kolluk rejimine dokunmak üzere fevkalâde hallerde ve Devletin emniyet ve selâmetini ve içtimai nizamını tehdit ve ihlâl kabiliyetini haiz vaziyetlerde bu hal ve vaziyetleri ihdas edeceklerinden veya devamına müessir olacaklarına şüphe edilenlerin sebep ortadan kalkıncaya kadar polis tarafından nezaret altına alınabilecekleri yazılıdır. Bu hal ve vaziyetin ve devamının takdiri en büyük mülkiye âmirine aittir. Yine aynı kanunun 9 uncu maddesine göre de polis serserilerin üstünü arıyabilir.

Kanunun kişi hürriyetini gerçekten tanımış ve korumuş olması için üç şart lâzımdır:

1 — Fert ancak kanunun açık olarak gösterdiği hallerde tutulabilir; bu haller Ceza muhakemeleri usulü kanununun 104 üncü maddesinde sayılmıştır.

2 — Tutmaya ancak adliye memurları karar vermelidirler. Ceza muhakemeleri usulü kanunu 106 ncı maddesinin birinci fıkrasında bu yetkiyi yargıca tanımıştır. Bu bakımdan Polis vazife ve salâhiyeti kanununun en büyük mülkiye âmirine tanıdığı müddetsiz olarak nezaret altında bulundurulabilme yetkisi isabetli bir hüküm sayılamaz.

3 — Kanuna aykırı tutma kararı veren memurlar sorumlu olmalıdır. Bilhassa bu şartın varlığı sayesinde ki hürriyetin gerçekten korunması mümkün olabilir. Gerçi Türk ceza kanunu 179 dan 195 e kadar olan maddelerinde kişi hürriyetine karşı işlenecek suçlara cezalar tayin etmiş bulunmaktadır. Lâkin ayrıca kanuna aykırı olarak tutma kararı verecek olan memurların para bakımından da ödemelerle karşılaşmaları yerinde olur.

165. — Kişi hürriyetinin bir kısmının kolluk rejimine girdiği bir hal vardır ki, o da yerleşme ve yolculuk hürriyetine dokunur ve yabancılar

hakkında tatbik edilir. Gerçi, kişi hürriyeti vatandaşlık vasfından da geniş olarak, insanlıkla ilgili bir hürriyet olduğu için her insanda vardır. Şu kadar var ki, kişi hürriyetinin tekmil icaplarından ve neticelerinden bir memleket içerisinde bulunan herkes aynı ölçüde istifade etmez. Yabancıların bu hürriyetten istifadeleri yolculuk, yerleşme ve dolaşma hürriyetleri bakımından kayıtlanmış bulunmaktadır.

24 Temmuz 1923 te Lozanda imza edilen, «İkamet ve safâhiyeti adliye mukavelenamesi» İngiliz, Fransız, İtalyan, Japon, Yunanlı, Rumen ve Yugoslavların Türkiyede şahısları, malları, hakları ve menfaatleri noktasından kanunların tam korunmasından faydalanacaklarını söyledikten sonra, Türkiyeye girmek ve yerleşmek, Türkiyede gidip gelmek ve kalmak hususlarında tam bir serbestliğe sahip olduklarını yazmaktadır. Bu hürriyet ve serbestliğin hududu antlaşmanın ikinci maddesine göre, «Memlekette yürümekte olan kanunlar ve nizamlar» dır. Yabancılar bu kanunlarda yazılı hükümlere uymak şartıyla yerleşme ve dolaşma hürriyetine sahip olurlar.

166. — 15/VII/1938 tarihli ve 3549 sayılı Pasaport kanununa göre, bir kısım ecnebler vardır ki, bunların Türkiyeye girmeleri yasaktır: Dilenciler ve serseriler, deliler ve bulaşık hastalıklı kimseler (Hükümet lüzum görürse genel sağlığı bozabilecek bir hastalığa tutulmuş olan ecneblerin de Türkiyeye girmelerini menedebilir. Madde: 6.), iadeye tâbi bir suç ile mahkûm bulunanlar, Türkiyede onbeş gün kalıp tekrar gitmelerine yetiyecek parası ve yanlarına sığınabileceği yakın akrabası olmıyan, yahut ta Türkiyede ecnebler için yasak olmıyan bir iş tutacağını isbat edemiyenler, transit olarak Türkiyeden geçip gitmek için gelmiş iken kâfi para veya vasıtası bulunmıyanlar, gidecekleri memleket için vize almamış olanlar, Türkiyeden sınır dışı edilmiş olanlar (girmelerine müsaade edilmesi mümkündür), Türk vatandaşlığını kaybetmiş olanlar, (Bunların da girmelerine müsaade edilebilir), Türk vatandaşlığından iskat edilenler, Devletin emniyetini ve umumi intizamı bozmak maksadıyla geldikleri sezenler, fahişeler ve kadınları fuşşa sevk ederek geçinenler, beyaz kadın ticareti yapanlar.

167. — Ecnebler Türkiyeye ancak «usulüne uygun ve muteber pasaport veya vesikalarla» girip çıkabilirler. (Madde: 1).

Usulüne uygun pasaport veya vesikadan maksat, muntazam vize muameleleri görmüş olan pasaport veya vesikalar demektir.

Vize, Türkiye Cumhuriyetinin yabancı devletler nezdindeki konsolosları tarafından verilir. Pasaport kanununun 25 inci maddesi, «Türkiyeye gelecek veya Türkiyeden gidecekler, her geliş ve gidişlerinde pasaportlarını salâhiyetli Türk makamlarına vize ettirmeğe mecburdurlar» demek-

tedir. Konsolosluk tarafından bir ecnebiye gidip gelme vizesi verilmişse pasaportta gösterilen süre içinde o şahıs Türkiye'ye vizesiz girip çıkabilir.

Türkiye'ye giriş vizesi, vize tarihinden itibaren, bir defa kullanılmak üzere, iki ay için muteberdir.

Gerek giriş, gerek çıkış ve gerekse transit vizeleri için devletçe bir miktar harç alınır. Bütün ecnebler, kaide olarak bu harcı ödemelidirler. Yalnız «Ecnebi devlet tebaasından mülki ve askerî memurlara, ecnebi maruf âlimlere, muallimlere ve talebeye, gazetecilere ve Türkiye ile maddî alâkası sabit olan yoksullara mütekebbiliyet şartı ile parasız vize verilir.» (Madde: 42, son fıkra.)

Gezginler ve gezmeye çıkmış olanlar Türk liman ve şehirlerini ziyaret etmek için vizesiz olarak Türk topraklarına çıkarlar.

Türkiyeden çıkış vizesi, vize tarihinden on beş gün içinde ve bir defa kullanılır. On beş gün geçmişse vizenin yenilenmesi icabeder.

Türkiyede onbeş günden az bir süre kalan ecnebi, çıkış vizesine tâbi olmaz.

Türkiyeden üçüncü bir memlekete geçmek üzere gelecek ecnebilere konsolosluklarca transit vizesi verilir. Bu vize iki ay süre ile muteber olup ancak bir defa kullanılabilir. Transit vizesi sahipleri Türkiyede ancak on beş gün kalabilirler.

Pasaport kanununun birinci maddesinde yazılan «muteber olmayan» pasaport ve vesikalara gelince, bunların, başta sahte pasaportlar olmak üzere, formalite bakımından muntazm olmayan pasaport ve vesikalar olması lâzımgelir.

Pasaportsuz, vesikasız veya usulüne uygun ve muteber olmayan pasaport veya vesikalarla Türkiye Cumhuriyeti hudutlarına gelen ecnebler, geri çevrilir. Huduttan her nasılsa pasaportsuz olarak girebilmiş olan bir ecnebi 50 liradan 250 liraya kadar ağır para veya bir aydan altı aya kadar hapis cezası ile, veya her ikisi ile cezalandırılır.

Türkiye'ye geldiklerinde pasaport veya vesikalarını yolda kaybetmiş olduklarını iddia edenler, haklarında bir tahkikat yapılarak neticeye göre muamele yapılmak şartıyla memlekete kabul edilebilirler.

Pasaport ve vize hususunda söylediğimiz esaslar genel olarak tatbik olunan esaslardır. Hükûmetin yabancı devletlerle karşılıklı olarak kolaylıklar tesbit eden anlaşmalar yapması kabildir.

Bunun aksine olarak, egemenlikleri ve idareleri altında bulunan memleketlere Türk vatandaşlarının girmelerini kayıt ve şartlara bağlayan veya yasak eden devletlerin vatandaşları hakkında kayıt ve şartlar koymak veya Türkiye'ye girmelerini yasak etmek yetkisi Bakanlar Kuruluna verilmiştir.

Bundan başka, harp halinde veya olağanüstü haller varsa, pasaport ve vize hakkında hükümet uygun bulacağı kayıt ve şartları yabancılara tatbik edebilir.

Bir kısım ecnebler hakkında İçişleri bakanlığınca ayrıca karar verilmek lâzımdır. Türkiyeye sığınanlar ile iskân kanunları dışında Türkiyeye yurt tutmak maksadı ile gelenler için durum böyledir.

168. — Türkiyeye yukarıda anlattığımız esaslara uygun olarak gelmiş bulunan bir ecnebi Türkiyeye geldiği tarihten itibaren ilk duracağı yerde yirmi dört saat içerisinde o yerin polis veya jandarma karakoluna müracaat eder. Hüviyetini isbat eder ve bir beyanname imzalar. Transit vizesi hâmilleri beyanname yerine kontrol fişi verirler. Türkiyede onbeş günden fazla kalacak olanlar sürenin bitmesinden önce Polis'e müracaatla yeni bir beyanname verirler ve bir «ikamet tezkeresi» alırlar. Bu ikamet tezkeresi en çok iki yıl için verilebilir. Yabancıнын ailesi efradı aynı ikamet tezkeresinde gösterilir. Yalnız aile efradından, ayrı bir iş tutmakta olanların ayrı ikamet tezkeresi almaları lâzımdır.

Türkiyeye grup halinde müşterek pasaportla veya gezmek için gelenlerin iki ay süre ile ikamet tezkeresi almak mecburiyetleri yoktur. Konferans ve kongrelere gelenler için de hüküm aynıdır.

Türkiyede oturmakta olan ecnebi, ikametgâhını değiştirmek isteyecek olursa, yeni ikametgâhına gittiği andan itibaren yirmi dört saat içinde ayrılmış olduğu ve naklettiği yerlerin polis ve jandarma karakoluna durumu bildirir ve kaydını buna göre düzelttirir.

Şayet bir ecnebi yirmi dört satten fazla süren bir yolculuğa çıkacaksa ve bir ilçeden diğer ilçeye gidecekse ayrıldığı ve vardığı yerlerin polis veya jandarma karakollarına giderek keyfiyeti ikamet tezkeresine kaydettirir. Aynı şehir içerisinde ilçeden ilçeye gitmeleri bu formaliteye tâbi olmaz.

Ecneblerin kendilerine misafir olarak veya başka bir sıfatla gelmiş oldukları kimseler yirmi dört saat içerisinde en yakın polis veya jandarma karakoluna ecnebinin hüviyetini bildirmeğe mecburdurlar. Sırf ziyaret maksadiyle yapılan ve yedi günü aşmayan misafirlikler bu kaydın dışında kalırlar.

Bir ecnebi köylerde ikamet etmek istiyorsa İç işleri Bakanlığından izin alması lâzımdır.

Yabancıların memleketin her tarafına girmeğe hakları yoktur. Bazı yerler vardır ki bir ecnebinin bu yerlere girmesinde mahzurlar vardır. Kaldı ki, Bakanlar Kurulu kararı ile yabancıların belli bölgelerde yerleşmeleri ve gezmeleri yasak edilebilir.

169. — Bazı hâllerde, İç işler Bakanlığı memlekette kalmasını genel güvenliğe ve siyasi ve idari isterlere dokunan sebeplerden ötürü zararlı

saydığı ecnepleri, muayyen bir süre içinde Türkiyeden çıkmaya davet edebilir. Ecneplerin Türkiyede ikamet ve seyahatleri hakkındaki kanun 22 inci maddesi ile İç işleri Bakanlığına bu yetkiyi tanımış bulunmaktadır.

Kendilerine verilen süre içinde Türkiyeyi terketmeyenler (Sınırdışı) edilirler. Bundan maksat, yabancıların yurt dışına kovulmasıdır. Adı geçen kanunun 33 üncü maddesi hükmüne göre, Hudut ve sahil valileri «memleketin umumi emniyeti ve nizamı bakımından İç işleri Bakanlığınca sınır dışı etmeğe salâhiyetli kılınabilirler.

Sınır dışı edilenlerin pasaportları parasız vize edilir (Pasaport kanunu, madde: 42, son fıkra).

Sınırdışı muamelesi bir de Türkiyeye pasaportsuz girmiş olan ecnepler hakkında tatbik olunur. Ancak, bu gibiler hakkında pasaport kanununun 47 inci maddesi hapis veya ağır para cezası veya her ikisini birden hükmetmekte olduğu için, ilk önce, uğrayacakları cezaları çekerler ve mahkûmiyetleri sonunda derhal sınırdışı edilirler.

Türkiyeye girdikten sonra pasaportlarını kaybetmiş olan ecnepler 15 gün içinde en yakın konsolosluklarından uyrukluk belgesi (tâbiyet ilmi-haberi) veya yeni pasaport almayacak olurlarsa İç işleri Bakanlığı kararı ile sınırdışı edilirler.

170. — II — FİKİR HÜRRIYETİ.— Bu hürriyetin içersine düşünme, söz ve yayım hürriyetleri girer. Hatta, öğretim ve toplanma hürriyetlerini dahi buraya sokmak kabildir.

Düşünme hürriyeti, Anayasanın 70 inci maddesinde geçmektedir. Bu da Türklerin tabii haklarından sayılmıştır. Herkes dilediği gibi düşünmekte serbesttir. Düşünme hürriyeti ile ilgili olmak üzere felsefe inan hürriyetinden de söz açmak lâzımdır. Anayasa bu hürriyetten 75 nci maddesinde şu yolda bahseder: «Hiç bir kimse felsefe inanından, dolayı kınanamaz.»

Söz hürriyeti de yine kanunun 70 nci maddesinde yazılmıştır. Bundan başka, Anayasa 81 nci maddesinde haberleşme hürriyetini ele almaktadır: Postalara verilen kâğıtlar, mektuplar ve her türlü emanetler yetkili sorgu yargıcı veya yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz.» Bu bakımdan yargı kararına ihtiyaç bulunduğu Ceza muhakemeleri usulü kanununun 92 nci maddesinde açıkça yazılmıştır.

171. — Anayasanın 70 inci maddesi bir de yayım hürriyetinden söz açmaktadır. bu hürriyet te fikir hürriyetleri gurubuna girer. Yayım deyince çeşitli yayım araçlarıyla yapılan yayımlar göz önünde tutulmak icabeder.

Radio yayımları yapabilmek hususunda vatandaşlara bir yetki ta-

nınmamıştır. 23/6/1937 tarihli ve 3222 sayılı Telsiz Kanunu birinci maddesinde «Elektromanyetik dalgalar vasıtası ile her nevi, resim işaret ve sesleri vermeğe ve almağa yarayan bilûmum telsiz tesisatı ve işletmesi Hükûmetin inhisarı altındadır» demektedir.

Verici telsiz kurmak yasaktır. Ancak, resmî bir müesseseye bu yolda bir müsaade verilmesi mümkündür. Telsiz Kanununun 5 inci maddesine göre: «Karada umumiyetle verici telsiz tesisatı vücade getirmek için hususi şahıslara ve müesseselere ruhsat verilemez. Ancak lüzumu halinde resmî müesseselerde böyle bir tesisat vücade getirilmesine Bakanlar Kurulu kararı ile ruhsat verilir.»

Alıcı telsiz kurmak için ruhsatname almak şarttır. Bu ruhsatnameler Münakalât Bakanlığınca adına P.T.T. idarelerince verilir. Şu kadar var ki, «Bakanlar Kurulunca tesbit edilecek askerî mıntıkalarda bulunan ecnebi-lere ruhsat verilmeden evvel alâkadar askerî makamların muvafakati alınır ve bu gibi eşhasa ait tesisatın vasıfları Genel Kurmay Başkanlığına ve İç işleri Bakanlığına bildirilir.»

Bir Radyo makinesi alan kimse, P.T.T. idaresine bir ay içersinde bir yazı ile başvurur.

Yabancı devlet mümessillikleri Dış İşler Bakanlığınca vasıtası ile ruhsatname alırlar. Konsolosluklar ise, İl'e başvururlar.

Ruhsatname, alıcı cihaz ile birlikte ve P. T. T. İdaresi haberdar edilerek devredilebilir. Radyonun bir yerden başka yere götürülmesi halinde bir ay içinde P.T.T. İdaresine yazı ile haber verilmek lâzımdır. Yalnız, bir ayı geçmeyen seyyahatler için müracaat yapılmaz.

Türk Deniz ve Hava Gemilerinde telsiz cihazları kurmak için Münakalât Bakanlığınca ruhsatname alınır.

Radyo sahiplerinden her yıl için bir miktar ücret alınır. Bu ücretlerin miktarı cihazın mahiyetine ve kurulmuş bulunduğu bölgeye ve sahiplerine göre değişir. Bu hususta 20/7/1937 tarihli ve 2/7138 sayılı kararname ile çıkarılan telsiz ücret tarifesi tatbik olunur.

172. — Sinema filimleri ile yapılacak yayımlar da bir çok kayıtlamalar altına sokulmuştur.

Memleket içinde yapılacak filimlerin çekilmesi için 14/7/1943 tarihli ve 2559 sayılı Polis vazife ve salâhiyet kanununun 6 inci maddesi gereğince Polisten izin almak lâzımdır. Yapılacak filimin Senaryosu da Polisece tetkik olunur.

19 Temmuz 1939 tarihli kararnameye göre yürümeğe başlayan «Filimlerin ve filim sanaryolarının kontroluna dair nizamnamenin 18 inci maddesine göre, «Her ne suretle olursa olsun Türkiye dahilinde sinema filimi çekmek isteyen, yerli ve ecnebi müessese veya şahısların mahallin en

büyük mülkiye amirine bir dilekçe ile başvurmaları lâzımdır. Bu dilekçede:

- a — Filimin ne maksatla çekilmek istendiği,
- b — Filimin nerede ve ne zaman çekilmek istenildiği,
- c — Filimin konusunun nelerden ibaret olduğu,
- d — Filimin çekilmesi kimlerin mesuliyeti altındaki heyet veya şahıs tarafından sevk ve idare edileceği ve bu mesul şahısların hüviyet, meslek ve kanunî ikametgâhları ve kendileri memlekette ikametgâh sahibi değilse kendisini kimin tanıdığı, gösterilecek ve filimin senaryolarından altışar nüsha ilâştirilecektir.»

Filim çekilmesi hususunda verilecek izinlerde aktüalite filimleri ile senaryolu filimler arasında bir ayırma gözetilmiştir: Nizamnamenin 29 uncu maddesinden anlaşıldığı üzere, aktüalite filimleri için Polisçe yapılacak soruşturma üzerine Valiler tarafından izin verilecektir.

Diğer filimlerin çekilmesine izin vermek İç işler Bakanlığına aittir. Ancak, müracaat sahibi, Valilik kanalı ile harekete geçer. Evrak Bakanlığa gönderilir. Burada Bakanlık erkânından birinin reisliği altında Bakan'ın seçimi ile Güvenlik ve Basın ve Yayın Umum Müdürlüklerinden ikiser. ve Genel Kurmay Başkanlığı ile Eğitim Bakanlığından gönderilecek birer üyeden kurulmuş bir komisyon vardır. Komisyon çalışmalarında Bakan, komisyon Üyeleri ve Polis ilgililerinden başka kimselerin bulunması yasaktır.

Komisyon yapacağı incelemeler sonunda senaryonun olduğu gibi veya değiştirilerek filme çekilmesine, yahutta müracaatın reddine karar verilebilir.

Çekilmesine izin verilen filimler için vali bir izin vesikası verir. İzin vesikaları Polis'in her isteyişinde gösterilmek lâzımdır. Bu vesikada ne gibi noktaların yazılı bulunması gerektiği Tüzük'ün 24 üncü maddesinde gösterilmiştir.

Filimin çekilmesi bitince vesika Valiliğe geri verilir.

Türkiyede yerli ve yabancı bir filim göstermek isteyenler de yine Polisten izin almak mecburiyetindedirler.

Filimlerin ve filim senaryolarının kontroluna dair nizamnamenin 2 inci maddesine göre: Filimlerin kontrolu İstanbul Valiliğince İstanbul'da daimî olarak seçilecek hususi bir salon veya muayyen bir sinemada bir komisyon tarafından yapılır.

Bu komisyonda Valinin vekil göstereceği bir Başkan, Güvenlik ve Basın ve Yayın Umum Müdürlüklerinden seçilecek iki ve Eğitim Bakanlığından seçilecek bir zat bulunur. İstanbul Güvenlik Müdürü Komisyonun tabii üyesidir. Kontral edilen filim, askerliği ilgilenekte ise Genel Kurma-

yrı bir mümessili Komisyona girer. Bunun gibi, Ekonomi, Toprak ve Sağlık Bakanlıklarını ilgilleyen filimlerin kontroluna da bu Bakanlıklardan birer mümessil davet edilir.

Bir filim kontrol edilmesini isteyen kimse; İstanbul Valisine bir dilekçe verir. Dilekçeye bir de beyanname eklenir. Beyannamede filime ait bir çok noktaların belirtilmesi lâzımdır.

Bazı filimlerin gösterilmesine müsaade verilmez: Yabancı devletlerin propagandalarını yapan, bir ırkı veya milleti alçayan, dost Devlet ve Milletlerin hislerini kıran, din propogandası yapan, Milli rejime aykırı bir siyasi, iktisadi ve toplumsal ideoloji propogandası yapan, edep törelerine ve ahlâka ve milli duygularımıza aykırı bulunan, askerlik şeref ve haysiyetini kıran ve askerlik aleyhinde propoganda yapan, memleketin güvenliği bakımından zararlı olan, cürüm işlemeğe kışkırtan, Türkiye aleyhinde propoganda olacak sahneler taşıyan filimler için durum böyledir.

Komisyonce muayene olunan filimlerin bazı parçalarının veya isminin değiştirildikten sonra gösterilmesinde engel olmadığına kanaat hasıl olursa o kısımlar sahibinin rızası ile kestirilir veya değiştirilir (nizamname, madde 12).

İzin verilen filimlerin baş tarafına izin vesikası geçirilir.

Türkçe sözlü olmayan filimlerde mutlaka türkçe izahlar bulunması şarttır. Bu izahlar sade, düzgün ve temiz bir dil ile ve güzel bir yazı ile yazılmalıdır.

İstanbuldaki kontrol komisyonunun kararına karşı İç İşler Bakanlığına itirazda bulunulabilir. Bu takdirde Bakanlık komisyonu o filmi yeniden inceler.

Öğretici ve teknik filimler hakkındaki 18 Şubat 1937 tarihli ve 3122 sayılı Kanuna göre, sinemalarda asıl filim ile birlikte teknik veya öğretici bir filimin de gösterilmesi mecburidir.

173. — Basın yolu ile fikir yayımlarına gelince, Jefferson'a göre, «Hür bir Basın bütün vatandaşlar için tek güvendir. Kamu, düşüncesini serbestce anlatabiliyorsa onun kuvvetine karşı koymağa imkân yoktur.»

Anayasamızın 77 inci maddesi: «Basın, Kanun çerçevesinde serbesttir ve yayımından önce denetlenemez, yoklanamaz.» demektedir. Bu mevzuda 1326 tarihli hakkı telif Kanunu hükümleri ve Borçlar Kanunumuzun 372 den 385 e kadar devam eden neşir mukavelesi hakkındaki hükümleri daima göz önünde tutulmak muvafık olur.

Bu komudaki kayıtlamalar 8/8/1931 tarihli ve 1881 sayılı Matbuat Kanununda yer almıştır. Bu Kanunun birinci maddesinde «Matbuat Hürriyeti» nin Kanunda yazılı hükümlere bağlanmış olduğu yazılıdır.

Matbaa açmak isteyenler Matbaanın bulunacağı yerin en büyük mülkiye memuruna bir beyanname verirler. Beyannamede matbaanın hangi dillerde ve hangi basım sistemine göre çalışacağı bildirilir. Matbaa, sahibini değiştirdiği takdirde beyannamenin yeniden verilmesi lâzımdır. Beyanname vermeyenler Ceza Kanununun 533 üncü maddesine göre bir aya kadar hafif hapis veya otuz liradan doksan liraya kadar hafif para cezasına, yahutta her iki cezaya birden çarptırılırlar.

Matbaacılar bastıkları her türlü yayınlarından ikişer tanesini günü gününe bulunduğu yerin en büyük mülkiye memuruna ve Cumhuriyet Savcılığına verirler. Bu yayınlardan edebe aykırı çirkin resimler taşıyanlar savcılık tarafından toplattırılabilir.

Matbaacılar bastıkları şeylerden beşer nüshasını da Maarif Bakanlığı emrine vermeğe mecbur tutulmuşlardır (Basma yazı ve resimleri derleme kanunu 2/7/1934 sayı 2527). Bu eserler aşağıdaki yerlere verilir: Millî Kütüphaneye, Ankara, İstanbul ve İzmir umumî kütüphanelerine ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesine.

4475 sayılı ve 22/7/1943 tarihli ve Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü teşkilât, vazife ve memurları hakkındaki kanunun 42 inci maddesine göre de, bunlardan ikişer nüshasının da Basın ve Yayın Umum Müdürlüğüne verilmesi icabetmektedir.

Gazete ve Mecmua çıkarmak isteyenlerin de yayın yerinin en büyük Mülkiye âmirine bir beyanname vermeleri lâzımdır. Bu beyannamede gazetenin, sahibinin, var ise başyazarının, umumî müdürünün isimleri bildirilir. Nerede ve ne vakitler basılacağı, siyasi olup olmadığı, hangi dillerde çıkacağı yazılır.

Siyasi gazete ve mecmua çıkarmak isteyenlerin, ayrıca bir miktar kefaleti havi teminat mektubu vermeleri de lâzımdır.

Gazete ve mecmua sahiplerinin Türk olmaları, yirmi bir yaşını bitirmiş olmaları, yüksek okul veya lise mezunu olmaları, ecnebi devlet hizmetinde bulunmamaları, kısıtlı olmamaları, devlet memuru ve asker ve ordu mensubu olmamaları, bir kısım cezalarla mahkûm olmamış bulunmaları ve iyi şöhret sahibi olmaları şarttır.

Yabancıların gazete çıkarabilmeleri için mahallî hükûmetlerin ayrıca müsaade vermiş olması ve genel yayını bir Türk vatandaşının idare etmesi icabeder.

Gazete ve Dergi başmuharrirlerinin ve genel yayın müdürlerinin ayrıca yüksek okul mezunu olmaları da lâzımdır.

Beyanname bunun kaydına mahsus bir deftere geçirilir ve beyanname sahibi hakkında tahkikat yaptırılır. Neticeye göre bir ruhsatname verilir.

Gazetenin sahibi ile genel yayın müdürünün, basıldığı yerin, günün ve matbaanın her nüshada gösterilmesi gerektir.

Her nüshadan ikişer tanesi günü gününe en büyük mülkiye memuru ile Cumhuriyet Savcısına verilir.

Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı Bakanlar Kurulu kararı ile gazete veya dergiler geçici olarak tatil olunabilirler. Bu gazetenin sorumluları tatil süresince başka gazete çıkaramazlar (Matbuat kanunu, madde 50).

Gazete ve mecmua satmak isteyenler polise baş vururlar ve bir ilmi-haber alırlar.

Gazetelerde ne gibi şeylerin yayımlanmasının yasak olduğu, Matbuat Kanununun 35 inci maddesinde gösterilmiştir (3812 sayılı kanunla değişen şekli): İddianamenin duruşmada okunmazdan önce neşri, söğme ve hakaret dâvaları zabıtları, tıbbi adli raporlarından umumî adâp ve ahlâka dokunanlar, gizli görülen dâvalara ait zabıtlar; bundan başka, Adliye soruşturmasına ait havadisler, ve sanıklar ile kurbanlarının resimlerinin basılması yasak edilebilir.

Devlet emniyeti hakkındaki tedbirlere dair yazıların basılması yasaktır. Mahkeme müzakereleri neşredilmez. Boşanma dâvalarına ait havadislerin basılabilmesi için evvelâ, dâvanın alenen görülmüş olması icabeder. Bundan maada, ancak tarafların ve şahitlerin kimler olduğu, hukukî meselenin ne olduğu, şahitlerin ifadeleri hulâsası ve kararın hüküm fıkrası basılabilir.

Her çeşit intihar vakalarını, okullarda, Fakültelerde, Enstitülerde disiplini bozacak mahiyetteki hâdiseleri yazmak için en büyük Mülkiye memurundan mezuniyet almak icabeder.

İntihar edenlerin veya buna teşebbüs edenlerin vakaya ait resimleri basılamaz.

Padişahlık ve hilâfetçilik, komünistlik ve anarşistlik yolunda yayınlar yasaktır. Bunun gibi, Matbuat Kanununun 41 inci maddesine göre, aile mevcudiyetini ve aile kurmak esasını sarsacak ve kadınlığın ana olmak hususundaki fikrî temayülünü zayıflatacak mahiyette her türlü neşriyatta bulunanlar bir aydan bir seneye kadar hapsolunurlar.

1940 sonundan beri günlük gazetelerin sayfaları 79 numaralı Koordinasyon kararı ile tahdit edilmiş bulunmaktadır.

174. — III. - ÖĞRETİM HÜRRIYETİ. Vatandaşlar için hürriyetin ve saadetin sağlanabilmesi ancak bilginin halk arasında geniş ölçüde yayılmasıyla mümkün olabilir. Danton'un dediği gibi, bir Memlekette ekmekten sonra en lüzumlu madde bilgidir.

Aile içerisinde öğretim esasen serbesttir. Anayasanın 80 inci maddesine göre, Hükümetin gözetimi ve denetlemesi altında ve kanun çerçevesinde

sinde her türlü öğretim serbesttir. Bundan başka, 87 nci madde de kadın, erkek bütün Türkler ilk öğretimden geçmek ödevindedirler, yolunda bir hüküm koymaktadır. Bu halin bir ödev olarak ortaya konması Cumhuriyetin okur yazar vatandaşların bigilerine dayanmakta oluşundandır.

Öğretim organizasyonunda devletçe kurulan okullar birinci planda gelirler. Bir kimsenin kendi idare edeceği bir Okul açabilmesi için 789 sayılı kanunun 4 ncü maddesine göre Maarif Bakanlığında önceden müsaade alması lâzımdır. Bundan başka, ilk öğretim çağındaki kimseler ancak Türk Okullarına gidebilirler. Filhakika, 29 Mart 1931 tarihli ve 1738 sayılı Tedrisatı iptidaiye kanununa müzeyyel kanun, birinci maddesinde şöyle der: «Türkiyede İlk tahsillerini yapmak üzere mektebe gidecek Türk Vatandaşı çocuklar bundan böyle, bu tahsilleri için ancak Türk Mekteplerine girebilirler.»

Türk Okullarında 3 teşrinî sani 1928 tarihli ve 1353 sayılı kanuna göre Türk harfleri ile öğretim yapılır.

İlk öğretim meselesi herşeyden önce aile ile okul arasındaki bağlantının akla uygun şekilde sağlanmış olmasına bağlıdır. Aile, Okul öğretim sistemine uygun şekilde terbiye esasları gütmelidir.

175. — IV. — TOPLANMA HÜRRIYETİ.— Bu hürriyet aslında toplantı, dernek, ve ortaklık hürriyetleri diye ayrılabilir.

Toplantı, bir çok Vatandaşların geçici olarak bir yerde bulunmalarıdır. Özel toplantılar serbesttir. Fransız Danıştayının 1933 tarihli ve René Benjamin kararı adlı bir kararına göre özel toplantıdan bahsedilebilmek için isim üzerine davet yapılmış olmak lâzımdır.

Açık toplantılara gelince, bunlar bir kutlama, bayram, tören veya bir nutuk dinlemek yahutta bir meselenin görüşülmesi maksadiyle yapılan geçici toplantılardır. Dersler ve seyir yerlerindeki topluluklar bunların dışında kalır.

Genel toplantılar için iki durumu birbirinden ayırdetmek lâzımdır:

1 — Genel yollar üzerinde yapılan toplantılar, 2 — sair genel toplantılar.

176. — Bunlardan birinciler yasak edilmiştir. Gerçekten, 3 mart 1328 tarihli Tecemmuat hakkında kanun hükümlerince: «tariki âm üzerinde müsellağ olarak tecemmü etmek memnudur. Huzur ve istirahatı âmmeyi ihlâl edecek surette gayri müsellağ olarak tecemmü etmek kezalik memnudur.» (Madde 2). Bu kanunun birinci maddesine göre, «tariki âm üzerinde nâsın velvele ile toplanmasına veya bu hal ile dolaşmasına tecemmü» denir.

Bu çeşit toplantılar yapılacak olursa Hükümet memurları toplantı

yerine gelirler ve boru veya trampet çaldırarak ihtarda bulunurlar. Toplananlar dağılmazlarsa ikinci bir boru ve trampet çaldırmak ve ihtarda bulunmak lâzımdır. Yine dağılmazlarsa kuvvet ve zor kullanılır. Silâhsız yapılan toplantılarda Hükûmet memuru nasihatta bulunur. Ve ihtarı üç defa yaptıktan sonra zor kullanabilir.

Bunun da şartı Hükûmet memurunun belli bir formülü kullanmasıdır. Memur: «Kanuna itaat ediniz. Cebir istimal edeceğim. Kanuna muti olanlar çekilip gitsinler » diyecektir.

Genel yollar dışında yapılacak toplantılara gelince, bu konuda 27 Mayıs 1325 tarihli içtimaatı umumiye kanununu uygulamak gerektir. Bu kanun her Türkün silâhsız olmak üzere genel toplantılar yapmakta hür olduğunu ve önceden bir ruhsat almaya hacet bulunmadığını yazmaktadır. Şukadar ki kanunun ikinci maddesine göre, toplantılardan evvel bunların yerini, gününü ve saatini gösteren bir beyannamenin en az iki kişi tarafından imzalanarak Hükûmete verilmesi şarttır. Beyanname toplantıdan en az 48 saat önce verilecektir. Burada toplantının sebebi de gösterilir. Geceleri toplantı yapılamaz. Toplantıyı üç kişilik bir heyet idare eder. Burada bir Hükûmet memuru bulunur. Bu memurun icabında toplantıyı dağıtmaya hakkı vardır. 3 mart 1328 tarihinde bu kanuna eklenen bir hükme göre, bu gibi toplantılar huzur ve sükûnu bozacak iseler Hükûmetin onları yasak etmeğe yetkisi vardır.

177. — Derneklere gelince, Anayasamız bu hususta 70 inci maddesinde bir hüküm koymakta olduğu gibi, 79 ncu maddesinde de «..... Derneklerin serbestlik sınırı kanunlarla çizilir.» demiştir. Bu hükümlerden başka, Türk kanunu medenisi 53 üncüden 72 neye kadar olan maddelerinde derneklere dair hükümler koymakta olduğu gibi, Cemiyetler kanunu da bilhassa bu konu hakkında esaslar koymaktadır.

1293 Kanunu Esasisi Derneklere dokunur herhangi bir hüküm koymuş değildi. Mesrutiyetten sonra Kanunu Esaside yapılan değişiklikler ve bu kanuna eklenen yeni hükümler arasında kabul olunan yüzyirminci maddede, Osmanlılar için (Hakkı İçtima) dan bahsetmekte idi. Yalnız gizli dernekler kurulması yasak ediliyor ve bir de «Devleti Osmaniyenin tamamıyeti mülkiyesini ihlâl ve şekli meşrutiyet ve hükûmeti tağyir ve Kanunu Esasi ahkâmı hilâfında hareket ve anasırı osmaniyeyi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hâdim ve adabı umumîyeye mugayir cemiyetler» kurulamayacağı yazılıyordu.

Bu arada, 1325 Cemiyetler Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre, Dernek kurmak serbesttir. Önceden herhangi bir izin ve ruhsat almak icap etmez. Dernek kurulduktan sonra idareye keyfiyet bildirilir.

1325 tarihli Cemiyetler Kanunu hükümleri Türk Kanunu Medenisi

indeki cemiyetlere dokunur hükümler tarafından bozulmadıkları ölçüde 14/7/1938 tarihli ve 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu çıkıncaya kadar yürürlükte kalmıştır.

178. — Cemiyetler Kanunu, «Kazanç paylaşmaktan başka bir maksatla ikiden ziyade şahısın bilgilerini ve faaliyetlerini devamlı bir şekilde birleştirmek sureti ile vücuda gelen cemiyetler» e tatbik olunur.

Derneklere üye olabilmek için ergin olmak lâzımdır. Şayet dernek, siyasi bir dernek ise, üyelerinde seçim yeterliği, yani yirmi iki yaşını bitirmiş olmak şartı aranır.

Dernek ilk olarak tüzüğünü yapar. Bu tüzükte derneğin adı ve merkezi, konusu ve gayesi, kurucuların hüviyetleri, derneğe girme ve dernekten ayrılma şartları, şubelerin kuruluşu, genel kurulun kuruluşu ve görev ve yetkileri, idare kurulunun seçimi ve yetkisi, üyelerin ödeyecekleri para miktarı (yılda 120 lirayı geçemez), hesapların denetlenmesi, tüzüğün değişme yolu, ortadan kaldırma halinde tasfiye meseleleri hakkında hükümler bulunacaktır.

Tüzüğünü hazırlayan dernek bunun iki nüshasını en büyük mülkiye âmirine bir beyanname ile birlikte verir. Birden ziyade İlde çalışacak derneklerle siyasi dernekler tüzüklerini ve beyannamelerini İç İşler Bakanlığına gönderirler.

İdare makamı derneği tescil ettiğine dair bir vesika verecek olur. Her dernek faaliyete geçebilecektir.

Beyanname ve tescil formalitelerinden başka dernek tüzüğünün ilân edilmesi de lâzımdır.

Türk vatandaşlarının memleket dışında kuracakları derneklerin tüzüklerinden iki nüshasının en yakın Konsolosluga verilmesi mecburidir.

Bir kısım derneklerin kurulması yasak edilmiştir.

Devletin toprak bütünlüğünü bozmağa çalışan, Anayasada yazılı devlet rejimine aykırı gayeli, güvenliğe ve edep törelerine ve ahlâka ve kanunlara aykırı gayeli, siyasi ve milli birliği bozan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, yerlilik, yabancılik ve bölgecilik gözeten, aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına dayanan ve gizil gaye güden dernekler kurulamazlar.

Bundan başka, Cemiyetler Kanununun 10 uncu maddesinde yazıldığına göre, «arsulusal maksatlarla cemiyet kurulamaz.»

Devlet, özel idareler ve Belediyelerle Devlete bağlı kurumlardan hizmet karşılığı aylık veya ücret alanların buldukları işin sıfat ve mahiyeti ile ilgili dernek kurmaları yasak edilmiştir.

Türklerin kurulması yasak edilen dernekleri Türkiye dışında kurmaları ve bu cins kurullara girmeleri de yasaktır.

Bundan başka, dernekler için uğraşacakları konular bakımından kayıtlamalar vardır. Bir Dernek ancak bir tek konu ile uğraşabilir. Siyasi dernekler bu hükmün dışındadırlar. Dernekler, askerliğe hazırlayıcı talim ve terbiye işleri ile uğraşamazlar. Öğrenci dernekleri siyasetle meşgul olamazlar ve buldukları müessesese idaresine karşı bir harekette bulunamazlar.

Memurin Kanununun 9 uncu maddesi gereğince memurlar siyasi derneklere giremezler.

Hükûmet isterse derneğin genel toplantılarında bir Hükûmet Komiseri bulundurur.

Dernekler binaları içinde silâh bulunduramazlar. Avcılık ve spor dernekleri bundan müstesnadır.

Cemiyetler Kanununun 37 inci maddesine, Danıştay tarafından karar verilmek ve Bakanlar Kurulu kararı ile tasdik olunmak şartı ile bir dernek (Umumî menfaatlere hâdim cemiyetlerden) sayılabilir.

Umumî menfaatlere hâdim cemiyetler diğer derneklere nazaran bazı imtiyazlara sahiptirler. Meselâ, Cemiyetler nizamnamesi hükümlerince umumî yerlerde ve taşıtlarda kutular dolaştırarak iane toplamak müsaadesi yalnız bu cemiyetlere verilebilir.

Bir dernek umumî menfaatlere hâdim cemiyet haline gelebilmek için ilk önce Genel Kurul bu yolda bir karar vermelidir. Bu karar üzerine İç İşler Bakanlığına müracaat olunur. Bakanlık tetkik ettikten sonra ya reddeder, yahutta muvafık görür. Muvafık gördüğü takdirde, dosya Danıştay'a gönderilir. Danıştay Genel Kurulu, dilekçe sahibi derneğin umumî menfaatlere hâdim cemiyetler arasına alınıp alınmamasına karar verir. Bundan sonra mesele Bakanlar Kurulunda görüşülür ve tasdik edilir.

Toplanma hürriyeti ile ilgili olmak üzere bir de şunu söylemek gerktir:

15/6/1936 tarihli ve 3008 sayılı İş Kanununun 72 inci maddesine göre «Grev ... yasaktır». Grev, işçilerin birleşerek ve anlaşarak birdenbire ve hep beraber işi bırakmaları demektir. Bu anlaşmayı yapmalarına izin verilmemiştir.

179. — Ortaklıklara gelince, toplantının ekonomik gayelerle kurulan şekline ortaklık demektedir. Bunlar hakkında genel olarak Türk Kanunu Medenisinin 45 den 52 ye kadar olan maddeleri tatbik edileceği gibi nevi ve çeşitlerine göre de, adi Şirketler için, Borçlar Kanununun 520 ilâ 541 inci maddeleri; Ticaret Şirketleri için de, Ticaret Kanununun 120 ilâ 526 ncı maddeleri hükümleri yürüyecektir.

Şu kadar var ki, bu husustaki hürriyet Millî Korunma Kanununun 24 üncü maddesinin II numaralı bendi ile temamiyle kıymetsiz bir hale gelmektedir. Zira bu hükme göre: «Hükümet, ticaretle iştigal etmek üzere kurulacak her türlü şirketlerin ve kooperatiflerin teşekkül ve tescil muamelelerini ve kurulmuş olanların da her nevi faaliyetlerini teftiş, müraakabe, takyit, tahdit veya menedebilir.»

Bu hükmün olağanüstü zamanların sona ermesi ile birlikte kaldırılacağını temenni etmek muvafık olur.

180. — V — VİCDAN VE DİN HÜRRIYETİ.— Bu hürriyetten maksat herkesin dilediği inancıya bağlı olması ve istediği dine veya din-sizliğe bağlanabilmesidir. Anayasa zaten ikinci maddesinde koymuş olduğu lâyiklik esası ile bu neticeyi sağlamış bulunmaktadır. Hatta Anayasanın 16 ncı ve 38 nci maddelerindeki andiçme formülleri hiç bir dini esas tutmamıştır. Anayasa 70 inci maddesinde vicdan hürriyetinden, 75 inci maddesinde de din ve mezhep hürriyetinden söz açtıktan sonra, bu maddenin ikinci cümlesinde de şöyle der: «Güvenliğe ve edeb törelerine ve kanunlar hükümlerine aykırı bulunmamak üzere her türlü din törenleri serbesttir.»

Türk Kanunu medenisininin 266 ncı maddesine göre, Ergin, dinini seçmekte hürdür.

Bu esaslara dayanılmak suretiyle 13 kânun evvel 1341 tarihli ve 677 numaralı kanunla tekkeleler kaldırılmış ve Ookullarda din terbiyesi çoktandır verilmez olmuştur.

Vicdan ve din hürriyeti gereğince bir kimse konutunun dam saçağı altına veya dükkân ve yahutta mağazasının içerisine meselâ bir «Maşallah» levhası asabilir. Bu hürriyete dayanmak suretiyle Vatandaşlar ibadet yerlerinde toplanabilirler, ve bir kimse evinde mevlût veyahut mukabele okutmakta serbesttir. Yeter ki, Anayasanın 75 inci maddesinin ikinci cümlesinin koyduğu sınırı aşmasın.

181. — VI — ÇALIŞMA HÜRRIYETİ.— Çalışma insanlar için hem bir etmek ve hem de bir kafa işidir. İnsanlığın ilerlemesi ancak çalışma sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu bakımdan, çalışma hürriyetine insanın hayat hakkının en tabii neticesi gibi bakmak kabildir. Bu hürriyetten Anayasamız 70 inci maddesinde söz açıyor. Memleketimizde vakiyle belli bir meslekte ve san'atta çalışabilmek tekel usulüne bağlı idi. Herkes dilediği mesleği icra hakkına sahip bulunmuyordu. Gedik adı verilen bu tekel usulü 1277 tarihine kadar devam etmiştir. Çalışma hürriyetinin esir ticaretinin yasağına dair kanundan sonra kurulduğu kabul edilebilir.

Bugün çalışma hürriyeti bakımından bir taraftan Borçlar Kanununun hizmet akdine dokunan hükümlerinde, diğer yandan, 3008 sayılı İş kanununda yazılı esaslarda bir takım prensipler aramak mümkündür. İş kanunumuz çalışmayı haftada 48 saat esasına bağlamıştır. Bu kanundan sonra çıkan 3780 sayılı Milli Korunma kanunu iş mükellefiyeti esasını koymuştur. Gerçi, bu esas bir istisna şeklinde Anayasamızın 74 üncü maddesinin son fıkrasında da yer almıştır. Fakat, Milli korunma kanununa dayanılmak suretiyle bir çok Koordinasyon heyeti kararları çıkarıldığı görülmüştür. Hafta tatili kanunu gereğince pek az ayrıltılar dışında bütün iş yerlerinin hafta sonu tatilleri yapmaları gerekmektedir. Ayrıca ulusal bayramlar ve genel tatil günleri hakkındaki kanun da çalışma hürriyetinin ne gibi esaslara bağlı olacağını söylemiş bulunmaktadır.

Belli bir takım işlerin görülebilmesi için özel kanunlarda kısıntılar ve kayıtlamalar yapıldığı görülür. 16 haziran 1932 tarihli ve 2007 sayılı Türkiye'de Türk Vatandaşlarına tahsis edilen san'at ve hizmetler hakkında kanunun hükümlerine göre, ayak satıcılığı, küçük san'atlar, sim-sarılık, tekel eşyası satıcılığı, yapı, demir ve tahta sanayii işçiliği su, aydınlanma, ısınma, taşıt, yükleme, boşaltma şöförlük, bekeçilik, kapıcılık, genel yerlerde hizmetçilik, işçilik, baytarlık, kimyagerlik gibi işler ancak Türkler tarafından görülebilir.

Yabancı devletler elçiliklerinde ve konsolozluklarında hizmet gören yabancılardan kapıcılık ve şöförlük gibi vazifeler yapanlar bu hükümlerin dışındadırlar.

Şayet Türk Vatandaşlarına ayrılan bir işte bir yabancı çalışacak olursa en büyük mülkiye memurunun emrile işinden çıkarılır ve ağır para cezasına mahkûm edilir.

Hâkimler kanununa göre yargıçlar, Tababet ve şubabatının icrası hakkında kanununa göre hekimler, ebeler, noter kanununa göre noterler, avukatlık kanununa göre avukatlar belli şartları doldurmadıkça memleketimizde iş göremezler.

182. — VII. — MÜLK HÜRRIYETİ.— Anayasamız 70 inci maddesinde mülk edinme, malını ve hakkını kullanma hürriyetlerinden söz ettiği gibi, 71 nci maddesinde mal dokunulmazlığına ve 79 uncu maddesinde mülk edinme ve hak ve mal kullanmasının serbestlik sınırının ancak kanunlarla çizilebileceğine temas etmektedir.

Bu hükümlerin koymakta olduğu esaslara göre gerek Anayasanın kendisi, ve gerekse sair kanunlar mülk hürriyetine bir çok kısıntılar koymuşlardır. Anayasanın koymakta olduğu esasları Lozan antlaşmasına bağlı İkamet ve selâhiyeti adliye mukavelenamesi'nin hükümleriyle ta-

mamlamak icabeder. Bu mukavelenamenin üçüncü maddesine göre, «âkit devletler tebaası Türkiyede memleket kanunlarına uygun olarak, her türlü menkul ve gayri menkul mal iktisap, temeliük ve ferağına haklı olacaktır. Köy kanununun 87 inci maddesine göre ise, yabancılar köylerde göçmez mallara sahip olamazlar.

Mülk hürriyetinin kısıntıya uğramasını, özel hukuk kayıtlamaları, ve kamu hukuku kayıtlamaları olmak üzere ikiye ayırmak gerektir. Özel hukuk kayıtlamaları Türk kanunu medenisinin koyduğu hükümlerden çıkmaktadır. Bunun için bu kanunun 667,668,678,680,671,674,673,666,661, inci maddelerinde hükümler vardır.

Kamu hukuku kayıtlamalarına gelince, bu konuda başlıca Askerî memnu mıntakalar kanunu, İskân kanunu (26 inci madde), Milli koruma kanunu (11,30,33,37,40 inci maddeler), Belediye yapı ve yollar kanunu, kaplıca yerleri hakkındaki 927 numaralı kanun hükümleri, ve en mühim olarak, kamulaştırmaya dair hükümler sayılmak gerektir.

Anayasanın 73 üncü maddesi Zoralamını yasak etmektedir. Bundan başka, aynı kanunun 74 üncü maddesi kamulaştırma hakkında esaslar koyar. Bu hükümlere göre, kamu faydasına gerekli olduğu anlaşılmadıkça ve değeri peşin ödenmedikçe kimsenin mülkü elinden alınamaz... Kamulaştırma hakkına devlet sahip olduğu gibi, aynı hak özel kanunlarla Belediyelere, Vakıflara, Devlet demir yollarına ve hattâ Toprak mahsulleri ofisi gibi bir takım kurullara bile tanınmış bulunmaktadır. Genel olarak kamulaştırmalar için uygulanacak hükümler 24 teşrini sani 1295 tarihli Menafii umumiye için istimplâk kararnamesinde yer almış bulunmaktadır. Yabancılarla ait mallar hakkında İkamet ve selâhiyet mukavelenamesinin altıncı maddesinin ikinci fıkrası yürür. Bu fıkraya göre, «âkit devletler tebasının malları istimplâk olunabilmek ve hatta mallarından istifadeden muvakkat olarak mahrum kılınabilmek için, ancak kanunen ârâme menfaatinden sayılmış olan bir sebep ve peşin olarak ödenecek âdilane bir tazminat lâzımdır. Hiç bir istimplâk, önceden ilân vuku bulmaksızın icra edilmeyecektir.»

2884 sayılı kanunun 31 inci maddesine göre, Tunceli Vali ve Komutanı lüzum görürse ilin bir yerinde oturmakta olanları başka bir yere gönderebilir, veya il içinde oturmalarını yasak edebilir.

Kamulaştırma kanunları içerisinde en çok uygulanmakta olan Belediye istimplâk kanunu olduğu için, burada bu kanundan söz açmak yerinde olacaktır.

183. — 14 Temmuz 1939 tarihli ve 3710 sayılı kanuna göre, «Beldenin ve belde sakinlerinin medeni, sıhhi, ve bedii ihtiyaçlarını tanzim ve tesviyesi ve tehlikeden korunması için tesisat yapmak maksadı ile bina-

lı ve binasız gayrimenkulleri, bu kanunda yazılı usuller dairesinde değer bahası peşin verilmek şartıyla istimlak'a Belediyeler salâhiyetlidir.» (madde: 1).

Belediye yalnız bu ihtiyaçları karşılamaya yetecek yerleri değil, bunun fazlasını dahi kamulaştırabilir. Kanunun 2 inci maddesi: «Bir yolun veya meydanın genişletilmesine veya yeniden açılmasına karar verildiğinde yolun veya meydanın genişliğinden fazla olarak taraflarından yirmişer metroya kadar binalı veya binasız yerleri istimlake belediyeler salâhiyetli» olacaklardır, demektedir.

Belediye, bu yolda kamulaştırmalar yapabilmek için ilk önce, kamulaştırma karşılığı vatandaşa ödenmesi gerekli parayı hazırlayacaktır. Bu kamulaştırma sonunda yapılacak imar işleri için lâzım olan para da ayrılacaktır. Hatta 3710 sayılı kanun bu çeşit işlerden bir kısmı tamamlanmadan yenisine başlanmak üzere yeni kamulaştırmalar yapılamayacağını yazmaktadır (madde: 4).

184. — Belediyelere yapılacak kamulaştırmalarda usul şudur: ilk önce kamulaştırılacak yerin bir haritası yapılır. Bu harita belediye encümenine verilir. Encümen kamulaştırmayı uygun bulursa gerekçeli bir rapor hazırlar ve en büyük memura gönderir. En büyük memur, kamulaştırmanın kamu eyliğine uygun olup olmadığını takdir eder ve verececeği kararı onbeş gün içerisinde belediyeye bildirir. Bu karar kesindir ve ona karşı Danıştayda bozma istenemez. Yalnız, eğer mülkiye âmiri kamulaştırmanın kamu eyliğine uygun düşmediğine karar vermişse bu karara karşı belediye encümeninde verilecek bir karar üzerine itirazda bulunulabileceği kabul edilmiştir. İtiraz, ilçe merkezi olmayan kasabalar belediyeleri tarafından kaza kaymakamına, ilçe belediyeleri tarafından Valiye, il belediyesince de İç işler Bakanlığına yapılır. Buralardan verilecek kararlar kesindir.

İtiraz konusunda bu yetkinin yalnız kamulaştırma isteyen tarafa tanınmış olup, vatandaşa bağışlanmamış olması doğru değildir. Aynı hakkın ona da tanınması gerekirdi. Bundan başka, kamu eyliği hakkındaki karara karşı Danıştaya baş vurulmaması hürriyetler bakımından bir güvensizlik doğurur. Çünkü, vatandaş için büyük inanca ancak bir mahkeme kararıdır.

Kamu eyliği kararından sonra, kamulaştırılacak mülkün değeri biçilir. Bunun için üç kişilik bir komisyon kurulur. Bu komisyon «gayrimenkulün istimlak tarihindeki vaziyetine ve emsalinin alım satım rayicine göre» değer biçer.

Kamulaştırılacak yerin haritası o yere ve bir de Belediyede ilân ye-

rine asılır. Bu askının on gün sürmesi lâzımdır. Malsahiplerine noter eli ile harita ve değer bildirilir.

Malsahibinin değerden ötürü dava açmağa hakkı vardır. Yalnız kendisine değerin bildirildiği günden sonra gelen on beş gün içerisinde, davayı Asliye Mahkemesinde açmış olmalıdır. Bu dava, başka davalardan öne alınır ve çabuk görülür. Mahkemenin elinde bir vukufeli listesi vardır. Bunlar İl Genel meclislerince her yıl seçilirler. Aralarında mülksahipleri, mühendisler, mimarlar ve yapı işlerinden anlayanlar vardır. Mahkeme bu listeden en az üç kişi ayırır ve bunlar «gayrimenkulün kıymetini emsalinin alım satım rayicine göre takdir ve tayin ederek esbabı mucibeli bir raporla nihayet sekiz gün içinde mahkemeye» neticeyi bildirirler (madde: 15).

Mahkeme kararı onbeş gün içinde temyiz olunabilir.

Biçilmiş değere itiraz olunmamışsa ve mülk sahibi ferağ yapmıyorsa, paranın tamamı Bankaya yatırılır ve makbuzu belediyece mahkemeye verilir. Mahkeme sekiz gün içinde gayri menkulün belediye adına sicile geçirilmesini tapuya bildirir.

Şayet bir yıl içinde kamulaştırma işi bitirilmemiş ve para da ödenmemiş ise mal sahibinin malı üzerindeki eski hakkı yaşamakta devam eder. Belediye kamulaştırma kanununun 22 inci maddesine göre «istimlâk olunan yerlerde yapılması mukarrer olan inşaat ve tesisattan belediye vazgeçer ve muameleyi iptal ederse veya istimlâk muamelesinin katillesmesinden itibaren üç sene içinde belediyece birinci maddede yazılı istimlâk lüzûmunu icabettiren herhangi bir tesisat yapılmayarak istimlâk olunan yer olduğu gibi bırakılırsa, sahipleri istimlâk bedelini iade ederek o yeri geri alabilirler.»

Bu hüküm vatandaşlar lehine konmuş bir hükümdür. Şu kadar ki, maddede yazılı üç yıl süresi pek uzundur. Hem belediyeyi çabuk iş görmeğe teşvik, ve hem de vatandaşın durumunu erkence belli etmek için bu zamanın kısa tutulması uygun olur.,

185. — Hürriyetlerin başlıcalarını böylece gördükten sonra bunların genel olarak kayıtlandığı bir halden söz açmak gerekir. Bu hal Sıkıyönetim halidir.

Anayasanın 86 inci maddesinin 3 üncü fıkrasına göre: «Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, ortaklık hürriyetlerinin geçici olarak kayıtlanması veya durdurulması demektir.»

Kanun bu hükmü ile sıkıyönetimi, doğurduğu neticeler bakımından tarif etmiş oluyor.

Sıkıyönetim bir kısım hürriyetlerin kayıtlanmasını gerektiren bir ted-

bir olduğu için buna karar verilmesi bir takım usullere ve şartlara bağlı tutulmuştur.

Bir defa, sıkıyönetim ilân olunabilmek için şu üç halden birinin bulunması lâzımdır:

- 1 — Harp veya harp ihtimali
- 2 — Ayaklanma
- 3 — Vatan ve Cumhuriyete karşı kalkışma

Anayasa bu halleri şöyle anlatıyor: «Harp halinde veya harbi gerektirecek bir durum baş gösterdikte veya ayaklanma olduğunda, yahut vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir keskin belirtiler görüldükte.»

Sıkıyönetimi hükümet ilân eder. Bu tedbir, ya her yerde alınır, yahut da bir kesimde alınır. Her iki halde de süresi bir ayı geçemez. Bu süreyi azaltıp çoğaltmak Büyük Millet Meclisine aittir.

Bakanlar Kurulu sıkıyönetim ilânına karar verir vermez B. M. Meclisine bu kararını onatır. Şayet Meclis toplantı halinde bulunmuyorsa hemen toplantıya çağırılır.

İşte sıkıyönetim hakkında bir kararname ile, onanmasına dair Meclis kararı örneği:

Kararname numarası: 10388

(İcra Vekilleri Heyetinin 31/12/1930 içtimalı)

Teşkilâtı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesinde «Vatan ve Cumhuriyet aleyhinde kuvvetli ve fiili teşebbüsât vukuunu müeyyit kat'i emarat görüldükte İcra Vekilleri Heyeti müddeti bir ayı tecavüz etmemek üzere unumi veya mevziî idarei örfiye ilân edebilir» denilmiş bulunmasına ve Menemende 23/12/1930 tarihinde irtikâp edilen cürmün hazırlık tahkikatında bu cürmün Cumhuriyet aleyhinde şümüllü bir tertip olduğu hakkında kat'i emareler görülmüş olmasına binaen, Menemen kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında 1/kânunusani/1931 tarihinden itibaren bir ay müddetle idarei örfiye ilân olunmuştur.

Büyük Millet Meclisine sunulan bu kararname Meclisin aşağıdaki kararı ile onanmıştır.

Karar numarası: 594

Menemende irtikâp olunan cürmün Cumhuriyet aleyhine şümüllü bir tertip olduğu hakkında kat'i emareler görülmüş bulunmasına binaen, Menemen kazası ile Manisa ve Balıkesir merkez kazalarında 1 Kânunusani 1931 tarihinden itibaren bir ay müddetle idarei örfiye ilân olunma-

sına dair İcra Vekilleri Heyetinin kararı, umumi heyeti on yedinci inikadının birinci celsesinde müttefikan tasvip edilmiştir. 1/1/1931

Bakanlar kurulunca verilen sıkıyönetim kararı İçişler Bakanlığı tarafından münasip vasıtalarla ilân olunur.

Anayasa, «Sıkıyönetim bölgesi ile bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, harp halinde de dokunulmazlığın ve diğer hürriyetlerin nasıl kayıtlanabileceği veya durdurulacağı kanunla gösterilir.» demektedir. Burada sözü geçen kanun ancak 25/V/1940 da çıkarılabilmiş olan 3832 sayılı (Örfî idare kanunu) dur.

186. — Örfî idare kanununun 2 inci maddesine göre, «Örfî idare altına alınan yerlerde umumi emniyet ve asayişe taallük eden ve İcra Vekilleri Heyetince tayin ve tesbit olunan zabıta salâhiyet ve vazifeleri askeri makamlara intikal eder. Bu makamlar kendilerine intikal eden salâhiyet ve vazifelere müteallik kararları ve emirleri mahallî zabıtası marifetiyle icra ettirir.»

Demek oluyor ki, zabıtaya ait haklar ve vazifeler sivil makamlardan asker makamlarına geçmektedir.

Örfî idare kanununun 3 üncü maddesi asker idaresinin ne gibi tedbirler alabileceğini yazmaktadır.

Bu maddeye göre, asker idaresi kişi, fikir ve toplantı hürriyetlerini kayıtlayıcı tedbirler alabilecektir.

Bu arada, ferdlerin üzerlerini arayabilir (birinci fıkra).

Kişi hürriyetinin bir neticesi olan yolculuk, hürriyeti ile ilgili olmak üzere, sabıkalı bazı suçluları ve şüpheli kimseleri sıkıyönetim bölgesinden çıkarabilir, sıkıyönetim bölgesine girip çıkmak isteyenler hakkında kayıtlar koyabilir, geceleri dolaşmayı yasak edebilir (2, 7, 8 inci fıkralar).

Yine kişi hürriyetinin bir icabı olarak konut dokunulmazlığı bakımından lüzumlu göreceği evleri ve binaları arıyabilir (1 inci fıkra).

Fikir hürriyeti bakımından, telefon konuşmalarını menedebilir (birinci fıkra; radyo ve telsiz haberleşme araçlarını kontrol eder; gazete, kitap ve sair basılmış şeylerin basım ve yayımını yasak eder, matbaaları kapatır, sansür koyar (fıkra 4).

Toplantı hürriyeti yönünden toplanma ve yığılmaları yasak eder ve dernekleri kapatır ve dağıtır (fıkra 5).

Bundan başka, silâh ve cephe neviden eşyayı aratıp toplatabilir. (fıkra 3); kahve, birahane, meyhane, sinema, bar ve buna benzer umuma açık yerleri kapatabilir (Fıkra 6).

Yine bu üçüncü maddenin 9 uncu fıkrasına göre ise, Bakanlar Kurulunca verilecek emirleri yerine getirir.

Sıkıyönetim ilân olunan bölgede hazerde Genel Kurmay Başkanının,

seferde Başkomutan'ın tayin edeceği Kolordu Komutanlığı yapmış bir asker bulunur. Bu zat Sıkıyönetim Komutanıdır.

Sıkıyönetim ilân olunmakla beraber sıkıyönetim bölgesinde Sıkıyönetim Mahkemeleri kurulacaktır. Bunların sayısı önceden belli değildir. Lü-zumu kadar kurulabilir. Bu mahkemelerin yargıçlarını ve memurlarını Mil-lî Müdafaa Bakanı tayin eder.

Bu mahkemelerin vazifeleri Örfî idare kanununun 6 ncı maddesinde yazılmıştır.

Sıkıyönetim mahkemelerinden verilecek kararlar temyiz olunabilir. Ancak, usul bakımından bu mahkemelerde seferberlik hükümleri tatbik olunur.

187. — Hürriyetlerin genel olarak kayıtlığı sıkıyönetim halini gördükten sonra, bir de hürriyetlerin teminatından söz açmak yerinde olacaktır.

Türk ceza kanunu 174 üncü maddesinden 202 inci maddesine kadar koyduğu hükümlerde hürriyete karşı işlenen suçların ne gibi cezalar gö-receğini göstermek suretiyle bu hürriyetleri bir teminata kavuşturmuş bulunmaktadır. Bundan başka, Anayasamızın 82 inci maddesi vatandaş-lara bir dilekçe hakkı tanımıştır. Buna haber ve şikâyet hakkı da diyebi-liriz.

Anayasanın 82 inci maddesinde «Türkler ... haber verebilirler ve şikâyette bulunabilirler.» denmektedir.

Dilekçe, bir mektup veya telgraf şeklinde olabilir. Bunlar B. M. Mec-lisine ya posta ile gönderilir, ya dilekçe sahibi tarafından bırakılır, yahut da kendisi adına başkaları hareket eder. Bu hal, bir Milletvekilinin araya girmesi ve dilekçenin altına keyfiyeti yazıp imzalaması hali olabileceği gi-bi; ceza mahkûmiyetine uğrayanların af dileklerine veya cezalarının hafifletilmesi isteklerine dair dilekçeler için, mahkûmun hısımları ve dost-ları tarafından imzalanıp verilmesi hali de olabilir.

Dilekçenin altı sahibi tarafından imza olunur. Aynı zamanda adresi-ni taşır. Bir kaç kişi imza koymuşsa aralarından birinin adresinin bulun-ması yeter.

Dilekçenin konusu, ya dilekçe sahibinin şahsını ilgilleyen bir iştir; yahut da kamusal bir iştir. Şahsî işlere ait dilekçelerin sonucu sahiplerine yazı ile bildirilir.

Dilekçe, B. M. Meclisi Başkanlığında buna mahsus deftere kaydolunur. Bir numara alır ve Başkan tarafından Dilekçe Komisyonu na hava-le olunur. Başkanın dilekçeyi dokunmakta olduğu işi incelemekte bulunan başka bir komisyona da göndermesi mümkündür.

Dilekçe Komisyonu, kendisine ısımarlanmış olan dilekçelerden ilk ön-

ce Hükümet makamlarınca, Danıştayca, Sayıştayca veya Mahkemelerce tetkik olunmaları lâzımgelenleri ait oldukları makamlara gönderir.

Başka bir komisyon tarafından tetkiki icabedenleri ait oldukları komisyona ısmarlar.

Ceza mahkûmiyetinin affına veya cezanın indirilmesine dair dilekçeler muvafık görülecek olursa bir inha kararı ile birlikte Adâlet işleri komisyonuna gönderilir. Adâlet işleri komisyonu affı muvafık bulursa karar, bir kanun halinde komutaya gelir. Muvafık bulunmazsa raporunda keyfiyeti Dilekçe komisyonuna bildirir.

188. — Bir kısım dilekçeler hakkında yapılacak bir şey olmadığını tesbit eder. Meselâ, doğrudan doğruya mahkemeye ait ve mahkemede görülmüş karara bağlanacak bir mesele hakkında, 311 sayılı Meclis kararı gereğince, bu yolda hareket edecektir. Keza, 3410 sayılı kanuna göre, askerler B. M. Meclisine müracaat edemeyeceklerinden bunlara ait dilekçeler için de durum aynı olacaktır.

Bu haller dışında bir işlemin son safhasına itiraza dair dilekçeler, işlemi yapmış olan makamlara bildirilir ve ne diyecekleri sorulur. Daireler buna iki ay içinde cevap vermelidirler. Bundan sonra da mesele komisyonca görüşlür ve bir karara bağlanır. Şayet dilekçe, ceza mahkûmiyetinin affına veya cezanın indirilmesine dair ise, müzakere sırasında Adâlet Bakanının, yahut da yerine göndereceği bir Daire Reisinin bulunması icabeder.

Komisyon tarafından verilecek kararlar haftada bir defa gerekçeleri ile birlikte cetvel halinde basılır ve Milletvekillerine dağıtılır. Bu cetvellerde haklarında karar verilmiş olan dilekçelerin sahiplerinin adları da gösterilir.

Dilekçe Komisyonunca verilmiş bulunan kararların Kamutayda görüşülmesini istemek Milletvekillerine ait bir haktır. Ancak bu isteğin, cetvellerin dağıtılmasından itibaren bir ay içinde yapılması gerektir. Bir aylık süre geçince karar kesinleşmiş olur. Bu kararlar ilgili Bakanlığa bildirilir. Bakanlar icabeden muameleyi yaparak neticeyi iki ay içinde komisyona bildirmeğe mecburdurlar. Süresi içinde bir Milletvekilinin tetkikini istediği kararlar için dilekçe komisyonu bir rapor hazırlar ve Meclis Başkanlığına verir.

Kamutaydaki görüşme sırasında ilgili Bakan da dinlenerek oy toplanır ve neticede ortaya çıkacak karara göre hareket edilir.

ÜÇÜNCÜ BAŞLIK

DEVLET İDARESİ

GENEL DÜŞÜNCELER

189. — Anayasa Hukukunun mühim meselesi hürriyetlerle Devlet otoritesi arasında bulunması gerekli olan denklığı ve uyumayı sağlamaktır. Bunun için, toplulukla Devletin idarecileri demek olan Hükûmet arasındaki bağların ve ilgi ölçülerinin tesbit edilmesi icabeder.

Bu bakımdan, hürriyetlerin unsurları arasında, bunların dayanmakta oldukları ilk temel «Temsilli Hükûmet» tir.

Temsilli Hükûmetin İngilterede nasıl yavaş, yavaş meydana çıkmış ve gelişmiş olduğunu yukarıda görmüştük (Bak. No. 14-25). Bu temsilli rejim 18 inci yüzyılda parlömanter rejime yerini bıraktı. Bu değişimin sebepleri kabine hükûmetinin kurulması ve nazırların sorumu meselesinin ortaya çıkması olmuştur. Montesquieu İngilterede bulunduğu sırada (1729 - 1731) bu hâdiselere şahit olmuştu. 1748 de çıkardığı *Esprit des lois*'ında İngilterenin temel kuruluşundan söz açarken orada siyasi hürriyetin inancası olarak bir kuvvetler ayrılığı bulunduğunu kaydetmiştir.

190. — Montesquieu'ye göre, devlet içerisinde üç kuvvet vardır: Yasama kuvveti, Devletler Hukukuna dokunan işleri yerine getirici kuvvet, ve özel hukuka dair hususları yerine getirici kuvvet. Yaşama kuvveti sayesinde Hükümdar geçici veya sürekli kanunlar yapar, var olan kanunları değiştirir veya kaldırır. İkinci kuvvet, ile, barış veya harp yapar, Elçi gönderir ve kabul eder, güvenliği sağlar, dışarıdan gelecek tecavüzleri önler. Üçüncüsü ile, suçları cezalandırır veya fertlerin anlaşmazlıklarını yargılar. Buna yargı gücü deler. Diğer kuvvetler de sadece devletin yürütücü kudretidir. (*Esprit des Lois*, Kitap XI: Fasıllar VI).

Kuvvetleri böylece tesbit ettikten sonra, Montesquieu bunların ayrılmasındaki gereklığe dokunur: «Bir erke sahip olan herkes onu kötü kullanmaya meyillidir. Bir takım kayıtlamalarla karşılaşmaya kadar bu erki kullanır. ... Kudretin kötü kullanılmaması için, eşyanın durumu icabı, kudretin kudreti tutması lâzımdır.» (Kitap XI; Fasıllar IV).

Sayet aynı makam her üç iktidarı da kullanacak olursa bu bir felâket olur. Eğer yasama kuvveti aynı zamanda kanunu yürütür, veya ka-

nunun yürütülmesinden çıkan anlaşmazlıkların yargıcı olursa, hiç bir değişmez kanun yok demektir. Hâkim veya yürütücü bu halde kanununu değiştirmek kudretine sahip olmakla, şu veya bu halde ondan ayrılmakta hiç beis görmeyecektir. ... Şayet yürütücü kuvvet, yargı kuvvetiyle birleştirilecek olursa, yürütücü kuvvet kanunun anlaşmazlıklara uygulanması bakımından her zaman kâfi bir inanca arzettiyecektir. Zira, bazı hallerde bizzat kendisi davada taraf olacak, veya hiç değilse, kanunun şu veya bu suretle uygulanmasında menfaati bulunacaktır.

Montesquieu'ye göre, bir memlekette hükümet kuvvetleri birbirinden ayrılmış değilse orada esas teşkilât yoktur. Ve binaenaleyh, siyasi hürriyet te mevcut değildir. Şu kadar var ki, hükümet kuvvetleri birbirlerinden, işbirliği yapamıyacak derecede ayrılmamalıdır. Her birisi birçok işlere karışmalıdır. Ta ki, kuvvetler arasında bir karşılaşma olsun ve bunlar birbirlerini durdurarak uyuşmuş bir surette işleyebilsinler.

Görülüyor ki, bu hukukçunun kuvvetler ayrılığı prensipi ile kastetmekte olduğu şey, devlet içerisinde bir düzeniciyi esas olmak üzere kuvvetler arasında müvazene bulunması dilediğinden ibarettir.

Toplumu despotizm içerisinde yaşamaktan kurtarmak için bu üç kuvveti aynı elde toplamak lâzımdır. Bu kuvvetlerden her birisi ayrı, ayrı organların elinde olmalı ve birbirlerini desteklemelidirler. Ancak bu takdirde, üç kuvvetin ahenkli bir şekilde yürümesi sağlanabilir.

Montesquieu'nün ileri sürdüğü kuvvetler Devletin emrine verilmiş bulunan idare kudretleridir. Yürütücü kuvvet, yürütülecek kararlar almak kudretidir; Yasama kuvveti yasayıcı görüşmelerde bulunmak kuvvetidir; Yargı kuvveti, hüküm verebilmek kuvvetidir. Yani, burada ileri sürülen, daha ziyade psikolojik bir telâkkidir.

191. — Bundan dolayıdır ki, kuvvetler ayrılığını, organlar ayrılığından ve ayrıca bir de görevler ayrılımasından ayrı tutmak lâzımdır. Çünkü, organlar ayrılığı demek, irade edebilecek olan idarecilerin teşkilatlanması demektir. Görevlerin ayrılması ise bu organların kendi iktidarlarıyla yapabilecekleri işler demektir. Bu görevlerin ayrılması şöyle dursun, bilâkis çeşitli kuvvetlerin aynı görevin yerine getirilmesi için birleştirilmesine ihtiyaç olacaktır. Kuvvetler ayrılığının esas çeşitli organlara bırakılması gereken çeşitli iktidarlardır. Lâkin bu çeşitli iktidar'ar o yolda seçilmişlerdir ki aynı Hükümet kararlarına katılmaya mecburdurlar. Zira aynı kararda iradenin çeşitli çalışmalarına tekabül etmektedirler.

Montesquieu'nün teorisi ortaya çıktığı günden beri çok tenkitlere uğramıştır. Denmiştir ki, otoritenin çeşitli yetkileri birbirinden ayrı olarak

kullanılmaz. Çeşitli kuvvetler aynı mekanizmanın parçalarıdır. Bundan başka, kuvvetlerden bir tanesi az sonra ötekilerine üstün bir hale gelmektedir. Nitekim, bazı memleketlerde kuvvetler ayrılığı prensibinin bu ayrılığı karşılayan bir görevler ayrılığından müstakil olamayacağı düşüncesi hâkimdir. Amerika Birleşik Devletlerinde durum böyledir. Orada, meselâ yasama ve yürütme kuvvetleri arasında aynı vazifede elbirliği yok gibidir. Bu hale kuvvetler ayrılığının bükülmez telâkkisi denir. Halbuki parlömanter hükûmette aynı vazifelerin görülmesinde parlamento ile hükûmet arasında iş birliği vardır. Bundan başka, Montesquieu'nün yargı kuvveti adını verdiği üçüncü kuvvet bugün artık 18 inci yüzyıldaki siyasi vasfını kaybetmiş bulunmaktadır.

Buna bakarak bazı hukukçular zamanımız devletlerinde yeni bir siyasi kuvvetin meydana çıkmış olduğunu iddia etmektedirler. Meselâ, Hauriou'ya göre, Montesquieu'den beri ortaya çıkmış olan bu kuvvet (Seçim kuvveti)dir. Seçim kudretinin vazifesi, seçim oyları ile parlamentolu temsilin üyelerini belli etmektir.

Kuvvetler ayrılığı prensibinin mahiyeti üzerinde yapılan münakaşalar da göstermektedir ki bütün mes'ele dönüp dolaşıp yine halkın hükûmetle ilgi derecesinin belirtilmesine varmaktadır.

192. — Acaba halk, Demokrasi icabı olarak memleket işlerini kendi kendisine göremezmi? Tarih, doğrudan doğruya hükûmet şekli denilen bu tarza dair bazı misaller veriyorsa da bugünün devletleri için böyle bir usulün yürütülmesi maddi imkânların dışında görülmektedir.

Halkın bizzat hükûmet edememesi imkânsızlığı karşısında acaba buna en yakın bir şekil bulmak mümkün olamaz mı? Olabilir! Bu şekil, **Halk temsilcilerinin hükûmeti meydana getirmesi** şeklindedir. Bunun adına da Temsilli Hükûmet sistemi deniyor. Temsilli Hükûmette halk, hükûmet organlarını seçmekten başka bir şey yapmaz. Bu bakımdan memleketin durumunu Anayasanın 4 üncü maddesindeki hükme göre tayin edebiliriz. Bu maddede deniyor ki: «Türk milletini ancak Türkiye B.M.M. temsil eder ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.» Yine bu kanunun 13 üncü maddesinde her millet vekilinin bütün milletin vekili olduğu yazılıdır.

Böylece, memleketimizde de temsilli hükûmet şeklinin esas olarak alınmış olduğu meydana çıkmaktadır.

Saydığımız çeşitli sistemler arasında bir çok hükûmet şekilleri daha yer almıştır. Bunlara İsviçreye, Amerika Birleşik Devletlerine dair bilgiler verdiğimiz sırada dokunmuştuk. Parlamento veya Kabine Hükûmeti de temsilli tipte bir hükûmettir. Hattâ temsilli hükûmetin sonradan bürünmüş olduğu şekil Parlamento hükûmeti olmuştur, diyebiliriz.

193. — Parlamento hükümetinde ayrıncı bir takım vasıflar görmek kabildir. Bir defa Devletin iki organı, Parlamento ve Hükümet eşit durumdadırlar. Bu eşitlik kabine sayesinde sağlanır. Bu iki organ çok yakın işbirliği yaparlar, ve birbirleri üzerine tesir ederler. İkinci olarak, devletin iki organı işbirliği yapacaklarından kuvvetler arasında bir ayrılıktan bahsolunamaz. Otoriyeti, temsil yoluyla, her iki organ birden kullanır. Üçüncü olarak, her iki organ da birbirleri üzerine tesir ederler. Hükümet Parlamentoyu aydınlatır ve onu dağıtmak hakkına sahiptir. Buna karşı, Parlamento da Hükümet üzerinde devamlı bir denetleme kurmuştur. Kabine parlamento önünde bir arada ve siyasi bakımdan sorumlu tutulmuştur.

Bu vasıfları itibariyle, Duguit, Parlamento rejimini bir parlamento önünde bir arada ve siyasi bakımdan sorumlu bir kabineyi devlet reisinin tayin etmekte olduğu siyasi rejimdir. şeklinde tarif eder.

194. — Montesquieu'nün devlet kuruluşlarına tesir etmiş olup modern hükümet şekillerini ilham eylemiş olan meşhur teorisi Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş esaslarına yabancı sayılmamalıdır. Şukadar var ki, Türkiyede kuvvetler ayrılığı esası yürümektedir denemez. Zira, Anayasanın 5 inci maddesine göre, gerek yasama ve gerekse yürütme kuvvetleri B. M. M. nde toplanmış bulunmaktadır. Halbuki kuvvetler ayrılığı esasında birbirlerinden ayrı kuvvetlerin ayrı, ayrı organlara verilmesi lâzımdır. Gerçi, parlömanter bir hükümet esası olmak bakımından, hükümetin meclis tarafından kontrolü prensibi Anayasanın 7 inci maddesinin ikinci fıkrasında kabul edilmemiş değildir. Lâkin, bu hal, Meclise ait olan yürütme kuvvetini Meclis içerisinden seçilmiş bulunan hükümetin onun adına kullanmasının bir neticesidir. Yoksa, Egemenlik hakkını kullanmak yetkisi Anayasanın 4 üncü maddesinde yazılı olduğu üzere yalnız B. M. M. ne aittir. Bu bakımdan, memleketimizde yürüyen rejime (Meclis Hükümeti) şekli deyenler çok olmuştur. Gerçekten, Atatürk, B.M.M. sinin açılış gününde söylediği bir nutukta «..... Reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içindeyiz.» dedikten sonra, «... İradei mülliyei, bilfiil mukadderatı vatana vazı ülyed tanımak umdei esasiyesini kabul ediyoruz.» diyor ve Meclis hakkında şunları ilâve ediyor: «Meclisi âliniz, haiz olduğu selâhiyeti fevkalâdeye binaen karşısına çıkacak bir kuvvei icraiyei yalnız murakabe etmek ve mesaili hayatiyei millet üzerinde böyle bir heyetle mücadeleye mecbur kalmak gibi vaziyeti hazranın mütehammil olmayacağı mahdut bir vazifei teşriiyei değil, idarei umumiyei milleti fiilen deruhte ve selâmeti memleket ve hilâfeti bizzat temin ve müdafaa vazife ve selâhiyeti ile teşekkül etmiştir ve artık Meclisi âlinizin fevkinde bir kuvvet mevcut değildir.»

B. M. M. 25 Nisanda «Kuvvei icraiye teşkiline» karar verdi. 2 Mayıs 1336 tarihinde kabul olunan «B.M.M. icra vekillerinin sureti intihabına dair kanun» Hükümetin kuruluşunu tesbit ediyordu. Bu kanuna göre: «B.M.M. nin 11 zattan mürekkep bir İcra vekilleri heyeti vardır.» «İcra Vekilleri B.M.M. nin ekseriyeti mutlakası ile aralarından intihap olunur (Madde 2).» Kanunun 4 üncü maddesine göre, İcra Vekilleri arasında çıkacak anlaşmazlıkları B.M.M. halleder.

2 Mayıs 1336 kanunu aradan çok geçmeden değişikliğe uğramıştır. Bu değişikliğe göre, İcra vekili olarak seçilecek kimseler B.M.M. reisi tarafından aza arasından namzet gösterilecek ve genel heyetce seçilecektir. (4.XI.1336).

7 şubat 1337 tarihli ilk Teşkilâtı Esasiye kanununa kadar durum böyle devam etmiş, İlk Teşkilâtı Esasiye kanunu ile yeniden İcra Vekillerinin doğrudan doğruya B.M.M. tarafından seçilmesi esasına dönmüştür.

Bize kalırsa, Rejimimizi mevcut kalıplardan birine behemehal sokmak gayreti fidesizdir. Siyasi rejim birinci derecede bir memleketin tarih ve toplum hususiyetleri ve zaruretleri içinden çıkar. Nasıl ki, kuvvetler ayrılığı rejimi İngiliz tarihinin ortaya çıkardığı bir rejim olmuştur.

Şu hale göre, memleketimiz bakımından devlet idaresi mes'elelerini kendi milli hususiyetlerimiz içersinde gözden geçirmek bir zaruret olmaktadır.

Devletin çeşitli organları, yani devlet idaresine karışan mekanizmalar Anayasamıza göre B.M.M. ve Mahkemeler olmak üzere iki organdan ibaret olmakla beraber, incelemelerimizin açık olmasını sağlamak düşüncesiyle bunları üç bölümde gözden geçirmeyi uygun buluyoruz: B.M.M. Hükümet, ve Adalet.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

195. — Bu bahsi incelemek için başlıca üç paragraf açacağız. Bunlardan birincisinde B.M.M. nin kuruluşundan; ikincisinde, B.M.M. inde işlerin görülmesinden; ve üçüncüsünde, B. M. M. nin başlıca görevlerinden söz açacağız.

Birinci Paragraf

Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu

196. — Anayasamızın 4 üncü maddesi, Millet adına egemenlik hakkını yalnız T.B.M.M. nin kullanabileceğini yazmaktadır. Bu hükme göre, B.M.M. millet adına hareket edilen kimselerden kurulmalıdır. Bu kimseler Milletvekilleridir. Nitekim Anayasa 9 uncu maddesinde «Türkiye B. M. M., özel kanununa göre millet tarafından seçilmiş Millet vekillerinden kurulur.» dedikten sonra, 13 üncü maddesinin son fıkasında da: «her milletvekili, yalnız kendini seçen çevrenin değil, bütün milletin vekilidir.» demektedir.

Anayasanın 9 uncu maddesinden açıkça anlaşılıyor ki Milletvekili olmak için milletçe seçilmiş olmak birinci şarttır. Ancak, başka bir takım şartların daha bir araya gelmesi icabeder.

197. — Milletvekili olabilmek için bir kısmı olumlu, bir kısmı da olumsuz olmak üzere bazı şartların varlığı lâzımdır.

Olumlu şartlar üç tanedir:

- 1 — 30 yaşını bitirmiş olmak (Anayasa: madde, 11)
- 2 — Okuyup yazma bilmek (Anayasa: madde, 12)
- 3 — Türk vatandaşı olmak (Anayasa: madde, 11)

Olumsuz şartlar ise şunlardır:

- 1 — Yabancı bir devlet uyruklüğünü ileri sürmemek
- 2 — Yabancı bir memleket resmi hizmetinde bulunmamak
- 3 — Belli suçlardan ötürü hüküm giymiş olmamak

Bu suçlar hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflâs suçlarıdır. Gerçi, Anayasa bunlar için (terhipli cezaları gerektiren suçlar) terimini kullanmaktadır. Bugün ise, Türk Ceza kanununda terhipli ceza diye bir ceza çeşidi yoktur. Ancak, Teşkilâtı Esasiye kanunu çıktığı zaman eski ceza kanununu yürütmekte olduğu için ve bu kanuna göre suçlar cinayet, cünha ve kabahat diye ayrılmakta olup cinayetlere verilen cezalara (mücazâtı terhibiye), yani, terhipli cezalar denmekte olduğundan bu terim Anayasada yaşamakta devam etmektedir. Yakın zamanlarda çıkmış olan Mebus seçimi kanunu terhipli ceza yerine (ağır hapis) demıştır.

4 — Kısıtlı olmamak. Kısıtlanmak için gerekli halleri Türk kanunu medenisinin 355 inci ve ondan sonra gelen maddeleri saymıştır.

5 — Kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak. Bu halin ne gibi durumlarda ortaya çıkacağı Türk Ceza kanununun 20 inci maddesinde gösterilmiştir.

Bütün bu şartlar milletvekilliğinin seçim için gerekli şartlarıdır. Nitekim Anayasanın 11 inci maddesi «seçilebilir», 12 nci maddesi ise, «seçilemezler» demek suretiyle bunların seçiminden önce arandığını anlatmış bulunmaktadır.

Milletvekilliğine seçildikten sonra bu sayılanlara Anayasanın 23 üncü maddesinde gösterilmiş olan Hükümet memuru olmamak şartı ile B. M.M. İç tüzüğünde Meclis kürsüsünden yüksek sesle andiçme lâzımgieceği hakkındaki hükümden, dilsiz olmamak şartını çıkarıp eklemek lâzımdır. (İçtüzük, madde: 2, fıkra 2, ve Anayasa madde: 16).

198. — Milletvekilleri seçimle belli olur. Bu bakımdan, seçim, Devlet siyasi organizmasının bir elemanının ortaya çıkmasını sağlar. Bu eleman Millet adına kararlar verecektir.

Seçim bir memlekette devlet hayatının yüksek bir olgunluk derecesine varmış olduğuna ve o memlekette Vatandaşların hürriyetlerinden faydalanmakta olduklarına delâlet eder. Zira, modern devlette hürriyetin kullanılabilmesi, vatandaşın Devlet işlerine katılabilme derecesiyle ölçüdür. Aynı zamanda, seçim demorkasiyi gerçekleştirebilecek bir yol gibi sayılmalıdır. Çünkü, demokrasi esaslarından birisi de halkın mümkün olduğu kadar büyük bir çoğunun memleketin idaresine karışması olmasıdır.

Seçim zaman, zaman yapılır. Anayasanın 13 üncü maddesine göre, memleketimiz için seçim süresi dört yıldır. Seçime girecek seçmenler cinslik bakımından aralarında ayrılık gözetilmiş bulunan kişiler değildir. Gerçekten, Anayasa 10 uncu maddesinde: «Milletvekili seçmek, 22 yaşını bitiren kadın, erkek her Türkün hakkıdır» demektedir.

199. — Seçim hususunda gözetilecek hükümler bir taraftan Anayasada, diğer taraftan 17/12/1942 tarihli ve 4320 sayılı Mebus seçimi kanununda yer almış bulunmaktadır. Bu hükümlere göre, seçim yapıla-
cağı İç işleri Bakanlığınca illeri bildirilir. Bu seçim iki halde yapılır:

- 1 — Seçim dönemi bittiğinde
- 2 — Anayasanın 25 inci maddesine göre seçim yenilenmesine karar verilmiş bulunuyorsa.

İller İlçelere, köylere ve Belediyelere nüfuslarının defterini yapma-
larını bildirirler. Bu defterler on gün içinde yapılır. Defter yapılmasında esas, yerleşme yeridir. Buraya kadın ve erkek o yerde yerleşik olarak oturmakta olan herkesin adı yazılır. Mebus seçimi kanununun 5 inci mad-
desine göre: «Defterlerin tanzimi sırasında tedavi ve seyahat gibi sebep-
lerle muvakkat olarak başka yerde bulunanlar, buldukları yerlerin de-
ğil, asıl ikâmetgâhlarının bulunduğu yerlerin esas defterine yazılır.» Bu defterde herkesin adı karşısına seçim hakkı bulunup bulunmadığı da işaret olunur.

Seçim hakkına sahip olmak için: Türk olmak, 22 yaşını bitirmiş ol-
mak, kamu hizmetlerinden yasaklı olmamak, kısıtlı olmamak, yabancı Devlet üyürlüğü ileri sürmüş olmamak, yabancı bir devletin resmi hiz-
metinde bulunmamak, asker, jandarma, subay, Polis, asker memur, yar-
gıç, asker Okulu öğrencisi olmamak lâzımdır.

Bu defterler mahalle, mahalle veya köy, köy yapılır. İki bölümlüdür-
ler. Birinci kısımda 22 yaşına kadar olan nüfus; ikinci kısımda ise, daha yukarı yaştaki nüfus gösterilir.

200. — Defterler Belediye Reisliklerine gönderilir, ve aynı zaman-
da ilçelerin büyüklüğüne göre, dörtten on üyeye kadar üyeli birer (Teftiş Heyeti) kurulur. Bu teftiş heyetinin başkanı Belediye Reisidir. Heyette, il merkezlerinde Vilâyet Daimi Encümeni üyeleri ve Belediye Meclisinin kendi üyeleri arasından seçeceği üyeler bulunurlar. İlçelerde Belediye Mec-
lisi üyelerinin aralarından seçecekleri üyeler bir araya gelirler. İlçe büyük ise Belediye Meclisi üyelerinden başka üyeler de heyete alınabilir.

Teftiş heyeti gönderilen defterlerin kanununa uygun olup olmadığını ve şayet içerisinde yanlışlıklar varsa bunları araştırır. Bu araştırma beş günden sekiz güne kadar sürer. Ve heyet her gün toplanır. Heyetin icabedenleri çağırıp soruşturmalar yapmağa da hakkı vardır.

Bundan sonra, seçmen olanları gösteren defter kısmının örnekleri çıkarılır ve Hükümet ve Belediye dairelerinin münasip yerlerine ve her-
kesin görebileceği başka yerlere asılır. Şayet orada gazete çıkmakta ise, gazete ile de ilân edilir. Defterler beş gün asılı kalır. Son gün saat 18 de kaldırılırlar. Defterler askıda kaldıkça itiraz edenler olmuşa bu

itirazlar heyetce bir karara bağlanır. Bu kararlar itiraz edenlere bildirilir. Karardan hoşnut olmayanlar iki gün içinde Asliye Mahkemesine, şayet bu mahkeme yoksa, Sulh Yargıcına haklarında verilmiş olan kararla birlikte itiraz edebilirler. Mahkeme beş gün içinde bir karar verir. Bu karar kesindir.

Bütün bu müddetlerin hesabında resmi tatil günleri de sayılır. Ve bu itirazlar ve kararlar hiç bir harca tâbi değildir.

İtiraz müddetleri biter bitmez, seçmen sayısı kadar pusula hazırlanır. Teftiş Heyeti bu pusulaları mühürler. Aynı zamanda seçilecek milletvekili sayısını ve bunları seçecek olan ikinci seçmenlerin sayısını da tesbit eder.

201. — Mebus seçimi kanununun birinci maddesine göre: «Türkiye Cumhuriyeti dahilinde mebus seçimi vilâyetler itibariyle yapılır. Her vilâyet bir seçim dairesi ve her nahiye bir seçim şubesi itibar olunur.»

Milletvekilliği seçiminde temsil ölçüsü kırk bin kişiye bir milletvekili seçilmesidir. «Bir seçim dairesinin nüfusu kırk binden aşağı olsa dahi bir Mebus seçmek hakkıdır.» (Madde 2).

Nüfusu kırk binden yukarı yerlerde:

Elli beş bine kadar bir

Ellik beşbin birden doksan beş bine kadar iki

Doksan beş bin birden yüz otuz beş bine kadar üç

Milletvekili seçilir. Ve nüfus çoğaldıkça Milletvekili sayısı da bu ölçüde artar.

İlçelerde bütün nüfusun tesbit edildiği defterler Teftiş Heyetine verince bu sayı bir raporla İle bildirilir. Bütün ilçelerin raporları burada toplanır. Teftiş Heyeti Valinin başkanlığında toplanarak İl için kaç milletvekili seçilmek gerektiğini hesap eder, ve bir rapor hazırlayarak İç işleri Bakanlığına bu raporu yollar.

Bundan sonra ikinci seçmenlerin seçimine geçilir. Seçim Şubesindeki nüfusta her 400 kişi için bir tane ikinci seçmen seçilecektir.

600 e kadar 1,

601 den 1000 e kadar 2,

1001 den 1400 e kadar 3,

Ve fazlası için bu yolda artırılmak suretiyle ikinci seçmenler seçilir.

Teftiş Heyeti, Belediye üyelerinden veya bu nitelikteki vatandaşlardan birisini Seçim Şubesine başkan yapar. Seçim Şubesindeki köylerin muhtarları, ve Belediye varsa, bunların reisleri (Şube Seçim Heyeti)ni teşkil ederler.

Teftiş heyeti her seçim şubesinde seçmenlik hakkına sahip olan va-

tandaşların isimlerini gösteren ikişer defter hazırlar ve seçim şubesi reisine verir. Esasen oy puslaları da bu zata verilmektedir.

202. — Seçim yerine defterle ve pusulalarla birlikte çift anahtarlı ve iki kilitli üzeri delikli bir sandık ta götürülür. Anahtarların biri reiste, ötekisi de üyelerden birinde durur.,

Seçim yerinde Seçim Heyeti toplanır. Ve ilk iş olarak, günde kaç kişinin oy vereceğini, seçimin kaç gün süreceğini, sandığın hangi sıraya göre köylere ve semtlere açık bulundurulacağını, seçimin ne vakit başlayacağını, oyların saat kaçta kadar atılabileceğini tesbit eden bir karar verir.

Bu karar İlân olunur.

Bir seçim şubesinde kayıtlı olan kimse başka bir şubede oy veremez. Defterler seçim sürdükçe asılı kahr.

Seçime başlanırken sandığın boş olduğu halka gösterilir ve sonra mühürlenir. Seçmenlerden her birisi kendilerine verilecek pusulalara gerektiği kadar ikinci seçmenin adını yazarlar. Bu pusulalar imzalanmaz. Seçmen, pusulasını kendisi atar. Seçim bir günde bitmezse akşam üstü sandığın deliği kapatılır, ve mühürlenir. Oyların verilmesi bittiği zaman sandık açılır, Pusulalar sayılır ve sayılan pusulalar tekrar sandığa konarak bir zabıt tutulur. Seçmen sayısından fazla pusula çıkarsa fazlası okunmadan yakılır. Bundan, sonra, oylar alfabe sırasına göre sınıflanır; neticeyi gösterir bir rapor tanzim edilir. İkinci seçmen seçilenlerin her birisine birer belge verilir. Bunlar belgelerini teftiş heyeti reisliğine kaydetirirler.

Milletvekili seçimi için ayrılan belirli günde ikinci seçmenlere pusulaları dağıtılır, ve bunlar o gün oylarını kullanırlar. Milletvekilliği adayları seçim salonundaki levhada gösterilmiştir. Bu levhaya aday olarak yazılmak için, ya siyasi bir parti tarafından adı bildirilmiş olmak, ya seçim çevresi seçmenlerinden üç yüz kişi tarafından bir yazı ile adaylığının konulması istenmiş olmak, yahutta adayın bir dilekçe vermiş olması lâzımdır.

Seçim salonunda asılı bulunan adaylar listesinden il için kaç milletvekili seçilmek gerekiyorsa, o kadarı pusulalara yazılır. Teftiş Heyetinin önünde oylar sandığa atılır.

İkinci seçmenler oylarını verdikten sonra sandık açılarak pusulalar sayılır ve netice iki tane mazbataya kaydedilir. Bu mazbatalardan biri teftiş heyetinde kahr, ötekisi İldeki teftiş heyetine yollanır.

Her yandan gelen mazbatalar tamam olunca, İl teftiş heyeti Valinin başkanlığında toplanır. Kimlerin seçilmiş olduğunu ve kaç oy aldıklarını tesbit eder. Şayet, aynı sayıda oy alanlar varsa bir adçekme yapılır. Ve

kazanan belli olur. 306 sayılı B. M. M. kararına göre milletvekilliğinin başladığı an, oyların tesbit olunduğu veya adçekmenin yapıldığı andır.

Milletvekilliğine seçilmiş olanlara birer belge verilir. Bu belgelerin ikişer örneği ayrıca İç işleri bakanlığına gönderilir. Bakanlık bunlardan birer tanesini B. M. M. ne yollar.

Şayet bir kimse bir çok illerden birden Milletvekilliğine seçilmiş ise 8 gün içinde bunlardan hangi ilin Milletvekili kalmak istediğini bildirir.

Seçim işleri dolayısıyla işlenecek suçların cezaları Mebus seçimi kanununun 45 inciden 53 üncüye kadar olan maddelerinde gösterilmiştir.

Seçim masrafları devlet bütçesinden ödenir.

Seçime ait kâğıtlar ve belgeler sonraki seçime kadar belediye dairelerinde saklanır.

203. — Milletvekillerinin durumuna gelince, bunların durumu, Devletle devlet yerine iş görmekte olan kimseler arasındaki hukuk bağının çeşidine bağlıdır. Şimdi, acaba Devletle bu kimseler arasındaki hukuk ilgisi nedir? Bu soru Anayasa Hukukunda (Temsilli Vekillik) teorisiyle karşılanmıştır.

Devlet otoritesinin dayanmakta olduğu eleman Millettir. Egemenlik de Milletin iradesidir. Bunun için, Milletin iradesini ortaya koyması lâzımdır. Egemenliği Millet kendisi kullanırsa (Doğrudan doğruya hükümet) vardır, deriz.

Lâkin, zamanımız için Milletin, egemenliğini kendi kendisine kullanabilmesi bakımından bir çok imkânsızlıklar vardır. Millet egemenliğini kendi kullanacak durumda değildir. Onun yerine başkaları irade ederler ki onlara temsilciler denir. Bu temsilciler memleketimiz için B.M.M. sinin varlığından ibarettir. Nitekim, Anayasanın 4 üncü maddesi şöyle der: «Türk Milletini ancak T.B.M.M. si temsil eder. Ve millet adına egemenlik hakkını yalnız o kullanır.» Bundan başka, aynı kanunun 13 üncü maddesinin son fıkrasında Milletvekilleri için de şöyle bir hüküm konulmuş bulunmaktadır: «Her Milletvekili yalnız kendini seçen çevrenin değil, bütün milletin vekilidir.»

Temsil görüşü vekillik fikrine dayanır. Bunun neticesi olarak temsilcilerin iradesi milletin iradesi olmak gerektiğinden daha yüksek bir iradenin temsilcilerin iradesini denetlemesi düşünülemez.

Duguit ye göre, bir iradenin görünüşleri sanki başka bir iradeden çıkıyormuş gibi neticeler doğurmakta ise, temsil var demektir. Belli kimselerin iradesi sanki tekmil vatandaşlar topluluğundan çıkıyormuş gibi hükümler doğurduğuna göre, bir temsil ile karşı karşıyayız. Böylece, vekillik fikrine dayanan temsil teorisi ile, egemenliğin sahibi olan Millet, diğer bir varlığa, B.M.M. ne vekillik vermektedir. Vekilliğin bir tarafında Mil-

let, diğer tarafında ise Meclis vardır. Egemenlik nasıl Millet fertleri arasında paylaştırılmış değil ise, aynı şekilde Milletvekillerini seçmiş olan çevreler arasında da bölünmüş değildir. Bunun gibi, Meclis üyeleri arasında da parçalanmış olamaz. Vekillik eden sadece kamutaydır.

Demek oluyor ki, temsilli vekillik teorisine göre Milletvekili yalnız kendisini seçmiş olan bölgenin temsilcisi değildir. Ve Binaenaleyh, halktan «emirli vekillik» alamaz. Yani, önceden açık olarak bir çekilme kâğıdı imzalanmış olmasının hiç bir hükmü yoktur. Aynı şekilde Milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılmasını isteyecek olan bir milletvekilinin bu isteğinin de bir hükmü olamaz (İç tüzük, madde 181).

204. — Milletvekilleri B.M.M. ne ilk geldiklerinde Meclis genel kâtipliğinden doldurulmak üzere kendilerine bir olumluk kâğıdı örneği verilir. Bu fiş ertesi günü doldurulmuş olarak genel kâtipliğe geri verilir.

Fişte Milletvekilinin adı ve soyadı, babası ile anasının adları, doğduğu yer ve zaman, oturduğu yer, öğrenimi, bildiği diller, varsa uzmanlığı, eserleri, bilim rütbeleri, mesleği ve işi gücü, evli olup olmadığı, varsa çocukları yazılır. Komisyon seçimleri için dağıtılacak cetvelde bu bilgiler esas olacağı gibi ödenecek yolluklar da yine bu bilgilere dayanacaktır. Şayet bu hâlerden birisinde değişiklik olursa, Milletvekili durumu genel kâtipliğe hemen bildirir.

Seçim belgesi onanmış olan Milletvekiline bu belgelerden biri onama günü işaret olunarak mühürlenir ve verilir.

Dönem sonunda Milletvekillerine ne kadar zaman Milletvekilliği yapmış olduklarını, aldıkları ödeneği, ödedikleri vergileri ve emekli parasını gösteren bir belge ile tasdikli bir olumluk kâğıdı örneği verilir.

Her Milletvekiline üzerinde fotoğrafı bulunan ve seçim çervesi ile dönemi yazılı, Meclis başkanının imzasını taşıyan bir kişilik cüzdanı verilir. Bundan başka, Milletvekilleri, biçimi başkanlık divanınca kararlaştırılmış olan bir Milletvekilliği rozeti taşıyabilirler.

Törende kullanılacak Milletvekilliği belgisi, kenarlarında birer beyaz çizgi ve üzerinde T.B.M.M. kazılmış madenden bir plâk taşıyan kırmızı bir kurdela ucuna asılmış mineli bir ay ve yıldızdır.

205. — Anayasanın 18 inci maddesine göre, Milletvekillerinin yıllık ödenekleri özel kanunla gösterilir. Burada sözü geçen özel kanunlara göre, Milletvekilliklerinin almakta oldukları ödenek bakımından durumları şöyledir: 20 Mayıs 1930 ve 1613 sayılı B.M.M. azasının tahsisat ve harcırahları hakkında kanun hükümlerine ve bu kanunun 1757 sayılı kanunla değiştirilmiş olan sekline göre, Milletvekilliğinin yıllık ödeneği 4200 liradır. 26 Şubat 1937 ve 3153 sayılı kanunla yapılmış olan değişikliğe göre ise, gelme ve gitme yoluğu olarak vergisiz ve kesin 1000 lira verilir.

Bu para 4440 sayılı kanunla olağanüstü hallerin süresine bağlı olmak üzere % 50 ölçüsünde çoğalma görmüş ve 1500 liraya çıkmıştır. Meclis hesaplarını inceleme komisyonu denetçisine ayrıca ayda 150 lira ödenir. Milletvekillerinden Başkanlık divanı üyesi olanlar her yıl için 1800 lira ödenek alırlar.

B.M.M. nin 306 sayılı kararına göre, Milletvekilliği ödeneğine hak kazanmak için B.M.M. ne katılmış olmak şarttır.

Devlet demiryolları ve limanları idarei umumiyesinin teşkilât ve vazai hakkında 1042 numaralı ve 23 Mayıs 1927 tarihli kanunun 3282 sayılı ve 15/12/1937 tarihli kanunla değiştirilen 25 inci maddesine göre, B.M.M. üyeleri Devlet demiryollarında parasız yolculuk ederler.

206. — Milletvekilliği vazifesinin hakkıyla yerine getirilmesi Millet'in sesini haykırarak olan bu kişiye fikirlerini Meclis'te serbestçe söyleyebilmesinin sağlanmasıyla mümkündür. Bu düşünce ile Anayasa 17 inci maddesinin ilk kısmını hüküm altına almıştır. «Bir Milletvekili ne meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden, ne de Meclis'teki oy, düşünce ve demeçlerini meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumlu değildir.» Bu esas bütün modern devletlerde vardır.

Görmekte oldukları vazifenin önemi Milletvekillerine karşı işlenen bazı suçların daha ağır olarak cezalandırmalarını gerektirmiştir. Böylece, hem Milletvekilliği vazifesi aksamaktan kurtarılmış, hem de Milletvekilliği şerefine ve büyüklüğüne ayrı bir yer tanınmıştır.

Türk Ceza kanununun 450 inci maddesinin ikinci bendine göre, adam öldürmek suçu B.M.M. üyelerinden birine karşı işlenirse, suçlu ölüm cezasıyla cezalandırılır. Bunun gibi, Bir Milletvekilinin önünde kendisinin görmekte olduğu vazifeden ötürü şerefine ve ününe ve büyüklüğüne ve onuruna sözle veya hareketle sataşmak ve hakarete bulunmak 30 aya kadar hapis ve 150 liraya kadar ağır para cezasını gerektirir (Ceza kanunu, Madde: 266; Bend, 3).

B.M.M. üyeleri hükümet memuru olamazlar. Anayasanın 23 üncü maddesi bunu açık olarak yazmıştır. Anayasanın bu maddesi vaktiyle B. M.M. nce yorumlanarak 111 sayılı yorum kararı çıkarılmış ve B.M.M. üyelerinden birine Hükümet tarafından verilen belli ve geçici bir iş, Hükümet memurluğundan sayılamaz, denmiştir.

Hükümet memuru tayin edilememekten, bakan olmak halini ayırmak lâzımdır. Bakanlar, memur oldukları halde Milletvekili kalmakta devam ederler.

Memurluk sebebiyle Milletvekilliğinin kalkması için Milletvekilinin memurluğa devam etmek istediğini açıkca bildirmesi lâzımdır (B.M.M. nin 306 sayılı kararı).

Meclis üyesinin kişilik bir yetkisi bulunmadığından ve üyelerden her birisi Meclisi meydana getiren bir parça olduğundan Meclis üyesinden olmak vasfını ancak Kamutayın kararıyla kaybedebilirler. Bu bakımdan, bir milletvekilinin çekilmesi ancak Meclisin onadığı anda bir hüküm doğurur. Meclis bir milletvekilini açıkca milletvekilliğinden düşmüş saydığı zaman, vekillik yetkisi kaybedilmiş demektir.

207. — Anayasanın 27 inci maddesine göre: «Vatan hayınlığı; yiyicilik ve bu kanunun 12 inci maddesinde sayılan suçlardan birinden ötürü sanıklanma veya hüküm giyme hallerinde Milletvekilliği kalkar.» Vatan hayınlığı diye, Ceza kanunumuzda ayrı bir suç yoktur. Yalnız, Vatan aleyhinde cürümler vardır. Bu cürümlerden aşağıdakiler Vatan hayınlığı suçunu meydana getirebilir, diyebiliriz: Devlet topraklarını başka devlet idaresine geçirmek, Devlet bağımsızlığını azaltmak, Memleketin bir parçasını hükümet idaresinden çıkarmak istemek, harp zamanında tahkimli yerleri, malzemeyi, vasıtaları, ve erzakı ve depoları düşmana teslim, sabotaj, düşman istilâsına yardım etmek, casusluk, yabancı devleti Türkiye ile harba kıskırtmak için gizli haberleşme, yabancı hükûmete sığınma, harbe ve harp vasıtalarına dokunur bilgileri yayma, Devlet güvenine dokunur sırları açığa vurma, siyasi işlere veya asker hareketlerine dokunur olayları açığa vurma, yabancı devletle görüşmeye memur iken vazifesini kötüye kullanma, Devletin tarafsızlığını bozmak, Hükûmeti harp tehlikesine karşı bırakmak (Ceza kanunu madde 125 — 146).

Yiyicilik suçu, Türk ceza kanununun 209 dan 211 e kadar olan maddelerinde hükme bağlanmıştır. Yiyicilik, vazifesini kötüye kullanarak kendisine veya başkasına haksızca para verilmesine ve başka çıkarlar sağlanmasına veya vadedilmesine bir kimseyi zorlamak veya kandırmaktır.

Bu iki suç sebebiyle Milletvekilliğinin kalkması için hüküm giymiş bulunmak lâzım değildir. Yalnız sanık olmak yeter. Elverir ki, Anayasanın 27 inci maddesinde yazılı olduğu üzere, Kamutay bu noktada hazır üyelerinin üçte iki oy çokluğu ile karar vermiş bulunsun.

Anayasanın 12 inci maddesinde sayılan suçlara gelince, bunlardan birinin işlenmiş olması sebebiyle Milletvekilliğinin kalkması için bir Milletvekiline mahkeme tarafından hüküm giydirilerek kararın kesinleşmiş olması icabeder. Şu kadar ki, bir Milletvekilinin mahkemece yargılanması ve neticede de, hükümlü olarak Milletvekilliği sıfatını kaybetmesi için evvel emirde sorgusunun yapılması ve kendisi hakkında son soruşturmanın açılması kararının verilmiş bulunması lâzımgelir. Bu arada, olabilir ki yargıç, Milletvekilinin tutulmasına lüzum görür. İşte bütün bu hallerde, yani gerek Milletvekilinin sorgu yargıçlığına

çağrılarak sorgusunun yapılması, gerek tutulması ve gerekse mahkeme önüne çıkarılması hallerinde herşeyden önce B.M.M. nden bir karar almak gerektir. Bu lüzum Milletvekillerine tanınmış olan **Milletvekilliği dokunulmazlığının** bir neticesidir. Milletvekillerinin Milletvekilliği vazifelerini serbestce ve vicdan rahatı ile görebilmeleri için ve hükümetin yasama organını mensupları üzerinde maddi bir zorlama kullanmamasını sağlamak için bu tedbire ihtiyaç görülmüştür. Ancak Kamutayca karar verilmesi halinde ki kovuşturma yürütülebilecektir. Bunun için de Milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması icabeder.

208. — Mahkeme, suç işlemiş olduğu sanılan Milletvekilinin dokunulmazlığının kaldırılmasına lüzum görmekte ise, bunu Adalet Bakanlığına yazar. Adalet bakanlığı bu hali gerekçeli bir tezkere ile Başbakanlığa bildirir. Ve dosya Başbakanlıktan Meclis Başkanlığına gönderilir (İç Tüzük, Madde: 178).

Milletvekilinin kendisinin, dokunulmazlığının kaldırılmasını istemeğe hakkı yoktur.

Milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılması isteğine dair dosya, Anayasa komisyonu ile Adelet işleri komisyonundan kurulmuş karma bir komisyona ismarlanır. Karma komisyon başkanı, komisyon üyeleri arasından beş milletvekilini adçekme ile ayırarak bir hazırlama komisyonu kurar. Bu hazırlama komisyonu kendisine bir başkan ve bir kâtip seçtikten sonra çalışmalarına başlar. Dosyayı inceler. Ve dokunulmazlığının kaldırılması istenen Milletvekilini dinler.

Hazırlama komisyonunun şahit dinlemek yetkisi yoktur. Neticede bu komisyon suçun işlendiğine inanacak olursa dokunulmazlığın kaldırılması için tanıtılı bir rapor hazırlar ve karma komisyona verir. Şayet suç Anayasasının 12 inci veya 27 inci maddelerinde yazılı suçlardan değilse, hazırlama komisyonu yazacağı raporda kovuşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasını karar altına alır. Her iki halde de karma komisyon kararıyla birlikte işi Kamutaya yollar. Bütün bu işlerin en çok bir ayda yapılmış olması lâzımdır.

İlgili Milletvekili komisyonlarda olduğu gibi, Kamutayda da savuna bilir. Görüşmeler, kural olarak, açık yapır, ve bundan sonra Kamutay kararını verir. İşte bu kararlardan bir tanesi: Karar numarası, 1371 «Akhisar sorgu yargıcı a kötü muamele, tehdit ve hakâret etmekten suçlu sanılan Mebusu a istinat olunan suç, Anayasasının 12 ve 27 inci maddelerindeki cürümlerin dışında kaldığı anlaşılmış olduğundan İç Tüzüğün 180 inci maddesinin ikinci fıkrası gereğince kovuşturma ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verilmiştir. Tarih»

Sayet Milletvekili ağır cezayı gerektiren bir cürmü işlerken, veya iş-

ler işlemez, yani suçüstü yakalanmışsa Milletvekilliği dokunulmazlığının kaldırılmasına gitmeğe hacet yoktur. Sadece Meclis durumdan haberdar edilir.

Eğer bir millet vekili hakkında henüz seçilmezden önce hükümlülüğe karar verilmiş ve fakat daha cezasını çekmeğe başlamamışsa, yahutta seçiminden önce başlamış olan kovuşturma Milletvekili olmasından sonra hükümle neticelenirse cezasını Milletvekilliği bittikten sonra çeker. Şu kadar var ki, Milletvekili yararına zamanaşımı işlemez. Yeniden seçilme halinde eski durum devam eder.

Anayasanın 28 inci maddesine göre çekilme, kısıtlanma, iki ay Meclise devamsızlık, yahut memurluk kabul etme hallerinde Milletvekilliği düşer.

Meclis Başkanı bir Milletvekiline sekiz güne kadar izin verebilir, Fazlası için Kamutayın karar vermesi lâzımdır. Şayet, izin isteği sekiz günü aşmakta ise, ilk önce Başkanlık divanı bu dileği inceler ve düşüncesiyle birlikte Meclise sunar. Kamutay görüşme yapmaksızın ve gösterme oyu ile karar verir. Arka arkaya üç toplantı günü yoklamasında bulunmamış olan, veya açık oy toplanırken gelmediği anlaşılan Milletvekili izinsiz sayılır. Başkanlık divanı bu halin sebebini araştırır; ve takdir eder. Yokluğu yasalı bir özüre dayanmayan Milletvekilinin adı Resmi Gazete ile ilân olunur. İzinsiz olan, yahutta izin zamanını geçiren milletvekillerinin bugünlere ait ödenekleri verilmez. Bir toplantı yılında iki aydan çok izin alan Milletvekiline ise ödenek verilebilmesi için Kamutayca karar verilmiş olması lâzımdır.

209. — Bir yaşama döneminin ilk birleşimine, ya Milletvekillerinin en yaşlısı başkanlık eder, yahutta geçici bir Başkan seçilir. Milletvekillerinden en genç dört tanesi geçici olarak kâtiplik ederler. En yaşlı Milletvekiliyle en genç üyeleri tayin etmek İdareci üyelere aittir. Gerçi, idareci üyeler henüz seçilmiş değillerdir. Fakat, idareci üyelik ödevi yeni Meclis kendi Başkanlık divanını seçinciye kadar devam edeceğinden, eski İdareci üyeler bu işi yaparlar.

İlk önce, Milletvekilleri andiçerler. Seçim çevrelerinin hece harfleri sırasıyla birer birer kürsüye çıkılır ve andiçilir (Anayasa madde 16). B.M.M. İctüzüğü, 2 nci maddesinde andiçmenin Anayasadaki formülün kürsüden yüksek sesle okunması demek olduğunu yazıyor. Bu hükme göre, dilsiz olan bir kimsenin Milletvekilliği yapamaması lâzım gelecektir.

Andiçme töreni bitince, Başkanlık divanı seçimine geçilir. Bu seçim bir yıl için yapılır. Gerçekten, anayasanın 24 üncü maddesi şöyle der: «Türkiye B.M.M. Kamutayı her kasım ayı başında kendine bir yıl için bir Başkan, üç başkan vekili seçer.» Başkanlık divanında altı kâtip ve üç te ida-

reci üye vardır. Seçimler gizli oyla ve saltçoklukla yapılır. Her vazife için ayrı ayrı oy verilir.

210. — Başkanlık divanı iç hizmet teşkilâtını şu yolda düzenlemiştir: B.M.M. nin bir genel kâtibi vardır. B.M.M. memurlarının teşkilâtı hakkındaki 7/1/1939 ve 3552 sayılı kanuna göre bu yere tayin edebilmek için Yüksek tahsil görmüş olmak ve en az onbeş sene devlet işlerinde çalışmış bulunmak lâzımdır. B.M.M. iç hizmetinde bundan başka, komisyon kâtipleri, kanunlar, zabıt, evrak ve basımevi müdürlükleri, sayışkanlık ve daire müdürlükleri, mutemetlik, Bütçe komisyonu şefliği, Kütüphane müdürlüğü ve Özel Kalem Bürosu vardır. B. M. M. nde bir memuriyete tayin edilecek kimse idareci üyelerin veya genel kâtibin teklifi ve Meclis Başkanlığının onayı ile tayin olunur. Bu memurların vazife ve yetkileri 3552 sayılı kanununun 8 nci maddesine göre Başkanlık divanıca tesbit edilir.

Başkanlık divanının görevleri, Kamutayda yapılan seçimlerden çıkabilecek İç Tüzük meselelerini görüşmek, iç hizmeti teşkilâtlandırmak, izin ve yoklama işleriyle uğraşmak ve bu meselelere dair şikâyetleri dinlemek, B.M.M. bütçesini hazırlamak, daire binası hakkında verilecek kararları almak, B.M.M. adına törenlerde bulunmak, kutlama ve teşekkür dileklerine Meclis adına cevap vermek gibi vazifelerdir (İç Tüzük. Madde: 198 ve 219 v. son.).

B.M.M. Başkanı başlıca şu vazifelerle ödevlidir: B.M.M. ni temsil, İçtüzüğü uygulamak, görüşmeleri idare etmek, zabıt gazetesinin ve zabıt özetinin tanzimini gözetmek, Meclis memurlarının tayinlerini onaylamak, bunları vazifeden uzaklaştırmak, Başkanlık divanıca reislik etmek, başkanlık divanı kararlarının yürütülmesini denetlemek, komisyonları ve kalemleri kontrol etmek, Meclisin iç ve dış güvenliğini gözetmek, sakat olduğu ileri sürülen seçim mazbatalarını tetkik komisyonuna havale etmek.

Başkanın yokluğunda bu vazifeleri Başkan vekilleri yaparlar. Başkan, Başkanlığa ayrılmış olan Konakta oturur.

B.M.M. kâtipleri görüşmelerin zabıtına nezaret, zabıt özetini düzeltme ve imzalama, kâğıtları okuma, söz isteyenlerin isimlerini kayıt, yoklama, oy sayımı ve sıralanması, gizli celselerde zabıt tutmak gibi vazifelerle ödevlidirler.

İdareci üyeler Meclis binasını ve eşyasını korumak, törenleri tertip ve idare etmek, hizmet işlerine, kolluk işlerine, masraf işlerine bakmak, bütçe tasarısını hazırlamak, giriş kartlarını dağıtmak gibi vazifelerle ödevlidirler. Bunlar, hep birlikte sorumludurlar. Kendileri Başkanın yürütme elemanlarıdır. Her yıl başında seçilen yeni idareci üyelere he-

sap verirler. Sayışkanlık, kasa ve daire müdürlükleri idareci üyelere bağıdır

211. — Başkanlık divanı seçimi sona erince, seçim belgeleri gösterme oyu ile onaylanır Milletvekilliği kabuledilene belge örneklerinden biri tarih konarak ve mühürlenerek verilir. Haklarında şikâyet veya itiraz yapılmış olan, veya belgeleri yolunda tanzim edilmemiş bulunan Milletvekillerinin belgeleri Meclis Başkanı tarafından özel bir komisyona havale olunur. Bu komisyon Kamutayca adçekme ile ayrılacak 30 üyeden kurulmuştur, belgelerin incelenmesi işiyle uğraşır. Bu komisyona belgelerin tetkiki komisyonu denir. Komisyon yine adçekme ile beşer üyeden kurulmuş hazırlayıcı komisyonlara ayrılır. Her hazırlayıcı komisyon gizli oyla bir Başkan, bir de raporcu seçer. Hazırlayıcı komisyon her türlü incelemeleri yapabilir. Ve bütün belgeleri ve yazışmaları inceleyebilir. İnceleme neticesi oy toplanır ve yazılacak rapor tetkik komisyonuna sunulur. Tetkik komisyonu işi tekrar gözden geçirir ve yeni bir rapor hazırlayarak Kamutaya sunar. Bu rapor bir Milletvekilinin Milletvekilliğini sakatlamakta ise, o kimse kendini ya bizzat, yahutta bir Milletvekili vasıtasıyla müdafaa edebilir. Belgesi sakatlanan zat, kamutayın kendisi hakkında vereceği karar için oya katılamaz. Şayet seçim be'gesi incelenen kimse bu sırada Milletvekilliğinden çekilecek olursa, bu hal belgenin incelenmesine engel olmaz. Neticede Milletveki'inin be'gesi Kamutayca reddedilecek olursa, onun yerine yeni bir Milletvekili seçilmesi icabeder.

212. — B.M.M. komisyonlara ayrılmıştır. Bu kom'isyonlar her toplantı yılı başında yeniden seçilirler (İç Tüzük, madde: 143). Seçimler uzmanlık ve meslek cetvelleriyle aday listelerinin dağıtılmasından dört gün sonra başlar. Bir Milletvekili ancak iki komisyonda üye olabilir. Bu komisyonlardan bütçe komisyonu üyeleri başka bir kom'isyona giremezler. B.M.M. nde bugün 19 komisyon vardır: dilekçe, savıştay, Meclis hesaplarını inceleme, Meclis kitabevi, Anayasa, Bütçe, Adalet, İç işleri, Gümrük ve tekeller, Dış işleri, Ekonomi, Millî eğitim, Maliye, Milli Müdafaa, Bayındırlık, Sağlık ve yardım, Toprak, Ticaret, Ulaştırma.

Gerekli gördüğü hallerde Kamutay karma ve geçici komisyonlar kurabilir. Karma komisyon iki veya daha çok komisyonun birleşmesi ile; geçici komisyon ise, her komisyondan birer üye alınmak yoluyla meydana getirilir. Bu komisyonlar kendilerine verilmiş olan özel işler bitince dağılırlar.

Her komisyon gizli oyla bir Başkan, bir raporcu ve bir kâtip seçer. Raporcu, Başkana vekillik eder. Belli bir meselede ayrı bir raporcu seçilebilir. Komisyonlarda ayrıca memur kâtipler de bulunur. Her komisyon

Mecliste kendisine ayrılan odada toplanır. Başkanlık divanı üyeleri komisyonlara girmezler.

Kanun tasarıları ve teklifleri kamutayca görüşülmeye başlanmazdan önce komisyonlarda incelenir. Komisyon kendisine havale olunan iş bir buçuk ayda bitirmek ödevindedir. Şayet bir madde, başka bir komisyonun vazifesine girmekte ise, gerekçesi gösterilmek suretiyle oraya havalesi istenebilir. Komisyon başka komisyonların düşüncesini almağı da gerekli görebilir. Böyle bir halde fikri sorulan komisyon on gün içinde bir karar verecektir. Başka komisyonda incelenen bir madde hakkında bir komisyonun düşüncesini söylemesi de mümkündür.

Komisyonlar yalnız kendilerine havale olunan işleri incelerler. Bunlardan bütçe komisyonu şu işleri görür: Meclis bütçesiyle ekli bütçeleri hakkındaki kanun tasarıları, bütçe kanunu, ekleri, olağanüstü gelirler ve bölümler arasında aktarma istekleri hakkında kanun tasarıları, devlet gelirlerinin yahut giderlerinin artırılmasına veya eksiltilmesine dokunacak bütün kanun tasarı ve teklifleri, bütçe kanunlarıyla devlet gelir ve giderlerini artıracak veya eksiltecek tasarı ve teklifler hakkındaki yorum dileklerini incelemek (İç Tüzük madde 126).

Her komisyona havale olunan işler gündem şeklinde tesbit edilir, ve bir gün öncesinden ilân olunur. Acele hallerde ilân yapılmayabilir. Her iş, havalesinden 48 saat sonra tetkik olunabilir. Acele kararı bulunan hallerle Kamutayca görüşülmekte olan bir kanunun bazı maddelerinin incelenmesi bu kaydın dışındadır. Komisyon üyelerinden beşi veya komisyon başkanı isteyecek olursa evrak bastırılır.

Komisyon üyelerinin üçte biri hazır olmadıkça toplantı yapılamaz. Komisyon görüşmeleri öz olarak zaptedilir. Ayrıca karar verilmişse harfî harfına zabıt tutulması da mümkündür. Zabıtlar üyelerce imzalanır. Raporları ise başkan, raporcu, kâtip ve hazır bulunan üyeler imza ederler. Komisyon raporu Meclis başkanlığına verilir. Meclis başkanlığınca bastırılıp Milletvekillerine dağıtıldıktan sonra Kamutayca görüşülebilir. Meclis başkanlığına verilen raporlar kendiliğinden gündeme geçer. Kamutayda komisyon üyelerinden ancak komisyonda muhalif kalmış olanlar söz söyleyebilirler. Öteki komisyon azaları söz alamazlar. Tasarı veya teklifin müdafaası ise, komisyona aittir. Bir çok komisyonlardan geçmiş olan tasarı veya teklif en son geçtiği komisyonun mazbatası üzerine görüşmeye girer. B.M.M. de gelenek bu yolda kurulmuştur.

Komisyonlar Bakanlıklarla haberleşebilirler. Bakanları ve uzmanları davet ederler. Bulunamayacak bakan, büyük memurlarından birini gönderir. Komisyonlar teklif sahipleri toplantıda hazır bulunmuyorsa onları da davet edebilirler.

213. — Bir komisyonda görüşülmekte olan kanun tasarısının maddeleri hakkında milletvekilleri her zaman **değişiklik veya ekleme tekliflerinde** bulunabilirler. Bunun için bir (değişiklik teklifi) hazırlanarak Meclis başkanına verilir. Başkan da ait olduğu komisyona havalesini yapar. Komisyon değişiklik teklifi hakkında bir karar verir, ve raporu bastırırken değişiklik teklifini ve sahiplerince tanzim olunacak gerekçeyi birlikte bastırır. Kanunun Kamutayda görüşülmesi sırasında değişiklik teklifi sahibi izahlarda bulunur ve üyelerden değişiklik teklifinin görüşülmesini isteyen bulunursa görüşme yapılır. Değişiklik tekliflerinin asıl maddeden önce oya konulması lâzımdır.

Değişiklik teklifi birinci görüşme bittikten sonra da verilebilir. Ancak bu takdirde doğrudan doğruya komisyon başkanına verilmelidir.

Gerek birinci ve gerek ikinci görüşmelerin yapılması sırasında verilecek değişiklik tekliflerinin komisyona havalesi raporcu tarafından istenecek olursa, öylece hareket olunur. Böyle bir dilek yapılmazsa teklif sahibi gerekçesini Kamutaya bildirir, ve Kamutay da dikkate alınıp alınmamasına karar verir. Nazara alınmasına karar verilirse teklif komisyona gider. Fakat komisyonun değişiklik teklifini kabul etmesi icabetmez.

Bütçe kanununa dokunan değişiklik teklifleri veya ekleme teklifleri ait oldukları bütçe raporunun dağıtıldığı günden itibaren yedi gün içerisinde yapılmalıdır. Bu çeşitteki teklifler bütçe komisyonuna gider.

Aylık ödeneklerin ve yollukların çoğaltılmasına, yeni memurluklar ve kadrolar kurulmasına dair değişiklik tekliflerinin ve bütçeye madde eklemek teklifleriyle doğrudan doğruya vergilere dair kanunları ilgilleyen değişikliklerin görüşülebilmesi bunların Hükümetce veya bütçe komisyonunca kabul edilmiş olmasına, yahutta 50 imza ile teklif edilmiş bulunmasına bağlıdır.

214. — Her Milletvekili mensup olmadığı bir komisyonun görüşmelerine de katılabilirse de bunlarda oy veremez. Komisyonlar meclisin araverme zamanında da toplanabilirler. Fakat bunun için Kamutayca karar verilmiş olması lâzımdır. Özürsüz olarak veya haber vermeden dört toplantıda bulunmayan komisyon üyesi çekilmiş sayılabilir.

Komisyonlar tarafından görülmüş olan işler hakkında BMM. Genel kâtibi yılda en az iki defa Meclis başkanlığına rapor verir. Bu raporlar Resmî Gazetede basılır.

İkinci paragraf

Büyük Millet Meclisinde İşlerin Görülmesi

215. — Büyük Millet Meclisinin iki çeşit toplantısı vardır: Olağan toplantılar, ve olağanüstü toplantılar.

Anayasanın 14 üncü maddesine göre B.M.M. her yıl kasım ayı başında çağrısız toplanır. Bu toplantı olağan bir toplantıdır. En az altı ay sürmesi lâzımgelir. Çünkü, B.M.M. çalışmasına yılda 6 aydan fazla arave-remez.

Meclis araverme sırasında bulunduğu sırada toplantıya çağrılmak durumu ortaya çıkacak olursa olağanüstü bir toplantı yapmış olur. 23 şubat 1945 toplantısı bu hale bir örnek teşkil eder. Bundan başka, Anayasanın 25 inci maddesinde yazılı hükme göre, dönemi bitmezden önce seçimin yenilenmesine karar verilecek olur da, yeni Meclis toplanacak olursa bu toplantının kasım ayından önceye raslayan parçası olağanüstü toplantı sayılır.

21 Şubat 1337 tarihli ve 18 numaralı Nisabımüzakere kanunu ile kabul edilmiş olan sistem bundan farklı idi. Bu kanunun birinci maddesine göre, B.M.M. (Müstemirren) toplantı halinde idi.

Cöürülüyor ki, B.M.M. yıllık toplantılar yapmaktadır, ve bu toplantılar kasım ayının ilk günü başlar.

B.M.M. nin ne zamanlar toplanacağına gelince, bu konuda İç Tüzük hükümleri yürür. Anayasanın 21 nci maddesi şöyle der: «Meclis, görüşmelerini İç Tüzük hükümlerine göre yapar.» B.M.M. İç Tüzüğüne göre ise, toplantılar Pazartesi, Çarşamba, Cuma günleri vardır. Şayet bu günler bir tatil gününe raslayacak olursa B.M.M. si toplanmaz. Gerekli halde, veya Hükümet isteyecek olursa, B.M.M. başkanı haftanın başka bir günü için de toplantıya çağırabilir.

216. — B. M. M. oturumlarına Meclisin başkanı veya başkan vekillerinden birisi reislik eder. Başkanlık divanı kâtiplerinden iki tanesi de kâtiplik vazifesini görürler.

B.M.M. toplantısını zamanında açmak başkana aittir. B.M.M. üyelerinin tam sayısının yarısından bir fazlası hazır bulunmakta ise görüşmelere başlanabilir. Şayet sayı hakkında bir tereddüt varsa, hayutta Milletvekillerinden beştanesi isteyecek olursa yoklama varılmak lâzımgelir. Aranmış sayı yoksa, başkan ya Meclisi o gün için kapar, yahutta toplanmayı bir saat sonraya bırakır. B.M.M. nde yoklama varılması, kâtiplerden birtanesinin Milletvekillerinin isimlerinin yazılı olduğu defteri hece harfleri sırasına göre okuması ve hazır bulunan Milletvekillerinin (burada) demeleridir.

B.M.M. gündemine göre görüşmeler yapar. Meclisin gündemi şöyle tertip edilir: Başkanlık divanınca Kamutaya söylenecek sorular, sorular ve gensorular, görüşülecek maddeler. Bunlardan, yani görülecek maddelerden her birinin bir sırası vardır. İlk olarak öncelikle görüşülmesine karar verilen işler ele alınır. Bundan sonra, acele görüşülmesi gereken

işlere bakılır. Üçüncü olarak ta, iki defa görüşmeye konu teşkil eden işlere yer verilir. İki defa görüşülecek olan maddeler komisyonlardan Meclis başkanlığına geliş sıralarına göre tertiplenirler.

Gündem bir gün öncesinden başkanlığa ve bakanlıklara bildirilir. Sayı tam olmadığı için toplantı yapılamayacak olursa, ertesi toplantı aynı gündemle açılır. Milletvekilleri, prensip olarak, gündem dışında konuşamazlar. Fakat, Başkan uygun görecekt olursa gündem dışında söz isteyenlere de söz verebilir. B.M.M. nde söz söylemek isteyen bir Milletvekili kâtiplere adını kaydettirir. Başkan kayıt sırasına göre milletvekillerini kürsüye çıkmaya davet eder. Kürsüden söz söyleyen Milletvekilleri Kamutaya hitabederler. Bununla beraber, Başkan pek kısa bir söz söyleyecek olan Milletvekiline olduğu yerden söz söylemek müsaadesini verebilir. Ancak bu takdirde söz sahibi olan Milletvekili Kamutaya değil, Başkanlık makamına hitabeder.

Komisyon Başkanları ve raporcuları B.M.M. nde söz söyleyecekleri zaman sıraya bağlı olmazlar. Bir Milletvekilinin kendi sırasını bir başka Milletvekiline bırakması ve onun yerine geçmesi mümkündür. Milletvekilleri kürsüden yazılı bir nutuk okumak veya böyle bir nutku kâtiplerden birine okutmak imkânına da sahiptirler. Şukâdar var ki, bu okuma zamanı 20 dakikayı aşmamalıdır.

Görüşmeler sırasında Hükümet adına Başbakan veya bakanlardan birisi, yahutta bakanlıklar ileri gelen daire reislerinden biri hazır bulunur. Ayrıca Bakanlığına ait bir tasarı ve teklif üzerinde konuşulan bakanın veya dairesi reislerinden birinin bulunması şarttır. Bakan veya daire reisi bulunmuyorsa görüşme ertesi toplantıya bırakılır. Hükümet adına konuşacak olanlar sıraya bağlı olmaksızın söz isteyebilirler. Bundan başka, kendisine taarruz edilen veya ileri sürdüğü fikire aykırı bir fikir sahibi olduğu ileri sürülen Milletvekili her zaman söz isteyebilir.

Görüşmeye mahal olmadığı, gündeme veya İç Tüzük hükümlerine uygun hareket etmeye davet, önce veya sonra görüşme teklifleri asıl meseleden evvel görüşülürler.

Meclis başkanı görüşmelere karışmak istediği zaman re'slik yerini başka bir Başkana bırakır, ve söz kürsüsüne inerek söyleyeceğini söyler. Görüşülen mesele oya konmadıkça yeniden başkanlık mevkiine çıkamaz. Ancak, İç Tüzüğün uygulanması dolayısıyla söyleyeceği sözler bu hükme bağlı değildir.

Milletvekillerinin söz söyledikleri sırada sözlerini kesmek yasaktır. Şayet söz kesmek olacak olursa, İç Tüzüğün 184 üncü maddesine göre, Milletvekili uyarma cezasını gerektiren bir eylem işlemiş olur. Başkan, söz söy

Teşey Milletvekilini konudan ayrılmamaya davet için onun sözünü kesebilir. İki defa sadede davet edilip tehbuna uymayan Milletvekili hakkında Başkan o günkü toplantıda ve görüşülmekte olan madde üzerinde o Milletvekilini söz söylemekten yasaklaması için Kamutaya teklifte bulunabilir.

Bir Milletvekili Kamutayda ağza alınmayacak çirkin, kaba ve edepdışı sözler söyleyecek olursa Başkan kendisini derhal lisan temizliğine davet eder. Şayet Başkanlığa içerisinde bu gibi sözler yazılı bir önerge verilecek olursa, Başkan düzeltilmesi için onu sahibine geri verir.

Görüşmeler gürültülü olur veya yatıştırılmazsa Başkan ayağa kalkar. Gürültü devam ederse oturumu tatil edeceğini söyler. Yine durulmazsa görüşmeyi bir saat için tatil eder. Bir saat sonra görüşme başladığında gürültü yine devam ederse, toplantı başka bir güne bırakılır.

217. — B.M.M. kendi kolluk işlerini başkanı eliyle düzenler ve yürütür. B.M.M. ne silâhlı olarak girmek yasaktır. Giren olursa başkanlık tarafından Meclis binası dışarısına çıkarılır. Kamutay salonuna veya komisyon odalarına yalnız Milletvekilleri, Meclis memurları, Hükümetten gönderilen memurlar ve davet olunan uzmanlar girebilirler. Bunlardan gayrиси girecek olursa Başkan veya idareci üyeler tarafından dışarıya çıkartılır. Meclis binalarını görmek isteyenlere iş saatleri dışında müsaade olunabilir.

Anayasanın 20 inci maddesine göre, Meclis görüşmeleri herkese açıktır. Binaenaleyh, Meclis görüşmelerinde dinleyici bulunabilir. Bu takdirde, dinleyiciler, toplantının devamı sırasında kendilerine ayrılmış olan yerlerde başı açık ve susarak otururlar. Sözle veya hareketle doğrulama, veya yanlışlamada bulunamazlar. Böyle bir şey yapacak olurlarsa derhal dışarıya çıkarılırlar.

B.M.M. nin gizli toplantı yapması mümkündür. Bunun için, ya Bakanların veya 15 Milletvekilinin teklifte bulunması icabeder. Böyle, görüşmenin gizli yapılması hakkında bir teklif yapılacak olursa, salon boşaltılır. Teklifte bulunanların gerekçeleri dinlenir ve teklif oya konur. Şayet kabalı oturum yapılmasına karar verilirse görüşmelerin zabtı divan kâtipleri tarafından tutulur.

Üyeler bu zabıtları gözden geçirebilirler. Zabıtlar birleştirilince yeniden gizli olarak toplanılır, ve bunlar okunur. Bu zabıt özeti ve ilişkili olduğu zabıt dergisi bir zarfa konarak Başkan ve kâtipler tarafından muma mühürlenir, Meclisin evrak hazinesine konur. Gizli zabıtlar, üzerinden 10 yıl geçtikten sonra, yahutta Meclisce karar verilmek suretiyle yayılabilir.

218. — Anayasanın 15 inci maddesi gereğince kanun teklif etmek hakkı Meclis üyelerine ve Bakanlar Kuruluna tanınmıştır. Milletvekilleri-

nin verecekleri kanun teklifleri bir veya birçok Milletvekinin imzasını taşıyabilir. Hükümetin vereceği kanun tasarıları ise, bütün bakanların imzasını taşımalıdır. Gerek kanun teklifi, ve gerekse kanun tasarısı, gerekceli olmak icabeder. Bu gerekçe bir raporda yazılıdır. Bu raporda evvelâ kanun taslağının tamamı, sonra da her bir maddesi hakkında izahlarda bulunulur. Şayet kanun taslağı mevcut bir kanunu kaldıracak, veya ona yeni eklemeler yapacak, yahutta onu değiştirecek ise, raporda yürürlükteki hükümlerin neler olduğu ve niçin değiştirilmeleri gerektiği yazılmalıdır. Raporlar delillere dayanan belgeleri; gerekiyorsa, istatistik bilgilerini taşırlar. Bu şekilde olmayan raporlar incelenmekte oldukları komisyon tarafından, şayet bir tasarıya dair iseler; başkanlık eliyle, bir teklif hakkında iseler; doğrudan doğruya, tamamlanmaları için geri verilirler. Başkan kanun projesini kendiliğinden komisyona havale eder. Bu havaleye itiraz etmek isteyen milletvekili olursa, oturum başlar başlamaz söz alır.

219. — Henüz gündeme alınmamış bulunan kanun taslakları Kamutaya bilgi verilmek şartıyla geri alınabilirler. Şukadar ki, taslak bir Milletvekili veya komisyon tarafından benimsenecek olursa görüşmeye devam edilir. Taslağın gündeme girmesi halinde, Kamutayca karar verilmedikçe geri alınması caiz değildir.

220. — Gerek seçimin yenilenmesine karar verilmesi, gerekse dönemin bitmesi yüzünden yeni seçim yapılması halinde, eski Meclisin henüz kabul etmediği veyahut sadece birinci görüşmesini yaptığı, veya oya konup ta çokluğa dayanmadığı için yeni baştan oya konması lâzımgelen bütün taslaklar hükümsüz hale gelirler. Bu taslakların kanunlaşması istendiği takdirde, Hükümetin veya komisyonlardan birinin, yahutta on Milletvekilinin Başkanlığa bir istek yapmaları kâfidir.

221. — Kanun taslakları iki defa görüşmeden sonra kabul edilmiş olur. Anayasa değişiklikleri ile bütçe ve kesin hesap kanunu ve aktarma isteklerine dair kanun taslakları ve Sayıştay raporlarıyla acele görüşülmesine karar verilmiş olan taslaklar, bir de Cumhurbaşkanınca geri gönderilen kanunlar bir tek defa görüşmeye konu teşkil ederler.

222. — Meclisin kabul edeceği esash bir sebep varsa bir taslağın verilmesi sırasında veya ilk görüşülmesinden önce Hükümet, teklif sahibi veya komisyon yazılı olarak acele görüşme kararı verilmesini isteyebilirler. Başkan bu teklifi gösterme oyu ile bir karara bağlatır. Acele görüşme kararı verildiği takdirde Meclisten yazılı olarak taslağın önceden görüşülmesine karar vermesi de istenebilir. Teklif sahiplerinin bu yolda bir istekte bulunmalarına müsaade edilmemiştir. Bir taslak hakkında sade-

ce önceden veya derhal görüşmeye karar verilmiş olması, acele olarak görüşülmesine karar verilmiş olması anlamına gelmez.

223. — Kamutay başka türlü karar vermedikçe, her taslak bastırılıp dağıtıldıktan 48 saat geçmiş olmadıkça görüşülemez. Birinci görüşme ile ikincisi arasında da kural olarak beş gün geçmesi lâzımdır. Ancak, bu zamanın hükümetin veya komisyonun yazılı isteği üzerine verilecek bir karar ile azaltılması mümkündür.

Görüşmeye başlanırken Başkan, Kamutayın gerekçe ile taslağın tamamının okunmasını lüzumlu görüp görmediğini sorar. Lüzumlu görmekte ise, hem gerekçeyi ve hemde bütün maddeleri baştan sona kadar okutur.

224. — Görüşmeler zabta geçer. Bu zabıtlar iki türdür: 1 - Harfi fine zabıt, 2 - Zabıt özeti. Zabıt dergisi ile, olduğu gibi ilân olunan zabıt, harfi harfine zabıttır. Kamutayda söz almış olanlardan birisi harfi harfine zapta itiraz etmek isteyecek olursa, ilk oturumda söz alması veya bakanlığa bir kâğıt göndererek gelecek zabıt dergisine bunun konmasını istemesi lâzımdır.

Yayılmaması istenen düzeltme son birleşimde görüşülen işlere dokunmakta ise bu kâğıt Resmi gazetenin ilk sayısında basılır. Zabıt özetleri bir sonraki birleşim gününün zabıt dergisinde basılırlar, Bu özete itiraz olunduğu takdirde düzeltme harfi harfine zabıtlara göre yapılır. Zabıt özetlerinin Kamutay başkanı ile kâtipleri tarafından imza edilmesi icabeder. Şayet yapılan toplantı, bir toplantı yılının sonuncusu ise, özet henüz Kamutay dağılmadan hazırlanır, okunur ve düzeltmeler derhal yapılır.

225. — Kanun görüşmelerinde ilk olarak taslağın tamamı üzerinde konuşulur. Söz söylemek isteyenler çoksa, ve görüşmenin yeterliği istenmekte ise, görüşme konusu teşkil eden mesele hakkında lehte, aleyhte, ve genel olarak konuşacaklardan en az ikişer zata söz verilmek lâzımdır. Görüşmenin yeterliği hakkındaki taktir ancak bundan sonra oya konabilir. Eğer görüşmenin yeterliğine karşı söz isteyenler bulunursa bunlardan yalnız bir tanesine söz verilir. Bu Milletvekili dinlendikten sonra görüşmenin yeterliği önergesi hakkında gösterme oyu toplanır. Taslağın tamamı üzerinde görüşüldükten sonra maddelere geçilmesi oya konur. Çokluk olmazsa taslak reddedilmiş sayılır. Çokluk olursa taslağın ikinci görüşmesi yapılabilir. İki görüşme arasında en az beş gün ara verilir. İkinci görüşme, taslağın her maddesi hakkındaki düşüncelere ve tekliflere ayrılır. Ve artık kanunun tamamı üzerinde görüşülmez. Maddelerden birçok fıkra veya parçalardan kurulmuş olanlar bu parçalardan her birisi ayrı ayrı oya konmak suretiyle görüşülmek üzere teklifte bu-

bulunabilir. Maddeler üzerinde görüşmeler bittikten sonra kanunun tamamı üzerinde söz söylemek isteyenlerden lehte ve aleyhte konuşacak olan birer Milletvekiline söz verilir. Söz alacak Milletvekillerinin yeni bir teklifte bulunmak yetkileri yoktur. Bundan sonra, Milletvekilleri Hükûmete veya raporçuya istedikleri soruları sorabilirler. Kanun taslağı, kanun olarak kabul edilmezden önce yazılış ve söz, yahut tertip bakımından eksik olduğu veya karışıklığa sebep olabileceği ileri sürülürse metin düzeltilmek üzere ait olduğu komisyona gönderilir. Devletlerle yapılmış olan antlaşma ve sözleşmelerin onanması hakkındaki taslaklar, tamamı üzerinden görüşmeye alınır ve bunların metinleri değiştirilemez. Bir taslağın komisyona iadesini istemek, maddelerine itiraz etmek anlamına gelir. Komisyon, bir rapor hazırlayarak taslağın kabul edilmesine, geciktirilmesine veya reddine karar verir. Şayet geciktirmeye karar verilecek olursa bu karar şu yolda yazılır: «Meclis, antlaşma veya sözleşmenin şu ve şu maddeleri hakkında (maddeler aynen yazılır) Hükûmetin dikkatini çekerek onanması için gerekli müsaadesini geciktirir.»

Bir taslak Kamutayca reddedilecek olursa aynı toplantı yılında yeniden meclise sunulamaz.

226. — B.M.M. nin görüşmelerde bulunabilmesi için üye tamsayısının yarısından bir fazlasının hazır olması lâzımgelceğini yukarıda yazmıştık. Görüşme neticesinde verilecek kararlara gelince, bunlar kural olarak, hazır üyelerin saltçokluğuyla verilir. Bazı hususlarda başka sayılar aranmıştır. Meselâ, Anayasanın 25 inci maddesi Meclis üyelerinin tam sayısının saltçokluğu, demiştir. Bunun gibi, yine Anayasanın 102 nci maddesine göre Anayasada bir değişiklik teklifi için Meclis tam üyesinin en az üçte birinin imzası lâzımdır. Yine bu maddede değişikliğin tam sayının üçte iki oy çokluğuyla kabul edilebileceğine işaret olunmuştur. Yine, görmüştük ki Anayasanın 27 inci maddesi bir Milletvekilinin sanık tutulabilmesi için Kamutay hazır üyelerinin üçte iki oy çokluğuyla bir karar verilmek gerektiğini yazmakta idi. B.M.M. İç Tüzüğü'nün 133 üncü maddesine göre, bir Bakandan şikâyete dair olan teklifler de yine hazır üyelerin üçte iki oy çokluğuyla kabul edilebilir.

227. — B.M.M. de üç türlü oy verilir: Gösterme oyu, Açık Oy, Gizli Oy.

Oy toplandığı sırada söz söylenmez.

Gösterme oyu el kaldırmak, veya ayağa kalkmak suretiyle verilir. Açık veya gizli oya başvurulacağı söylenmemiş bulunan bütün meselelerde gösterme oyu toplanır. İlk önce lehte, sonra aleyhte bulunanlar oy verir. Oyları hem başkan, hem de kâtipler sayarlar.

Esas olarak gösterme oyu el kaldırılmak suretiyle toplanır. Saymada uyuşma olmaz, veya çokluk olup olmadığından şüphe edilirse, yahutta Milletvekillerinden beşi ayağa kalkarak isterlerse, ayağa kalkmak usulüne başvurulur. Yine anlaşma olmaz ve şüphe bulunursa açık oya başvurulur.

Açık oy, Milletvekillerinin isimleri yazılı pusulaların kutuya atılması yahutta kabul, red, çekinme demeleri suretiyle toplanır. Vergiye dair kanunlarla antlaşma ve sözleşmelerin onanmasına dair kanunlar, kesin hesap kanunu ve bütçe kanunu kabul edilirken açık oya başvurulur. Bundan başka, gösterme oyu toplanırken Başkanlık divanı tereddüde düşecek olursa, beş millet vekilinin ağızdan ve, bir mesele ilk oya konurken, 15 Milletvekilinin yazılı olarak istemeleri üzerine açık oy toplanır.

Açık oy toplanacağı zaman, reis davet zilini üç dakika çaldırır. Oyların neye dair olacağını kısaca anlatır. Şayet lehte ve aleyhte oy verecekler oylarının gerekçesini söylemek isterse Başkan bunlardan birer milletvekiline söz verir. Sözler bitince oy toplanır Adçekme ile bir harf çekilerek o harften başlamak üzere seçim çevrelerine göre Milletvekillerinin adları okunur. Çağırılan milletvekili vereceği oya göre oy karnesinden bir yaprak kopararak kürsünün üzerindeki kutuya onu kendisi atar. Yahutta Meclis hademeleri ellerindeki kutuları sıralar arasında dolaştırdıkları zaman oyunu bu kutulara koyar. Adların okunması bitince çağırılıp da gelmemiş olanların adları bir daha okunur. Bunlardan gelenler varsa onlar da oylarını atarlar. Bunun üzerine Başkan «Oyların toplanması bitmiştir» der ve artık bundan sonra oy verilemez. Kutular açılır ve içinden çıkan pusulalar sayılır. Bu pusulalar ya kabule, ya redde, yahutta çekinmeye dair olur. Milletvekillerine her toplantı yılı başında üç çeşit oy karnesi verilmektedir. Bunlardan beyaz renkteki pusulalar kabul oyu için kullanılır. Kırmızılar red ve yeşiller ise çekinme hallerine mahsustur. Çekinmelerin oyları ve sayılmayan oylar hesaba katılmaz. Yalnız kabule ve redde dair olan oylar sayılır. Şukadar var ki sayının bilinmesi için çekinmeler de göz önünde tutulur.

Açık oy, pusulaların oy kutularına atılması suretiyle toplandığı gibi, Milletvekillerinin isimleri okundukta ayağa kalkarak kabul, red veya çekinme demeleri suretiyle de toplanabilir. Bu takdirde kâtipler oyları kaydederler.

Gizli oy açık oy toplanması mümkün olan hallerde 15 Milletvekilinin istemesi ve Kamutayca karar verilmesi üzerine toplanır. Sayıştay kanununa göre, Sayıştaş Başkan ve üyeleri seçimi gizli oyla olur. Her Milletvekili ismi okundukça kürsünün solundaki kâtipten iki yuvarlak alır. Bunlardan biri kırmızı, ötekisi de beyazdır. Yuvarlakları avucunun içerisinde

saklar ve bir tanesini oy kutusuna atar, ötekini yine kürsüye konulmuş bulunan ikinci bir kutuya bırakır. Şayet her iki yuvarlak ta bu ikinci kutuya atılmışsa çekinme var demektir. Sonunda, yuvarlaklar bir tepsiye dökülerek sayılır. Ve netice bildirilir. Başkan kabul olundu veya reddedildi demek suretiyle bu bildirmeyi yapar.

Sayet Oy toplanması sırasında mühim bir yanlışlık olduğu toplanandan sonra meydana çıkarsa Başkan Başkanlık divanını toplar ve divanca verilecek karara göre hareket olunur.

Üçüncü Paragraf

B. M. M. nin başlıca görev ve yetkileri

228. — B.M.M. başlıca görev olmak üzere yasama işi ile uğraşır. Anayasanın ikinci bölümü bu görevle ilgili hükümlerden söz açmıştır. Lâkin, B.M.M. nin bu görev dışına çıkan yetkileri de vardır. Nitekim, yine Anayasa 5 inci maddesinde: «Yasama yetkisi ve yürütme erki B. M. M. nde belirir ve onda toplanır.» demiştir. Şu kadar var ki, bunlardan B.M.M. nin kendi kendisine kullanmakta olduğu yetki yasama görevine dokunan yetkidir. Yürütme görevi ile B. M. M. nin ilgisi en çok hükûmeti denetlemesi şeklinde ortaya çıkar (Anayasa, madde: 7, fıkra 2 ve madde: 22).

229. — Anayasa, B.M.M. nin başlıca görevlerini 26 inci maddesinde saymıştır: «Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapmak, harp ilân etmek, devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tek elli ve akçeli yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilân etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.»

Bu maddedeki «... gibi görevleri...» tabirinden de anlıyoruz ki sayılan işler misal yolu ile sayılmıştır. Bunlar B. M. M. nin başlıca vazifeleridir. Bunlar dışında, yasama ve yürütme görevleri ile ilgili olabilecek bütün işlerde harekete geçmek ve tedbir almak B. M. M. nin yapabileceği bir şeydir. Gerçekten, Anayasa yalnız yargı hakkının bağımsız mahkemeler elinde bulunacağını söylemiş (Madde: 8), Devletin diğer görevlerini B. M. M. nin yetkisi içerisine sokmuştur.

230. — Anayasanın koymakta olduğu hükümlere göre, B.M.M. nin başlıca görevlerini beş noktada **toplayabiliriz**: Kanun işleri, Maliye işleri, Harp ilânı, Hükûmeti denetleme, Adâletle ilgili işler.

Bunlardan sırası ile söz açalım:

saklar ve bir tanesini oy kutusuna atar, ötekini yine kürsüye konulmuş bulunan ikinci bir kutuya bırakır. Şayet her iki yuvarlak ta bu ikinci kutuya atılmışsa çekinme var demektir. Sonunda, yuvarlaklar bir tepsiye dökülerek sayılır. Ve netice bildirilir. Başkan kabul olandı veya reddedildi demek suretiyle bu bildirmeyi yapar.

Şayet Oy toplanması sırasında mühim bir yanlışlık olduğu toplanıdan sonra meydana çıkarsa Başkan Başkanlık divanını toplar ve divanca verilecek karara göre hareket olunur.

Üçüncü Paragraf

B. M. M. nin başlıca görev ve yetkileri

228. — B.M.M. başlıca görev olmak üzere yasama işi ile uğraşır. Anayasanın ikinci bölümü bu görevle ilgili hükümlerden söz açmıştır. Lâkin, B.M.M. nin bu görev dışına çıkan yetkileri de vardır. Nitekim, yine Anayasa 5 inci maddesinde: «Yasama yetkisi ve yürütme erki B. M. M. nde belirir ve onda toplanır.» demiştir. Şu kadar var ki, bunlardan B.M.M. nin kendisine kullanmakta olduğu yetki yasama görevine dokunan yetkidir. Yürütme görevi ile B. M. M. nin ilgisi en çok hükümeti denetlemesi şeklinde ortaya çıkar (Anayasa, madde: 7, fıkra 2 ve madde: 22).

229. — Anayasa, B.M.M. nin başlıca görevlerini 26 inci maddesinde saymıştır: «Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapmak, harp ilân etmek, devletin bütçe ve kesin hesap kanunlarını incelemek ve onamak, para basmak, tek elli ve akçeli yüklenme sözleşmelerini ve imtiyazları onamak ve bozmak, genel ve özel af ilân etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.»

Bu maddedeki «... gibi görevleri...» tabirinden de anlıyoruz ki sayılan işler misal yolu ile sayılmıştır. Bunlar B. M. M. nin başlıca vazifeleridir. Bunlar dışında, yasama ve yürütme görevleri ile ilgili olabilecek bütün işlerde harekete geçmek ve tedbir almak B. M. M. nin yapabileceği bir şeydir. Gerçekten, Anayasa yalnız yargı hakkının bağımsız mahkemeler elinde bulunacağını söylemiş (Madde: 8), Devletin diğer görevlerini B. M. M. nin yetkisi içerisine sokmuştur.

230. — Anayasasının koymakta olduğu hükümlere göre, B.M.M. nin başlıca görevlerini beş noktada toplayabiliriz: Kanun işleri, Maliye işleri, Harp ilânı, Hükümeti denetleme, Adâletle ilgili işler.

Bunlardan sırası ile söz açalım:

231. — A. - KANUN İŞLERİ:

Anayasa 26 ıncı maddesinde kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak ve yorumlamak işlerini saymıştır. Bu işlerin ne yolda yapıldığını B. M. M. nin işleyişini anlattığımız sırada gördük. Burada, nasıl meydana geldiğini bildiğimiz kanunun ne demek olduğundan ve niteliklerinden bahsetmeliyiz.

232. — Kanun hukukta başta gelen bir kaynaktır. Onu tarif etmek icabederse denebilir ki, kanun yetkili makamın usulüne uygun olarak meydana getirdiğı genel ve uyulması gerekli yazılı hukuk kuralıdır.

Bu tarife göre kanunda aranacak nitelikler şunlar olmuş oluyor:

- a - Yetkili makam tarafından yapılmış olmak.
- b - Genel olmak.
- c - Uyulması gerekli bulunmak.

Bu nitelikleri taşımakta olan yazılı hukuk kuralları kanundurlar. Söylemge hacet yoktur ki, kanun âdil olmalıdır.

233. — Kanun yapmağa yetkili makam B. M. M. dir. Anayasa 26 ıncı maddesi ile bu hakkı ona tanımıştır. B. M. M. de kanunların nasıl yapıldıklarını gördük.

Her kanun B. M. M. tarafından kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanına gönderilir. Cumhurbaşkanı da onu ilân edilmek üzere Başbakanlığa verir. Kanunun aslı Evrak hazinesine teslim olunur.

4 Haziran 1928 tarihli ve 1322 sayılı (Kanunların ve nizamnamelerin sureti neşir ve ilânı ve meriyet tarihi hakkında kanun) başlıklı kanuna göre, tekmil kanunların devletin «Resmî gazete» sinde basılması lâzımgelmektedir. Bu yayınlamanın ehemmiyeti büyüktür. Zira, kanunun yürürlüğe girmesini anlamakta yayın tarihinin rolü olabilir. Yargıtay, bir kanunda o kanunun yürürlüğü hakkında hiç hüküm yoksa veya yayın tarihinden yürüyeceğı yazılmışsa, Ankarada Resmî gazetede yayınlandığı gün memleketin her yerinde ilân edilmiş sayılır, yolunda bir karar çıkarmıştı (14 Ağustos 1927 tarihli Tevhidi içtihat kararı).

4 Haziran 1928 tarihli ve 1322 sayılı kanun üçüncü maddesinde, metinlerinde yürürlük hakkında hiç bir kayıt bulunmayan kanunların ne zaman yürürlüğe girecekleri hakkında bir hüküm koymuştur. Bu hükme göre, kanun Resmî gazete ile yayınlanmasından sonraki günden hesap edilmek üzere kırk beşinci günün bitiminden sonra memleketin her yerinde yürürlüğe girmiş olur.

Her kanun ve tüzük kendi yürürlük başlangıcını serbestçe tayin edebilir. Meselâ, Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 1567 sayılı kanunun ikinci maddesinde bu kanuna göre çıkarılacak kararların yürürlüğü bakımından ayrı bir esas kabul olunmuştur. Bu kararlar, prensip olarak,

231. — A. - KANUN İŞLERİ:

Anayasa 26 ncı maddesinde kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak ve yorumlamak işlerini saymıştır. Bu işlerin ne yolda yapıldığını B. M. M. nin işleyişini anlattığımız sırada gördük. Burada, nasıl meydana geldiğini bildiğimiz kanunun ne demek olduğundan ve niteliklerinden bahsetmeliyiz.

232. — Kanun hukukta başta gelen bir kaynaktır. Onu tarif etmek icabederse denebilir ki, kanun yetkili makamın usulüne uygun olarak meydana getirdiği genel ve uyulması gerekli yazılı hukuk kuralıdır.

Bu tarife göre kanunda aranacak nitelikler şunlar olmuş oluyor:

- a - Yetkili makam tarafından yapılmış olmak.
- b - Genel olmak.
- c - Uyulması gerekli bulunmak.

Bu nitelikleri taşımakta olan yazılı hukuk kuralları kanundurlar. Söylemge hacet yoktur ki, kanun âdil olmalıdır.

233. — Kanun yapmağa yetkili makam B. M. M. dir. Anayasa 26 ncı maddesi ile bu hakkı ona tanımıştır. B. M. M. de kanunların nasıl yapıldıklarını gördük.

Her kanun B. M. M. tarafından kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanına gönderilir. Cumhurbaşkanı da onu ilân edilmek üzere Başbakanlığa verir. Kanunun aslı Evrak hazinesine teslim olunur.

4 Haziran 1928 tarihli ve 1322 sayılı: (Kanunların ve nizamnamelerin sureti neşir ve ilânı ve meriyet tarihi hakkında kanun) başlıklı kanuna göre, tekmil kanunların devletin «Resmî gazete» sinde basılması lâzımgelmektedir. Bu yayınlamanın ehemmiyeti büyüktür. Zira, kanunun yürürlüğe girmesini anlamakta yayın tarihinin rolü olabilir. Yargıtay, bir kanunda o kanunun yürürlüğü hakkında hiç hüküm yoksa veya yayın tarihinden yürüyeceği yazılmışsa, Ankarada Resmî gazetede yayımlandığı gün memleketin her yerinde ilân edilmiş sayılır, yolunda bir karar çıkarmıştı (14 Ağustos 1927 tarihli Tevhidi içtihat kararı).

4 Haziran 1928 tarihli ve 1322 sayılı kanun üçüncü maddesinde, metinlerinde yürürlük hakkında hiç bir kayıt bulunmayan kanunların ne zaman yürürlüğe girecekleri hakkında bir hüküm koymuştur. Bu hükme göre, kanun Resmî gazete ile yayımlanmasından sonraki günden hesap edilmek üzere kırk beşinci günün bitiminden sonra memleketin her yerinde yürürlüğe girmiş olur.

Her kanun ve tüzük kendi yürürlük başlangıcını serbestçe tayin edebilir. Meselâ, Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 1567 sayılı kanunun ikinci maddesinde bu kanuna göre çıkarılacak kararların yürürlüğü bakımından ayrı bir esas kabul olunmuştur. Bu kararlar, prensip olarak,

231. — A. - KANUN İŞLERİ:

Anayasa 26 ıncı maddesinde kanun koymak, değiştirmek, kaldırmak ve yorumlamak işlerini saymıştır. Bu işlerin ne yolda yapıldığını B. M. M. nin işleyişini anlattığımız sırada gördük. Burada, nasıl meydana geldiğini bildiğimiz kanunun ne demek olduğundan ve niteliklerinden bahsetmeliyiz.

232. — Kanun hukukta başta gelen bir kaynaktır. Onu tarif etmek icabederse denebilir ki, kanun yetkili makamın usulüne uygun olarak meydana getirdiği genel ve uyulması gerekli yazılı hukuk kuralıdır.

Bu tarife göre kanunda aranacak nitelikler şunlar olmuş oluyor:

- a - Yetkili makam tarafından yapılmış olmak.
- b - Genel olmak.
- c - Uyulması gerekli bulunmak.

Bu nitelikleri taşımakta olan yazılı hukuk kuralları kanundur. Söylemeğe hacet yoktur ki, kanun âdil olmalıdır.

233. — Kanun yapmağa yetkili makam B. M. M. dir. Anayasa 26 ıncı maddesi ile bu hakkı ona tanımıştır. B. M. M. de kanunların nasıl yapıldıklarını gördük.

Her kanun B. M. M. tarafından kabul edildikten sonra Cumhurbaşkanına gönderilir. Cumhurbaşkanı da onu ilân edilmek üzere Başbakanlığa verir. Kanunun aslı Evrak hazinesine teslim olunur.

4 Haziran 1928 tarihli ve 1322 sayılı (Kanunların ve nizamnamelerin sureti neşir ve ilânı ve meriyet tarihi hakkında kanun) başlıklı kanuna göre, tekmil kanunların devletin «Resmî gazete» sinde basılması lâzımgelmektedir. Bu yayınlamanın ehemmiyeti büyüktür. Zira, kanunun yürürlüğe girmesini anlamakta yayın tarihinin rolü olabilir. Yargıtay, bir kanunda o kanunun yürürlüğü hakkında hiç hüküm yoksa veya yayın tarihinden yürüyeceğı yazılmışsa, Ankarada Resmî gazetede yayınlandığı gün memleketin her yerinde ilân edilmiş sayılır, yolunda bir karar çıkarmıştı (14 Ağustos 1927 tarihli Tevhidi içtihat kararı).

4 Haziran 1928 tarihli ve 1322 sayılı kanun üçüncü maddesinde, metinlerinde yürürlük hakkında hiç bir kayıt bulunmayan kanunların ne zaman yürürlüğe girecekleri hakkında bir hüküm koymuştur. Bu hükme göre, kanun Resmî gazete ile yayınlanmasından sonraki günden hesap edilmek üzere kırk beşinci günün bitiminden sonra memleketin her yerinde yürürlüğe girmiş olur.

Her kanun ve tüzük kendi yürürlük başlangıcını serbestçe tayin edebilir. Meselâ, Türk parasının kıymetini koruma hakkındaki 1567 sayılı kanunun ikinci maddesinde bu kanuna göre çıkarılacak kararların yürürlüğü bakımından ayrı bir esas kabul olunmuştur. Bu kararlar, prensip olarak,

gazetelerle ve diğer yayım araçları ile ilân olunurlar. Böylece yürürlüğe girecekleri gün hakkında bir hüküm taşımakta iseler o da bilinmiş olur. Şayet, kararda yürürlük günü hakkında hüküm yoksa o zaman karar yayımının ertesi günü yürümeğe başlar.

1322 sayılı kanun bazı kanunlar için özel bir formalite yapılacağını yazmıştır. Kanununun 11 inci maddesine göre cezaya, askerliğe ve vergiye dokunan kanunlarla halkı ilgilleyen diğer işler hakkındaki kanunlar usulü üzere belediyeler veya muhtarlar tarafından ilân ettirilirlir. Gerçi, bu hüküm kanunun yürürlüğü bakımından başlangıç olacak günü tayin için konulmuş değildir. Lâkin, kanunun yürütülmesi bakımından tekmiil memleket için aynı zamanda uygulanmasını sağlamak gayesi ile kabul edilmiştir. Zira, bu ilân sayesinde bir kanun her tarafta birden yürütülmeğe başlanabilecektir. (Yargıtay: 2/7/1941 tarihli Tevhidi içtihat kararı).

234. — Genel olarak bir kanunun tarihinden söz açıldığı zaman kasdedilen kanunun yayın tarihidir. 15 Mart 1945 tarihli kanun, denildiği vakit, bu tarihli Resmî gazete ile basılmış olan kanun anlatılmak istenir.

Kanunlar teorisi içinde daima göz önünde tutulmak faydeli olan bir prensip vardır ki, o da: kanunların geçmişe dokunmaması esasdır.

Kanunların geçmişe dokunmaması demek, kanunun yürürlüğe girmesinden önce meydana çıkmış olaylara uygulanmaması demektir. Bu prensiple gözetilen gaye, hukuk düzeninde sarsıntılar olmaması ve kişilerin güven duygularının bozulmamasıdır. Bu da yeni kanunların eski olaylara uygulanmaması ile sağlanabilir. Böylece, âdeta her kanun karanlık bir yol aydınlatan ve ileri doğru yürümekte bulunan bir otomobilin fenerlerine benzetilebilir. Fenerler yalnız ilerisini aydınlatırlar. Kanun da yalnız yürürlüğe girdikten sonra gelecek günlerin olaylarına uygulanacaktır.

Kanun yorumlamaları bu kuralın aksine olarak yorumlama tarihinden önceki olaylara da uygulanırlar. Ancak yapılmış ve bitmiş işlemlere tesir etmezler.

235. — Kanunun genel olması lâzımdır. Bununla anlatılmak istenen şey şudur: Kanun, ele aldığı ve göz önünde bulundurduğu durumlarda ayrılıtsız olarak yürümelidir ve uygulanmalıdır. Bu netice, Anayasanın 69 uncu maddesi ile koymakta olduğu eşitlik ilkesinin ortaya çıkardığı bir neticedir. Meselâ, Anayasanın 81 inci maddesine göre mektuplar bir yargıç kararı olmadıkça açılmazlar. Bu hüküm, herkesin mektubu için böyledir. Gerçi, öyle kanunlar vardır ki, bunlar bir tek şahıs için ve bir tek durumu düzenlemek maksadı ile çıkarılmışlardır. Özel aflar için çıkarılan kanunlar, belli kimselelere aylık ayrılması kanunları ve Cümhurbaşkanı Atatürkün Medenî kanundaki miras hükümlerinin bir kısmından ayrı kalacağı hakkındaki kanun gibi metinler için durum böyledir.

Bu metinler ancak teknik mânaları bakımından birer kanun olabilir.

ler. Yoksa, hukuk bilimi noktasından kanunlarda bulunması gerekli genel olmak niteliğini taşımadıkları için bunları hukuk kaynağı kanun saymak kabil değildir.

236. — Kanuna uymak gerekli olmalıdır. Bütün hukuk kurallarında nasıl müeyyide mevzuubahs olmakta ise, kanunda da bu kendini gösterir. Kanuna uymamak ortaya bir durum çıkarır ki bu durumun çıkması sayesinde kanuna uymamış olan kimse bir daha ona uymamazlık etmek istemeyecektir. Kanun her zaman en son söz gibi karşımıza çıkar. Gerçekten, kanun ile beliren irade kamu isteği demektir. Bir memlekette de, halk idaresinin varlığı ancak kamu isteklerinin her şeye üstünlüğü ile belli olabilir.

237. — Bazı hukuk kurallarının mutlaka bir kanun hükmü şeklinde konması lâzımdır. Bu çeşit hukuk kurallarının hangi konulara dokunanlar olduğunu şu yolda sayabiliriz:

1 — Hürriyetlerin kaldırılmasına veya azaltılmasına, kayıtlanmasına dokunan hükümler. Anayasa 68 inci maddesinde her Türkün hür doğup hür yaşayacağını yazmış ve hürriyetin sınırını ancak «kanun» un çizebileceğini söylemiştir. 72 inci madde kişi hürriyeti bakımından aynı esası tekrarlamış, 76 inci maddedeki «Kanunda yazılı usul ve haller dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.» hükmü ise bu prensipi tamamlamıştır.

Bunun gibi, Anayasanın 86 inci maddesinde de hükümetçe verilecek sıkıyönetim kararlarının B. M. M. tarafından onanması lâzım geleceği yazılmış bulunmaktadır.

2 — Ödev yükletici hukuk hükümleri ancak bir kanunla konulabilir. Anayasa 74 üncü maddesinde bu noktayı belirtmiştir. Bu ödevler ancak «olağanüstü hallerde kanun gereğince» yükletilebilirler.

3 — Vergi ancak kanunla salınır ve alınır (Anayasa, madde: 85). Bu işi yalnız kanun yapabilir. Bundan başka, devlet malı kanuna göre harcanabilir. (Anayasa, madde: 96).

4 — Kimin hangi mahkemeye gideceği hakkındaki hükümler kanun ile konulur. Anayasa bu noktayı anlatmış olmak için 53 üncü maddesinde mahkemelerin görev ve yetkilerinin kanunla gösterilmiş olduğunu ve 83 üncü maddesinde de hiç kimsenin kanunla bağlı olduğu mahkemeden gayri bir mahkemeye gönderilemeyeceğini tesbit etmiştir.

238. — Şu kadar var ki, olağanüstü hallere mahsus olmak üzere 1914 - 1918 harbinden sonra, Devletler kanun konusu olmak gereken bir çok işlerin hükümet tarafından yapılabilmesi imkânlarını sağlamağa çalışmışlardır. Olayları zamanında karşılayabilecek kanun hükümlerinin ortaya konması güç olduğu için ve alınacak tedbirlerin alınmasında gecikilmesi caiz olmadığından bu yola gidilmek düşünülmüştür.

Memleketimizde de bu usul Türk parasının korunması konusu üzerinde uygulanmış olmakla beraber, 26/1/1940 tarihli ve 3780 sayılı Millî Korunma kanunu sırf bu düşünüş sistemine göre çıkarılmış bir kanundur.

239. — Millî Korunma Kanunu kanun konusu olmak gereken bir çok işlerde hükûmeti yetkili kılmış olan bir kanun gibi karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten, bu kanunun birinci maddesi olağan üstü hallerde hükûmete bir çok yetkiler tanımakta olduğunu yazmaktadır. Olağanüstü haller şunlardır: Genel veya özel seferberlik, harp, Türkiyeyi ilgilleyen yabancı devletler arasındaki harp.

Olağanüstü halin varlığını takdir hükûmete bırakılmıştır.

240. — Bu kanunun 19 uncu maddesinde hükûmete açık olarak bazı kanunlara aykırı hükümler koyabilmek ve bu kanunları uygulanmaktan alıkoyabilmek yetkisi tanınmıştır. Meselâ, kadın ve çocuk işçiler hakkında, bunların çalışmalarına dair gerek Ereğli Havzai Fahmiyesindeki maden ocaklarında çalışan amelenin hukuku mütekabilelerinin temini hakkında 151 sayılı kanun, gerek 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha kanunu ve gerekse 3008 sayılı İş kanununda yazılı bulunan hükümleri hükûmet uygulatmayabilecektir. Nitekim, bu konuda bir çok kararlar da alınmıştır.

Yine Millî Korunma kanunu tatiller hakkında hükümler taşımakta olan kanunların da uygulanmamasına hükûmetçe karar verilebileceğini söylemiştir. Bu hükme göre gerek hafta tatili kanununun ve gerekse ulusal bayramlar ve genel tatil günleri hakkındaki kanunun uygulanmayacakları haller ve yerler hakkında çıkarılmış kararlar da vardır.

241. — Devlet gelirleri ancak bir kanunla harcanabilir. Hal böyle iken bu gelirleri kullanma ve devlet giderlerinin çoğalmasi neticesini doğurabilecek olan bazı işlerin yapılabilmesi hakkında hükûmete yetki tanınmış bulunmaktadır.

Millî Korunma kanunu 6 ncı maddesinin ikinci fıkrasında hükûmete yeni memurluklar kurabilmek imkânını sağlamıştır. Aynı maddenin beşinci fıkrasında da hükûmetin ticaret ve endüstri kurulları meydana getirebileceği yazılmıştır. Devlet akçelerinden harcamayı gerektireceği için bunların da kanunla yapılması gerekirdi.

242. — Bu hükümlerden başka, Millî Korunma kanununda hürriyetlerin daraltılmasına, kayıtlanmasına ve ortadan kaldırılmasına dokunan hükümlere rastlanmaktadır.

Çalışma ve bağıt hürriyetleri bakımından bu kanunun 20 inci maddesinin ikinci fıkrasında her çeşit maddeler alım satımının, yapımının, kullanılmasının, taşınmasının yasak edilebileceği; 38 inci maddesinin ikinci fıkrasında hayvan alım satımının yasak edilebileceği; 31 inci maddesinde en çok kâr hadlerinin tesbit olunabileceği; 22 inci maddesinde ticaret kurum-

larına stok yapma ödevi yükletilebileceği; 7 inci maddesinde hükûmetin endüstri ve maden kurumlarını gerekli çalışmalara sevk edebileceği; 8 inci maddesinde bu kurumlara programlar vereceği; 16 ncı maddesinde madenleri birleştirebileceği; 24 üncü maddesinin ikinci fıkrasında ortaklıkların işlerini emri altına alabileceği; 38 inci ve 40 ncı maddelerinde ekim çeşitlerini tayin ve yasak edebileceği yazılıdır. Kanunun 9 uncu maddesi vatandaşlara paralı iş ödevi yükletilmesini mümkün kılmış; 19 uncu maddenin birinci fıkrası fazla saatlerle çalışma ödevi yüklenme halini ele almış ve aynı maddenin beşinci fıkrası da en az çalışma saatlerini tesbit edebilme imkânlarını hükûmete vermiştir. Bundan başka, 36 ncı maddede gerek kara ve gerekse deniz taşıtlarının işe sevkolunabilecekleri yazılı bulunmaktadır.

Millî Korunma kanununda mülkiyet hürriyeti bakımından da bir çok kayıtlamalar vardır. Kanunun 11 inci maddesine göre hükûmet yapılmış eşyayı belli kârla alabilir; 14 üncü maddesine göre her çeşit maddelere el koyabilir, 38 inci maddesine göre hayvanlara el koyabilir; 18 inci maddesi gereğince un fabrikalarına ve diğer endüstri ve maden kurumlarına el koyabilir; 33 üncü maddé aynı yetkiyi depolar için tanımıştır ve ayrıca bu yerlerin kamulaştırılabileceklerini söylemiştir; 36 ncı maddedeki hükme göre hükûmet kara ve deniz taşıtlarını satın alabilir ve nihayet 28 inci maddede yer almış bulunan bir prensipe göre de gümrüklerde bekletilen malları memlekete sokabilir ve satabilir.

243. — Bütün bu haller aslında birer kanunla ayrı ayrı durumlar karşısında hükme bağlanmak lâzım gelirken hükûmete bu konularda izin verilmiştir. Şüphe yoktur ki bu hal olağanüstü zamanlara mahsus bir haldir ve asıl olan yine bu konulara dair hükümlerin daima ayrı kanunlarla konulmasıdır. Hattâ, olağanüstü hallerde bile, böyle bir izin verilmeksizin ihtiyaçların karşılanması mümkün olabilirdi.

244. — Kanunların nasıl uygulanacakları sorusunun karşılanması, kanunların yorumlanması ile mümkün olabilir. Kanunun hakiki anlamını araştırmak ve bulup çıkarmak lâzımdır. Zira, bir kanun hükmü şu veya bu mânalara gelen bir ifade ile yazılmış olabilir. O hükmün incelenmesinden birisi başka bir mâna, başka birisi ise bundan farklı bir mâna, hattâ buna büsbütün aykırı bir mâna çıkarmış olabilir.

Kanunun yorumlanması bakımından iki görüşe göre hareket edilmektedir. Bunlardan, kara Avrupası görüşüne bakılırsa, kanunu yorumlamak için Parlamentoda onun görüşülmesi sırasında söylenmiş olan sözlerin, yapılmış bulunan tartışmaların ve kanun için yazılmış olan gerekçelerin incelenmesi lâzımdır. Bütün bunlar malûm olunca yasa koyanın ne istemiş olduğu anlaşılabilir.

İkinci görüş, İngiliz görüşüdür. Buna göre, kanun kanundur. Onu ol-

duğu gibi görmek lâzımdır. Mânası kendi içindedir. Maddelerin tamamını okuyarak bir netice çıkarmağa çalışmalıdır. Parlamento görüşmeleri ile kanunun, kanun olarak, bir ilgisi yoktur. Zira, kanun kendisini meydana getirmiş olanların iradelerinden ayrı bir şeydir.

Bu görüşlerden İngilizlerin alışık oldukları sistem daha demokratik ve daha isabetli neticelere götüren bir sistemdir; Demokratiktir; çünkü egemenlik görüşlerimize uygundur; onun parçalar halinde ve Milletvekilllerinden her birisinde bulunmadığına delâlet etmektedir. Daha isabetli neticeler elde etmeğe imkân verir; zira, gayesi şu veya bu kimsenin kanunu ne yolda anlamış olduğunu ortaya atarak bir yorumlama yapmak değil, kanunun neyi karşılamak istemiş olduğunu araştırmaktadır.

245. — B. - MALİYE İŞLERİ:

Devletin görmekle ödevli bulunduğu işlerin görülmesi bir çok paraların harcanmasını gerektirir. Kamu hizmetlerine ayrılacak bir çok mallar vardır. Bunlar satın alınacaktır. Kamu hizmetlerinde çalışacak bir çok insan vardır. Bunlara çalışmaları karşılığında para verilecektir. Bu paraların sağlanması icabeder.

Devlet hayatı bu günün insanı için vazgeçilmez bir yaşayış şeklidir. Bu hayatın yürütülmesi için ihtiyaç görülecek olan paralar da yine devletin vatandaşlarının ceplerinden çıkar. Vatandaşın devlete vereceği para, kendisinden «vergi» olarak alınır. Devletin genel giderlerini karşılayacak olan başlıca kaynak vergilerdir. Halkın bunları ödemesi aynı zamanda devlet idaresine bir nevi karışması demektir.

246. — Anayasa verginin ne olduğunu tarif ediyor. 84 üncü maddesinde diyor ki: «Vergi, devletin genel giderleri için, halkın pay vermesi demektir.» Bu hükümden anlıyoruz ki, genel giderleri karşılamaktan gayri maksatlarla istenecek paralar vergi sayılamazlar.

247. — Devlet, göreceği işlerin gerektireceği giderleri ve bu giderleri karşılayacak olan gelirleri önceden hesaplamak ve ona göre tertip almak zorundadır. Bunun içindir ki senelik gider ve gelir tasarımları yapar. Fakat bu da bir kanunla olur. Zira, bir taraftan devletin giderlerini karşılamak için alınacak vergileri göstermek lâzımdır; ve halbuki Anayasanın 85 inci maddesine göre «Vergiler ancak bir kanunla salınır ve alınır», ve diğer taraftan aynı kanunun 95 inci maddesi bir bütçe kanunundan söz açmıştır.

248. — **Bütçe kanunu** Muhasebei umumiye kanununda tarif edilmiştir. Bu kanunun 62 inci maddesine göre, «Bütçe, devlet dairelerinin ve müesseselerinin tahmin edilmiş varidat ve masraflarını gösteren ve bunların tatbik ve icrasına mezuniyet veren bir kanundur.»

Demek oluyor ki, bütçe bir tahmine dayanır. Bundan başka, giderleri

ve gelirleri gösterir. Ayrıca kanun halinde bulunur ve tahmini gerçekleştir-
meye izin verir. Bu iznin dışında bir şey harcanamaz. Anayasa bu esası da-
koymuş bulunmaktadır: «Devlet malları bütçe dışı harcanamaz.» (Madde:
96) demıştır.

249. — Bütçe kanunu bir metinle bir çok cetvellerden meydana gel-
miştir. (Anayasa, madde: 95 ve muhasebei umumiye kanunu, madde: 29).
Her cetvel bir çok bölümlere ve bölümler de maddelere ayrılmıştır.

Bütçe kanununun özelliği bir yıllık bir kanun oluşudur. Anayasa 97 in-
ci maddesinde bunu yazmıştır: «Bütçe kanununun geçerliği bir yıldır.»

24 Ocak 1945 tarihli ve 4698 sayılı kanun ile Muhasebei umumiye ka-
nununun 5 inci ve 34 üncü maddeleri değiştirilmiş ve bütçe yılının Ocak ayı-
nın birinci gününden Aralık ayının sonuncu gününe kadar süreceği söy-
lenmiştir. Bundan başka, her bakanlık, kendi bütçesini Haziran sonuna ka-
dar Maliye Bakanlığına gönderecek ve Bakanlar Kurulu da Bütçe kanunu
tasarısını B.M.M. ne Ekim ayı başında verecektir.

Ayrıca konulan bir geçici maddeye göre 1 Haziran 1945 den 31 Aralık
1945 tarihine kadar yedi aylık bir bütçe yapılacaktır.

250. — Devlet ilk önce giderlerini, sonra da gelirlerini hesap eder. Her
bakanlık Maliye bakanlığına giderlerinin ne kadar olacağını bildirir. Bütün
bakanlıklardan gelen cetveller Maliyede birleştirilir ve Bakanlıklar dışında
kalan dairelerin giderleri de eklenerek giderler bütçesi meydana çıkar.

Maliye Bakanlığı kendi masraflarını hesap ettiği gibi Devlet gelirlerini
de hesap eder ve gelir bütçesini bulur.

İki bütçenin, yani gelirler ve giderler bütçelerinin toplayaları aynı ise,
bütçe denk demektir. Değilse, bütçe ya açık gösterir, yahut da bütçede faz-
lalık vardır.

251. — Böylece hazırlanan Bütçe kanunu tasarısı B.M.M. ne gönderilir.
Bütçenin maliye yılı başlamazdan en az üç ay önce B.M.M.ne verilmesi lâ-
zımdır (Anayasa, madde: 95).

Bütçe kanunu tasarısı B.M.M. nde ancak bir tek defa görüşülür (İç tü-
zük, madde: 100). Cumhurbaşkanı Bütçe kanununu tekrar görüşülmek üze-
re B.M.M. ne geri veremez. (Anayasa, madde: 35, fıkra: 2).

B.M.M. ne gelen bütçe tasarısı Bütçe Komisyonuna gider. Komisyonun
görüşmelerinde Maliye Bakanı ve ilgili bakanlar veya gönderecekleri birinci
sınıf daire reislerinden biri bulunur. Bütçe, bölüm bölüm görüşülür ve oy-
lanır.

Bütçe kanunu maliye yılı başında yürürlüğe girer. Kanunda gösteril-
miş olan gelirlerin ve giderlerin harcanması, bütçenin yürütülmesi demek-
tir.

Bütçede gösterilmiş olan gelirleri Maliye Bakanlığı toplar.

Giderleri tekml Bakanlar harcederler. Bundan başka, ayrı bütçeli dairelerin başındakiler de aynı yetkiye sahiptirler.

Muhasebei umumiye kanununun 50 inci maddesine göre, Bakanlar bütçenin kendilerine verdiği paradan fazlasını harcayamazlar. Şayet harcayacak olurlarsa bundan dolayı sorumludurlar. Kendilerinin sorumlu olup olmadıklarını Büyük Millet Mecisi söyleyecektir. Zira, Muhasebei umumiye kanununun 13 üncü maddesine göre, Bakanların sorumunu tayin etmek B. M. M. ne aittir.

252. — Bu sorumu belirtmek için yapılacak denetlemeyi B. M. M. kendisi yapmaz. Meclise bağlı ayrı bir teknik kurul bu işi görür. Bu kurul devletin tekml gelir ve giderlerini denetlemekle görevli bulunan (Sayıştay) dır. Sayıştay, Anayasanın 100 üncü maddesine göre kurulmuştur. Bu madde aynı zamanda Sayıştayın asıl vazifesini de göstermiştir: «Büyük Millet Mecisine bağlı ve devletin gelirlerini ve giderlerini özel kanuna göre denetlemekle görevli bir sayıştay kurulur.»

B. M. M. nin millet adına egemenlik hakkını kullanmakta oluşu gelirler ve giderler üzerinde devamlı bir gözetimi gerekli kılmaktadır. Sayıştay bu gözetimi B. M. M. nin yerine yaparken kendi kanununda yazılı hükümlere göre hareket eder.

Divanı Muhasebat kanunu birinci maddesinde Sayıştayın göreceği işleri yazmıştır. Sayıştay, «... Devletin bütün varidat ve masrafları ile mallarını ve hesaplarını onun namına bu kanun hükümlerine göre mürakabe ve devlet mallarını kabz ve sarf ve idare ve muhafaza edenlerin hesaplarını tetkik ve muhakeme ile mükellef bir heyettir.» (2514 sayılı Divanı Muhasebat kanunu).

Sayıştaya görevini iyice yapabilmesi için kanunların yorumlanması hakkı dahi tanınmıştır.

253. — Hesapları gözden geçirilecek olan başlıca kimseler ita âmirleri ve muhasiplerdir. Birinci derecede Bakanlar ve ikinci derecede valiler ve ayrı bütçeli genel müdürler ve reisler itâ âmiridirler. Bunlar, muhasebei umumiye kanununun 10 uncu maddesine göre, «masrafların muvakkat veya katî surette tediyesi hakkında muhasiplere yazılı emir ve mezuniyet» verirler.

Muhasiplere gelince, bunlar ya para muhasibi, yahut da mal muhasibi olurlar. Bunlar gördükleri işlerin hesabını verirler. Muhasebei umumiye kanunu der ki: «Varidatı tahsil, nücut ve ayniyatı muhafaza, masrafları sahiplerine tediyeye ve teslim... ve Divanı Muhâsebata zamanı idare hesabı ita edenlerdir.» (Madde: 9).

Sayıştay bu kimselerin hesaplarını incelediği gibi, gerekirse bunları yargılar.

254. — Sayıştayın bir de kuruluş kanunu vardır. 3397 sayılı olup (Divanı Muhasebat teşkilât kanunu) adını taşıyan bu kanuna göre, Sayıştayın bir tane Birinci başkanı, dört tane Daire başkanı, 12 tane üyesi vardır. Bunların yüksek okuldan çıkmış olmaları ve otuz beş yaşını bitirmiş olmaları lâzımdır. Kendileri B.M.M. tarafından seçilirler. Bunun için bütçe, Sayıştay ve Maliye komisyonları bir araya gelerek gerekli aday sayısının iki mislini gösterirler. B. M. M. bunlar arasından gizli olarak seçim yapar. Sayıştay Başkan ve üyelerinin işten uzaklaştırılmalarına veya değiştirilmelerine de B. M. M. nce karar verilir.

Sayıstayda yazı işlerine bakan ve idare işlerinde birinci başkana yardım eden bir başkâtip bulunur. Bunu birinci başkan tayin eder.

Daire başkanları ve başkâtip Sayıştayın seçim komisyonunu meydana getirirler. Bu komisyon bir çok vazifelere tayin yapılması için kararlar verir. Sayıştay denetçileri ve bunların yardımcıları için durum böyledir. Komisyonca verilecek tayin kararını birinci başkan onar.

Sayıstayın bir de savcısı vardır. Bunu Maliye Bakanlığı göndermiştir. Savcının yardımcıları da bulunur.

Sayıstayda dört daire görürüz. Bunlardan her birisi bir hesap mahkemesidir. (Bak. 2514 sayılı kanun, madde: 18). Dairelerin bir araya gelmesinden genel kurul meydana çıkar. Bu kurula birinci başkan reislik eder.

Sayıstayın ayrıca iki tane (vize dairesi) vardır. Genel ve bağlı bütçelerden, prensip olarak, Sayıştay vizesi verilmiş olmadıkça para harcanamaz. (Divanı Muhasebat kanunu, madde: 13). İşte, vize daireleri bunu sağlayacaklardır. Bu bakımdan, vize, yalnız Ankarada yapılan ve idare bakımından önemli bir denetlemedir. Bu denetleme, ita emrinin masraf yapılmazdan önce incelenmesi ile olur.

Vize işlerinin görülmesi için Sayıştay dairelerinden birer üye alınır ve denetçiler bunlara yardım ederler.

Bir kısım devlet giderleri vizeye tâbi değildir. Yani, harcanmazdan önce denetlenmez.

Sayıstay her üç ayda bir B. M.M. ne Devlet bütçesinin ne yolda yürütülmekte olduğuna dair raporlar verir. Aynı zamanda, tekmil bütçenin ne yolda yürütülmüş olduğunu gösteren kesin hesap kanunu tasarısına göre B. M. M. ne (Genel uygunluk Bildirimi) ni sunar.

Bunun yapılabilmesi için, ilk önce B. M. M. ne Maliyenin kesin hesap kanunu tasarısını getirmiş olması lâzımdır. Her yılın bütçesi uygulandıktan sonra Bakanlıklar kesin hesaplarını çıkarırlar ve bu hesapları Maliyeye gönderirler. Maliye Bakanlığı da hazine genel hesabını çıkartır ve böylece Anayasanın 98 inci maddesi hükmüne göre bir tasarı meydana gelmiş olur. Bu madde şöyledir: «Kesin hesap kanunu, ilişkin olduğu yıl bütçesinin hesap

dönemi içinde elde edilen gelirinle, yine o yılki ödemelerin gerçekleşmiş tutarını gösterir kanundur. Bunun şekli ve bölümleri bütçe kanunu ile tam karşılıklı olacaktır.»

Kesin hesap kanununun olsun, Sayıştayca verilecek genel uygunluk bildirimini olsun, belli bir zamanda verilmiş olmaları gerektir. Anayasa 99 uncu maddesinde «Her yılın kesin hesap kanunu tasarısı o yılın sonundan başlayarak en geç ikinci yıl kasım ayı başına kadar B. M. M. ne sunulur.» demektedir ve 101 inci maddesinde şöyle yazmaktadır: «Sayıştay, genel uygunluk bildirimini ilişkin olduğu kesin hesap kanununun Maliyece B. M. M. ne verilmesi tarihinden başlayarak en geç altı ay içinde Meclise sunar.»

Bu iki hükümden 99 uncu maddede yazılı hükmün 4698 sayılı kanuna uymuş olmak için değiştirilmesi icabeder. Zira, evvelce bütçe yılı bittikten en çok on yedi ay sonra verilmek gereken kesin hesap kanunu tasarısı 4698 sayılı kanun maliye yılı sonunu 31 aralık tarihine almakta olduğuna göre, yirmi iki aya çıkmaktadır. Binaenaleyh, Anayasanın 99 uncu maddesinde yazılı (Kasım ayı başına kadar) hükmünü (Haziran ayı başına kadar) şeklinde düzeltmek uygun olacaktır.

Genel uygunluk bildirimine gelince, bu bildirim devlet kesin hesaplarının uygunluğu hakkında Sayıştayca hazırlanacak rapordur. Bu rapordan bütçenin nasıl yürütülmüş olduğu belli olur.

Sayıştay, muhasiplerin hesaplarını incelediği zaman bunları yargılamak gerekiyorsa bir mahkeme görevi yapar. Yargılama sonunda beraet, borç veya ödeme kararı verir. Yargılama işini gördüğü zaman Sayıştay bir Başkan, iki üye, bir savcı ve bir de raportör denetçiden kurulur.

Sayıştay mahkemesince verilecek kararlara karşı genel kurula bir dilekçe ile başvurmak mümkündür. Genel kurulda bir Temyiz heyeti kurulur. Bu heyet 12 kişiliktir ve içerisinde kararı vermiş olanlar bulunmazlar. Heyetin reisi Birinci Başkandır.

Sayıştay mahkemesi kararına karşı temyiz yoluna gitmek hakkı altmış gün içerisinde kullanılmalıdır.

255. — C. - HARP İLÂNI:

Bir devlet için alınabilecek kararların en ehemmiyetli olanı yabancı bir devletle veya devletlerle harbe tutuşmak kararıdır. Harp, memleketin çalışma, kazanma veyaratma unsuru olan pek çok evlâdını ölüme atacaktır. Yurdun korunması için katlanılacak böyle bir fedakârlığın hakikî ve çok ciddi sebeplerin varlığı halinde ortaya çıkması lâzımdır. Bu sebeplerin varlığını ve ciddiyetini takdir ve tayin etmek millete ait olmalıdır. Lâkin, zamanımızda demokrasilerin işleyiş mekanizmaları bakımından, milletler memleket işlerini kendileri göremedikleri için, bu noktada karar vermek de parlamentolara, yani milletçe seçilmiş temsilcilerden kurulan heyetlere aittir.

Harp bir olaydır. Ekseriya silâhların patlamış olması bunun başladığı-
nı bildirir. Devlete yapılacak bir saldırı karşısında verilecek harp kararı,
döğüşmeyi kabul etmek mânasına gelecektir.

1918 yılının Milletler derneği, harbi önlemek vazifesini de üstüne almış-
tı. Dernek antlaşmasında yazılır bir çok hükümler (Madde: 11, 19, 12, 13 ve
15) elbirliği ile karışmayı ve kâh kendiliğinden harekete geçmeleri, kâh
devletlerin başvurmaları halini gözönünde tutarak konulmuş hükümlerdi.

Gelişi güzel harbe başvurmak, Dernek antlaşmasının on ikinci madde-
sinde yazılı üç aylık zamanın geçmesini beklemeksizin harbe girişmek, uz-
laşma yoluna giden bir devlete karşı harp hali çıkarmak ve dernek konseyi-
nin ittifakla verdiği rapora uymuş olan bir devete karşı harbe müracaat et-
mek yasaız harp hali doğurmak sayılmıştı.

İşte bir harp ilânı örneği:

«Almanya ve Japonyaya harp ilânına ve 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik
milletler beyannamesine Türkiyenin katılmasına dair Türkiye Büyük Millet
Mecisi kararı:

Karar No. su: 1452.

Başbakanın ve Hariciye Bakanının verdiği izahat dinlendikten sonra
Cumhuriyet hükümetinin teklifi veçhile Almanya ve Japonyaya harp ilân-
ına ve aynı zamanda 1 Ocak 1942 tarihli Birleşik milletler beyannamesine
Türkiyenin katılmasına 401 oyla, yani mevcudun ittifakı ile karar verilmiş-
tir.

24 Şubat 1945»

256. — Ç. - HÜKÜMETİ DENETLEME:

Hükümet, gerek politikasını yürütürken ve gerekse devlet işlerini gö-
rürken Büyük Millet Meclisinin daimî gözetimi altında bulunur. Anayasa-
nın 7 inci maddesinin ikinci fıkrasında yazılı olduğuna göre: «Meclis, hükü-
meti her vakit denetleyebilir ve düşürebilir.»

Bu denetleme hükümetin kurulduğu andan itibaren harekete geçer.
Hükümet kurulur kurulmaz programını ve siyasetini Büyük Millet Meclisi-
ne bildirir. Meclis kendisine sunulan programı oylamak suretiyle hükümete
güven göstermiş olur. Program sunma ve güven isteme işinin en çok bir
hafta içinde yapılması lâzımdır. Şayet, hükümet programına güven göste-
rilmeyecek olursa, hükümet düşer ve yeni baştan kurulması lâzım gelir.

Hükümet, programını gerçekleştirmekte olduğu sırada ve memleketin
işlerini görmede iken de yine B. M. M. nin gözetimi altındadır.

Şu kadar var ki, hükümet, prensip bakımından, belli bir işi yürütmez-
den ve yapmazdan önce denetlenmez.

257. — B. M. M. nin hükümeti denetlemesi üç yoldan olur. Bu yolları

Anayasa 22 inci maddesinde saymıştır: «Soru, Gensoru ve Meclis soruşturması, Meclisin yetkilerinden olup bunların nasıl yapılacağı İçtüzükte gösterilir.»

Görülüyor ki, **Hükümetin denetlenmesini mümkün kılan üç yol** sırası ile, soru, gensoru ve Meclis soruşturması usulleridir. Bunların ne olduğunu görelim.

258. — Soru, açıkça gösterilmiş meseleler hakkında hükümetten bilgiler istemek demektir.

Bu, yazılı olarak yapılır. Yani, soru her halde bir önerge şeklinde olmalıdır. Fakat, hükümetten soruya sözle veya yazılı olarak cevap vermesi istenebilir.

Soru önergeleri Meclis başkanlığına verilir. Meclis Başkanlığı bunları zabıt dergisine gönderdiği gibi mesele ile ilgili Bakanlığı da bir tezkere ile haberdar eder. Kendisine böyle bir Meclis başkanlığı tezkeresi gelmiş olan Bakan, şayet soru ile istenen cevap sözlü olarak istenmişse, en geç iki birleşim sonra Meclis kürsüsünden cevabını verir. Cevabın yazılı olarak istenmesi halinde Bakanın vereceği cevap soru ile birlikte zabıt dergisinin sonuna basılır.

Bakan, kamu faydası düşüncesi ile cevabını geciktireceğini bildirebileceği gibi, cevabını aynı sebeple kapalı bir oturumda verebilir.

Hükümetin soru yolu ile denetlenmesinde yalnız soru sahibi Milletvekili ile kendisinden soruda bulunulan Bakan karşı karşıyadırlar. Bunun içindir ki, soru sahibi cevabın verileceği gün B. M. M. nde hazır değilse, mesele bir sonraki birleşime bırakılır. Eğer, bu birleşimde de soru sahibi bulunmaktaki ise, sorunun hükmü kalmaz ve sorulmamış sayılır. Şu kadar var ki, soru sahibinin hükmü kalmayan sorusunu yeni bir önerge ile tekrarlaması mümkündür.

Bundan başka, hükümetin soruya verdiği cevaptan sonra yalnız soru sahibi Milletvekili düşüncesini bildirebilir. Kamutaydaki diğer üyeler söz karışamazlar. Yani, soru ve önergesi sadece bir bakanla soru sahibini karşılaştırabilir. Soru sahibinin cevaba karşı bildireceği düşünceler kürsüden en çok on beş dakika içerisinde bildirilmek lâzımdır.

Soru, bazan hükümeti sarsar ve ona dikkat etmesi gerektiğini anlatır. Bundan başka, sorunun bir gensoru haline gelmesi de mümkündür. Yalnız, bütçe görüşmeleri sırasında buna imkân olmaz.

259. — Gensoru hükümeti genel politika veya belli bir mesele hakkında bilgiler vermeğe davet etmek suretiyle hükümetin sorumlunu ortaya atmak demektir. Bu da bir önerge ile olur. Önergede gensoru açılmasını gerektiren mesele açık olarak gösterilmelidir.

Önergenin ilk önce Kamutayca kabul edilmiş olması icabeder. Bunun için görüşme yapılmaz ve gösterme oyu ile karar verilir.

Gensoru açılmasına karar verilmişse görüşme yapılacak olan günde Meclise gelmesi için ilgili bakana bir çağrılık yazılır. Bu çağrılıkta gen soru konusu olan meselenin ne olduğu da açıkça bildirilir.

Çağrılan Bakan belli günde Meclise gelir ve meseleyi açıklar. Bakan dan sonra önerge sahibi veya sahipleri ve diğer Milletvekilleri söz söylerler. Bu sözlerden sonra şayet bir önerge verilmeyecek olursa Meclis Başkanı gündemde yazılı işlerin görüşülmesine geçer. Bundan başka, gensoru görüşmeleri devam ederken bu görüşmelerin yeterliği istenebileceği gibi, gündeme geçilmesi de teklif olunabilir. Bunun için, Meclis Başkanlığına bir önerge verilecektir. Meclis Başkanı önergeyi öncelikle oya kor.

Görüşmenin yeterliği istenebilmek için gensoru önergesini imzalamış olanlardan en az bir Milletvekilinin dinlenmiş olması şarttır.

Gündeme geçilmesi hakkındaki önerge kabul edildiği takdirde yine gündeme geçilir. Şayet kabul olunmazsa, gensoru önergesi üzerinde görüşme başlar. Şayet, bu önergeler birden ziyade ise, hükümetin tercih ettiği önerge ilk olarak açık oya konur. Lâkin, önergenin bir komisyona verilmesine ve orada işin incelenmesine karar verilecek olursa o zaman hükümet önergenin oya konmasını isteyemez.

Şayet, bir önerge Kamutayca komisyona verilecek olursa, komisyon bunu acele işleri görürken tuttuğu usule uygun olarak görüşür ve raporunu hazırlayarak Meclis Başkanlığına verir. Başkanlık bu raporu oya koyar. Rapor reddedildiği takdirde gensoru önergesi oya konur.

Görüşmeler sonunda hükümetçe yapılan izahlar ve verilen bilgiler yeter görülmezse hükümete güvenilmiyor demektir.

260. — Milletvekilleri bir Bakan veyahut Bakanlar kurulu hakkında belli sebeplerin varlığı halinde Meclis soruşturması yapılmasını isteyebilirler. Bunu, çoğu zaman, açılmış olan bir gensoru nihayetinde isterler. Bütçe görüşmeleri sırasında gensoru açılmıyacağı içtüzükte (madde: 166, fıkra, 2) hüküm altına alınmış bulunduğu için bu görüşmeler sırasında veya sonunda Meclis soruşturmasını gerektirecek bir hal görülmekte ise, soruşturma yapılması ancak doğrudan doğruya istenebilir. Bundan başka, bir Milletvekilinin gensoru açılmış olmadığı veya bütçe işleri mevzu bahis olmadığı halde de Meclis soruşturması yapılmasını istemesi mümkündür.

Bu da bir önerge ile olur. Önerge hükümete bildirilir.

Önergede ileri sürülen meselenin Anayasanın 46 ıncı maddesinde gösterilen hallere dokunması icabeder. Bu madde hükmüne göre, Bakanlar kurulu Genel politikadan sorumlu olduğu gibi, Bakanlardan her birisi de yürütmekle ödevli olduğu görevlerden dolayı sorumludur. Lâkin, B. M. M. nin bu sorumlular dışında da soruşturma komisyonları kurması mümkündür. (İç tüzük, madde 177). Ancak, biz burada bilhassa ceza ve akçe sorumlunu gerektiren hallere dokunacağız.

Meclis soruşturması yapılması Milletvekillerinin bir veya bir çok imza ile verecekleri önergeler üzerine başlayabileceği gibi, Meclis dışından gelecek bir hareket üzerine de başlayabilir. Adâlet makamları bir işle uğraşmakta iken Bakanlardan birisinin ilgisini görür, ve görev noktasından bu işi inceleyemeyeceğine karar vererek B. M. M. ne başvuracak olursa, Meclis ilk iş olarak beş kişilik bir özel komisyon kurar ve işin incelenmesini bu komisyona bırakır. Komisyonun hazırlayacağı rapor üzerine Kamutay ilgili bakanı dinleyerek soruşturmaya karar verir veya vermez. Bu da raporun dikte alınması gerekip gerekmediği şeklinde bir karar ile olur. Karar, gösterme oyu ile verilir. Bu kararın verilmesi sırasında ilgili bakan Mecliste üye bulunmuyorsa kendisinin yazılı maddesini bildirmesine karar verilir.

Meclis, soruşturmayı gerekli görecektense en az beş ve en çok onbeş Milletvekilinden kurulan özel bir soruşturma komisyonu meydana getirir, veyahut da işi anayasa ve adâlet işleri komisyonlarından kurulmuş bir karma komisyona ısmarlar.

Soruşturma ile ödevli komisyonun pek çok yetkileri vardır. Sorgu yapar, şahit ve eksper dinler, lüzumlu gördüğü evraka ve belgelere el koyar, hattâ yakalama kararı dahi verebilir.

Soruşturma komisyonu neticede sorumu gerektiren eylem veya işlemi yapılmış sayarsa bir raporla birlikte soruşturma dosyasını B. M. M. ne sunar. Bu takdirde Kamutay, Yücedivan kurulmasına karar verebilir. Şayet ilgili bakan Milletvekili bulunmakta ise, ilk önce dokunulmazlığının kaldırılması icabeder.

261. — D. - ADALETLE İLGİLİ İŞLER:

Anayasa 26 ıncı maddesinde «..... genel ve özel af ilân etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek, kanun soruşturmalarını ve kanun cezalarını ertelemek, mahkemelerden çıkıp kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar.» demektedir. Saydığımız görevler doğrudan doğruya veya dolayısıyla adâlet işi ile ilgili olan faaliyetlerdir. Meclisin burada sayılanlar dışında da yine adâletle ilgili faaliyetlerine rastamak kabidir. Meselâ, seçim belgelerinin incelenmesi için durum böyledir. Meclis bu işi görürken bir mahkeme gibi hareket etmekte ve karar vermededir. İktüzüğün 13 üncü maddesinden 21 inci maddesine kadar olan maddeleri hükümlerinin gözden geçirilmesi bu belgeler üzerinde karar verme işinin bir yargılama işinden farksız olduğunu kolayca anlatmaktadır.

262. — Anayasa B.M.M. ne af yetkisini tanıdıktan sonra cezaları azaltmak ve ertelemek gibi yetkilerden söz açmasa da olabilirdi. Zira, çoğunu yapabilen azını da yapmağa yetkilidir (Nemo plus juris....).

Burada dokunmaktığımız gereken yetki bilhassa af hususundaki yetkidir.

İki çeşit af vardır: Genel af; özel af. Her ikisi de kanunla yapılmaktadır.

Genel aftan Türk ceza kanunu 97 inci maddesinde söz açmıştır. Bu şekildeki affın neticeleri pek mühimdir. Zira, genel af hem hükümlülüğü, hem cezayı ve hem de suçu ortadan kaldırır. Geçmişi tamamiyle unutturur. Vatanı eski haline getirir. Sanki hiç suç işlenmemiş gibi olur.

Özel affa gelince, Türk ceza kanununun 98 inci maddesinde yer almış bulunan hükme göre bu halde yalnız ceza ortadan kalkar. Hattâ, ancak asıl ceza silinir. Asıl cezaya bağlı veya ek cezalar varsa bunlar kalırlar. Şu kadar var ki, eğer özel affa dâir olan kanun bu çeşit cezaların da kalkacağını hüküm altına almışsa, bunlar da ortadan kalkar. İşte bir örnek:

«Öğretmen in mahkûm olduğu cezanın affına dair 24 haziran 1944 tarihli ve 4595 sayılı kanun: Madde: 1. - köy okulu öğretmeni in Safranbolu sulh ceza mahkemesince hükmedilip katılmış bulunan üç ay hapis ve on lira ağır para cezası bütün hukukî neticelerine şamil olmak üzere affedilmiştir.»

263. — Meclisin kesinleşen ölüm cezası hükümlerini yerine getirmek görevine gelince, bu görevin, ölüm cezasını gerektirecek bir suç işlemiş olan fert için bir garanti teşkil edeceğinden şüphe edilemeyecek olmakla beraber, adâlet görevine bir el atma olduğu da gizlenemez. Her ne olursa olsun, bu yetkiyi hakkı ile kullanacak olan bir Büyük Millet Meclisinin bu faaliyettinden ancak ve sadece hayır meydana geleceği su götürmez.

Yargıtay birinci ceza dairesinden çıkan ölüm cezası ilâmları, dosyaları ile birlikte B. M. M. ne gider. Meclisin adâlet işleri komisyonu bu dosyada incelemelerde bulunur ve raporunu Kamutaya sunar. Kamutayca verilecek karara göre ölüm hükmü yerine getirilir veya getirilmez.

B. M. M. nin mahkeme kararına karşı bir şey söylemesine imkân yoktur. (Anayasa, madde: 54). Yalnız, burada kendisine mutlak bir yetki verilmiştir. Gerekçe göstermeğe de mecbur değildir. Sadece ölüm hükmünün yerine getirilmeyeceğini söylemesi kâfidir. Netekim, B. M. M. de bu yolda hareket etmektedir. Meselâ, 1394 sayılı Meclis kararını okuyalım:

«Turgutlunun Tatarocağı köyünden Bilâl oğlu Muharremi öldürmekten suçlu hakkında Manisa ağır ceza mahkemesince hükmedilip Temyiz mahkemesince tasdik edilmiş olan ölüm cezasının on beş sene ağır hapse tahviline karar verilmiştir.»

B. M. M. ölüm hükümlerinin yerine getirilmesine de yine gerekçe göstermeksizin karar verir:

~Karar No. su: 739.

Van'ın Muradiye kazasının Kânkevan köyünden Mehmet oğlu Şeronun zevcesi Elmas ile alâka peyda ederek Eması almak maksadiyle 1929 senesi şubatının on beşinci gecesi su almağa giden Şeronun biraderi Hasoyu katleden ve müteakiben Şeronun dam penceresine gelerek Şeroyu çağırıp biraderin Haso dışarıda seni istiyor demesi ile yataktan kalkan Şeroyu bacadan attığı kurşunla taammüden öldüren ve işbu suçları ika ettikten sonra firarı esnasında kendi karısı Güllüyü de sahipsiz bırakmamak üzere taammüden ot yığınları yanında öldürüp İrana geçerken derdest edilen mezkûr köyden 1305 tevellütlü Abdullah oğlu Ahmedin ölüm cezasına çarptırılmasına dair verilen hüküm ve ilâmın, af veya tahvil veya tahfifi mucip bir hal görülmemiş olduğundan, infazına karar verilmiştir. 22/12/1932»

«1429 sayılı Meclis kararı. — Yozgadın köyünden i öldürmekten suçlu ölüm cezasına çarptırılması hakkında Yozgat ağır ceza mahkemesince verilen ve Temyiz mahkemesi birinci ceza dairesinden sadır olan 9/11/1943 tarih ve 2656 esas, 2563 karar sayılı ilâm ile tasdik olunan hükmün infazına T. E. K. nun 26 ncı maddesi hükümleri mucibince karar verilmiştir.»

2884 sayılı kanunla Tunceli vali ve komutanına tanınmış bulunan ölüm hükümlerini yerine getirtmek yetkisi bu il vatandaşlarını B. M. M. nin koruması dışında bırakmış olan bir kanundur. Kanundaki bu hükmün çıkarılmasını dileriz.

İKİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMET

264. — Devletin başlıca organlarından biri de hükümettir. Buna yürütme kuvveti de denir. Anayasamızın beşinci maddesine göre, memleketimizde yürütme erki **Büyük Millet Meclisinde toplanmıştır** Yalnız, yine Anayasanın 7 inci maddesi gereğince, Meclis bu yetkisini Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu eli ile kullanır. Binaenaleyh ilk önce Cumhurbaşkanı'dan ve sonra da Bakanlar Kurulundan söz açmamız lâzımdır.

Böylece yürütme erkinin faal organlarından bahsettikten sonra, hükümet işlerinin görülmesine dokunan izahlara girişmemiz mümkün olacaktır.

Demek oluyor ki, ilk paragrafta hükümet uzuvları, ikinci paragrafta ise, hükümet işleri ele alınacaktır.

Birinci Paragraf

HÜKÜMET ORGANLARI

265. — Türkiyede hükümet organları Cumhurbaşkanı ile Bakanlar Kurulu olduğuna göre, bunlardan ayrı söz açmamız icabettmektedir.

A. — Cumhurbaşkanı

266. — Anayasanın 31 inci maddesine göre, «Türkiye Cumhurbaşkanı, **Büyük Millet Meclisi Kamutayı tarafından ve kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir.** Cumhurbaşkanlığı görevi yeni Cumhurbaşkanı'nın seçimine kadar sürer. Yeniden seçilmek olur.»

Seçim döneminin ilk toplantısının birinci birleşiminde daimi Başkanlık divanı seçilir seçilmez, Cumhurbaşkanı seçimine başlanır. Seçim gizli oyla ve saltçoklukla yapılır. Oyların ayrılması adçekme ile ayrılacak dokuz Milletvekili tarafından Kamutay salonunda açık olarak yapılır. Seçim neticesini Başkan Kamutay'a bildirir ve Cumhurbaşkanlığına seçilen kimse Başkanlık kürsüsüne çıkmağa davet olunur. Şayet Cumhurbaşkanlığına seçilen Milletvekili o sırada Mecliste hazır bulunmuyorsa Meclis Başkanı kendisine neticeyi bildirir ve Meclise davet eder.

267. — Cumhurbaşkanı Başkanlık kürsüsünden andığır. Bu andırma ne şekilde olacağı Anayasanın 38 inci maddesinde gösterilmiştir. Andırma töreni biter bitmez Meclis Başkanı kürsüye çıkarak oturumu tatil eder.

Cumhurbaşkanı seçiminin yapılmış olduğu Büyük Millet Meclisinin 31 numaralı kararına göre, memleketin her tarafında yüzbir atım toplantılmak suretiyle ilân olunur.

Anayasa Cumhurbaşkanlığı için Milletvekilliğine gerekli şartlardan gayri şartlar koymamıştır. Milletvekillerinden herhangi birisinin bu vazifeye seçilmesi caizdir.

Cumhurbaşkanı bir seçim dönemi için seçilir. Yeniden seçilmesi mümkündür.

Anayasanın 2 inci maddesine göre, Türkiye devletinin Başkenti Ankara olduğundan Devlet Reisinin de burada oturacağı neticesini çıkarabiliriz.

Cumhurbaşkanlığı ölüm, çekilme ve başka bir sebeple sona erecek olursa yeni Cumhurbaşkanı ölüm, çekilme ve başka bir sebeple sona erecek olursa yeni Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar Büyük Millet Meclisi Başkanı vekil olarak bu görevi yapar (Anayasa madde: 33). Bu hüküm Anayasanın 5 inci maddesinde yazılı olan hükmün tabii bir neticesi sayılmalıdır.

Cumhurbaşkanlığı böylece boş kalacak olursa Büyük Millet Meclisi toplu bulunmakta ise yeni Cumhurbaşkanı hemen seçer. Şayet Meclis toplu değil ise, Büyük Millet Meclisi Başkanının Meclisi vakit geçirmeden toplanmaya çağırması lâzımdır.

268. — Cumhurbaşkanlığının durum bakımından özel bir statüsü vardır. Bir defa, Türk bayrağı nizamnamenin 38 inci maddesinin A bendinde yazılı ayrı bir bayrağı bulunur. Bu bayrağa (Cumhurbaşkanı forsu) denir.

Bundan başka Cumhurbaşkanlığının bir dairesi vardır ki, özel bir kanunla kurulmuş bulunmaktadır. Bu kanun 23/V/1939 tarihli ve 2180 sayılı Riyaseti Cumhur dairesi teşkilât Kanunu adlı Kanundur. Bu kanuna göre, Cumhurbaşkanlığında bir umumî kâtiplik vardır. Umumî kâtip Cumhurbaşkanlığı dairesinin sorumlu âmiridir. Cumhurbaşkanının Büyük Millet Meclisi, Bakanlar Kurulu, resmi daireler ve elçiliklerle münasebet ve haberleşmelerinde bir bağ vazifesi görür. Bundan başka, protokol işlerine bakar ve tercümanlık eder. Umumi Kâtip'in Cumhurbaşkanının emriyle törenlerde Devlet Reisini temsil etmesi de mümkündür. Umumi Kâtip Cumhurbaşkanının doğrudan doğruya emri altındadır. Cumhurbaşkanına doğrudan doğruya müracaat edebilecek olan Büyük

Millet Meclisi Başkanlığı, Başbakanlık ve Bakanlardan gayri makamlar ve kişiler umumi kâtip vasıtasıyla müracaatta bulunurlar. Bunun için Cumhurbaskam ile görüşmek isteyenler isimlerini ve maksatlarını umumi kâtipliğe yazı ile bildirirler. Müracaatçılara verilecek cevap yine umumi Kâtiplikten verilir.

Cumhurbaşkanlığı dairesinde bir de Özel Kalem Müdürlüğü vardır. Burada bir Müdür ve Dört kâtip bulunur. Bunlar Cumhurbaşkanının emirlerini yerine getirirler. Özel kalem Müdürü aynı zamanda umumi kâtip'e vekillik eder ve Cumhurbaşkanının gizli ve özel yazışmalarına bakar.

Cumhurbaşkanlığı Başyaverliği umumi kâtipliğe bağlıdır. Bir Başyaver ve dört yaverden kurulmuştur. Bunlar birisi Albay, birisi Binbaşı ve üçü de Yüzbaşı olmak üzere asker kimselerdir ve Cumhurbaşkanının daimi olarak yanında bulunurlar. Kendilerinin genel vazifelerini umumi kâtip tayin eder ve Cumhurbaşkanından aldıkları emirleri yerine getirirler.

Cumhurbaşkanlığının yazı işleri Müdürlüğü bir Müdürle dört kâtipten kurulmuştur. Bu Müdürlük Büyük Millet Meclisi ve Hükümet dairesi ile Cumhurbaşkanının haberleşmeleri işlerine bakar ve yazı işlerini görür.

Cumhurbaşkanlığında umumi kâtipliğe bağlı bir de daire Müdürlüğü vardır. Burada bir Müdür, idare memuru ve bir de kâtip bulunur.

Cumhurbaşkanlığı ikametgâhının ve dairesinin idare işlerini görmek, hizmetcilere nezaret etmek, eşayı korumak, masrafları yapmak bu müdürlüğe aittir.

Cumhurbaşkanlığı dairesinin idare ve kolluk işleri için umumi kâtip'in reisliğinde Başyaver ve Özel Kalem Müdüründen kurulmuş bir komisyon vardır. Daire ve ikametgâh masraflarını bu komisyon inceler ve onaylar.

Cumhurbaşkanlığının bundan başka bir de Filarmonik orkestrası vardır. Buna dair olan 22/Haziran/1936 tarihli ve 3045 sayılı kanuna göre orkestranın bir şefi, bir şef muavini, bir idare muavini, doksan üyesi, bir kâtipi, bir âlet ve kütüphane memuru vardır.

269. — Cumhurbaşkanının yetkilerine gelince, bunları bir çok bakımlardan ele almak kabildir.

İlk olarak, Cumhurbaşkanının devletin temsilcisi olmak bakımından bir takım yetkileri vardır. Anayasa 32 inci maddesinde Cumhurbaşkanı devletin başıdır, demıştır. Yine bu maddeye göre, Cumhurbaşkanı bu sıfatı dolayısıyla törenli oturumlarda Büyük Millet Meclisine, ve gerekli gör-

düke Bakanlar Kuruluna Başkanlık eder. Bunun gibi, yabancı devlet yanında Türkiye Cumhuriyetinin Siyasi temsilcilerini tayin etmek ve yabancı devletlerin siyasi temsilcilerini kabul etmek Cumhurbaşkanına aittir (Anayasa madde 37).

İkinci olarak, Cumhurbaşkanının Büyük Millet Meclisi ile münasebetleri bakımından bazı yetkileri vardır. Bir defa, Cumhurbaşkanı Anayasanın 19 uncu maddesine göre, Büyük Millet Meclisini araverme sırasında **toplana**maya çağrabilir. Bundan başka, her yıl Kasım ayında hükümetin geçen yıldaki çalışmaları ve giren yıl içinde alınması uygun görülen tedbirler hakkında **bir söylev verir**. Anayasanın 36 ncı maddesine göre bu söylevin Başbakanı okutturulması da kabildir. Cumhurbaşkanı söylevini okurken Başkanlık kürsüsüne çıktığı halde, bu söylevi Başbakan okuyacak olursa, söz kürsüsünden okur. Bu söylevle devlet işlerinin takip edeceği istikamet çizilmektedir. Bize kalırsa, bu söylevi Cumhurbaşkanı okumamalı idi. Zira Devlet reisi siyasi bakımdan sorumlu olmadığı için söylevde ortaya atılabilecek siyasi hususların sorumluluğunu kendisine yükletmek kabil değildir.

Cumhurbaşkanının Büyük Millet Meclisi ile münasebetleri bakımından bir de **kanunları ilân etmek** yetkisinden söz açmak lâzımdır. Anayasa 35 inci maddesinde der ki: «Cumhurbaşkanı meclisin kabul ettiği kanunları on gün içinde ilân eder.

Cumhurbaşkanı, uygun bulmadığı kanunları bir daha görüşülmek üzere yine on gün içinde gerekçesi ile birlikte meclise geri verir.»

Büyük Millet Meclisinde kabul edilen kanunlar Meclis Başkanı tarafından Cumhurbaşkanına gönderilir. Cumhurbaşkanı da bunları ilân etmek üzere Başbakanlığa yollar. Devlet Reisine tanınmış olan **kanunu geri çevirmek yetkisi**, (Veto) hakkı dediğimiz yetkidir. Şayet, bir kanun Cumhurbaşkanı tarafından meclise geri verilecek olursa bu kanun kamutaya haber verildikten sonra ilgili komisyona ısmarlanır. Geri verilmiş kanun diğer kanun tasarıları veya teklifleri gibi Kamutayda yeniden görüşülür. Ancak geri gelen kanun iki defa değil, bir defa görüşülecektir.

Cumhurbaşkanına tanınmış olan bu Veto yetkisi bugüne kadar memleketimizde kullanılmış değildir, ve bir gün gelipte kullanacağını da zannetmiyoruz. Zira, şayet geri gönderilen kanun Meclise yeniden eski haliyle kabul edilecek olursa, bu hal Devlet Reisinin şahsi otoritesini sarsabilir. Bundan başka, geri gönderilen kanunun yeniden kabul edilmiş sayılması için hiç olmazsa, Amerika Birleşik devletleride olduğu gibi, üçte iki çoklukla oynanması gerekmedi.

Cumhurbaşkanının hükümetle münasebetleri bakımından yetkilerine gelince, bunların başında **Başbakanın tayini** gelir. Anayasanın 44 üncü

maddesinin ilk fıkrasına göre, Başbakan Meclis üyeleri arasından tayin olunur.

Hükûmetin kanunların uygulanmasını göstermek üzere hazırlayacağı tüzüklerin yürürlüğe girmesi için Cumhurbaşkanının bu tüzükleri imza ve ilân etmesi lâzımdır (Anayasa madde 52, fıkra 2).

Cumhurbaşkanı hükûmetle münasebetleri bakımından gerekli görünce **Bakanlar Kuruluna Başkanlık** da edebilir.

Bu münasebetler çerçevesine giren yetkiler arasında Memur Kanununun 19 uncu maddesinde gösterilen **memur tayini** işini de saymak icabeder.

Cumhurbaşkanının adâlet işleri ile de bazı münasebetleri vardır. Anayasanın 42 inci maddesine göre: «Cumhurbaşkanı, hükûmetin teklifi üzerine, daimi malûllük veya kocama gibi özlük sebeplerden dolayı belli kimselerin cezalarını kaldırabilir veya hafifletebilir.» Şu kadar var ki, Cumhurbaşkanının bu yetkiyi hüküm giymiş olan Bakanlar hakkında kullanması mümkün değildir.

270. — Cumhurbaşkanının sorumluna gelince, kendisinin ceza bakımından sorumu Anayasanın 41 inci maddesinde gösterilmiş olduğu üzere yalnız vatan hayınlığı suçu halinde ortaya çıkar. **Siyasi bakımdan hiç bir sorumu yoktur.** Bundan ötürüdür ki, Anayasanın gerek 41 inci ve gerekse 39 uncu maddeleri Devlet Reisi ile birlikte Başbakan'ın ve ilgili Bakanların bütün kararları imzalamaları icabedeceğini hüküm altına almış bulunmaktadır.

Cumhurbaşkanının özlük işlerinden ötürü sorumlunması hallerinde Milletvekilleri için gözetilen esaslara uygun olarak dokunulmazlığın kaldırılması lâzım gelir.

B. — Bakanlar Kurulu

271. — Memleketimizde **Hükûmetin temel teşkilâtı «Bakanlar Kurulu»** dur. Gerçekten, Anayasanın 7 nci maddesinde: «Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin edeceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır.», denilmektedir.

Bakan, bir kamu hizmetleri topluluğunu idaresi altında bulunduran siyasi şahsiyettir. Anayasanın 4 üncü maddesinden öğrendiğimize göre, Bakanlar Meclis üyeleri arasından seçilirler. Bazı yabancı memleketlerde bakanların mebus olmamaları mülkündür. Meselâ, Belçikada ve Fransada durum böyledir. Aynı usulün bizde de tathbikini dileriz.

Bu hale göre, memleketimiz bakımından, Bakanlar Milletvekillerinin haiz oldukları hukuk durumuna sahiptirler. Ancak bu durumu Bakanların

siyasi bakımdan mesul olmaları hakkındaki esas ile bir arada düşünmek icabeder. Bu bakımdan, Bakanlar aynı zamanda bir devlet memuru durumundadırlar. Gerçi, Anayasanın 23 üncü maddesinde Milletvekilliği ile memurluğun aynı kimsede toplanamayacağı yazılmıştır. Fakat Bakan olarak seçilen kimse hem Milletvekili kalmakta devam eder ve hem de Devlet hizmetlerinden bir kısmını görür. Yücedivan'ın 16 Nisan 1928 tarihli kararında görüldüğü üzere: «Devlet cihazının vazifelerinden birini ifa eden herkes memurdur. Memuriyet mefhumu ile umumi bir vazife mefhumu bir birinden ayrılamaz. İcra Vekillerinin memur oldukları bu itibarla hukuki mütearifelerden sayılır.»

Bakanlar kurulunun başı Başbakanıdır. Anayasanın 45 inci maddesine göre: «Bakanlar, Başbakan'ın Reisliği altında (Bakanlar Kurulu) nu meydana getirir.»

Başbakan'ı Cumhurbaşkanı seçer. Anayasa bu noktayı 44 üncü maddesinde hüküm altına almıştır. Bu maddeye göre: «Başbakan, Cumhurbaşkanınca meclis üyeleri arasından tayin olunur.» Bakanlara gelince, bunları seçmek Başbakanın işidir.

272. — Bakanlardan her birisi bir Bakanlığın başındadır. Bu Bakanlıkların kuruluşları kendi özel kanunlarında gösterilmiştir.

Bakanlıklar ile Büyük Millet Meclisi arasında bir kanal vazifesini gören başbakanıdır. Cumhurbaşkanının kendisini vazifeden uzaklaştırmaya hakkı vardır. Fihakika, tayine yetkili olan makam uzaklaştırmaya da yetkili sayılmalıdır.

Anayasanın 48 inci maddesinde bahsettiği özel kanunlar başta Başbakanlık olmak üzere bütün Bakanlıklar hakkında ayrı ayrı zamanlarda çıkarılmış bulunmaktadır.

3271 sayılı ve 1 Aralık 1937 tarihli kanuna göre, Bakanlar Kurulunun kaç kişiden kurulacağı, Başbakan'ın teklifi üzerine Cumhurbaşkanının onaması ile belli olur, ve devlet daireleri, biri **Başbakanlık** olmak üzere, devlet işlerinin gelişimine göre Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanının onaması ile Bakanlıklara ayrılır.

273. — 29/VI/1943 tarihli ve 4443 sayılı Başvekâlet teşkilâtı hakkındaki kanun hükümlerine göre, bu devlet dairesinde başta müztesar olmak üzere bir çok müdürlükler vardır. Bu müdürlükler Müsteşar'ın emrinde- dir. Başbakanlıkta bir Özel Kalem Müdürlüğü, bir İşlemler Genel Müdürlüğü, bir Yayım ve Yasama Genel Müdürlüğü, bir Arşiv Genel Müdürlüğü, bir Yazı işleri ve Sicil müdürlüğü; bunlardan başka da evrak, levazım ve daire Müdürlükleri bulunur.

Devlet dairelerinden bazıları Başbakanlığa bağlı bulunmaktadır.

Bunların başında Genel Kurmay Başkanlığını sayabiliriz. Genel Kurmay Başkanlığının vazife ve alâhiyetleri hakkında 13 Haziran 1944 tarihli ve 4580 sayılı Kanun'a göre, harp kuvvetlerine hazerde kumanda etmek Genel Kurmay Başkanlığına aittir. Bu makam Başbakanlığa bağlıdır ve ona karşı sorumludur. Genel Kurmay Başkanı Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar kurulunca tayin olunur.

24/V/1939 tarihli ve 2203 sayılı kanunla kurulmuş olan İstatistik genel Müdürlüğü, 22/VI/1930 tarihli ve 2800 sayılı Kanun'a bağlı olan Dinayet İşleri Reisliği, 19/II/1937 tarihli ve 3127 sayılı kanunla kurulmuş olan Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü 4/VII/1938 tarihli ve 3461 sayılı Vakıflar Umum Müdürlüğü teşkilâtı kanununa göre bu kurui, 22/VII/1943 tarihli ve 4475 sayılı Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü teşkilât, vazife ve memurları hakkında kanuna göre bu daire, hep Başbakanlığa bağlı oldukları gibi, 21 Haziran 1944 tarihli olup 4589 sayısını taşıyan Başbakanlık teşkilâtı hakkındaki kanuna ek kanun gereğince Milli emniyet hizmetleri Reisi de Başbakanlığa bağlıdır.

274. — Adâlet İşleri Bakanlığının kuruluşu eski kanunlar hükümlerine dayanmakta olup, Ceza ve Tevkif evleri Umum Müdürlüğü teşkilâtına dair kanun gibi özel bir takım kanunlar gereğince yapılmış bulunmaktadır. Bu Bakanlıkta başda Müsteşarlık olmak üzere Hukuk İşleri, Ceza İşleri, Ceza ve tevkif evleri, Zat İşleri umum Müdürlükleri ve Teftiş Heyeti Reisliği gibi daireler vardır.

275 — İç İşleri Bakanlığında 24 Mayıs 1930 tarihli ve 1624 sayılı Kanun hükümlerine göre bir Müsteşar, iki Müsteşar muavini, Özel Kalem Müdürlüğü, Teftiş Heyeti Reisliği, Hukuk Müşavirliği, Mahalli İdareler Umum Müdürlüğü, Nüfus İşleri Umum Müdürlüğü, Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü, Seferberlik Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü ve Levazım Müdürlüğü vardır. Bunlardan başka, Emniyet Umum Müdürlüğü ve Jandarma Genel Komutanlığı İç İşleri Bakanlığına bağlıdırlar. Son zamanlarda Bakanlıkta bir de Tetkik heyeti Reisliği kurulmuş bulunmaktadır. Bakanlık Umum Müdürlükleri Şube Müdürlüklerine ve Şubeler de bürolara ayrılmışlardır.

276. — Gümrük ve Tekeller Bakanlığı 16/X/1935 tarihli ve 2825 sayılı kuruluş kanununa göre, merkezde Müsteşarlık, Özel Kalem Müdürlüğü, Tekeller Genel Müdürlüğü, Gümrük Koruma Genel Komutanlığı, Teftiş Heyeti Reisliği, Hukuk Müşavirliği, Gümrükler Genel Müdürlüğü, Muhasebe Müdürlüğü, Zat ve Sicil İşleri Müdürlüğü ve Levazım Müdürlüğü vardır. Bunlardan Tekeller Genel Müdürlüğü bağlı bütçeli bir tüzelkişilik

sahibi olup ayrı kuruluşu vardır ve Gümrük Koruma Genel Komutanlığı da Tümen Komutanlığı yetkisini haizdir. Taşralarda Başmüdürlükler, Müdürlükler, Başmemurluklar ve memurluklar bulunur.

Bakanlığa bağlı bir Kolluk komisyonu vardır. Bu komisyon Müsteşar'ın reisliği altında Teftiş Heyeti Reisi, Hukuk Müşaviri, Gümrükler Genel Müdürü ile Zat ve Sicil işleri müdüründen kurulmuştur. Vazifesi, memurların kolluk suçları hakkında kararlar Vermektir.

277. — Dış İşleri Bakanlığında 31/1/1938 tarihli ve 3312 sayılı kuruluş kanununa ve 17/VII/1927 tarihli ve 1154 sayılı Dış işleri Bakanlık memurları kanununa göre meslek, idare memurları ve uzmanlar olmak üzere üç çeşit emekçi vardır. Meslek memurları siyasi ve şebhenderi sınıflarına ayrılırlar. Bakanlığın dış kuruluşunda şu memurlar vardır: Büyük Elçi, birinci sınıf elçi, ikinci sınıf elçi, elçilik birinci sınıf müsteşarı ve başşebender, elçilik ikinci sınıf müsteşarı ve birinci sınıf şebender, elçilik başkâtibi ve ikinci sınıf şebender, elçilik başkâtibi ve ikinci sınıf şebender, elçilik ikinci kâtibi ve müstakil şebender vekili, elçilik üçüncü kâtibi ve şebender vekili ve kaçırlar. Merkez kuruluşundaki meslek memurları da şunlardır: Müsteşar, Genel Müdür ve siyasi müşavirler, Müdürler, mümeyyiz ve başkâtipler, ikinci kâtipler.

278. — Ekonomi Bakanlığında kuruluşuna dair 29/V/1934 tarihli ve 2450 sayılı kanun bu Bakanlıkta şu memurlukları kurmuştur: Müsteşarın idaresi altında Özel Kalem Müdürlüğü, Teftiş heyeti reisliği, Hukuk Müşavirliği, Sanayi Genel Müdürlüğü, Madenler Genel Müdürlüğü, İş Dairesi Reisliği, Sanayi Tetkik heyeti reisliği, Zatişleri Müdürlüğü, Yayın Müdürlüğü, Seferberlik Müdürlüğü, Levazım Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Uzmanlar, Müşavirler, Mütercimler. Bu Bakanlığın taşra kuruluşunda başta Zonguldak Bölgesi Ekonomi Müdürlüğü olmak üzere, bölge ekonomi müdürlükleri ve bölge ekonomi âmirlikleri vardır.

4/VII/1939 tarihli ve 3460 sayılı kanun devlet ekonomi işleriyle ilgili olmak üzere sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan ekonomi kurullarını bazı prensplere bağlamıştır. Bu kanuna göre, devlet ekonomi kurullarının idare organları şunlardır: Genel Kurul, Genel Denetleme Kurulu, İdare meclisi, ve Genel Müdürlükler.

Genel Kurul Başbakanın veya vekilinin reisliği altında Maliye, Ekonomi, Toprak Bakanları ile Büyük Millet Meclisi Bütçe, Adâlet İşleri, Sayıştay, Maliye, Ekonomi, ve Toprak Komisyonları başkan ve başkan vekilleri ile raporcuları ve kâtiplerinden ve bu komisyonların her yıl içim seçtikleri beşer üyeden ve Sayıştay birinci başkanı, Genel Denetleme Kurulu Başkanı, sermayeleri bir milyon lirayı aşan Millî Bankalar İdare Meclisi

Reisleri ve Genel Müdürlerinden kurulmuştur. Genel Kurul Başbakanın davetiyle toplanır.

Burada sözü geçen Genel denetleme kurulu başbakanlığa bağlı bir dairedir.

279. — Milli Eğitim Bakanlığı bir çok kanunlara göre kurulmuş bulunmaktadır. 3/Nisan 1927 tarihli ve 789 sayılı kanun Maarif Teşkilâtına dairdir ve Okullardan bahseder. 22/Haziran/1933 tarihli ve 2287 sayılı Maarif Vekâleti Merkez Teşkilâtı ve vazifeleri hakkında kanun hükümlerine göre bu bakanlığın merkezdeki teşkilâtı şöyledir: Müsteşar, Meslekî ve Teknik Öğretim Müsteşarı, Talim ve Terbiye Heyeti, Teftiş Heyeti, Yüksek, Orta, İlk Öğretim Genel Müdürlükleri, Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Ticaret öğretimi ve Kız Teknik Öğretim Müdürlükleri, Meslekî ve Teknik Öğretim Yapı İşleri Müdürlüğü, Meslekî ve Teknik Öğretim Teknik Büro Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Özel Öğretim Müdürlüğü, Beden Terbiyesi ve İzcilik Müdürlüğü, Yayın Müdürlüğü. Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü, Kütüphaneler Müdürlüğü, Okul Müzesi Müdürlüğü, Zat İşleri Müdürlüğü, Özel Kalem Müdürlüğü, Millî Seferberlik Müdürlüğü, Levazım Müdürlüğü, Meslekî ve Teknik Öğretim İşlemler Şefliği.

Bu kuruluş içerisindeki Genel Müdürlükler ile Millî Talim ve Terbiye Dairesi, Şube Müdürlüklerine ayrılmışlardır.

280. — Maliye Bakanlığında 5/VI/1936 tarihli ve 2996 sayılı kuruluş kanununa göre, Müsteşar, Özel Kalem, Malî Tetkik Heyeti, Teftiş Heyeti, Hukuk Müşavirliği, Bütçe ve Malî Kontrol, Muhasebat, Vasıtasız Vergiler, Vasıtalı Vergiler, Hazine, Muntazam Borçlar, Tahsilât, Millî Emlâk Genel Müdürlükleri, Darphane ve Damga Matbaası Müdürlüğü, Zat İşleri, Levazım ve Kıymetli Evrak Müdürlükleri ve İtiraz ve Temyiz Komisyonları vardır. Müsteşarın iki muavini bulunur. Evrak ve Seferberlik Müdürlükleri Özel Kaleme bağlıdır.

Bakanlığın Taşra kuruluşu şöyledir: İllerde, Defterdar, Gelirler Müdürü, Tahsilât Müdürü ve Muhasebe Müdürü vardır. Bazı yerlerde Muhakemat ve Millî Emlâk Müdürlükleri bulunur. İlçelerde, Malmüdürü, Gelirler ve Tahsilât ve bazı yerlerde Millî Emlâk Memurları vardır. İstanbul İli Özel bir kuruluşu sahiptir.

281. — Millî Müdafaa Bakanlığında 1199 sayılı kanuna göre üç Müsteşarlık kurulmuştu. Sonradan çıkan 1428 sayılı Kanun bu Müsteşarlıkların üstünde Millî Müdafaa Bakanlığı Müsteşarlığı kurdu.

282. — Ulaştırma Bakanlığında 31/V/1939 tarihli ve 3613 sayılı Munkalât Vekâleti Teşkilât ve vazifelerine dair kanuna göre, Posta, Haber-

leşme, Radyo, Demiryolu ile Taşıma, Kara, Deniz, Hava Taşımaları, Liman ve su Ürünleri işlerini görür.

Bu Bakanlıkta Müsteşar, Muavini, Daire Reisleri, Müfettişler, Hukuk Müşavirleri ve Zat İşleri Müdürü vardır. Bundan başka bir çok da Genel Müdürlükler kurulmuştur. P.T.T, Devlet Demir Yolları, Devlet Hava Yolları, Devlet Deniz Yolları, ve Devlet Limanları İşletme Genel Müdürlükleri gibi.

Eunlardan her birisinin ayrı kanuna göre bir kuruluşu ve işleyişi vardır. Meselâ Devlet Demiryolları ve Limanları İdarei umumiyesinin teşkilât ve vezâifine dair Kanun bunlardandır.

283. — **Bayındırılık Bakanlığı** 30/V/1939 tarihli ve 3611 sayılı kanun hükümlerince Demiryolu ve Liman Yapısı, Su İşleri, Şose ve Köprü İşleri, Yapı ve Onarma İşleriyle uğraşır. Bu Bakanlıkta kuruluş şöyledir: Müsteşar, Demiryollar ve Limanlar İnşaat Reisliği, Su İşleri, Şose ve Köprüler, Yapı ve İmar, Nafia Şirket ve Müesseseleri Reislikleri, Yüksek Fen Heyeti, Teftiş Heyeti, Hukuk Müşavirliği, Özel Kalem, Zat İşleri, Malzeme; Yayın, Seferberlik, Evrak Müdürlükleri, vardır. Taşrada ise, Nafia, Millî Şose ve Köprüler Bölge Müdürlükleri, Su İşleri Müdürlükleri bulunur.

284. — **Sağlık ve Yardım Bakanlığı** görevi ve kuruluşu, 23/VI/1936 tarihli ve 3017 sayılı kanuna bağlı olan bir Bakanlıktır. Bu Bakanlık, devlet hizmetleri arasında memleketin sağlık şartlarını düzeltmek ve milletin sağlığına zarar veren âmillerle savaşmak ve gelecek nes'lerin sağlam olarak yetişmesini temin etmek ve halkı sağlık ve yardıma ulaştırmak ve yerleştirme işlerini görmek için kanunların kendisine vereceği vazifeleri yapar.

Bakanlığa bağlı bir Hudut ve Sahiller sağlık Genel Müdürlüğü vardır.

Bakanlık kuruluşunda şunlar bulunur: Merkezde: Müsteşar, Müsteşar Muavini, Özel Kalem, teftiş Heyeti Reisliği, Sağlık koruma İşleri Dairesi, yardım İşleri dairesi, Sicil ve Memurlar ve işlemler Müdürlüğü, sağlık propogandası ve Tıp İstatistikleri genel Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Muhasebe müdürlüğü seferberlik şubesi Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Ayniyat Muhasipliği, Levazım Müdürlüğü, Refik Saydam Sağlık Koruma Kurulu ve merkez Sağlık Koruma Okulu.

İllerde: Sağlık ve Yardım Müdürlükleri, Hükümet doktorlukları, Küçük sağlık memurları, Sağlık ve tıp ve yardım kurulları, Sağlık merkezleri, yoklama komisyonları, hastalıklarla savaş kurulları, gezici sağlık kurulları.

285. — **Ticaret Bakanlığı** 31/V/1939 tarihli ve 3614 sayılı kanuna

göre. İç ve Dış Ticaret işleri ile bunlara bağlı işleri düzenlemek, idare etmek ve denetlemekle görevlidir.

Bu Bakanlığın kuruluşu şöyledir: Müsteşar, Özel Kalem, Teftiş Heyeti, Hukuk Müşavirliği, İç Ticaret Genel Müdürlüğü, Dış Ticaret dairesi Reisliği, Teşkilâtlandırma Genel Müdürlüğü, Standardizasyon Müdürlüğü, Turizm Müdürlüğü, konjonktür ve Yayım Müdürlüğü, Zat işleri ve Levazım Müdürlüğü, Seferberlik Müdürlüğü, Evrak Müdürlüğü, Harp ekonomisi dairesi.

286. — Toprak Bakanlığı 14/VI/1937 tarihli ve 3203 sayılı kanuna göre devlet teşkilâtı içersinde memleketin Toprak, Hayvan, ve orman politikalarının uygulanmasına ve bu konulara giren işlerin ekonomi durumlarına göre düzenlenmesine, düzeltilmesine ve teşkilâtlandırılmasına ve ilerletilmesine dokunan hizmetlerle kanunların yükleyeceği vazifelerle görevlidir.

Bu Bakanlıkta Müsteşar, Teftiş Heyeti Reisliği, Özel Kalem Müdürlüğü Toprak işleri Genel Müdürlüğü, veteriner Genel Müdürlüğü, Orman Genel Müdürlüğü, Hukuk Müşavirliği, Pamuk işleri, zat işleri, levazım işleri, yayım, evrak, ve seferberlik Müdürlükleri vardır.

13/I/1938 tarihli ve 3308 sayılı kanunla her türlü toprak işleri ve sanatları ile uğraşmak ve merkezi Ankarada olmak üzere bu Bakanlığa bağlı bir Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu kurulmuştur.

20/VI/1933 tarihli ve 2291 sayılı kanun bu Bakanlığa bağlı olmak üzere Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsünü kurmuş bulunmaktadır.

287. — Bakanların görevlerine ve sorumlularına gelince, Anayasanın 47 inci maddesine göre bu görev ve sorum özel Kanunla gösterilir. Anayasanın bahsettiği özel kanun henüz çıkarılmış değildir. Gerçi, çeşitli Bakanlıklara dair olan kanunlardan pek çoğu bunların görevlerini saymıştır. Esasen, Anayasanın Bakanların görevlerinden söz açmasına lüzum dahi yoktu. Çünkü, Bakanların sayısız vazifeleri vardır. Bunların bir kanunla sayılmasına imkân olamaz. Kaldı ki, bu görevlere devlet idaresi geniştikçe ve ilerledikçe muttasıl yeni bir takım görevlerin de eklenmesi icabeder.

Bakanların siyasi sorumluları bunların Bakanlar Kuru'unun birer üyesi oluşlarından çıkar. Anayasanın 39 uncu maddesinin bahsetmekte olduğu, Cumhurbaşkanı ile birlikte kararlara imza koymak ödevi bunların siyasi sorumlularını sağlamak için konulmuştur.

Bakanlar Büyük Millet Meclisine karşı sorumludurlar. Bu sorumlulardan ötürüdür ki, Mecliste her zaman söz alabilirler ve söz söylemede sıraya bağlı olmazlar.

Anayasa 46 ıncı maddesinde Bakanlar Kurulu, hükümetin genel politikasından birlikte sorumludur demıştır. Buradaki sorum siyasi sorumdur. Bunun için bir kusur veya bir suç işlenmiş olmasına lüzum yoktur. Bu sorumun neticesi de ceza veya hukuk bakımından ortaya çıkmaz, sadece hükümetin düşmesini gerektirir. Gerçekten Anayasanın 36 ıncı maddesindeki (birlik) teriminden maksat kabinenin heyet halinde çekilmesidir. Ancak, böyle bir hal için genel politikanın ortaya atılmış olması icabeder. Genel politikanın ise tarifini yapmak zordur. Bununla beraber, denebilir ki, hükümetin, memleket işlerinin görülmesinde tuttuğu yolun gidişini gösteren her eylem neticede birlikte sorumu ortaya çıkarabilir. Duguit, bu genel gidişin Meclise verilen bir kanun tasarısı ile, çıkarılacak bir tüzük ile, memurlara verilecek emirlerle, Bakanlardan birisinin yapacağı belli bir idare işlemi ile ve meselâ bir memurun tayin veya azli ile belirebileceğini yazmaktadır.

Anayasanın 46 ıncı maddesinin ikinci fıkrasına göre, Büyük Millet Meclisi hükümet işlerinin teferruatını denetleyebilmek durumundadır. Bu gibi hallerde sorum yalnız belli bir Bakan'a yüklenir.

Bakan'ın hukuk bakımından da sorumlu olması mümkündür. Bu sorum kendisinin zarara uğramış olan kimsenin zararını ödemesi neticesini doğurabilir.

İkinci Paragraf

HÜKÜMET İŞLERİ

288. — Hükümet işleri, kamu hizmetlerinin görülmesini ve bunların gerektireceği işlerin yapılmasını lüzumlu kılar. Bu hizmetlerin ve işlerin nelerden ibaret olduğunu sayıp sıralamak ve böylece bu işlerin listesini önceden tertiplemek mümkün değildir. Ancak, kabataslak bir sınıflama ile denebilir ki, hükümet'in başlıca iki çeşit çalışması vardır.

a — Dış İşleri düzenleyici çalışmalar

b — İç İşleri düzenleyici çalışmalar

Dış İşleri düzenleme bakımından hükümetin bütün çalışmaları devletin dış siyasetini düzenlemek ve yürütmektedir. Bu yürütmenin ne gibi genel prensiplere bağlı olacağını Cumhurbaşkanı yıllık söylevinde belirtir. Bunun dışında, devlet adına yapılacak antlaşmalar üzerinde görüşmelerde bulunmak ve bu antlaşmaları devlet adına imza etmek hükümetin göreceği işlerdendir.

Harp halinde gerek seferberlik tedbirlerini almak ve gerekse harbi

yürütmek gibi işler yine hükûmetin göreceği işlerdendir. Gerçi, Anayasanın 40 inci maddesinde başkomutanlığın Türkiye Büyük Millet Meclisinin varlığından ayrılamayacağı yazılmıştır. Fakat, başkomutanlık Cumhurbaşkanlığı tarafından temsil olunur. Bu bakımdan da hükûmet, silâhlı kuvvetleri düzenleme, tertipleme ve kullanmak yetkisine sahiptir.

Hükûmet işlerinin memleket içi işleri bakımından gerekli kılacağı çalışmalar idare ve kolluk işleri ve bir de kanunların yürütülmesi olmak üzere sayılabilir. Gerek idare ve gerekse kolluk işleri mahiyet ve işleyişleri itibariyle İdare Hukukunun incelemekte olduğu bahislerdir. Bunun için, bunların tetkik yeri burası değildir.

289. — Kanunların yürütülmesi işi hükûmete bırakılmıştır. Çoğu kanunlarımızın metinleri içerisinde bu nokta açık olarak belirtilir. Pek ender olarak, ve o da memleketimize mahsus olmak üzere, bir kanunun Büyük Millet Meclisi tarafından yürütüleceği o kanunda hüküm altına alınmış olabilir.

Kanunları yürütme işini başarabilmek için hükûmet bazı tedbirlere başvurur. Bu tedbir; hükûmetin tüzükler çıkarmasıdır. Anayasa 52 inci maddesinde demektir ki: «Bakanlar kurulu, kanunların uygulanışını göstermek, yahut kanunun emrettiği işleri belirtmek üzere içinde yeni hükümler bulunmamak ve Danıştayın incelemesinde geçirilmek şartıyla tüzükler çıkarır.»

Hükûmetin bu yolda tüzükler çıkarması yürütme organının hukuk kuralı koyması demektir. Ancak bu kurallar yeni hükümler şeklinde ortaya çıkamazlar. Bir tüzüğün kanunla yasanmak gereken durumları karşılaması caiz görülemez. Şayet bir tüzük kanun hükümlerine aykırı veya bu hükümlere göre değişik kurallar koymakta ise yargıçların tüzük hükümlerini uygulamamaları icabedecektir. Gerçi, Anayasanın 52 inci maddesinin son fıkrası tüzüklerin kanunlara aykırılığı ileri sürüldükte bunun çözüm yeri Türkiye Büyük Millet Meclisidir, diye bir hüküm koymuş bulunmaktadır. Fakat bu hükmü yargıcın belli bir davada bir tüzüğün uygulanamayacağı karar altına alamayacağı manasında anlamamalıdır. Buradaki hükümden maksat, belki yargıcın genel kurallar şeklinde iptal kararları veremeyeceğidir. 52 inci maddenin, Anayasanın (yürütme görevi) başlığını taşıyan üçüncü bölümünde yer almış olması da bu düşüncemizi kuvvetlendirir. Tüzükler hakkındaki hükmün Danıştayın yetkileri dolayısıyla konumuş bulunması bu makamın esasen kendi incelemesinden geçmiş bulunan hükümleri yeni baştan inceleyerek bozmayacağı demektir. Bu takdirdedir ki bir tüzüğün kanuna aykırılığı meselesi Büyük Millet Meclisinde incelenecektir. Böylece Danıştay kendi yaptığını bozmak durumundan da çıkarılmış olmaktadır.

Hükümet kanunların yürütülmesi için tüzüklerden başka bir de talimatnameler çıkarır. Daha önce de sözünü ettiğimiz 1322 numaralı kanunun birinci maddesinin (Z) bendinde talimatname şu yolda tarif edilmiştir: «Nizamnamelerin ahkâmını tavzih etmek veya kanun veya nizamnamelerin tatbikatında memurine rehber olmak ve kanun ve nizamnamelere mugayir ahkâmı muhtevi bulunmamak üzere bir vekâlet tarafından münferiden veya alâkadar vekillerce müştereken yahut icra vekilleri heyetince kaleme alınan...» vesikalardır.

Mahkemelerin tüzükler için olduğu gibi talimatnamelerin de kanuna aykırı olanlarını uygulamamak haklarıdır. Aynı şeyi talimatnameler için Danıştay da yapılabilir.

Tüzükler olsun, talimatnameler olsun hep hükümetin iradesini anlatırlar. Hükümetin kanunu ne yolda uygulamak icabedeceği hakkındaki düşünüş ve görüşü yine ancak Millî iradenin ifadesi olan kanuna uygun bulunmalıdır. Aksi halde, kanunlara göre hüküm vermek görevinde olan mahkemeler kanunu uygulayarak bu kanuna aykırı şekilde çıkarılmış olan tüzükte yazılı hukuk kuralını bir tarafa bırakırlar.

290. — Hükümetin işlerinin görüleceği alan «Türkiye» dir. Bu alan idare bakımından bir takım parçalara bölünmüştür. Bu parçalar iller, ilçeler, bucaklar, kasabalar ve köylerdir.

Memleket idaresine başlıca iki sistem hâkimdir. Bunlar, Anayasanın 91 inci maddesinde gösterilmiş olan yetki genişliği ve görev ayrımı sistemleridir.

Cumhuriyet, halk idaresi demektir. Bu sistemler halkın idareye karışmasını sağlayacak olan sistemlerdir. Bu sistemlerde belli bir bölge kendi kendisini idare edeceği için hükümet te asıl işleriyle uğraşmak imkânlarını artmış görür.

Yetki genişliği ve görev ayrımı sistemlerinin yürüyebilmesi için bazı tüzelkişilikler yaratılmak lâzımgelmıştır: İller, Belediyeler, Kasabalar ve köyler için durum böyledir. Bunlardan meselâ belediyeler, halk idaresinin yoğunlaşacağı yerlerdir. Bunlar bir çok kamu hizmetlerini kendi kendilerine kururlar ve yürütürler. Bu yerlerde merkez sadece denetlemede bulunur, ve bu arada saydığımız tüzel kişilerin bir çok kararlarını tasdik eder.

Anayasanın 89 uncu maddesi bu noktaları belirtmiştir: «Türkiye, coğrafya durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından İllere, İller İlçelere, İlçeler Bucaklara bölünmüştür ve Bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelir.» 90 inci maddeye göre ise: «İllerle şehir, kasaba ve köyler tüzel kişilik sahibidirler.»

Bu hükümlerde gördüğümüz kavramlardan (Köy) 2000 kişiye kadar olan; (Kasaba) 20000 kişiye kadar olan; (Şehir) ise, 20000 i aşkın nü-

fuslu olan yerlere verilen isimdir. Köy kanunu tarafından konulmuş olan ölçüler bunlardır.

İdare, köyden başlar, ve burada köy idaresi adını alır. Kasaba ve şehirlerdeki idareye ise, Belediye idaresi denir. Gerek köy, gerekse Belediye idareleri halkın seçtiği birer meclis'e dayanırlar.

İdare bakımından, bir çok köy'ün bir araya gelmesi «Bucak» iari meydana getirir. Bu birliklerin mahalli idare noktasından önemi yoktur. Daha ziyade, teknik bir lüzumdan ötürü kurulmuşlardır.

İlçeye gelince, İlçe başı başına bir varlıktır, ve mahalli idarede birlik gösteren bir parçadır. Gerçi, Anayasanın 90 ıncı maddesi İlçelere kişilik tanımamıştır. Lâkin, buna rağmen, idare makinesinin hareket edici ilk parçası İlçedir.

İl, İlçelerin topluluğudur. İlde «İl idaresi» karşınıza çıkar. Bu idareye «Özel İdare» adı da verilir.

291. — İl idaresi Anayasanın 91 inci maddesinde yazılı esaslara dayanır.

İlde, Vali, İdare kolları, İl idare kurulu olmak üzere üç organ görürüz. Vali emir makamıdır. İdare kollarına o komuta eder. Valiyi İç işleri Bakanlığı gösterir ve Bakanlar Kurulu tayin eder. Vali olmak için hiç bir ayrı şartı karşılamağa lüzum yoktur. Memur olmak için aranan şartlara sahip olan herkes Vali tayin olunabilir. Aynı zamanda, bir Vali Bakanlar Kurulu kararıyle her vakit Bakanlık emrine alınabilir veya emekliye çıkarılabilir.

1426 sayılı ve 5 Mayıs 1929 tarihli (Vilâyet idaresi kanunu), Valinin Hukuk durumunu göstermiştir. Bu kanuna göre, Vali «Devletin ve her Vekâletin mümessili ve Vekâletlerin idarî ve siyasi icra vasıtası olup Vilâyetin umumi idaresinden mesuldür.»

Görülüyor ki, Vali yalnız bir idare elemanı değil, aynı zamanda siyasi bir elemandır. Valilerden sadece memur olabilme şartlarının aranması sebebi de bu olsa gerektir.

Valinin Vilâyet idaresi kanununa göre başlıca iki ödevi vardır:

- 1 — Devleti temsil etmek
- 2 — Yürütme organlığı

Birinci ödevi dolayısıyla Vali törenlere başkanlık eder ve bayramlarda kutlamaları kabul eder; devlet sözleşmelerine imza koyar; dava eder ve dava olunur; giderlerin harcanmasına emir verir; devlet dairelerini gözetimi altında bulundurur ve bunlara emir verir; kanunları ve tüzükleri bu dairelere bildirir. Fakat, mahkemelere ve asker komutanlara karışamaz.

Bundan başka, kanunlar Valiye bir çok memurları tayin etmek yetkisini vermişlerdir. İl içersinde güven ve rahat sağlamak da Valinin vazifesidir.

Valâyet idaresi kanununun 26 ncı maddesine göre «Ani ve fevkâlâde hadiseler karşısında Vali Kara ve Deniz kumandanlarına tahriren müracaat ederek muavenet talep eder ve bu muavenet askeri kumandanlarca derhal ifa olunur».

İkinci ödevi dolayısıyla, Vali Bakanların verecekleri emirleri yerine getirir.

İl idare kollarına gelince, Dış işleri Bakanlığından gayri bütün Bakanlıkların ve bazı önemli idarelerin İlde birer kolu vardır. Bu kolların başında Mektupçu, defterdar, Maarif Müdürü, Bayındırlık başmühendisi, hukuk işleri Müdürü, Sağlık Müdürü, Ekonomi Müdürü, Orman Müdürü, Ticaret Müdürü, Veteriner Müdürü, Toprak Müdürü, İskân Müdürü, P. T. T. Müdürü, Gümrük Başmüdürü, Güvenlik Müdürü, Jandarma Komutanı gibi kimseler vardır.

Fakat. İl idare kurulu Valinin Başkanlığında Mektupçu, defterdar, Maarif Müdürü, Bayındırlık Başmühendisi, Sağlık ve Toprak Müdürlerinden kurulmuştur.

İç işler Bakanlığı isterse bir İlde ayrıca idare kurulu adı ile Hukuk Fakülteleri ve siyasal bilgiler okulları mezunlarından üç kişilik heyetler kurabilir.

İlçelerin başında Kaymakam vardır. Bu zat Valiye bağlıdır. Kendisine tabi olarak bir tahrirat kâtibi, bir Malmürü, bir hükümet Doktoru, Orman ve toprak, veteriner, tapu, nüfus, iskân, memurları, Polis komiseri ve Güvenlik âmiri, jandarma komutanı, P.T.T. Müdürü bulunur.

İlçelerde bir de ilçe kurulu vardır. Bu kurul Kaymakam'ın başkanlığında tahrirat kâtibi, Malmüdürü, hükümet doktoru, ve toprak memurundan kurulmuştur.

Bucaklarda Bucak müdürleri vardır. Bunların yanında çoğu zaman bir Bucak kâtibi, malmemuru, karakol komutanı, vergi memuru ve tapu kâtibi vardır.

292. — 1164 sayılı kanunla 1927 yılından beri memleketimizde Bakanlar Kuruluna Umumi Müfettişlikler kurmak yetkisi tanınmıştır. Bu umumi müfettişlerin yanında bir başmüşavir ile bir çok müşavir vardır. Umumi müfettişler bölgeleri içersinde Bakanlar Kurulunca kendilerine verilecek yetkileri kullanırlar. Bölgelerinde Bakanların temsilcisidirler.

2884 sayılı kanuna göre Tunçeli Valisi aynı zamanda Komutan ve dördüncü umumi Müfettiş sıfatını haiz bir korgeneraldir. Kendisinin çok

geniş yetkileri vardır. O kadar ki, İl'in ilçe ve bucak sınırlarını dahi de-
ğiştirebilir. Bu İlde diğer illerimizde görülen İl genel meclisi yoktur. Tun-
celinde kaymakamların ve Bucak Müdürlüklerinin Subaylardan tayin edil-
mesi mümkündür,

Vali kolluk komisyonlarına ait yetkileri kullanabilir ve memurlara aylık kesme ve kıdem indirme cezaları verebilir. Herhangi bir kişi hakkında mahkemece verilmiş olan bir cezayı erteleyebilir. Tunceli mahkemelerince verilecek ölüm cezası hükümlerini Büyük Millet Meclisinin onamasına lüzum olmaksızın yerine getirmek yetkisini haizdir.,

293. — İstanbul İlının de özel bir durumu vardır. 1580 sayılı Belediye kanununun 149 uncu maddesine göre İstanbulda İl ve Belediye idareleri birleştirilmiştir. İl genel meclisi ile belediye meclisinin birleşmesinden (İstanbul Genel meclisi) kurulmuş bulunmaktadır. Bu kanunun 20 inci maddesine göre Belediye Reisliğini Vali görür.

294. — 24 temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşmasının 14 üncü maddesine göre: «Türkiye hâkimiyeti altında kalan **İmroz ve Bozca Adaları** idarei mahalliye ile eşhas ve emvalin himayesi hususunda gayri müslim ahali mahalliye her türlü teminatı bahşeden anâsırı mahalliyeden mürekkep bir teşkilâtı mahsusai idariyeye nail olacaktır. Salifüzzikir adalarda emniyet ve asayiş balâda mezkûr idarei mahalliye marifetiyle ahali meyanından alınan ve idarei mahalliye emri tahtında bulunan bir heyeti zabıta vasıtasıyla temin edilecektir.» Bu hükme dayanılarak 25 haziran 1927 tarihli ve 1151 numaralı İmroz ve Bozca adanın idaresi hakkındaki kanun kabul edilmiştir. Şu kadar var ki, bu kanun İmroz ve Bozca adada tatbik edilmemekte ve bu yerlerde dahi genel hükümler yürümektedir.

295. — İdare bakımından şehir ve kasabaların da bir müddettenberi özel bir durumları vardır. 15/IV/1944 tarihli ve 4541 sayılı kanunla şehir ve kasabalarda mahalle Muhtarlıkları ve ihtiyar heyetleri kurulmuştur.

Bu kanuna göre, şehir ve kasabalardaki mahallelerde birer ihtiyar heyeti bulunur. İhtiyar heyeti, bir muhtar ile dört üyeden kurulmuştur. Dört de yedek üyesi vardır.

İhtiyar heyetinin göreceği işler kanunun üçüncü maddesinde sayılmıştır: nüfus işlerine dair ilmühaberler vermek, askerlik işlerine ait hususları yapmak, yol vergisi borçlularının cetvellerini doldurmak, imza tasdik etmek, fakirlik ilmühaberi vermek, bina aramalarında hazır bulunmak, ölüm vakalarını gelir dairelerine bildirmek, belediye seçimleri için seçim komisyonu üyelerini seçmek, şüphelileri polise haber vermek, salgın ve

bulasıcı hastalıkları hükûmete bildirmek, eyihal kâğıtları vermek.

İhtiyar heyeti seçimi mahalle halkınca yapılır ve dört senede bir yenilenir. Seçimler Aralık ayında bitirilir. 18 yaşını bitirmiş olan Türkler altı aydır o mahallede oturmata iseler seçime katılırlar. Erler, Subaylar, Asker memur ve polisler oy veremezler. İhtiyar heyetine seçilebilmek için 25 yaşını bitirmiş olmak lâzımdır. Seçimi mahalle halkından en büyük mülkiye memurunun tayin edeceği üç kişilik bir seçim komisyonu idare eder. Bu seçimler Valinin veya kaymakamın tasdiki ile kesinleşir.

296. — Kamu hizmetlerinin çalışan elemanları memurlardır. Anayasa'nın 92 inci maddesine göre: «Siyasi hakları olan her Türkün, yeterliğine ve hak edişine göre, devlet memuru olmak hakkıdır. «Bu hükümden anlıyoruz ki memur olabilmek için her şeyden önce siyasi haklarını kullanabilmek yetkisine sahip olmak lâzımdır. Bunun için de Anayasa'nın 10 uncu maddesine uygun olarak 22 yaşını bitirmiş olmak ve bir de Türk Ceza kanununun 20 inci maddesinde gösterilen kamu hizmetlerinden yasaklılık haline düşmemiş olmak gerektir. Bununla beraber, memurların statüsünü gösteren hukuk kuralları yaş haddi olarak 22 yaş değil, 18 yaş şart koşmuşlardır.

297. — Memurların hukuk bakımından durumlarının esasları Anayasa'nın 93 üncü maddesinde çizilmiştir. Bu madde şöyle demektedir: «Bütün memurların nitelikleri, hakları, görevleri, aylık ve ödenekleri, görev ve alınmaları ve görevden çıkarılmaları, yükselme ve ilerlemeleri özel kanunla gösterilir.» Burada sözü geçen özel kanunların başlıcaları 31/Mart 1926 tarihli ve 788 sayılı memurun kanunu ile maaş, tekaüdiye, zam, ikramiye, çeşitli yardımlar, yabancı memlekete gönderilme, ücretten maaşa geçirme hakkında hükümler koyan kanunlar gibi metinleridir.

Memurlar Meselesi esasında iki ayrı meselenin hallini gerektirir.

1 — Memurun şahsı meselesi.

2 — İdare Organizasyonu ve usulleri meselesi.

Memurun şahsına dokunan meselelerde başlıca iki noktayı gözönünde tutmak lâzımdır:

a — Memuru yetiştirmek

b — Memurdan faydalanmak

298. — Memuru yetiştirmek işi, kendisine okullarda verilecek tahsil ve terbiye ile ilgilidir. Bu maksadı temin için çeşitli memurluklara elverişli adam yetiştirilmesi bir çok meslek okullarının kurulmasını gerekli kılmıştır. Meselâ, Siyasal Bilgiler Okulu, Maliye Meslek Okulu, Kadastro Okulu, Devlet Demir Yolları Meslek Okulu gibi kurullar açılmıştır.

Memurluk için gerekli bilgileri edinmiş olan elamanların Memurluğa geçtikten sonra geçirecekleri adaylık zamanında elde edecekleri denemeler bunların görecekları kamu hizmetinin yerine getirilmesini sağlayacak ayrı bir çaredir. Bunun ne gibi tedbirlerle başarılacağı noktasına gelince, bu hususta her idare organizmasının kendi bünyesinin isterlerine göre hareket edeceği şüphesizdir.

299. — Memurdan faydalanma verimli olabilmek için kendisinde bir çok niteliklerin bulunması icabedecektir. Bunları başlıca iki noktada toplamak kabildir.

Bu niteliklerden ilki, memurda aranılacak olan manevi vasıflarla meydana çıkar. Bunun için de kendisinde bir fedakârlık zihniyetinin yerleşmiş bulunması şarttır. Bu zihniyet Memurun etrafında göreceği bir çok iyi örnekler sayesinde sağlanabilir. Memur, alım satım münasebetleri çeşidinden bir iş görmediğini ve her şeyden önce, yapılması gereken bir kamu hizmetinin işlemesine ayrılmış parçalardan birisi olduğunu unutmamalıdır. Kamu hizmeti, her halde görülmesi gerekli bir iştir. Bu işin yerine getirilmesi bazan memurdan normal olan çalışmadan fazlasını yapmasını isteyebilir.

Memurda bulunması gerekli vasıflardan biri de **eyi ahlaktır**. Memur işini görürken sırf memleket için çalışmalıdır. Bu arada kendisini güdecek olan prensip namuskâr bir vatandaşın vicdan rahatından başka bir şey olmayacaktır. Binaenaleyh, hatırcılık gibi bir takım sakat görüşlerin kamu hizmetinin işlemesinde yeri olmamak lâzımgelir. Memur kamu hizmetini ifa ederken bu hizmetin görülmesi için bir takım menfaatler veya hediyeler kabul edemez, kanunla gösterilmiş ölçüden fazla miktarda vergi alamaz, kendisine verilmiş vazifenin yapılması sırasında yasal olmayan herhangi bir kazanç temin edemez.

Memurun kamu hizmetini gereği gibi yürütebilmesi için kendisinde bir çok **fikri vasıflar** bulunmalıdır. Bunların başında memurun işe girişme yeterliği gelir. Bu sayede memur kendi kendisine hareket edebilecek ve aynı zamanda alacağı kararlarda isabet olacaktır. Bunun için de memura göreceği işin çerçevesi içersinde yetkiler tanımak lâzımdır. Memur, kendisine bırakılmış olan işi ancak kamu faydasına ve kanunun kendisine tanımakta olduğu iktidarın sınırları içinde kullanacaktır. Memura **yetki tanınması** onun kişiliğini kuvvetlendirir, kendi kendisine güveni artırır, iktidar sahibi olur ve olgunlaşır. Fertler için erginlik ne ise, denebilir ki, memur için de yetki olur.

Memura tanıyacağımız yetki kendisine bir iktidar vereceği için ve her nerede ve kime iktidar tanınmışsa orada bir de sorum aramak gerekeceği için memurun nitelikleri arasında **kendisinin sorumlu olacağı** da

düşünülmelidir. Memurun korkmadan hareket edebilmesi için kendisinin sorumu önceden malûm olmalıdır. Bu konuda yürüyen esaslar Anayasanın 94 üncü maddesine göre belirtilmiştir. Anayasa bu maddesinde der ki: «Kanuna aykırı işlerde üstün emrine uymuş olmak memuru sorumdan kurtarmaz.» Binaenaleyh, Anayasaya göre, memura hem yetki tanınmış hem de sorum yüklenmiştir. Aynı zamanda, memurun üstlerine göstermesi lâzımgelen itaat vazifesinden ayrılmaması da lâzımdır.

Görülüyor ki, Memurun sorumu meselesi astla üst arasındaki münasebetle ilgilidir. Bu konuda yürütülmesi gereken esaslar aynı zamanda Anayasanın 46 ncı maddesinin 2 nci fıkrasında da yer almış bulunmaktadır. Burada şöyle denmektedir: «Bakanların her biri kendi yetkisi içindeki işlerden ve emri altındakilerin eylem ve işlemlerinden ve politikasının genel gidişinden tek başına sorumludur.» Türk Ceza kanunu bir taraftan, 49 uncu maddesinin 1 inci fıkrasında; diğer taraftan, 60 ncı maddesinde; ve nihayet, 202 den 251 e kadar olan maddelerinde bu mesele ile ilgili olmak üzere bir çok hükümler koymaktadır.

Memurda en çok aranması lâzımgelen vasıflardan birisi de bilgidir. Memurun yeterliği ancak bilgisi ile belli olacaktır. Bilgili Memur kanunun yürütülmesinde yolsuzluk yapmaz ve bu sayede vatandaşların hakları ve hürriyetleri kanunlar gereğince korunmuş olur.

300. — Memurlar dolayısıyla, ele alınması icabeden ikinci mesele idare organizasyonu ve usulleri dediğimiz sistem meselesidir. Bu sistemin rasyonel olabilmesini temin için memurluğa tayin usullerinde yeterliğin birinci derecede önemli tutulması şarttır. Bunun için de, elden geldiği kadar çok hallerde memurluğa alınma hususunda yarışma yoluna başvurmak çok uygun olur. Bundan başka, eyi bir idare organizasyonu sistemi memur sayısında tasarruf yapan ve kamu hizmetlerinin görülmesi için harcanacak paraları elden geldiği kadar az olarak harcıyan bir sistem olacaktır. Kamu hizmetlerini ilgilleyen bütün işlemlerde sadelik esash bir şarttır. Bu sayede kırtasiyecilik adı verilen köhne zihniyetten kurtulmak kabil olur. Eyi bir devlet İdare organizasyonu çeşitli devlet daireleri arasında bir âhenk ve uygunluk yaratabilen organizasyondur. Binaenaleyh, tekmil devlet daireleri arasında sıkı bir iş birliği ve çalışma beraberliği yaratmak başlıca gaye olmalıdır.

Bütün bunlardan başka, kamu hizmetlerinin ve bu hizmetlerde çalışan memurların denetlenmesi usullerinde tesirli neticeler elde edilmesini sağlayacak esaslara bağlanılması ve diğer taraftan da kamu hizmeti görme işinde başarıları beliren memurları mükâfatlandırma sistemlerinin kabul edilmesi çok yerinde olacaktır. Unutmamak lâzımdır ki, kötülükler sistemden ileri gelmede ise, bunların kaldırılması için tek çare sis-

temin değiştirilmesidir. Eski Başbakan Doktor Saydam Büyük Millet Meclisi kürsüsünden idare makinasının bozukluğundan şikâyet etmişti. Bu şikâyete sebep, sistemdeki bozukluk olmuştur. Şu halde, mevcut sistemin yerine daha rasyonel ve modern bir sistem getirmek suretiyle kamu hizmetlerini yürütme işini istenilen derecede düzeltme kabil olacaktır.

301. — Vatandaşlar grubunu genel eyiliğe kavuşturmak işini, insan gruplarının çok kalabalık olması sebebiyle, zamanımızda, herhalde, bir kısım kimselerin üzerlerine almasına ihtiyaç vardır. Bu kimselerin iş görebilmeleri için sözlerinin dinlenmesi lâzımgelecektir. Bu hal onlara tanınacak otorite ile sağlanabilir.

Lâkin, bu otoritenin hukuka uygun olarak ortaya çıkmış olması şarttır. Böyle değil ise otorite kötü kullanılıyor demektir. Bu takdirde halkın ayaklanmağa kadar hakkı vardır.

Otoritenin de doğru ve âdil olarak kullanılması icabeder. Bunu da gerektiği zaman denetliyecek olan yine Yargıç olmalıdır.

Bunu düşünen Anayasa, 51 inci maddesinde şöyle demiştir: «İdare davalarına bakmak ve idare uyumsuzluklarını gözlemek ... üzere bir Danıştay kurulur.»

Danıştay, ilk olarak Âli Paşanın teşebbüsü ile ve Şûrayı Devlet adı ile 8 Zilhicce 1284 tarihli nizamnameye göre kurulmuştu. 1293 Kanunu Esasisininin 53 ve 54 üncü maddeleri Şurayı Devletten söz açmakta idi. 1329 da Şurayı Devletteki mahkemeler kaldırıldı. 4 Temmuz 1337 tarihli ve 131 numaralı Kanun ve 31 Kânunuevvel 1337 tarihli ve 187 numaralı Kanun Büyük Millet Meclisinde bir memurun muhakematı tetkik heyeti kurmuştu. Bundan sonra, 23 Teşrinisani 1341 de Şurayı Devlet teşkilâtı kanunu kabul edildi. Bu Kanun 1924 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununa göre çıkarılmıştı. Daha sonra, 30/XII/1938 de 3546 sayısını taşıyan ve bugün yürürlükte bulunan «Devlet Şûrası Kanunu» çıkarıldı.

302. — Bu kanunun 11 inci maddesinin A ve C fıkraları Danıştay ismiyle anılan bu kurulun aynı zamanda hükûmetin bir danışma organı olduğunu yazmaktadır: «A - Hükûmetçe ihzar ve tevdi olunacak kanun lâyhaları ve imtiyaz mukavele ve şartnameleri hakkında mütalâa beyan ve nizamname lâyhalarını tetkik; ... C - hükûmet tarafından havale olunan her türlü meseleler hakkında mütalâa beyan; ...»

Kanunun 11 inci maddesininin D fıkrasına göre Danıştay, «idarî davaları rüyet ve halleder.» Burada Danıştay'ın mahkeme olmak sıfatı belirtilmektedir.

Danıştay'ın başında bir Danıştay Başkanı vardır. Bu kurulun beş

dairesi bulunur. Dairelerden her birinin birer Başkanı vardır. Ve bunlar dörder üyelidirler.

Danıştay Başkan ve Üyelerini Büyük Millet Meclisi seçer. Başkanlarda ve üyelelerde aranan vasıflar Danıştay Kanununda gösterilmiştir. Bunların bir Yüksek Okulu ve 40 yaşını bitirmiş olmaları ve kanunda gösterilen ödevlerin birinde bulunmuş olmaları, o hizmetlerde kendilerini göstermiş bulunmaları lâzımdır.

Danıştay Başbakanlığa bağlıdır. Fakat bütçesi ayrıdır. Başbakanlığa bağlı olduğu için Başkan ve Üye seçimlerinde adayları bu makam gösterir. Seçilecek her yer için Başbakanlık en az beş kat aday gösterir. Bu adayların yazılı olduğu liste Büyük Millet Meclisinde Adalet ve İç işleri komisyonlarına gider. Bu komisyonlar Adalet Ve İç işleri Bakanları hazır olduğu halde yaptıkları toplantıda adaylardan üç katını ayırır ve Kamutay'a bu sayı sunulur. Kamutay, her yer için gösterilen üç kişiden bir tanesini seçer.

Danıştay Kanununun 6 ncı maddesine göre: «Devlet Şûrasında, nizamnâme yazılı vazifeleri ifa etmek üzere kadrosunda gösterilen Başmuavinler ve Muavinler, mülâzimler ve kâtip ve sair memurlar bulunur.» Başmuavin, muavin ve mülâzimler, Hukuk veya İktisat Fakültelerini yahut Siyasal bilgiler okulunu veya bunlara denk bir yabancı okulu bitirmiş olmalıdırlar. Bu gibiler arasında bir yarışma açılır ve içlerinden 30 yaşını henüz bitirmemiş olanlardan kazananlar ikinci sınıf mülâzim olurlar.

Başmuavin, Muavin ve mülâzim olacakları Danıştay'ın idare komisyonu gösterir. Başkan bunu onaylar ve Başbakanlığa yazar.

Danıştayda bir çok da Savcı vardır. Bunlar Başmuavinler veya birinci sınıf muavinler arasından Bakanlar Kurulunca seçilirler. Sayıları beş tane az olamaz.

Danıştayın yalnız idare işleriyle ilgili olmak üzere bir Genel Kâtip'i vardır. Bu genel Kâtibi Danıştay Başkanı Üyeler arasından seçer.

Danıştayda Başmuavin, muavin ve mülâzim seçimlerini yapmak, kolluk cezaları vermek ve Başkanın soracağı işlerde oy bildirmek üzere bir de idare komisyonu bulunur. Daire Başkanlarının en eskisi bu komisyonun başkanıdır. Danıştay Başkanının göstereceği diğer bir daire başkanı ile genel kâtip bu komisyonun üyeleridirler.

303. — Danıştay'm beş dairesinden; üçü idare işlerine, ikisi de davalara bakar.

Danıştay Kanununun 13, 14 ve 15 inçi maddelerine göre:

Birinci daire; hükûmetin gönderdiği kanun ve tüzük taslaklarını ve

tüzüklerin yorumlanmasına dokunan dilekleri, idare makamları arasındaki ödev ve yetki anlaşmazlıklarını inceler.

İkinci daire; içişler, eğitim, sağlık Bakanlıklarını ilgilleyen işlere, belediye kanununun davasız olarak Danıştaya bıraktığı işlere, il idaresi kanunlarına göre Danıştay'a gitmesi gerekli işlere, Bakanlık Kolluk komisyonları kararlarına karşı yapılan itirazlara bakar ve memurun kanununa göre ve birinci derecede kolluk cezası vermek yetkisinin Danıştay'a bırakılmış olduğu hallerde karar verir ve nihayet kamu hayrına çalışan dernek haline gelmek isteyen kurulların dileklerini inceler.

Üçüncü daire; Maliye, Ekonomi, Gümrük ve tekel işlerine, bağımsızlık ve maden imtiyazlarına dokunan işlere bakar.

İkinci ve üçüncü dairenin vazifeleri dışında kalan işler birinci daire tarafından görülür.

Danıştay'ın dördüncü ve beşinci daireleri idare davalarına bakarlar. Bu daireler 3546 sayılı kanunun 22 inci maddesine göre «müstakil mahkeme sıfat ve salâhiyetini haizdir.»

Mahiyeti bakımından bütün vergi, resim ve teklife dokunan maliye kanunlarının yürütülmesinden çıkan davalar dördüncü dairede; diğer idare dâvaları ise, beşinci dairede görülürler.

Dava daireleri denilen dördüncü ve beşinci dairelere şu işler gider: Olgan mahkemelerin görevi dışında kalan işlere dair idare kararlarına karşı açılan dâvalar, kamu hizmeti sözleşmelerinden çıkan anlaşmazlıklar, idare kararlarını esas, amaç, yetki veya şekil bakımından kanunlara ve tüzüklere aykırı oldukları için bozma davaları, idare mahkemeleri arasındaki görev ve yetki anlaşmazlıkları, idare kurullarından verilmiş olan kararlar.

Dördüncü ve beşinci dairelerin bir arada toplanmasından dava daireleri genel kurulu meydana gelir. Bu kurula Danıştay Başkanı reislik eder.

Dava dairelerinden her biri belli bir işi dava daireleri genel kuruluna gönderebilirler. Danıştay Başkanı da bu hakka sahiptir. Danıştay Kanunu ayrıca savcıların da bunu isteyebileceklerini hüküm altına almıştır.

Danıştay kanununun 19 uncu maddesinde yazılı işleri incelemek vazifesi ile ödevli bir de Danıştay Genel Kurulu vardır. Bu genel kurul özel kanunların Danıştayın göreceğini yazdığı işleri, Bakanlıklardan birinden gönderilecek olan veya Danıştay başkanının vereceği işleri görür ve bundan başka kendisine gönderilecek kanun tasarılarını, imtiyaz anlaşmalarını ve şartlaşmaları inceler ve bir de Anayasanın 52 inci maddesi ile ken-

disine verilmiş olan vazife gereğince tüzük tasarılarını tetkik eder ve tüzükleri yorumlar.

Danıştay genel kurulunda bütün daireler başkan ve üyeleri ve genç kâtip bulunur. Danıştay başkanı bu kurula reislik eder.

304. — İdare davaları bir dilekçe ile açılırlar. Dilekçelerin kayıt günleri davanın açıldığı gün sayılır. Danıştayda bir davanın dinlenmesi için davaya sebep olan idare işleminin veya kararının ilgili k'şiyeye ağızdan veya yazı ile bildirildiği günden sonra 90 gün içinde davanın açılması lâzımdır. Danıştayda yargılama usulü prensip bakımından yazılıdır. Ve incelemeler dosya üzerinde yapılır. Şu kadar ki, davalılardan biri isteyecek olursa davada duruşma da yapılır. Duruşmada savcının bulunması şarttır. Davalılardan sonra savcı iş hakkında ne düşündüğünü söyler. Savcılar bu ödevleri görmekte serbestirler. Bu da davacılar için bir inancadır. Gerçekten, 3546 sayılı kanunun beşinci maddesinde şöyle yazılıdır: «Her müddeiumumi kanunî mütalaâsının dermeyanında tamamıyla serbest olup hiç bir makamın emrine tabi değildir.»

Dava dairelerince verilen kararlar olagan mahkemeler kararları gibi yerine getirilirler.

305. — Memurlar işleyecekleri suçlardan ötürü, şayet bu suçlar görevleri ile ilgili ise, ayrı bir yargılama usulüne bağlı tutulurlar. Bu hal bir istisnadır. Ve bu hususta uygulanan kanun 1329 tarihli memurun muhakemat kanunudur. Bu kanuna göre hazırlık ve ilk soruşturma idare makamlarına, son soruşturma adalet makamına aittir. Suç, ya haber verilme, ya şikâyet, yahutta üstün haber alması yolu ile ortaya çıkar. Soruşturmaya başlama yetkisi, merkezdeki memurlar için çoğu zaman Bakanlıktır. Bu işi İllerde Valiler, İlçelerde kaymakamlar, ve idare şubeleri âmirleri yaparlar.

Valiler için yapılacak soruşturmalarda başlangıç soruşturması Bakanlıkça gönderilecek müfettişler tarafından yapılır. Müsteşarlar ve milli irade ile tayin edilen merkezdeki memurlar için soruşturma Bakanın seçeceği bir komisyon tarafından, Elçiler hakkındaki soruşturma ise, Dış İşler Bakanlığınca kurulacak bir komisyon tarafından yapılır.

Karar vermek yetkisi karar kurullarına aittir. Bunlar İlçe idare kurulu, İl idare kurulu, bakanlıkta kurulan komisyon ve Danıştayın ikinci dairesidir.

Yargı görevini haiz mahkemeye gelince, prensip olarak olagan mahkemeler yargılama işini yapabilirler. Yalnız, Anayasanın gösterdiği hallerde ve orada sayılan kimselerin yargılanması için, Yücedivan kurulur. Valileri, elçileri, müsteşarları, Sayıştay Başkan ve üyelerini birinci de-

recede Yargıtay'ın Birinci Ceza Dairesi ve ikinci derecede, Ceza Daireleri genel kurulu yargılar.

Bazı suçlar vardır ki, bunlar memurluk görevi ile ilgili olmakla beraber soruşturma işi memurun muhakemat kanunu hükümleri dışında kalır. Bu suçları 1609 sayılı kanun saymıştır. Bunlar rüşvet, ihtilâs, zimmet, kaçakçılık ve artırma ve eksiltmelere fesat karıştırmak suçlarıdır.

Devlet işlerinin kanuna uygun olarak yürütülmesinin sağlanması Danıştayın yargı erki ve saydığımız özel kanunlar hükümleri ile sağlanmış olduğu gibi, aynı zamanda hükümet işlerini görmekle ödevli daireler memurlarının gördükleri işleri denetlemek üzere bir çok teftiş mekanizmaları kurulmuş bulunmakla da temin edilmiştir. Bu mekanizmalar her Başkanlık ve dairenin kendi isterlerine ve ayrılıklarına göre iş görürler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ADALET

306. — Zamanımızda devlet bir hukuk devletidir. Hukuk devletinde Kanun her şeyin üstünde olmalıdır. Bunun için de, kanunların gereği gibi yürütülmesi ve bozuk olarak yürütüldükleri takdirde yerine getirilmesi lâzımdır. Bu işi mahkemeler yapar. Adalet mekanizması sayesinde kanunlar yerine getirilecek ve hak gerçekleşecektir. Devlet hayatını doğruluğa ve adalete uygun olarak yürütmek lâzımdır. Böyle olmazsa, o hayatın gerçekleştirecek olduğu toplum refahı ortaya çıkamamak tehlikesi ile karşılaşır. Şu halde, herkes, devlet içinde söz geçirenler dahi doğrulukla ve adalete uygun olarak iş görmelidirler. Nitekim, hürriyet bile vatandaşın başkalarına zarar vermeden yaşayabilmesi, diye tarif edilir. Toplum refahı topluma zarar verilmemesi ile elde edilecektir. Böylece hürriyet de neticede toplum faydası ve toplum eyliği için işleyen bir mekanizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

307. — Haklar insanlara bir kudret verir Lâkin, bu hakların bütün değerleri kullanılabilmelerinden çıkacaktır. Kullanılmayan hak bir hayalden ibarettir. Binaenaleyh, hak sahibinin, icabında, hakkını kullanmak istediği halde karşısına bir engel çıkacak olursa, hakkını tanıtabilmesi şarttır. Bu engeller bir hakkı ortadan kaldırmağa veya o hakkın mahiyetini ve önemini bozmağa varan yabancı iddialar halinde ortaya çıkmakta ise bir dava ile karşılaşırız. Bu davaları halledecek yerler mahkemelerdir.

Mahkemeleri yargıçlar meydana getirir. Yargıç da kamu hizmeti gören bir memur olmakla beraber, diğer memurlardan büsbütün başka bir durumdadır. Yargıç'ın göremekte olduğu işin önemi ve özelliği bir çok ayrı şartların ve ayrı bir hukuk durumunun varlığını gerekli kılmıştır. Bu noktada bir taraftan Anayasamızda, diğer taraftan da özel kanunlarda bir çok hükümler konulmuş bulunmaktadır.

308. — Anayasanın 8 inci maddesine göre: «Yargı hakkı, millet adına usul ve kanuna göre bağımsız mahkemeler tarafından kullanılır.» Bu hükümden anlaşılıyor ki, yargı hakkı millet adına kullanılır. Bu hak milletin bir hakkıdır. Adalet organları bağımsız olan Milletler, varlıklarını tanıtabilen milletlerdir.

Mahkemelerin millet adına iş görebilmeleri için yargıçların hiç kimse-
den emir almamaları lâzımdır. Buna işaret etmiş olmak için Anayasanın
8 inci maddesi mahkemelerin bağımsızlığı esasını koymuş; 54 üncü mad-
de ise, «Yargıçlar, bütün davaların görülmesinde ve hükmünde bağımsız-
dırlar ve bu işlerine hiç bir türlü karışılmaz. Ancak kanun hükmüne bağ-
lıdırlar» demiştir.

309. — Yargıçların özel bir durumları vardır. Bir defa, bunların Ana-
yasanın 56 inci maddesine göre, «Nitelikleri, hakları, görevleri, aylık ve
ödenekleri, nasıl tayin olunacakları ve görevlerinden nasıl çıkarılacakları
özel kanunla gösterilir.» Bu hükümde sayılan özel kanunlardan bir çokları
çkarılmıştır. Yalnız, yargıçların aylık ve ödenekleri hakkında henüz ayrı
bir kanun yapılmış değildir.

14 Temmuz 1934 tarihli ve 2556 sayılı Hâkimler Kanununa göre yar-
gıç olabilmek için bir Türk Hukuk Fakültesinden çıkmış olmak veya Siya-
sal bilgiler okulundan çıkıp fark imtihanları vermek veya yabancı fakül-
teden çıkmış olup ta ayrıca Türk Fakültelerinde okunmakta olan derslerin
imtihanlarını tamamlamak lâzımdır.

Yargıçlar kendi görevlerinden başka bir işle uğraşmazlar. Bu nok-
ta Anayasada hüküm altına alınmıştır: «Yargıçlar, kanunla gösterilenler-
den başka genel veya özel hiç bir görev alamazlar» (madde 57.) Bundan
ötürüdür ki Ticaret Kanunumuz Hâkimlerin ticaret yapamayacaklarını;
Türk Kanunu Medenisi 368 inci maddesinin 4 üncü bendinde bunlar-
dan bir kısmının vasi tayin olunamayacağını açıkca yazmış bulunmaktadır.

Yargıçta aranacak çok önemli bir vasıf kendisinin tarafsız olmasıdır.
Bunu sağlamış olmak için Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanununun 28 inci
maddesi yargıcı bazı davalara bakmaktan yasaklamış, 29 uncu maddesi
ise, kendisinin reddedileceğini yazmıştır. Bunun aksine hareket halinde
aynı kanunun 36 inci maddesi hükmü ile konulmuş bulunan müeyyide
kendini gösterir.

Yargıçın görevini tam bir güvenle yapabilmesi için kendisine bir takım
inançlar sağlanmıştır. Meselâ, Anayasanın 55 inci maddesi, «yargıçlar,
kanunda gösterilen usuller ve haller dışında görevlerinden çıkarılamazlar.»
 demiştir. Bundan başka, yine Anayasanın 54 üncü maddesinde yazılı hü-
küm de yargıçlar için bir inanca teşkil eder.

Yargıçların sorumlularına gelince, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanu-
nu bunu da düşünerek 573 üncüden 576 ya kadar olan maddelerini sevket-
miş bulunmaktadır.

310. — Anayasaya göre (madde 53) mahkemelerin kuruluşu kanun-
la gösterilir. Memleketimizde mahkemeler kuruluşu hakkında derli toplu

bir kanun çıkarılmış değildir. Bununla beraber, Danıştayca temsil edilmekte olan idare yargısı dışındaki olagan mahkemeleri asıl mahkemeler ve istisna mahkemeleri olmak üzere ayırmak kabildir. Olagan yargı kuruluşu içersinde asıl olan (Asliye Mahkemeleri) dir. İstisna mahkemelerine gelince, bunlar, başta Suih Mahkemeleri olmak üzere Köy mahkemeleri, kadastro mahkemeleri, milli korunma mahkemeleri, yücedivan gibi yargı yerleridir.

Adalet meselelerinin incelenmesinde ilk yapılacak iş bazı prensiplerin ortaya konulmasıdır. Bu prensipleri bir kaç nokta etrafında toplayabiliriz:

- 1 — Hangi işler için hangi mahkemeye gidilecektir.
- 2 — Mahkeme önünde ferde ne gibi inancalar tanınmıştır.
- 3 — Kanun nasıl yerine getirilecektir.
- 4 — Mahkemece verilecek hüküm nasıl kesin olabilecektir.

311. — Hangi işler için hangi mahkemeye gidileceği, yani işe hangi mahkemenin bakacağı meselesini Anayasa 83 üncü maddesinde koyduğu bir hükümle prensip'e bağlamıştır: «Hiç kimse kanunca bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz.» Bundan başka, 53 üncü maddede mahkemelerin görev ve yetkilerinin kanunla gösterileceği yazılmıştır. Burada iki kavramla karşılaşırız. Bunlardan birincisi görev, diğeri ise yetki kavramıdır. Bir mahkemenin görevi, o mahkemede çeşit bakımından görülebilecek olan işlerin hangileri olduğunu tayine yarar. Bunu Usul Kanunları saymıştır.

Bir davaya hangi yer mahkemesinde bakılacağı meselesi ise, o mahkemenin yetkisi ile belli olur. Bu bakımdan, usul hukukunda yürümekte olan kural şudur: «actor sequitur forum rei». Bu kural herkesin dava edeceği kimsenin ayağına gitmesi lâzım geleceği manasına gelir.

Bu esasları sağlamış olmak için Anayasa 60 ıncı maddesinde «Hiç bir mahkeme görev ve yetkisi içindeki dâvalara bakmazlık edemez. Görev ve yetki dışında olan dâvalar ancak bir kararla reddolunur» demiştir. Şayet başvuru mahkemelerden hepsi de bir davayı görev ve yetki dışında bularak reddetmişlerse böyle bir durumda son sözü söyleyecek bir makam olmak icabetmekle beraber, yabancı memleketlerde bir kısmında anlaşmazlık mahkemesi adı verilen bu çeşit bir makam, henüz memleketimizde kurulmuş değildir. Şimdilik bu gibi hallerde Yargıtay'ın içtihat birliği yolu ile bir karar alması mümkündür.

312. — Mahkemeler önünde ferdlere tanınmış olan inancalara gelince, bu noktadaki prensibi Anayasanın 59 uncu maddesi koymaktadır.

«Herkes mahkeme önünde haklarını korumak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanmakta serbesttir.» Böyle olmakla beraber bazı hallerde kanunların belli bir halin tanıtılmasını belli bir şekle bağladıkları da görülür. Meselâ, Huku Usulü Muhakemeleri kanununun 288 inci maddesine göre 5000 kuruşu aşan alacakların bir senetle tanıtılması lâzımdır.

Mahkemelerin işleyişine hâkim olan prensiplerden bir tanesi de yargulamaların herkese açık olmasıdır. Anayasa 58 inci maddesinde bu esası koyduktan sonra şöyle demiştir: «Yalnız yargılama usulü kanunları gereğince bir yargılamanın kapalı olmasına mahkeme karar verebilir.» Ne gibi hallerde mahkemelerin gizli yargılama yapabilecekleri özel kanunlarda gösterilmiş olmak lâzımdır. Bu bakımdan Hukuk usulü muhakemeleri kanununun 149 uncu maddesinde yazılmış olan hallerde ve Ceza muhakemeleri usulü kanununun 373 üncü ve ondan sonra gelen maddelerde sayılan durumlarda yargulamaların kapalı olarak yapılması mümkündür. Lâkin bu haller ve durumlar tamamiyle birer birer sayılmış hallerden olup bunların dışında herhangi bir kimsenin yargılanması açık olarak yapılmak icabeder.

Davalıların mahkeme önündeki durumlarını sağlam bir inancaya bağlamış olmak için bir de, mahkemenin kendisine sunulan davayı bir karara bağlaması gerekeceği kabul edilmiştir. Anayasa 60 inci maddesinde bu esası koymuş ve : «Hiç bir mahkeme görev ve yetkisi içindeki davalara bakmazlık edemez. Görev ve yetki dışında olan davalar ancak bir kararla reddolunur.» demiştir. Bundan başka, Hukuk usulü muhakemeleri kanununun 574 üncü maddesine göre, yarıgıç'ın hakkı yerine getirmekten çekinmesi kendisi için bir sorum doğurur ve bu halden ötürü zarar görmüş olanlara ödemedede bulunmasını gerekli kılar.

Türk mahkemelerinde yabancılar da Türkler gibi saydığımız bu inancalardan faydalanırlar. 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan antlaşmasına bağlı (İkamet ve salâhiyeti adliye mukavelenamesi) nin 17 inci maddesine göre «Yabancılar Türkiyede Türk mahkemeleri önünde devletlerarası hukukuna uygun bir korumadan istifade edeceklerdir.» Binaenaleyh, yabancı mahkemelerimize başvurmakta serbesttirler. Nitekim, mukavelenamenin 14 üncü maddesinde «Âkit devletler tebaasının Türkiyede ve Türklerin âkit devletlerde milli mahkemelere müracaat serbestileri olacaktır» diye yazılıdır. Yalnız, yabancıların Türk mahkemelerine müracaat edebilmelerinin ne gibi formalitelere bağlı olacağını anlamak için, o yabancının uyrukluğunda bulunduğu devletle Türkiye arasındaki sözleşmelerde yazılı hükümlere bakmak lâzımgolecektir. Bu noktayı ikamet mukavelenamesi dahi 18 inci maddesinde belirtmiş bulunmaktadır: «Ke-falet akçesi, ilâmların infazı, tebliğat, istinabe, muhakeme masraflarına

mahkûmiyet, adli yardım, hapis ile tazyik meseleleri Türkiye ile âkit devreler arasında yapılacak özel anlaşmalarla tayin edilecektir.»

313. — Yargıç'ın kanunları yerine getirmesi bakımından da bazı esaslar ortaya koymak mümkündür. Bu meselede ceza işlerinde kanunun yerine getirilmesi ile hukuk işlerinde aynı şeyin yapılması arasında bir ayırma gözetmek lâzımdır.

Cezaya dokunan işlerde yargıç kanun hükümleri ile sıkı olarak bağlıdır. Kanunsuz suç ve ceza olamayacağı için bunun başka türlü olmasına imkân yoktur. Fakat hukuk işlerinde yargıç'ın durumu bundan farklıdır. Türk kanunu medenisinin birinci maddesinde yer almış olan hüküm kendisine hukuk yaratıcılık yapmak imkânını veriyor. Böyle olmakla beraber, genel olarak denebilir ki, Yargıç herhalde şu esaslara bağlı kalacaktır: bir defa, yargıç kanunu münakaşa edemez. Zira ödevi kanunu sadece yerine getirmektir. Bunda başka, yargıç belli işlerde karar verir; hukuk kuralı koyamaz. Bu bakımdan da Adalet Bakanlığının bazı hallerde Yargıtaydan düşünce sorması usulü çok yanlış ve yerinde olmayan bir yoldur. Nihayet, Hukuk usulü muhakemeleri kanununun 76 ıncı maddesinde yazılı bulunan bir esasa göre, yargıç Türk kanunlarına göre hüküm verir. Yabancı bir kanunun uygulanabileceği haller devletler özel hukuku prensiplerine göre tayin edilir.

314. — Yargılama işi neticede kanunun yerine getirilmesi işi olduğu için bir mahkemenin vereceği kararın, o karardan faydalanacak vatandaşların durumlarına güvenmeleri bakımından, kesinlik ifade etmesi de şarttır. Bunun için de mahkeme hükümlerinin değiştirilmemesi icabeder. Anayasanın 54 üncü maddesi ikinci fıkrasında şöyle bir hüküm koymuştur: «Mahkemelerin kararlarını Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Bakanlar Kurulu hiç bir türlü değiştiremezler, başkalayamazlar, geciktiremezler ve hükümlerinin yerine getirilmesine engel olamazlar.» Büyük Millet Meclisi 31 Mayıs 1940 tarihinde vermiş olduğu 1186 ve 1187 numaralı kararlarında bu noktayı teyit etmiş bulunmaktadır. Lâkin, mahkeme kararlarının değişmez hale gelebilmesi için ilk önce kesinleşmiş olması lâzımdır. Bunun için de mahkeme kararları genel olarak bir denetlemeye bağlı tutulmuştur. Bu denetlemeyi memleketimizde (Yargıtay) yapar.

Yargıtay, 14 Nisan 1928 tarihli ve 1221 sayılı Temyiz Mahkemesi teşkilâtına dair Kanun hükümlerince bir çok dairelere ayrılmıştır. Her dairede bir Başkan ve dört üye vardır. Yargıtay'ın başında bir Birinci Başkan bulunur. 18 Haziran 1936 tarihli ve 3032 sayılı kanunla Yargıtayda bir çok raportörlükler kurulmuştur. Yargıtay'ın bugün dördü hukuk, biri Ticaret, biri İcra ve İflâs, dördü Ceza ve bir tanesi Millî korunma işlerine bakan özel daire olmak üzere onbir dairesi vardır.

Bu dairelerden her birisi tarafından verilecek kararlar aynı mahiyette olamayacağı ve bazan daireler kararları arasında hüküm farkları ortaya çıkabileceği için bu ikilikleri ve aykırılıkları ortadan kaldırmak maksadıyla Yargıtay aynı zamanda İçtihat birleştirme işini de görür. Bu yolda birleştirilecek içtihatlar artık Yargıtay dairelerini de bağlayıcı birer karar olurlar.

Mahkemelerce verilmiş olan kararlardan hangilerininin Yargıtayda incelenmeyeceği usul kanunlarında gösterilmiştir. Bunun dışında kalan mahkeme kararları, prensip olarak, Yargıtay'a kendiliklerinden gitmezler. Mahkemenin vermiş olduğu karara kanmayanlar belli bir zaman içinde Yargıtay'a başvurabilirler. Bu takdirde de Yargıtay'ın vazifeli dairesi işi inceler ve kanunun tam olarak yerine getirilmesi için gerekli çalışmaları yapar. Yargıtay dairelerinden biri tarafından verilmiş olan karar yeniden ilk kararı vermiş olan mahkemeye gider. Mahkeme Yargıtay kararına ya uyar, yahutta eski kararında ısrar eder. Bu halde davanın Yargıtay Genel Kurullarından birisinde incelenmesi gerektir. Genel kurulca verilecek olan karar ilk mahkemenin mutlaka uyması gereken bir karardır.

Bu yollardan geçtikten sonra, yahutta ilk mahkemenin kararları bildirildiği günden sonra kanunda yazılı belli bir zaman geçmiş olduğu için artık Yargıtaya başvurabilmek imkânının kalmaması ile mahkeme kararı kesinleşmiş olur. Böyle bir kararın yerine getirilmesi lâzımdır. Şu kadar varki, Anayasamızın 26 ıncı maddesinde koymakta olduğu bir hükme göre, kesinleşen ölüm cezası hükümlerinin yerine getirilmesi için Büyük Millet Meclisinin ayrıca karar vermiş olması lâzımdır.

315. — Adaletten söz açtığımız sırada bunun bir çeşidi olan siyasi adalete de dokunmamız icabeder.

Yargıçlar yüksek hükümet otoritesini kullanan veya kullanmış bulunan kimseler karşısında yeter derecede bağımsız olmayabilirler. Binaenaleyh, bu gibilerin bazı suçlarından ötürü ayrı bir mahkeme önünde yargılanmaları düşünülebilir. Bundan başka, bu gibi kimselerin ayrı mahkeme önünde yargılanmalarını gerektirecek suçlar daima siyasi suçlardır.

Adaletin olagan mekanizması içindeki cihazları siyasete karıştırmakta büyük fayda vardır. Gerçi, mezuubahis olan yine cezalandırma değildir. Fakat, ceza sorunu siyasi sorunun bir neticesidir. Bu bakımdan da siyasi kurulları korumuş olmak için siyasi bir adalet kurulması yerinde olur.

Siyasi bir adaletin varlığı düşüncesi eski zamanlardan beri mevcuttur. Meselâ, Mogollarda ve İlhanlılarda ve Selçuklarda hükümdarlar ve

prensler ile Vezirler (Yargu) da yargılanırlardı. Bu mahkeme kendilerini ya idam eder, ya dayağa mahkûm eder, yahutta beraet ederlerdi. Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimattan sonra Vezirlerin yargılanması Meclisi Ahkâmı Adliye önünde yapılırdı.

Memleketimizde siyasi adalet vazifelerini gören makam Yücedivandır. Bu divan icabında kurulur. Anayasanın 67 inci maddesi şu hükmü koymuştur: «Yücedivan gerekli görüldüğünde Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla kurulur.»

Yücedivan'ın yargılarına görevinde bulunduğu kimseler Bakanlar, Danıştay ve Yargıtay Başkanları ve üyeleri ile Cumhuriyet Başsavcısıdır. Bakanlardan birisinin Yücedivan'a gönderilmelerine karar verilecek olursa o Bakan Bakanlık ödevinden düşmüş olur.

Yücedivan bir mahkemedir. Divanı âlinin sabık Bahriye Vekili İhsan Beyle Bilecik Mebusu Fikret Bey ve arkadaşları hakkında vermiş olduğu 16 Nisan 1928 tarihli karara göre Divan, Anayasanın «54 üncü maddesinde beyan edilen içtihat ve hüküm istiklâline sahiptir» ve aynı zamanda, bir «Mahkeme» dir.

Anayasanın 66 inci maddesine göre Yücedivan kanunlara göre yargılar ve hüküm verir.

Bu mahkemenin kuruluşu şöyledir: Bir Başkan, Ondört Üye, bir Savcı, Altı yedek üye. Bu kimselerin onbiri Yargıtay, onu da Danıştay Başkanları ve üyeleri arasından seçilir. Bunun için Yargıtay genel kurulu olsun, Danıştay Genel kurulu olsun toplanıp gizli oyla seçim yaparlar. Böylece seçilecek yirmibir kişi Yücedivan'ı meydana getirir. Bunlar arasından birini de Başkan vekili olarak gizli oyla ve salt çoklukla seçerler. Bu seçim yapıldıktan sonra geride kalan on dokuz kişiden altı tanesi adçekme ile yedek üyeliğe ayrılır. Bunlardan üçünün Yargıtay ve diğer üçünün de Danıştay üyelerinden olması lâzımdır.

Yücedivan yargılamalarını bir Başkan ve ondört üye ile kurularak yapar. Bu mahkemenin Savcılık görevini Cumhuriyet Başsavcısı görür. Sayet, Cumhuriyet Başsavcısı yargılanmak icabediyorsa, o takdirde Başsavcılık makamı adına kendisinin Başmuavini bu görevi yapacaktır.

Yücedivan'ın nerede toplanacağını Bakanlar Kurulu tayin edebilir. Esbak Bahriye Nazırı Mahmut Muhtar Paşayı yargılamak üzere 1929 da Divan, Eskişehirde toplanmıştır.

Anayasanın 65 inci maddesine göre Yücedivan'ın vereceği kararlar kesin olacaklarından bu kararlara karşı başka bir yere başvurmağa imkân yoktur.

DEVLET İŞLERİNİN HUKUKA UYGUN YÜRÜTÜLMESİ TEDBİRLERİ

316. — Devlet işlerinin yürütmesini sağlayan bir çok teknik tedbirler vardır. Bunlar, kanun yapmak ve kanunları yürütmek hususlarıdır. Bu tedbirlerden kanunların yürütülmesi bakımından alınacak olanların hukuka uygun düşüp düşmediği sık sık mevzu bahsolar. Mahkemeler bu noktayı tetkik ederler. Lâkin, kanun yapma işinde **hukuka uygunluk meselesinin** tetkiki bir çok güçlükler meydana çıkarır.

Kanun yapan, kanunları yapmakta geniş bir serbesliğe sahiptir. Şu kadar var ki, **Anayasa Devlet'in en büyük kanunudur.** Diğer kanunlardar üstündür. Anayasadaki bu kuvvet ve üstünlük onun koymakta olduğu hükümlerden ileri gelmekte olduğu gibi bazan yapılmasındaki şekil ayrılığından da meydana çıkabilir.

Gerçekten, bir devlet içerisindeki hukuk düzeni Anayasaya dayanmaktadır. Temel ve anakurallar bu kanunda yer almıştır. Devlet içerisinde yapılacak olan tekmil hukuk işlerinde esas odur. Bu hukuk işleri sağlamak için Anayasadaki kurallara uygun bulunmalıdırlar. Böylece, Anayasa maddi bakımdan diğer kanunlardan üstün bir metin olarak karşımıza çıkar. Bundan başka, Anayasa Devlet organlarını kuran ve bunların işlemlerini sağlayan prensipleri şekillendiren bir kanundur. Devlet organlarına bir çok yetkiler vermekte olduğu için bu yetkileri kullanacak olan organların üstünde kalması da bir zaruret olarak karşımıza çıkar. Devlet organları Anayasadaki hükümlere aykırı hareket edemezler.

Anayasanın üstünlüğü ancak Devlet organlarının onun koymakta olduğu hükümlere uymaları sayesinde sağlanabilir. Bunun içindir ki, yürütme gücünün, yapacağı işlemlerin Anayasaya uyması, gerek Anayasada, ve gerekse Danıştay kanununda konulmuş bulunan hükümlerle sağlanmıştır. Fakat, yasama gücünün Anayasaya uygun hareket etmesi de sağlanmak icabeder. Bu maksadı elde etmek amacı ile Anayasa, 103 üncü maddesini koymuştur: «Anayasanın hiç bir maddesi hiç bir sebep ve bahane ile savsanamaz ve işlerlikten alınmaz. Hiç bir kanun Anayasaya aykırı olamaz.»

317. — Bu hükmün varlığına rağmen bir kanun Anayasaya aykırı hükümler taşıyacak olursa ne olacaktır? Başka bir söyleyişle, bir kanunun Anayasaya uygun olup olmadığı nasıl denetlenebilecektir?

İk hatıra gelen, kanunu yerine getirmekle görevli olan Yargıçların bunu araştırmalarıdır. Bununla beraber, ikinci bir sistem daha görülür ki o da denetlemenin siyasi bir heyet tarafından yapılmasıdır. Bu şekil Fransasada Büyük İhtilâlden sonra çıkarılan VIII. yıl 22 Frimer Anayasasında görülmüştür. Bu Anayasa kendi içerisinde yazılı hükümlerin korunması işinin Senato'ya ait olduğunu yazmakta idi.

Kanunun Anayasaya uygunluğu noktasının Yargıç tarafından denetlenmesi halinde fertler arasında kanuna uygunluğun beklüğünü yapan Yargıç, Devlet işlerinde de bu uygunluğun koruyucusu durumundadır.

Yargıçın tarafsız oluşu, yargulamaları açıkça yapması, gerekçeli hükümler vermesi hep birer inanca teşkil eder. Kelsen'e göre, Anayasa ancak Yargıçın denetlenmesi yoluyla garanti altında tutulabilir. Gerçi, kanunun çıkarılmış olması onun usulüne ve binaenaleyh aynı zamanda Anayasaya uygun olarak yapılmış bulunduğu delildir, ve binaenaleyh Yargıçta onu uygulamak mecburiyetindedir, denebilir. Lâkin şurası da muhakkaktır ki, kanunun Anayasaya uygunluğu meselesi, bir hukuk meselesidir. Bundan ötürü de bu noktanın incelenmesi mahkemelere ait olmalıdır.

318. — Yabancı memleketlerde Yargıçın bu denetlemeyi yapması iki şekilde kendisini gösteriyor: ya kanunun Anayasaya aykırı olduğu bir iddia şeklinde mahkemeye sunuluyor; yahutta kendisine bir kanunun uygulanması istenen kimse defî makamında onun Anayasaya uygun olmadığını ve binaenaleyh uygulanamayacağını ileri sürüyor. Birinci halde dava yolu, ikinci halde ise, defî yolu tutulmuş olmaktadır. Dava yolunda mahkemeden kanunun Anayasaya uygun olup olmadığını incelemesi ve uygun değilse onu ortadan kaldırması istenmektedir. Eski Meksika (Amparo) su ve Çekoslovakya Devleti Anayasasının 2 inci maddesinde sözü geçen Anayasa mahkemesindeki mahkemelerin gördükleri işler dâva yoluyla kanunların kaldırılması şekline birer misaldir. Bu sistemlerde kanun herkes için ortadan kalkmaktadır.

Defî yolunda mahkeme önünde bir kanuna aykırı hareketten ötürü kovuşturulmak halinde o kanunun Anayasaya aykırılığı ileri sürülür. Burada kanunun ortadan kaldırılması istenmeyip, sadece uygulanmaması ister. Amerika Birleşik Devletlerindeki durum böyledir. Orada bütün mahkemeler bu noktayı inceliyebilirler. Gerçi, Birleşik Devletler Anayasasında buna dair hiçbir şey yoktur. Bugünkü netice geçen yüzyıl başında Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi başkanlığını yapmış olan meşhur Chief Justice John Marshall'ın çalışmaları ve gayretleri sayesinde elde edilebilmiştir. Bugün, Amerikada iki kanun karşısında kalan Yargıç, üstün olanı, yani Anayasayı tatbik eder. Bu çeşit kontrol yolu güney Amerika Devletlerinde, Kanada'da, Güney Afrika'da, İrlanda'da, Romanya'da ve Yunanistan-

da da vardır. Bu sistem kanun yapanın tahakküm etme temayüllerini önlemeğe yarar. Barthélemy'nin tabiri ile «Sempatik» bir sistemdir. Yalnız, uzun zaman uygulanmış bir kanunun günün birinde birden uygulanmaması gibi bir netice doğurur. Zira, mahkemece Anayasaya aykırı olduğuna karar verilen kanunları artık yürütme organları uygulamazlar.

319. — Memleketimizde bu çeşit bir denetleme sistemi bugüne kadar kendisini göstermiş değildir. Bazı yazarlarımız (Özer) bunun bir eksiklik olduğunu söylemişlerdir. Memleketimiz şartları Amerikaninkilere benzemez. Nitekim, bugüne kadar mahkemelerimiz Anayasaya aykırı Kanunlardan bahsetmemişlerdir. Bununla beraber, bizde de mahkemelerce denetleme sisteminin kurulmasına hararetle taraftar bulunmaktayız. Zira, Anayasa bir hürriyet vasıtasıdır, bir hürriyet âletidir. Hukuk bakımından Türkiye'de Yargıçın bir kanunun Anayasaya uygunsuzluğunu takdir edebilmesine hiç bir engel yoktur. Ancak, eylemli olarak, mahkemeler bu haklarını şimdiye kadar kullanmak istememişlerdir.

Anayasanın diğer kanunlara üstünlüğü Devlet işlerinin hukuka uygun olması gayesini sağlamaya yarar. Bunu daha sağlam olarak gerçekleştirebilmek için bazı memleketler Anayasalarını ayrı bir organa yaptırmaktadırlar. Hatta, tekmil memleketlerde Anayasaların yapılması olagan kanunlara göre ayrı bir takım usullere göre olur.

Anayasa ile olagan kanunu birbirinden ayırmak için dayanılan ölçülerden biri kanundaki hükümlerin mahiyetine dayanan maddî ölçüdür. Diğer i ise, kanunu yapan organı gözönünde tutan şekil ölçüsüdür.

Doğrusu aranırca, nerede bir Devlet varsa orada Anayasa kanunları olmak lâzımdır. Bu kanunlar mahiyetleri bakımından birer kanun olmaksızın başka bir şey değildirler. Şekillerine gelince pek çok memleketlerde Anayasa ile olagan kanunlar arasında bu bakımdan ayrılık vardır. Anayasa kanunları ya ayrı bir organ tarafından yapılırlar, yahutta ayrı şekilde ve usullere göre meydana getirilirler. Bunun sebebi Anayasanın diğer kanunlardan üstün oluşudur. Bundan çıkan netice de olagan bir kanunun Anayasaya aykırı olamayacağıdır.

320. — Bu ayırmayı yapıp yapmadıklarına göre Devletleri (Yatkın Anayasalı Devletler) ve (Bükülmez Anayasalı Devletler) diye ikiye ayırmak mümkündür. Yatkın Anayasalı Devletlerde iki türlü kanun arasında hiç bir fark gözetilmez ve hepsi de aynı şekilde değiştirilebilir. İngiltere için durum budur. Orada Parlatentonun değiştiremeyeceği kanun yoktur. Bükülmez Anayasalı Devletlerde ise, bu kanunlar arasında farklar vardır. Amerika Birleşik Devletlerini de bu çeşit Devletlere bir örnek gibi gösterebiliriz.

NETİCE

321. — Bu günün devleti insanlığın yüzyıllar boyunca ilerlemesi sayesinde ortaya çıkabilmiştir. İnsanlık, modern devlete, kendi yaşama ve çalışma imkânlarını kolaylaştırıcı bir vasıta gibi bakmaktadır. Gaye, vatandaşların eyilikleri ve rahatlarıdır.

Bu gayenin sağlanabilmesi için birçok cihazlara, araçlara ve çeşitli işlerin görülmesine ihtiyaç vardır.

Devlet, vatandaşlar dışında veya onların üstünde, onlardan ayrı bir varlık değildir. Bilâkis, devleti idare eden vatandaşlardır. Ne kadar çok sayıda vatandaş devlet idaresine karışabilmekte ise, eyilik ve rahatın sağlanması gayesi de o kadar gerçekleşme yoluna girebiliyor demektir.

Devlette bir vasıta olmak vasfını görüşümüzün en önemli neticesi, onun vatandaşlara hürriyetlerini sağlamak ve hürriyetlerinden faydalanmak yolunda kolaylıklar hazırlamak ödevinde oluşudur. Devlet, **hürriyet körletici bir âlet değil, hürriyetlere açılma ve serpilme imkânı veren bir eleman olmak zorundadır.** Devlet, hürriyetler için konulmuş kayıtları kaldırmalıdır.

Bu sonuçların elde edilebilmesi her şeyden önce, devlet idaresini elinde bulunduranların taşıyacakları zihniyete ve hürriyetleri koruyan inancalara bağlıdır. Bunun yanı başında, vatandaşların edinecekleri bilgiler gelir. Olgunlaşma ve yükselme milletçe meydana gelmek şarttır. Böyle olmayacak olursa, hürriyetler kendi gerçek değerleri içinde bulunmuyorlar demektir.

322. — Devlet bir saadet vasıtası olmalıdır. Herkesin, saadeti kendi içinde duyabilmesi için de bu vasıta ile maddî bakımdan ilgisi bulunmalıdır. Şu halde, vatandaş devlet işine karışabilmeli ve hattâ karışmağa mecbur olmalıdır. Bu karışmanın modern devlette kendini en ziyade canlı olarak gösteren şekli seçimlerdir. Zira, seçimler derece derece millet iradesini ortaya koymağa yararlar. Hukuka uygun devlet, bu neticenin sağlanabildiği devlettir.

Görülüyor ki, modern devletten maksat artık kuvvet veya uyruklu devleti değil, sadece **hürriyetler devletidir.** Zira, devletin yegâne yasalı gayesi millet eyiliğini sağlamak olabilir. Bu sağlama teknil diğer milletlerin de eyiliklerinin gerçekleşmesi ile yakından ilgilidir. Bu bakımdan, kendi kendilerini idare eden milletlerin hür vatandaşları devletleri meydana getirirler. Burada da en gerçek değer, hiç şüphe yoktur ki, daima **hürriyet** kalacaktır.

**ANAYASA MADDELERİNE
GÖRE
ARAMA CETVELİ**

Madde	Sayfa	Madde	Sayfa
1	63	37	173
2	66, 171	38	171
3	63	39	180
4	128, 129, 131, 136, 174	41	174
5	129, 153, 171	42	174
7	153, 164, 170, 174	44	173, 175
8	153, 195	45	175
9	131	46	166, 181, 182
10	102, 132, 187	47	180
11	102, 131, 132	48	175
12	131, 132, 139	51	190
13	128, 132, 136	52	174, 182
14	146	53	156, 196, 197
16	63, 181	54	168, 196, 199, 201
17	138	55	196
18	137	56	196
19	173	57	196
20	148	58	199
21	146	59	198
22	153, 165	60	197, 198
23	132, 138, 175	65	201
25	146, 151	66	201
26	153, 154, 167, 200	67	201
27	139, 151	68	100, 156
28	141	69	67, 102
31	170	70	102, 107, 114, 117, 118
32	172	71	102, 103, 118
33	171	72	103, 156
35	160, 173	73	102, 119
36	173, 181		

Madde	Sayfa	Madde	Sayfa
74	119, 156	89	183
75	107, 117	90	183, 184
76	103, 156	91	184
77	110	92	99, 102, 187
78	103	93	187
79	118	94	189
80	112	95	159, 160
81	107	96	156, 160
82	124	97	160
83	156, 197	99	163
84	102, 159	100	161
85	156, 159	101	163
86	121	102	67, 151, 205
88	70, 98	103	202

KAVRAMLARA GÖRE ALFABETİK CETVEL

A

- Adalet 195
Af 167
Ahlâk 1
Amerika 11, 75, 204
Anayasa 5, 202
Anayasa Hukuku 2
Andiçme 141, 171
Ankara itilâfnamesi 35, 60
Atlantik Demeci 21

B

- Bağımsızlık 37
Bakan 138, 174
Balkan harbi 51
Basın hürriyeti 110
Başbakan 173, 175
Başkanlık divanı 142
Bill of rights 10
Birleşik devlet 39
Biyolojik kişilik 37
Boğazlar komisyonu 59
Bolşevizm 90
Bozca ada 186
Bulgaristan 85
Bütçe 159
Büyük Britanya 71
Büyük Ferman 71
Büyük harp 52
Büyük İhtilâl 13, 101
Büyük Millet Meclisi 57, 131

C

- Caber kalesi 36
Ceza hukuku 3
Contrat social 15, 64
Cumhurbaşkanı 170
Cumhuriyet 63, 183
Cumhuriyetçilik 67
Cumhuriyetin ilâmı 63

Ç

- Çalışma hürriyeti 117
Çay isyanı 12
Çifte kırallık 43

D

- Danıştay 190
Demokrasi 65
Dernek 114
Devlet 30, 37
Devlet idaresi 126
Devletler birliği 39
Devletler hukuku 2
Devrimcilik 66
Dilekçe hakkı 124
Din hürriyeti 117
Dumbarton Oaks konferansı 21
Düşünme hürriyeti 107

E

- Egemenlik 16, 37
Emirli vekillik 137
Erzurum kongresi 56

Erzurum beyannamesi 23
Esprit des lois 14
Eşitlik 15, 101

F

Fıkıh 43
Fikir hürriyeti 107, 123
Filiimler 108
Fransa 81

G

Genel uygunluk bildirimi 162
Gensoru 165
Gerçek birlik 39
Gerçek kişilik 38
Gülhane Hattı 48
Gündem 146

H

Haber ve şikâyet hakkı 124
Haklar 98
Haklar Dilekçesi 9
Halife 44, 63
Halkçılık 67
Harp ilânı 163
Hukuk 1
Hukuka uygunluk 202
Hukuk Demeci 10
Hukuk dili 5
Hukuk kaynağı 4
Hükümet 1700
Hükümet işleri 181
Hürriyet 19, 22, 65, 99, 121, 156
Hürriyet rejimi 10

I

İdare hukuku 3
İkamet tezkeresi 106
İl 184

İlâhi hukuk 9, 14
İlân-ı Hürriyet 50
İmroz 186
İngiltere 7, 71, 204
İnsan ve vatandaş hakları
Demeci 8
İslâhat Fermanı 49
İstanbul ili 186
İsviçre 79

K

Kağan 42
Kamu faydasına çalışan
dernekler 116
Kamu hakları 99
Kamu hukuku 2
Kamulaştırma 119
Kanun 16, 154, 202
Kanun teklifi 148
Kanun-u Esasî
Kapitülâsyonlar 60
Kars antlaşması 33
Kesin hesap kanunu 162
Kişi hürriyeti 102, 123
Kişilik cüdzanı 137
Komisyonlar 143
Konfederasyon 39
Kral birliği 39
Kuvvetler ayrılığı 126

L

Lâyiklik 68
Lozan antlaşması 32, 34, 62,

M

Magna Carta 8
Mahkemeler 197
Matbaa 111
Meclis görüşmeleri 146

104, 118

Erzurum beyannamesi 23
Esprit des lois 14
Eşitlik 15, 101

F

Fıkıh 43
Fikir hürriyeti 107, 123
Filimler 108
Fransa 81

G

Genel uygunluk bildirimini 162
Gensoru 165
Gerçek birlik 39
Gerçek kişilik 38
Gülhane Hattı 48
Gündem 146

H

Haber ve şikâyet hakkı 124
Haklar 98
Haklar Dilekçesi 9
Halife 44, 63
Halkçılık 67
Harp ilânı 163
Hukuk 1
Hukuka uygunluk 202
Hukuk Demeci 10
Hukuk dili 5
Hukuk kaynağı 4
Hükûmet 1700
Hükûmet işleri 181
Hürriyet 19, 22, 65, 99, 121, 156
Hürriyet rejimi 10

I

İdare hukuku 3
İkamet tezkeresi 106
İl 184

İlâhi hukuk 9, 14
İlân-ı Hürriyet 50
İmroz 186
İngiltere 7, 71, 204
İnsan ve vatandaş hakları
Demeci 8

İslâhat Fermanı 49
İstanbul ili 186
İsviçre 79

K

Kağan 42
Kamu faydasına çalışan
dernekler 116
Kamu hakları 99
Kamu hukuku 2
Kamulaştırma 119
Kanun 16, 154, 202
Kanun teklifi 148
Kanun-u Esasî
Kapitülasyonlar 60
Kars antlaşması 33
Kesin hesap kanunu 162
Kişi hürriyeti 102, 123
Kişilik cüdzanı 137
Komisyonlar 143
Konfederasyon 39
Kral birliği 39
Kuvvetler ayrılığı 120

L

Lâyiklik 68
Lozan antlaşması 32, 34, 62,

M

Magna Carta 8
Mahkemeler 197
Matbaa 111
Meclis görüşmeleri 146

104, 118

Meclis hükümeti 129
Meclis soruşturması 166
Medenî haklar 98
Memurlar 187
Memurluk suçları 193
Metot 3
Millet 31
Millet egemenliği 63, 100, 131,
137
Milletvekilliği 132, 136
Milletvekilliği dokunulmazlığı
140
Millî Korunma kanunu 157
Miliyetçilik 70
Misak-ı Millî 27
Mondros Mütarekenamesi 53
Moskova antlaşması 33
Mudanya Mütarekenamesi 61
Mülk hürriyeti 118
Müeyyide 1

O

Olumluk kâğıdı 137
Organlar ayrılığı 127
Ortaklık 116
Osmanlı devleti 45
Oylar 151

Ö

Öğretim hürriyeti 112
Özel hukuk 2

P

Parlamento 8, 11
Parlamento rejimi 129
Pasaport 104
Petition of rights 9
Pontos hâdiseleri 55

R

Radyo 107
Rex est lex 9
Rusya 88

S

Saltanatın kaldırılması 61
Sayıştay 161
Seçim 132
Seçim belgesi 143
Seçmenlik 133
Sened-i İttifak 46
Sevr muahedenamesi 58
Sıkıyönetim 121
Sınırdışı edilme 104, 107
Sinema filimleri 108
Sivas kongresi 57
Sivas beyannamesi 25
Siyasal organizma 38
Siyasî haklar 99
Soru 165
Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler-
birliği 91
Söz hürriyeti 107
Stamp act 12

Ş

Şûra-yı saltanat 60

T

Tabîî hukuk 14
Tahran antlaşması 33
Tanzimat 47
Tecemmü 112
Tek devlet 38
Telsiz 108
Temsilli hükümet 126
Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 4

Meclis hükümeti 129
Meclis soruşturması 166
Medeni haklar 98
Memurlar 187
Memurluk suçları 193
Metot 3
Millet 31
Millet egemenliği 63, 100, 131,
137
Milletvekilliği 132, 136
Milletvekilliği dokunulmazlığı
140
Millî Korunma kanunu 157
Miliyetçilik 70
Misak-ı Millî 27
Mondros Mütarekenamesi 53
Moskova antlaşması 33
Mudanya Mütarekenamesi 61
Mülk hürriyeti 118
Müeyyide 1

Ö

Olumluk kâğıdı 137
Organlar ayrılığı 127
Ortaklık 116
Osmanlı devleti 45
Oylar 151

Ö

Öğretim hürriyeti 112
Özel hukuk 2

P

Parlamento 8, 11
Parlamento rejimi 129
Pasaport 104
Petition of rights 9
Pontos hâdiseleri 55

R

Radyo 107
Rex est lex 9
Rusya 88

S

Saltanatın kaldırılması 61
Sayıştay 161
Seçim 132
Seçim belgesi 143
Seçmenlik 133
Sened-i İttifak 46
Sevr muahedenamesi 58
Sıkıyönetim 121
Sınırdışı edilme 104, 107
Sinema filimleri 108
Sivas kongresi 57
Sivas beyannamesi 25
Siyasal organizma 38
Siyasi haklar 99
Soru 165

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler
birliği 91
Söz hürriyeti 107
Stamp act 12

Ş

Şûra-yı saltanat 60

T

Tabii hukuk 14
Tahran antlaşması 33
Tanzimat 47
Tecemmü 112
Tek devlet 38
Telsiz 108
Temsilli hükümet 126
Teşkilât-ı Esasiye Kanunu 4

Teskilat-ı Esasiye Kanunu
(ilk) 60
Toplanma hürriyeti 113, 123
Toplantı 114
Toplu devlet 38
Topluluk 31
Tunçeli 169, 185
Tutma 103
Türk devleti 41
Türkiye 32, 98
Türk vatandaşlığı 98, 118
Tüzükler 182

U

Umumi müfettişlik 185
Usul hukuku 3

Ü

Ülke

V

Vatandaş 98
Vergi 159

Veto 173
Vezir-i âzam 45
Vicdan hürriyeti 117
Vize 104

Y

Yabancılar 104, 111
Yakalama 103
Yapma kişilik 37
Yargıçlar 196
Yargı hakkı 153, 195
Yargıtay 199
Yasama 153
Yayım 107
Yerleşme hürriyeti 103
Yoklama 146
Yolculuk hürriyeti 103
Yorumlama 155, 158
Yunanistan 82
Yücedivan 201

Z

Zorahlımı 119

14/Mart/MCMXLV günü basımı bitirilmiştir.

Alâeddin Kural Matbaası makinelerinde

başlığı konmak lazımdır.

II. — Devlet Cesitleri

38 inci sayfadada 76 numardan önce

DÜZELTME

45
yetti 117
104, 111
08
37
96
153, 195
9
yetti 103
9
yetti 103
155, 158
82
01

DÜZELTME

38 inci sayfada 76 numaradan önce

II. — Devlet Çeşitleri

başlığı konmak lâzımdır.

Alâeddin Kırıl Matbaası makinelerinde

14/Mart/MCMXLV günü basımı bitirilmiştir.